KINCSES NAGY ÉVA

A csagatáj irodalmi nyelv mongol elemei

PhD értekezés

Témavezető

DR. BERTA ÁRPÁD

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Altajisztikai Tanszék

Szeged, 2009

Tartalomjegyzék

1. Történeti és módszertani bevezetés

1.1. A téma ismertetése

1.2. A török – mongol érintkezések történeti háttere

1.3. A csagatáj elnevezés és a csagatáj nyelv viszonya a török nyelvekhez

1.4. Kutatástörténeti áttekintés

1.5. A felhasznált források áttekintése: szövegek és szótárak

1.5.1. A csagatáj források

1.5.1.1. Szövegkiadások

1.5.1.2. Szótárak

1.5.2. Középmongol források

1.5.2.1. Keleti középmongol emlékek

1.5.2.2. Nyugati középmongol emlékek

1.5.2.3. Irodalmi mongol

1.6. Az átírás kérdései

2. Etimológiai tanulmányok

2.1. A nyelvi érintkezések általános nyelvészeti megközelítése

2.2. Az átvétel kritériumai

2.3. A szócikkek felépítéséről

2.4. Szócikkek

3. Török – mongol nyelvtörténeti tanulságok

3.1. A másolt elemek fonológiai asszimilációja és a másolatok hatása a fonológiára

3.2. A szemantikai átvétel

3.3. A morfológiai adaptáció

3.3.1. Igei átvételek

3.3.2. Morfémák átvétele

3.3.3. Vegyes másolatok

3.3.4. Hendiadioinok

3.4. A másolatok modelljei: a középmongol nyelvi sajátosságok

3.5. A szavak jelentéstani csoportosítása

4. Függelék

4.1. A mongol jövevényszavak listája etimológiai vázlattal

4.2. A mongol képzők listája

4.3. Bibliográfia és rövidítések

1. Történeti és módszertani bevezetés

1.1. A téma ismertetése

A mongol – török nyelvi kapcsolatok kutatása mindig központi részét alkotta az altajisztikának, a diszciplína születésétől kezdődően végigvonult történetén. A kezdetekben a mongol – török kapcsolatokra a nyelvrokonság gondolata irányította a figyelmet. A 20. század közepétől azonban megrendült az összehasonlító nyelvtörténet egyik alaptézise, mely szerint a nyelvtani hasonlóság kialakulásában csak az „ősi örökség" játszhat szerepet, és ekkor a történeti érintkezés következtében létrejött kölcsönzések kutatása került a középpontba.

A mongol világbirodalom létrejötte a 13. században a török – mongol nyelvi érintkezés tekintetében is fordulópontot jelentett. A mongol-kor előtt a török volt a domináns nyelv, a hódítást követően pedig a mongol: több száz szó került a középtörök nyelvekbe. Ezek közül a csagatáj, vagyis keleti középtörök irodalmi nyelvet ért mongol hatás a legjelentősebb, melynek átfogó elemzésére azonban mindezidáig nem került sor. Munkámban tehát erre vállalkozom mintegy 350 mongol eredetű szó alapján, amelyet a 15-19. századi keleti török irodalmi nyelv emlékeiből (szótárakból és szövegekből) gyűjtöttem a CLAUSON[1] és RÓNA-TAS[2] által leírt kölcsönzési kritériumrendszerre építve. Noha mind a 350 szót feldolgoztam (l. 4. Függelék), a dolgozatban részben terjedelmi okokból csak mintegy felét tárgyalom részletesen, de eredményeim a teljes anyagra épülnek.

Minden nyelvi átvétel valamilyen fokú kétnyelvűséget feltételez, így elengedhetetlenül szükséges annak a történeti háttérnek a felvázolása, amely keretét adta a nyelvek érintkezésének. Évezredes, folyamatos diglossziát látunk, amelyben a dominanciaviszonyok időről időre változhattak. A történeti kapcsolatok alapos elemzését nem tekintettem feladatomnak, de mindvégig szem előtt tartottam.

A török – mongol kétnyelvűségre vonatkozó első írásos információnk a 11. században élt és a török nyelvet bemutató KASGÁRItól származik. A mongol hódítást követően is

[1] CLAUSON 1975.
[2] RÓNA-TAS 1978: 261-265.

területenként és időszakonként eltérő mértékű kétnyelvűséget kell feltételeznünk azokon a vidékeken, ahol a keleti török irodalmi nyelv létrejött, illetve használatban volt,

A török és a mongol nyelvek tipológiailag közel állnak egymáshoz, ez nyilvánvalóan megkönnyíti a nyelvi kölcsönzést. Másrészt a steppe történetét figyelembe véve a nyelvi kapcsolatok mindkét alaptípusával, a kölcsönzéssel és a szubsztrátumhatással egyaránt számolnunk kell. Az 15. században létrejött csagatáj irodalmi nyelv világosan tükrözi a különböző nyelvek, nyelvjárások keveredését és egybeolvadását. Minden esetben igyekszem feltárni a szavak történetét a török és a mongol nyelvekben, ami lehetővé teszi egy szélesebb és általánosabb mongol-kori és mongol-kor utáni török – mongol nyelvviszony vizsgálatát. Az egyik kérdés tehát, hogy ezek a szavak milyen jellegű nyelvi érintkezés lenyomatai. Az általam használt vizsgálati módszer elméleti hátterét a kétnyelvűségi kutatások, elsősorban a THOMASON és KAUFMAN[3] által megfogalmazott új eredmények, illetve a JOHANSON[4] által kidolgozott modell adják. Ily módon a disszertáció nem csak az altajisztika, az összehasonlító történeti turkológia és mongolisztika, hanem az általános nyelvészet számára is hasznos információkat és eredményeket ígér a kétnyelvűség, a nyelvi interferencia, a kölcsönzés és egy sor más kérdésben.

A nyelvi érintkezések elsősorban a szókincset érintik, és eddig a kutatás jóformán csak a jövevényszavakkal foglalkozott, és a többi nyelvi részrendszert ért hatások vizsgálata nem került az érdeklődés középpontjába. Dolgozatomban én is elsősorban a lexikont, de a többi nyelvtani rendszert ért hatásokat is vizsgálom. A szakirodalomban szinte fel sem merült az a kérdés, hogy a mongol nyelveknek lehetett-e szerepe bizonyos török hangváltozásokban. Ugyanígy mindezidáig mellőzött kutatási szempont volt a szavak szemantikájában a másolás következtében megfigyelhető mongol hatás, azon jelentések, jelentéstani mozzanatok megjelenése, amelyek korábban ismeretlenek voltak a törökben.

Térben és időben egyaránt vizsgálom a mongol jövevényszavak felbukkanását a török nyelvekben. Egyes szavak nagyon korán, már a 13. századtól adatoltak, mások később, a 15., sőt a 17. századtól. Vannak szavak, amelyek alkalmi átvételek, esetleg könyvnyelvi szavak, és vannak olyanok, amelyek meggyökeresedtek, széles körben elterjedtek, beágyazottságuk megerősödött. Mások rövid életűnek bizonyultak és kihulltak a nyelvhasználatból, vagy esetleg csak egy bizonyos nyelvi rétegben váltak használatossá. Az areális vizsgálattal a szavak átvételének kronológiájára is következtethetünk, figyelembe véve természetesen a nyelvi érintkezések intenzitása és dinamizmusa miatt a gyors elterjedés és a

[3] THOMASON – KAUFMAN 1988.
[4] JOHANSON 2002.

konvencionalizáció lehetőségét. Az adatbázisba felvettem azokat a mongol glosszákat is, amelyek a szövegekben előfordulnak, de nem váltak a csagatáj lexikon részévé, tudniillik a mongol nyelvtörténet számára ezek is tanulsággal szolgálnak.

Önálló fejezetben vizsgálom a sajátos mongol igei átvételeket. A szakirodalomban egészen az utóbbi időkig univerzálisnak tekintették azt a jelenséget, hogy a nyelvi érintkezés során az igéket formailag névszóként veszik át (lásd például MORAVCSIK[5]), majd igei beillesztésüket, adaptációjukat az átvevő nyelv denominális verbumképzővel vagy segédigével tudja csak megoldani. A csagatáj nyelv mongol eredetű igéi viszont minden esetben honosító morféma nélkül, tőalakban, tehát valódi igeként kerültek át. Kitérek az igék adaptációjának egyéb eseteire is, az igék „aktivitására", továbbképzésére stb.

Általánosságban elmondható, hogy a kötött morfémák nem attraktívak a kölcsönzésekben, átvételük csak intenzív nyelvi érintkezés esetén szokott megtörténni. Dolgozatomban megvizsgálom, hogy a mongol kor utáni török – mongol érintkezés során milyen képzőt vettek át a török nyelvek, illetve a képzők funkciójában történt-e változás mongol hatására.

A szókincs és a többi nyelvi részrendszert ért hatások vizsgálatánál természetesen elengedhetetlen a rekonstrukció, hiszen nem a mai, hanem az érintkezés korának nyelvi állapotából kell kiindulnunk. Feladatomnak tekintem tehát az átadó mongol szó hangtani és morfológia rekonstrukcióját, illetve történeti (etimológiai) elemzését. A csagatáj irodalmi nyelv kialakulása időben részben egybeesik a középmongol korral, illetve a mai mongol nyelvek formálódásának időszakával, ezért logikusan merül fel a kérdés: mennyiben tekinthető a csagatáj nyelv a mongol nyelvtörténet forrásának, mongol elemeinek tanulmányozása milyen tanulságokkal szolgálhat a mongol nyelvtörténet számára.

[5] MORAVCSIK 1978: 110.

1.2. A török – mongol érintkezések történeti háttere

Különféle török és mongol népek éltek évezredeken keresztül egymás mellett és egymással keveredve, s több nagy birodalomnak voltak együtt alkotó törzsei, nemzetségei. Az írott forrásokban – előbb főként a kínai és a muszlim, később pedig a mongol és a török nyelvűekben – nyomon követhető a közös múlt, amely jelen van a török – mongol népek történeti hagyományaiban is. A mongol kor előtti érintkezéseknek ogur és köztörök nyelvet beszélők egyaránt részesei voltak.

A történeti források szerint az első jelentősebb nomád birodalom Kr.e. 300 körül jött létre Belső-Ázsia keleti részén, ahol feltételezhetően török és mongol nyelvű népek is éltek. Noha a hiungnuk vezetésével létrejött hatalmi struktúra uralkodó törzsének nyelvi hovatartozásáról a vita még nem zárult le,[6] a későbbiekhez hasonlóan nyilván ez a nomád birodalom is soknyelvű volt, és politikai keretét adhatta az egyik legkorábbi török – mongol nyelvi érintkezésnek is. Ez a kontaktus a későbbiekben, így a szienpi vezetéssel Kelet-Belső-Ázsiában létrejött birodalomban is folytatódhatott. Maguk a szienpik a keleti barbár tunghuk közül váltak ki, akikben a kutatók jelentős része mongolul beszélő népek elődeit véli felismerni. A szienpikből váltak ki aztán a tabgacsok és a kitajok, akik nyelvi hovatartozását illetően szintén élénk viták zajlottak. CLAUSON az Észak-Kínát is elfoglaló tabgacsokat török nyelvűeknek, egész pontosan a csuvasok elődeinek tartotta, és úgy vélte, a mongol nyelvek korai török elemei nagyrészt ebből a nyelvből származnak. A topák, vagyis a tabgacsok nyelvének kérdése mára lényegében eldőlt, a kutatók többsége úgy gondolja, így LIGETI is, hogy mongolul beszéltek, bár török nyelvű csoportok is élhettek közöttük. A 4. század végétől a 6. század közepéig a mai Mongólia területén birodalmat létrehozó zsuanzsuanok nyelvi hovatartozásáról folyó vita, mely szorosan kapcsolódik az európai avarok nyelvének kérdéséhez, szintén nem jutott még nyugvópontra. Egyesek mongol, mások török nyelvűeknek vélik őket, LIGETI pedig elképzelhetőnek tartotta, hogy egy részük mongol, más

[6] A hiungnuk LIGETI szerint valószínűleg mongol nyelvűek voltak, vagy talán török. PULLEYBLANK szerint viszont paleo-ázsiai nyelven beszéltek (LIGETI 1940: 47).

részük török nyelven beszélt.[7] Maga a zsuanzsuan birodalom szintén soknyelvű volt. Magába foglalta a Tarim-medencét, keleten a Hingan hegységig, északon a Bajkál-tóig terjedt. A 6. század közepén hatalmukat megdöntő és a Türk Birodalmat létrehozó törzsek is ebből a konglomerátumból váltak ki.

A korai mongol érintkezés bolgár-török típusú nyelvet beszélő közösséggel zajlott. Körülbelül a 4. század közepéig lehetett intenzív, ekkor azonban a bolgár-török törzsek a mongolok lakta területektől eltávolodva nyugatabbra költöztek. A török népek történetéről első saját forrásaik viszonylag későn, a 7-8. században keletkeztek. A zömében a mai Mongólia területén megtalált rovásírásos feliratok tanúsága szerint a türk birodalomba tartoztak például a mongol nyelvű otuz tatár és tokuz tatár népek is. Az egymást követő türk, ujgur és kirgiz birodalom gyakorlatilag lefedte azt a területet, ahol akkor mongol nyelvű népek is laktak. Az ujgurok egy része birodalmuk összeomlása után a mongolnak tartott otuz tatároknál nyert menedéket, más részük Kelet-Turkesztánba vonult és létrehozta a Turfáni fejedelemséget.

Az ujgur – mongol kulturális és kereskedelmi kapcsolatok is jelentősek voltak. A mongolok átvették az ujgur írást, és a buddhista térítő missziókban az ujgurok fontos szerepet játszottak a mongolok között.

Mahmud al-Kasgári 1072-ben írt arab nyelvű munkájában[8] említi, hogy a csömülök, a kajok, a jabakuk, a tatárok és a baszmilok saját nyelvüket beszélik, de tudnak törökül is.[9] Közülük a kajok és a tatárok valamilyen mongol nyelvet beszéltek.[10] A mongol kort megelőző három évszázadban Belső-Ázsia keleti felén a mongol nyelvű kitajok jelentős politikai hatalom birtokosai voltak. A kínai és a török források szerint az 5. századtól állandó harcban álltak a türkökkel majd az ujgurokkal, akik időnként adófizetőikké is tették őket. Az ujgur – kitaj kapcsolatok igen szorosak voltak, a kitaj címek nagy része ujgur eredetű, s a kitajok

---

[7] Újabban FUTAKY felvetette a mandzsu-tunguz lehetőségét is, amelyet azonban KARA elutasított. VÁSÁRY valószínűnek tartja, hogy PELLIOT-nak van igaza, aki a zsunzsuanok nyelvében egy korai mongol nyelvet lát (FUTAKY 2001; KARA 2002; VÁSÁRY 2003: 50.).

[8] Könyve a török nyelv grammatikájáról szól, azonban számtalan néprajzi és történeti megjegyzést is tartalmaz.

[9] „Among the nomadic peoples are the Čömül – they have a gibberish of their own, but also know Turkic; also Qāy, Yabāqu, Tatār and Basmil – each of these groups has its own language, but they also know Turkic well." (DANKOFF-KELLY 1982: I. 83.).

[10] GOLDEN a jabakukat töröknek tartja, mert nevük a törökből etimologizálható, bár később (p. 230) a török közszó mongol párhuzama miatt nem tartja kizártnak kapcsolatukat a mongolokkal (GOLDEN 1992: 164-165, 230, 275.).

tőlük vették át az úgynevezett kis-kitaj írást is.[11] A 12. század elején a kitajok egy része, a kara-kitajok Közép-Ázsiába húzódtak, és meghódították az ujgur és a karahanida területeket, majd néhány évtizeddel a kara-kitaj Jelü Tasi halála után a Dzsingisz egyre erősödő mongoljai elől nyugatra menekülő najman-merkit szövetség foglalja el a turkesztáni területet. Elképzelhető, bár nyelvészetileg egyelőre nem bizonyítható, hogy e nyelvekből is kerültek mongol elemek a török nyelvekbe.[12] A mongolok titkos történetében említett népek egy részéről, például a kereitekről és a naimanokról többen úgy vélik, hogy török nyelvet vagy török nyelvet is beszéltek.

A mongol birodalom kialakulása a steppe etnikai viszonyainak, szerkezetének a forrásokból jól követhető átrendeződésével járt. Török és mongol törzsi csoportok hagyták el korábbi szállásterületeiket, kerültek szoros kapcsolatba és keveredtek egymással. A mongol hódítás előbb a kirgizeket, az ujgurokat és a karlukokat érte el, aztán következtek a kipcsak-kangli törzsek. A mongolok szisztematikusan besorozták a meghódított török és nem török népeket, és bevonták őket katonai-közigazgatási rendszerükbe. Nem csak az etnikai határok, hanem a nyelvi határok is összetörtek. Annak ellenére, hogy a mongolok lélekszáma a meghódított területeken arányában nem volt túlságosan jelentős, a mai török népek etnogenezisében mély nyomot hagytak. GOLDEN szerint a Belső-Ázsiából hozott „mongol” csapatok valószínűleg etnikailag részben törökök, például ujgurok, kirgizek voltak, akik nyelvileg nyilván igen gyorsan beolvadtak a helyi török népességbe.[13] Jó néhány mongol törzsnevet őriznek a török népek törzsi-nemzetségi elnevezései a mongol etnikai és nyelvi jelenlét lenyomataiként,[14] és a török nyelvek mongol elemeinek egy része minden bizonnyal e mongol közösségek nyelvének szubsztrátuma.

A mongol birodalom összeomlása után az utódállamok területén a mongol hatás még egy ideig érezhető volt, elsősorban a hatalmi központokban. Nem tudjuk pontosan, hogy a mongol nyelv használata mikorra szorult vissza, illetve szűnt meg teljesen. Területenként különféleképpen zajlott le, noha a birodalmi elit valószínűleg már a 13. században is tudott törökül. Néhány forrásból tudjuk, hogy az Arany Hordában még a 14. század második felében is használták a mongol nyelvet. Az 1290 és 1370 közötti időszakból 4 mongol nyelvű, ujgur

[11] VÁSÁRY 2003: 98-101.

[12] A kitaj átvételekről l. DOERFER 1993; DOERFER 1993a.

[13] GOLDEN idézi al-Umari (megh. 1348-49) leírását a mongol – kipcsak együttélésről (1992: 292.).

[14] A *dzsalajir* név a kazakoknál és a türkmeneknél, a *najman* a baskírok, özbegek kazakok, kirgizek, nogajok, és krími tatárok között, a *merkit*, a *kereit* a baskírok, özbegek és mások között (GOLDEN 1992: 292, 299-300.).

írásos bajsza maradt fenn.[15] A muszlim források szerint a diplomáciai levelezés a török nyelven kívül arabul és mongolul is folyt, és az Arany Horda ura, Özbek kán még maga is tudott mongolul.[16] A mongol birodalmi hagyományhoz köthető ujgur írás az Arany Hordában, sőt, az orosz kancellárián is ismert volt a 14-15. században.[17] Még Anatóliából is kerültek elő ujgur írásos mongol szövegek arab nyelvű és írásos dokumentumokon a 13. század második feléből és a 14. századból.[18]

A bennünket közelebbről érdeklő közép-ázsiai terület a 14. század közepéig, utolsó harmadáig állt mongol uralom alatt. Az Arany Hordán kívül idetartozott az Ilhanida terület és a Csagatáj ulusz, amely magába foglalta a korábban ujgurok és karakitajok uralta vidékeket is. Turkesztán a mongol hódítás után tarka etnikai, kulturális és nyelvi képet mutatott. Itt alakult ki az ECKMANN által muszlim keleti török nyelvnek nevezett irodalmi nyelv, amelyet csagatájnak nevezünk. A kulturális asszimilációt jelzi a mongol uralkodóréteg iszlamizációja. Ebben a lassú folyamatban Rabgúzi munkájának is szerepe volt. Rabgúzi a 13. század közepén Nyugat-Turkesztánban született, s mint jogász jó kapcsolatban állt a mongol uralkodó réteg tagjaival. Leírja, hogy 1309-1310-ben a mongol herceg, Tok Buka kérte fel, hogy állítsa össze a Próféták történeteit.[19] Ebben az évben került hatalomra Eszen Buka, akinek uralkodásával lezárult a csagatajidák áttérése az iszlámra. Munkáját Rabgúzi török nyelven írta, tehát ekkor már a mongol uralkodóréteg számára is mindenekelőtt a török volt az irodalmi nyelv.

A 14. században, 1346-ban a Csagatáj ulusz két részre oszlott: nyugaton a turkesztáni területre, amely a tulajdonképpeni Csagatáj ulusz, illetve Mogulisztánra, amely a mai Délkelet-Kazakisztánt, Kirgíziát és Kelet-Turkesztánt foglalta magába. Mindkét területen újabb török csoportok telepedtek az eredeti török lakosság mellé, némelyek mongol neve

---

[15] VÁSÁRY 1986: 213-219; VÁSÁRY 1986a: 63; VÁSÁRY 1987: 71-72.

[16] An-Nuvairi 682-ben [1283 – 1284] azt írja, hogy Tudan-Mengü követei mongol nyelven írt levelet nyújtottak át az egyiptomi szultánnak (TIZENGAUZEN 1884: ar. 144, 165 orosz fordítás). Al-Umari, az egyiptomi szultán titkára szerint: „Jelenleg azokon [a kipcsakokon] Özbeg kán egyik fia uralkodik. A velük való levelezés arabul, […] legtöbbször mégis mongolul folyik (TIZENGAUZEN 1884: ar. 228, 251 orosz fordítás). Vasszaf perzsa történetíró: „Özbeg kán mongolul azt mondta Kutlug Temürnek és Isa gürgennek: A hátországban van az az ember, akit keresünk. Hová mehetnénk?” (TIZENGAUZEN 1941: 87 orosz fordítás).

[17] VÁSÁRY 1987: 71-72.

[18] Arab írásos, arab nyelvű vakfijja 1272-ből, alján 70 sornyi mongol szöveg áll, illetve még 9 sornyi szöveg egy másik iratban. Ez utóbbi Muhammad al-Szamarkandi 1324-ben költött verse, amely Dzsuvajni történeti munkájának végén maradt fenn (SERTKAYA 1974: 181).

[19] BOESCHOTEN 1995: XVIII, 5-6.

eredetükre vagy vezetőik eredetére utal.[20] A törzsek felbomlása és keveredése különösen a kipcsakokat és magukat a mongolokat érintette. GOLDEN hangsúlyozza, hogy noha az itt kialakult hatalmi struktúra az előző folytatásának tekinthető, mégis jelentős különbségek figyelhetők meg, különösen a hadsereg szervezetében, amely erőteljes mongol hatást mutat.

A közép-ázsiai – többek közt a csagatáj – és a szibéria török nyelvekre gyakorolt nyugati mongol hatás a Dzsungár birodalom megalakulása után a 15. században újabb lökést kaphatott a mongol nyelvi elemek másolásához. Az Ojrát birodalom határai keleten a Hangaj hegység, északon a Jenyiszej és az Irtis felső folyása, délen a Góbi-sivatag, nyugaton pedig Moguliszt́án. A 17. század közepétől a kalmük törzsek kiválása a birodalomból és átvándorlása a Volga alsó folyásához újabb erősen kétnyelvű helyzetet teremtett ezen a vidéken. A belső török és mongol hatalmi harcok során a vesztesek gyakran találtak menedéket egymás udvaraiban is, mint például a hívai uralkodó, Abul-Gázi a kalmüköknél[21] vagy az ojrát Amurszana a kazakoknál.[22]

[20] GOLDEN 1992: 303-304, 307.

[21] HOFMAN 1969: 12, 13.

[22] BIRTALAN – RÁKOS 2002: 20.

1.3. A csagatáj elnevezés és a csagatáj nyelv viszonya a török nyelvekhez

A csagatáj szó eredetileg személynév, Dzsingisz másodszülött fiát hívták így. A csagatáj ulusz magja az a közép-ázsiai birodalomrész, amely apja halála után neki jutott, és amelynek területe a hatalmi harcok során folyamatosan változott. A 14. században Timurlenk uralkodása idején az iráni és török lakosságú Transzoxániát, Hvárezmet, Horaszánt és Észak-Afganisztánt, valamint a mongol, török és iráni lakosságú, Szemirecsjéből és Kelet-Turkesztánból álló Mogolisztánt foglalta magába.[23] Timur hódításai után a csagatáj uluszban élő mongol és török nomádok játszottak vezető szerepet nem csak a steppei részeken, hanem a mai Irán és Afganisztán hatalmas, zömében városi és földműves kultúrájú területén is. A Timurida birodalom a 16. században elbukott, de a csagatáj név fennmaradt, mint a közös etnikai tudat kifejezője az iráni nyelveket beszélő földműves meghódítottakkal szemben, és ugyanakkor a türkmen nomádokkal, illetve a környező vidékek (Hvárezm, az orosz steppék és Mogolisztán) török – mongol uralkodó elitjével szemben is.[24] Önmegnevezés, és az idegen (oszmán, bizánzi stb.) forrásokban is így jelennek meg.[25] A csagatáj név tehát a 16. században már nem vérségi leszármazást jelölt, hanem az uralkodó timuridákat és közembereiket, akik nem özbegek, nem türkmenek, sőt, nem is Csagatáj kán Mogolisztánban élő dzsingiszida utódai, a mogolok, noha nemzetségnévként tovább élt a kazakok, özbegek és mások között.

A csagatáj nyelv (čaġatay tili) eredetileg a csagatáj uluszban élő nomád törökök nyelvét jelentette, a 15-16. században azonban már a timurida reneszánsz formálódó irodalmi nyelve, melynek története során jócskán átlépte a csagatáj ulusz határait. A csagatáj identitáshoz hozzátartozott a nyelv, és a timurida udvarokban a perzsául író irániak és törökök mellett arab és ujgur írással író török írnokok is működtek. A 15. század legvégén pedig Navái irodalmi kiáltványa, a Muhákemetül-lugatein a török irodalmi nyelv

[23] Timur hadjáratai hatalmas területet érintettek, az Arany Horda, Örményország, Kisázsia, Irán, Irak és India szenvedték csapatai dúlását.

[24] MANZ 1992: 27. Cikkében a timurida korban kialakuló csagatáj *etnikai* tudat meghatározó elemeit vizsgálja, melyek szerinte a többiekétől eltérő közös kultúra, társadalmi struktúra, identitás, gazdasági és politikai érdekek.

[25] ECKMANN 1966: 2-4.

magasabbrendűségét hirdette a perzsával szemben, és ezzel a nyelvben élő és kifejeződő etnikai tudatot erősítette. Navái évszázadokon át a közép-ázsiai területeken túl is hatalmas népszerűségnek örvendett, még az Oszmán Birodalomban is rajongtak érte és utánozták.[26]

ECKMAN János a muszlim közép-ázsiai török irodalmi nyelv történetében három korszakot különített el, úgy mint a 11-12. században, elsősorban Kasgárban és Balaszagunban használt *karahanida irodalmi nyelv*, a *hvárezmi irodalmi nyelv*, amellyel a 13-14. században az Arany Horda területén, Hvárezmben, a Szir-darja alsó folyásánál születtek irodalmi alkotások, továbbá a *csagatáj irodalmi nyelv*, amely a 15-19. században főleg Transzoxánia, Horaszán, Fergána és Kelet-Turkesztán irodalmi-kancelláriai nyelve volt főként a nagy kulturális központokban, amilyen Kasgár, Buhara, Szamarkand, Herát, Híva vagy Kokand volt, de e központi területeken kívül a Volga-vidéken, a Krímben, a Nagy Mogul Birodalomban, sőt az Oszmán Birodalom területén is ismerték és használták. ECKMAN a csagatáj nyelv történetének három periódusát különíti el. A *preklasszikus korszak* a 15. század elejétől Navái első dívánjának, versgyűjteményének a megjelenéséig tart. A *klasszikus kor* az 1465 és 1600 közötti időszak, legjelentősebb alakja Mir Ali-Sir Navái, aki munkáival nagymértékben hozzájárult egy irodalmi nyelv kialakulásához. A *posztklasszikus időszak* 1600-tól a 19. század második feléig tart, és olyan lexikai és grammatikai újítások jellemzik, amelyek a közép-ázsiai török nyelvekből kerültek az irodalmi normába.[27]

1867-ben jelent meg VÁMBÉRY Árminnak a közép-ázsiai irodalmat bemutató Ćagataische Sprachstudien című munkája, ez után terjedt el a csagatáj mint nyelvi-irodalmi terminus technicus a turkológiai szakirodalomban. PAVET DE COURTEILLE és ZENKER vele egykorú munkáiban még keleti töröknek (turc oriental és osttürkisch) nevezik a nyelvet.

A volt szovjetunióbeli kutatók az anakronisztikus óözbeg (starouzbekskij jazyk) kifejezést használják, jelezvén, hogy ezt az irodalmi nyelvet a mai özbeg előzményének tekintik.[28] Ugyanakkor az úgynevezett óözbeg egy konkrét nyelvi állapotával kapcsolatban használják a csagatáj megnevezést is, ám kronológiai határairól már nem egységes a véleményük. ŠČERBAK a 14. századtól a 17. század első évtizedéig minden Közép-Ázsiában,

[26] TUNA 1972: 218; SERTKAYA 1970, 1971; BIRNBAUM 1976; PÉRI 2005: 36-41.

[27] ECKMANN 1957, 1959, 1966: 1-10.

[28] A 11-16. században még semmiképpen nem beszélhetünk özbeg irodalmi nyelvről annak ellenére, hogy olyan vonások, amelyek részben a mai özbeg nyelvet is jellemzik, megtalálhatók a klasszikus csagatájban. Ehhez hozzájárul persze, hogy a 19-20. századi özbeg irodalmárok és nyelvészek tudatosan emelték a standard özbeg nyelvbe a csagatáj irodalmi nyelv elemeit.

illetve a nem oguzok által lakott kánságokban született munkát csagatájnak tekint.[29] Mások szerint az összes közép-ázsiai irodalmi emlék nyelve óözbeg, de ezen belül csak a 13-14. század irodalmi nyelve a csagatáj.[30] KONONOV a kronológiai határt a 13-18. században húzza meg, az ezt követő időszakban keletkezett munkákban már az özbeg népnyelv irodalmilag átdolgozott változatát látja.[31]

BOESCHOTEN és kollégái a hvarezmit pre-csagatájnak tartják abban az értelemben, hogy átmenetnek tekinthető a csagatáj és a karahanida között, hangsúlyozva, hogy a Naváit megelőző korszakban nem lehet egységes irodalmi nyelvről beszélni.[32] BODROGLIGETI néhány évvel ezelőtt megjelent csagatáj grammatikával foglalkozó nagymonográfiájában a hvarezmit és a csagatájt egymástól nem elválasztandó és nem elválasztható egységnek tekinti.[33]

Újabban PÉRI Benedek foglalkozott a kérdéssel, és pontosabbnak tartja a turkī, illetve türkī megnevezést.[34] Helyesen állapítja meg, hogy a 15-18. században a csagatáj nyelvű munkák szerzői a csagatáj elnevezést alig használták az általuk használt nyelv megjelölésére, és a klasszikus korszak legnagyobb alakja, Navái, illetve néhány követője számára a csagatáj inkább egyfajta irodalmi stílust jelentett. Ám PÉRI ehelyett javasolt turkī szava önmagában nem mond semmit, hiszen a legkülönfélébb török nyelveken írók szinte mindig így nevezik azt a nyelvet, amelyen alkotnak.

A csagatáj irodalmi és kancelláriai nyelvet sokféle iráni, török, és helyenként mongol nyelvet beszélő nép által lakott hatalmas területen használták. Tehát az, ami a 15. században létrejött, világosan tükrözi a különböző nyelvek keveredését és egybeolvadását: így kipcsak, oguz, turki vonásokkal és rendkívül erőteljes arab-perzsa hatással teli a grammatika minden

[29] ŠČERBAK 1962: 12-16.

[30] L. pl. BASKAKOV 1960: 178-179.

[31] KONONOV 1958.

[32] BOESCHOTEN 1995: XIV; BOESCHOTEN – VANDAMME 1998: 166-178: egyazon fejezetben a Chaghatay cím alatt együtt tárgyalják a hvárezmit és a csagatájt.

[33] „… the principle to treat Chagatay as a cultural-historical entity embracing works from as early as the fourteenth century and covering all social levels of the language … With this we come closer in concept to Brockelmann's Osttürkische Grammatik although we do not include Karakhanide and Mamluk-Kipchak works into our survey due to their overwhelming linguistic and to some extent cultural differences." (BODROGLIGETI 2001: 7.)

[34] PÉRI 2003; 2005: 20-61.

szintjén.[35] Az e nyelven alkotók a legkülönbözőbb török nyelveket és nyelvjárásokat beszélték. Irodalmi munkáikban igyekezték ezeket közös irodalmi nyelvükhöz igazítani, amelyet folyamatosan gazdagítottak a beszélt nyelvek, és amely folyamatosan gazdagította is ezeket. A csagatáj nem csupán írott nyelv volt, hanem eleven kapcsolatban állt a törökség oguz, kipcsak és turki nyelveivel, és a perzsához hasonlóan egyfajta lingua franca, közvetítő nyelv volt a különböző népek között.

Szerkezetét tekintve a török nyelvek turki típusába tartozik, a mai nyelvek közül az özbeg és a modern ujgur áll hozzá legközelebb. Azok a nyelvi variánsok, amelyek a szövegekben megjelennek, nem feltétlenül és csupán egy nyelvtörténeti folyamat egymást követő fázisainak a lenyomatai, hanem későbbi nyelvi másolások eredményei is, illetve olyan változások, amelyek nagy földrajzi területen egy különféle törzsi dialektusokra épülő irodalmi nyelvben teljesen természetesen megjelennek akár egy szövegen belül is.

A költői és a prózai alkotások nyelve némileg eltér egymástól. A verses munkákban az arab és perzsa hatás az irodalmi előképek miatt erőteljesebb, de a költészetben a Navái alkotta irodalmi stílus mindvégig éreztette hatását. A prózai munkákban viszont, különösen a 17. századtól, egyre erőteljesebben érződik a helyi nyelvek – özbeg, ujgur, türkmen, kirgiz, kazak, tatár – hatása. A keleti török irodalmi nyelv alkotásaira számos török nemzet ma is kulturális öröksége részeként tekint.

[35] Abdülkadir INAN statisztikai vizsgálatot végzett a Navái, Bábur és Abul-Gázi munkáiban előforduló arab, perzsa és török eredetű szavak arányáról. A három szerző prózai munkáit alapul véve Naváinál ez az arány megközelíti az 50%-ot, a vele közel egykorú Báburnál 20%, Abul-Gázi Sedzsere-i türkjében pedig körülbelül 10% (INAN 1957: 29- 33.)

1.4. Kutatástörténeti áttekintés

Az altaji nyelvek hasonlóságának vizsgálata régóta központi témája a kutatóknak. Az altajisztika alapítójának tekinthető G.J. RAMSTEDT[36] és tanítványa, követője N. POPPE[37] alapvető munkáiban az összehasonlító nyelvészet módszerét alkalmazva a török, a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek úgynevezett genetikai rokonságát próbálta bizonyítani. A felismert szabályos hangmegfelelések és a nagyszámú közös morfológiai, de elsősorban lexikai elem léte miatt e nyelveket egy közös ősnyelvre vezették vissza. A 20. század második felében a kutatók egy jelentős része elsősorban G. CLAUSON[38] és G. DOERFER[39] érvelése nyomán szembefordult az altaji nyelvek genetikus rokonságának elméletével, és a nyelvi egyezéseket a beszélők történetileg hosszas és szoros érintkezésével magyarázták. Az altaji nyelvek között a genetikus rokonságot életpályája végéig fenntartó N. POPPE is felismerte az ilyen irányú kutatások szükségét. 1965-ös egyetemi jegyzetében már azt írja, hogy a mongol lexikon egynegyede (!) török eredetű, és az altaji hipotézis kérdésében a továbblépéshez az átvételeket el kell választani a közös altaji réteg szavaitól.[40] A vita azóta sem jutott nyugvópontra, a legváltozatosabb formában újra és újra fellobban, sőt az altaji nyelvcsaládba sorolt nyelvek száma a koreaival és a japánnal is bővült.[41]

Az altaji nyelvek rokonságának vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges a nyelvi kontaktusok elemzése. A nyelvek közötti folyamatos, többszörös oda-vissza kölcsönzés rétegeinek leválasztása után megmaradó elemek (szabad és kötött morfémák, szerkezeti egyezések) alapján lehet csak a közös eredet kérdésében is állást foglalni.

---

[36] RAMSTEDT 1946-1947; RAMSTEDT 1952; RAMSTEDT 1957.

[37] POPPE 1960; POPPE 1965.

[38] CLAUSON 1956; CLAUSON 1962; CLAUSON 1964; CLAUSON 1968.

[39] DOERFER 1963-1975: I 51–105.

[40] POPPE 1965: 159.

[41] MILLER 1971; MILLER 1996; STAROSTIN ET AL. 2003; ROBBEETS 2005. L. még GEORG ET AL. 1999; VOVIN 2003. A koreai nyelv idetartozásának kérdését már RAMSTEDT felvetette.

A legkorábbi mongol – török nyelvi érintkezéseket CLAUSON[42], DOERFER[43], CLARK[44] és ŠČERBAK[45] vizsgálta. Hosszú ideig tartotta magát az a vélemény, hogy a török-mongol érintkezések legkorábbi időszakában szinte kizárólag török – mongol irányú kölcsönzéssel lehet számolni. DOERFER főleg az 1990-es években publikált cikkeiben már azt bizonyítja, hogy ebben a nagyon korai időszakban, a szienpi birodalom idejében is, illetve a tabgacsból és a kitajból is bekerülhettek mongol elemek a török nyelvbe vagy nyelvekbe, amit az ótörök korszak nyelvemlékei is tükröznek.[46] Ugyanakkor továbbra is vitathatatlan, hogy a mongol kor előtt a politikai és kulturális presztízsviszonyoknak megfelelően lényegesen jelentősebb a török – mongol irányú kölcsönzés. A kép a mongol világbirodalom létrejöttével határozottan megváltozik. Erősödik a mongol politikai és kulturális hatás, és ez megváltoztatja a nyelvi kölcsönzés irányát is. Igen nagyszámú lexikai elem kerül be a középtörök nyelvekbe és dialektusokba. A különböző nyelvekre gyakorolt mongol hatást vizsgáló monográfiák mellett[47] cikkek sora jelent meg. A történeti nyelvek közül vizsgálták a Codex Cumanicus mongol szavait és az oszmánli nyelvbe került lexémákat.[48] A modern török nyelvek mongol elemeiről is több tanulmány készült.[49] Ezen kívül természetesen a török nyelvek etimológiai szótárai is foglalkoznak a mongol másolatokkal.[50] A török nyelveket ért nem lexikai mongol hatás vizsgálata is egyre inkább a kutatott témák közé tartozik.[51]

A nem török nyelvek mongol elemeinek vizsgálatát tekintve bennünket elsősorban DOERFER és ROZYCKI kutatásai érdekelnek. Előbbi az újperzsa, illetve a mandzsu-tunguz

---

[42] L. feljebb lábjegyzetben.

[43] DOERFER 1963-1975; DOERFER 1993; DOERFER 1995; DOERFER 1996.

[44] CLARK 1977.

[45] ŠČERBAK 1996; ŠČERBAK 1997.

[46] DOERFER 1985a; DOERFER 1993; DOERFER 1993a; DOERFER 1995; DOERFER 1996.

[47] Jakut: KAŁUŻYŃSKI 1961; tuvai: TATARINCEV 1976, KHABTAGEVA 2006a; szibériai török nyelvek: RASSADIN 1980; VIII-XIV. századi török – mongol érintkezések: ŠČERBAK 1997; oguz nyelvek: SCHÖNIG 2000, SCHÖNIG 2000a ; volgai kipcsak nyelvek: CSÁKI 2006.

[48] POPPE (1962); TUNA 1972; TUNA 1976.

[49] Azeri: CAFEROĞLU 1954; karaim: ZAJĄCZKOWSKI 1960; csuvas: RÓNA-TAS 1971-1972; RÓNA-TAS 1975; RÓNA-TAS 1982; szalar: DRIMBA 1976; baskír: IŠBERDIN 1979; nogai: BIRTALAN 1992; BIRTALAN 1994; kazak (és kirgiz): POPPE 1991 és SOMFAI-KARA 2003; turfáni ujgur dialektusok: YAKUP 2005; karacsáj-balkár: CSÁKI 2006a.

[50] ESTJa 1974-2003; VEWT; TATARINCEV 2000-2004.

[51] ŠČERBAK 1997; ERDAL 1991; ERDAL 1998; VÁSÁRY 1995; SCHÖNIG 1997-1998; SCHÖNIG 2003.

nyelvek mongol elemeit vizsgálta, ROZYCKI pedig a mandzsu nyelv mongol elemeit.[52] Mindketten az átvételek relatív kronológiáját és rétegeit is igyekeztek meghatározni.

Ha röviden és összefoglalóan értékelni szeretném ezeket a munkákat, akkor azt kell megállapítanom, hogy a legtöbb szerző megelégszik a török szavak egybevetésével a mongol – általában irodalmi mongol – szavakkal. Még az elmúlt évtizedben megjelent monográfiák sem jelentenek ez alól kivételt.[53] RÓNA-TAS cikkei mellett KHABTAGAJEVA-KEMPF munkája az első olyan monográfia, amely igyekszik az átadó alakot rekonstruálni, megadni a másolt szó etimológiáját, megrajzolni a szó történetét a mongol és a török oldalon egyaránt.[54]

A csagatáj mongol elemeinek számát és jelentőségét a kutatók eltérően ítélik meg. LIGETI egy korai tanulmányában úgy gondolja, a csagatájban lévő mongol elemek száma és nyelvészeti jelentősége nagyobb, mint bármely más török nyelvben[55], BOESCHOTEN és VANDAMME szerint[56] csak hadászati és közigazgatási terminusok kerültek át a mongolból. Az igazság valahol középen van, a csagatájban lényegesen kevesebb a mongol másolat, mint a tuvaiban, a jakutban vagy a kirgizben, de több, mint a nyugati és észak-nyugati kipcsak nyelvekben vagy bármely oguz nyelvben.

A keleti török irodalmi nyelv mongol elemeinek átfogó vizsgálata még nem történt meg. CLAUSON 1960-ban közreadta a Szanglahban található mongol szavak listáját,[57] sok csagatáj adatot találunk DOERFER mérföldkőnek számító *Die türkischen und mongolischen Elemente im Neupersischen* című munkájában. ŠČERBAK a korai török – mongol nyelvi kapcsolatokat vizsgáló munkájában[58] a 13-14. századi precsagatáj (nála óözbeg) keleti török nyelv mongol másolatainak külön fejezetet szentel, ám itt sok olyan szót említ, amely először csak a 15-16. században adatolt. SERTKAYA cikke négy 15. századi ujgur írásos keleti török emlék 30 mongol jövevényszavát sorolja fel.[59] Végezetül az 1997-ben megjelent cikkemet említhetem, amelyben a csagatáj mongol elemeinek kutatási szempontjait mutatom be néhány példán keresztül.[60]

---

[52] DOERFER 1963-1975; DOERFER 1985; ROZYCKI 1994.

[53] ŠČERBAK 1997; SCHÖNIG 2000; CSÁKI 2006.

[54] KHABTAGAJEVA-KEMPF 2006.

[55] LIGETI 1935: 277.

[56] BOESCHOTEN – VANDAMME 1998: 167.

[57] S 91-99.

[58] ŠČERBAK 1997: 190-226.

[59] SERTKAYA 1992.

[60] KINCSES NAGY 1997.

1.5. A felhasznált források áttekintése: szövegek és szótárak

1.5.1. Csagatáj források

1.5.1.1. Szövegkiadások

TA: SUGAHARA M. 2007. *Tazkira-yi Awliya in the Uyghur script. I. Introduction and text in transcription*. Kobe.

Farídaddín Attar (megh. 1221?) perzsa nyelvű munkájának ujgur írásos keleti török fordítása, amely 1436-ban Herátban készült. A kéziratot Párizsban, a Bibliothèque Nationale-ban őrzik. A szöveg francia fordítását A. PAVET DE COURTEILLE adta ki 1889-ben. Az új kiadás a szöveg transzliterációját és transzkripcióját tartalmazza. Mongol elemeinek száma nem jelentős.

ML: BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. 1996. (ed.) *'Alî Şîr Nevâyî : Muḥâkemetü'l-luġateyn. İki dilin Muhakemesi*. Ankara.

A Muhákemetül-lugatein a keleti török irodalmi nyelvvel foglalkozó legkorábbi filológiai munka, amelyet a 15. század végén, 1499-ben Mir Ali Sir Navái írt. Célja, hogy a csagatáj nyelvet a perzsa nyelvvel összehasonlítva bebizonyítsa, a török nyelv sokkalta gazdagabb és kifejezőbb tud lenni, mint a perzsa. Állítását példák hosszú sorával igazolja, szinonimákat idéz, témacsoportok szerint sorol szavakat, hogy illusztrálja a csagatáj nyelv gazdagságát. Példái között szép számmal akadnak mongol jövevényszavak is, melyek néha ritkák, szokatlanok, sőt, némelyiket a köznyelv talán soha nem használta, s óhatatlanul azt az érzést keltik, hogy egyfajta mesterséges, művészi nyelv elemei. Nyelvtani traktátusában Navái a csagatáj szóképzésről értekezik, és itt több olyan képzőt is említ, mint az -(*A*)*GUl* vagy az -(*X*)*l*, amely fontos dolgozatom témájához. Navái munkájának nehézsége számunkra, hogy nem mindig közli a szavak jelentését, és gyakran olvasatukat sem tudjuk biztosan.

A mű legújabb kiadása BARUTÇU ÖZÖNDER munkája, amely az isztanbuli Topkapı Sarayı Múzeum kéziratán alapul, felhasználva a Süleymaniye Könyvtár, a párizsi Bibliothèque Nationale és a budapesti MTA Keleti Könyvtár kéziratait is.[61] A kritikai kiadás

[61] ML 1-2.

tartalmazza a Topkapı kéziratának fakszimiléjét, a szöveg transzkripcióját és fordítását, valamint BARUTÇU ÖZÖNDER szókészleti-etimológiai elemzését.

Bab: THACKSTON, W. M. JR. 1993. (ed.) *Zahirüddin Muhammad Bâbur Mirza : Bâburnâma. I-III. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian translation*. Harvard University.

A 16. századi csagatáj elbeszélő próza remekműve az 1483-1530 között élt uralkodó, a Nagy Mogul Birodalom megalapítójának, Báburnak a munkája, amely többek közt a meghódított országok növény- és állatvilágáról, vadászatokról és hadi eseményekről is szól. THACKSTON kiadása a négy kézirat alapján rekonstruált eredeti török szöveg transzkripcióját tartalmazza angol fordítással, illetve a szöveg 16. század végi perzsa fordítását.

Ag: KONONOV, A. N. 1958. (intr., trad.) *Abu-'l-Ġāzī Bahādur Ḫān : Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi, hana hivinskogo*. Moskva – Leningrad.

Abul-Gázi Bahadur Hán[62] Sedzserei terákime című munkája, amelyet 1659-ben vagy 1661-ben fejezett be. Forrásai a perzsa Rasídaddín 1310-1311-ben megírt műve, a Dzsami at-tavarih és számos Oguzname-változat. KONONOV kritikai kiadását használtam, amely hét kézirat alapján készült. Az arab írásos szövegkiadás mellett orosz fordítás található a kötetben.

KARGI ÖLMEZ, Z. 1996. (ed.), *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime* (*Türkmenlerin Soykütüğü*). Ankara.

A taskenti és a leningrádi kézirat alapján Z. KARGI ÖLMEZ is kiadta a Sedzsere-i terákimét. Kiadása transzkripciót, török fordítást, szótárt és a két kézirat fakszimiléjét tartalmazza.

AG: DESMAISONS, P. I. 1871, 1874. *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Bèhâdour Khan. I. Texte. II. Traduction*. St.-Pétersbourg.

Abul-Gázi Bahadur Hán Sedzsere-i türk című munkája, amelyet a szerző 1664-ben bekövetkezett halála után fia fejezett be 1665-ben. A könyv a Hvárezmben uralkodó Sejbanida dinasztia történetét írja le a mongolok-tatárok történetébe ágyazva. Forrásai Rasídaddín Dzsámi at-tavárihja, Sarafaddín Zafarnáméja, tizenhét Dzsingisznáme és a 17. századi szóbeli hagyomány. Az ECKMANN által posztklasszikus csagatájnak nevezett nyelv az

[62] Abul-Gáziról l. HOFMAN 11-13.

egykorú hívai özbeg erőteljes hatását viseli magán. A szöveg kiadása az arab írásos nyomtatott szöveget és a francia fordítást tartalmazza.

1.5.1.2. Szótárak[63]

MA: POPPE, N. 1938-1939./1971. *Mongol´skij slovar Mukaddimat al-Adab I-II*.

Zamahsári, a 12. század elején alkotó tudós, Hvárezm környékén írt munkájának 1492-es másolata, amelyben az arab és perzsa glosszáriumhoz párhuzamos mongol és keleti török szójegyzék készült.

Navái rendkívüli irodalmi munkásságával erőteljesebbé vált az egységes irodalmi nyelv kialakulásának folyamata, követői stílusát utánozva próbálták művészetét utolérni. Korszakalkotó hatására nem sokkal 1501-ben bekövetkezett halála után Közép-Ázsiában megszülettek azok a nyelvtani és lexikográfiai munkák, amelyek a csagatáj nyelv nyelvtanát, illetve szókincsét kívánták bemutatni és értelmezni. Ezekhez a szótárakhoz elsősorban az ő munkáiból merítettek, de felhasználták korábbi költők és írók műveit is. Értekezésemben ezeknek az úgynevezett Navái-szótáraknak az anyagát is felhasználtam.

TIH: BOROVKOV, A. K. 1961. *„Badā'i' al-luġat". Slovar´ Ṭāli' Īmānī Geratskogo k sočinenijam Ališera Navoi*. Moskva.

Táli, a szótár szerzője, Herátban született, Navái is említi irodalomtörténeti munkájában, a Madzsálisz an-Nafáiszban, Navái kortársa volt. Szótárát valószínűleg a 15. század végén állította össze,[64] célja Navái szókincsének értelmezése perzsa nyelven. Mintegy 1000 szót tartalmaz. A kiadás alapjául szolgáló kézirata 1705/6-os másolat.[65]

Ab: ATALAY, B**.** 1970. (ed.) *Abuşka Lugatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara.

A szótár első szava után Abuskának nevezett csagatáj – óoszmánli szótár szerzője ismeretlen. Valamikor Navái halála után (1501) íródott, de nem később 1552-nél. Elsősorban a Navái műveiben előforduló szavak oszmánli értelmezését adja, de egyéb 15. századi költőkre (Lutfi, Mir Hajdar) is hivatkozik. BOROVKOV szerint[66] az Abuska a Badái al-lugát vagy ahhoz közeli munka átdolgozása, esetleg közös forrásra mennek vissza. Körülbelül 2000

---

[63] A csagatáj szótárirodalomról l. VÁMBÉRY 1867: 198-202; BL: 3-11; EREN 1950; BOROVKOV 1960; S 10-12; ŠČERBAK 1962: 54-57; KARGI ÖLMEZ 1998.

[64] 1438-1505 között uralkodott a timurida Szultán Huszain, Táli neki ajánlotta szótárát.

[65] VÁMBÉRY szintén rendelkezett egy kézirattal, amely egy 1715-ben készült másolat (VÁMBÉRY 1867: 199).

[66] BOROVKOV 1960: 156.

szót tartalmaz. Időnként jelöli a szavak kiejtésének módját. ATALAY kiadása latin betűs, de a kötet végén egy arab írásos mutató található. Munkámban a Besim ATALAY-féle kiadást használtam, esetenként azonban figyelembe vettem és lábjegyzetben hivatkoztam a másik két kiadásra is:

A bécsi kézirat szerint keletkezési dátuma 1552. VÁMBÉRY publikálta, BUDENZ előszavával és jegyzeteivel:

VÁMBÉRY, Á. 1862. (ford.) *Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény*. Pest.

A szentpétervári kézirat dátuma 1553, ezt VELIAMINOF-ZERNOF adta ki:

VELIAMINOF-ZERNOF, V. de. 1869. *Dictionnaire djagatay-turc*. St. Petersburg.

S: MUHAMMAD MAHDĪ XĀN, *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language*. Facsimile text with an Introduction and Indices by SIR GERALD CLAUSON. London 1960.

1758-1760 között befejezett perzsa nyelvű kézikönyv, csagatáj nyelvtan és szószedet. Mirza Mehdi kán Nádir sah udvari történetírója és személyi titkára volt. Ismerte Navái szinte minden munkáját, használta és sokszor javította is az Abuskát. Gyakran idéz a Báburnáméből és még sok más csagatáj szerzőtől. A csagatájon kívül oszmánli és mongol szavakat is bevett szótárába, de nem magyarázza meg, miért. Úgy vélte, alapvetően egy turki nyelv létezik, amelynek egymástól alig különböző két irodalmi nyelve van, a csagatáj és a rúmi, valamint néhány helyi nyelvjárása. Leginkább talán az özbeget ismerte, tudott az anatóliai nyelvjárásokról, tisztában volt azzal, hogy e nyelvek miben különböznek az azeri nyelvtől, tudta, hogy kínai Turkesztán nyelve külön nyelv, ismert néhány türkmen nyelvjárást, a volgai tatárt, de a hvárezmire vonatkozó utalásai nem világosak.[67]

BL: THÚRY, J. 1903. *A „Behdset-ül-lugat" czimű csagatáj szótár*. Budapest.

Csagatáj-perzsa szótár, amelyet Fath Ali Kadzsar 1862-ben állított össze Lugát-i Atrákija avagy Behdzsetül-lugat címmel. THÚRY, hitelt adva a munka előszavában írtaknak, illetve saját összehasonlító vizsgálata alapján teljesen önálló csagatáj szótárnak tekinti. CLAUSON[68] és BOROVKOV[69] is rámutatott, hogy a Szanglah és a Badái al-lugát alapján készített kompilációnak tekinthető. A szótár máig kiadatlan, a THÚRY-féle kiadás nem teljes.

[67] A kiadás bevezetőjéből tudhatjuk meg a szerzőről és a munkájáról a legfontosabb tudnivalókat (S 5-32).

[68] S 11.

[69] BOROVKOV 1960: 158-159.

Nagy Mogul szótári hagyomány[70]

KN: IBRAGIMOV, A. 1982. (ed.) *Muhammad Yakub Čingi, Kelür-nāmä*. Taškent.

A 17. században készült tematikus csagatáj – perzsa szótár. Taskentben és Londonban van kézirata, Ibragimov kiadása erősen „özbegesített".

19. századi szótárak

Amint az alábbiakból látható, az adatok egyfajta körforgásban egyik szótárból a másikba vándoroltak. Gyakran találkozunk azzal a szakirodalomban, hogy egy szerző egy szó kapcsán több szótár adatára is hivatkozik, ám a valóságban az adat akár hapax legomenon is lehet.

VámbĆSpr: VÁMBÉRY, A. 1867. *Ćagataische Sprachstudien*. Leipzig.

Könyvének kb. 5000 szót tartalmazó szótári része a csagatáj irodalomból vett szemelvények szóanyagát tartalmazza. A korábbi szótárak közül a Badái al-lugátot, az Abuskát, a Lugát-i türkit (Kalkuttai szótár) és a Hulászai Abbászit[71] használta.

Z: ZENKER, J. TH. 1866-1876. *Türkisch – arabisch – persiches Handwörterbuch*. Leipzig.

A csagatáj tekintetében legfontosabb forrásai a Mukaddimat al-Adab, a Szanglah, a Kalcuttai szótár és a Hulászai Abbászi. A csagatáj adatok rövidítése „to.", vagyis turc-oriental. Gyakran hibásan írja át az adatokat.

Bud: BUDAGOV, L. 1869-1871. *Sravnitel´nyj slovar´ turecko-tatarskih narečij*. Sanktpeterburg.

A csagatáj adatok mellé gyakran idéz Bábur és Abul-Gázi munkájából. A korábbi szótárak közül legfontosabb forrásai az Abuska, a Kalkuttai szótár, VÁMBÉRY *Ćagataische Sprachstudien*je, a Szanglah szavait pedig ZENKERtől veszi át.

PC: PAVET DE COURTEILLE, A. 1870. *Dictionnaire turk-oriental*. Paris.

---

[70] Indiában a Nagy Mogul Birodalom idején a 16-18. században készült szótárak, melyek az ott beszélt török nyelvet mutatják be. Nem csupán tematikus szólistákat, hanem nyelvtani paradigmákat is tartalmaznak. Az ún. Kalkuttai Szótárat, amely FADLALLÁH HÁN munkája és 1825-ben Kalkuttában jelent meg, több 19. századi szótáríró is (BUDAGOV, RADLOFF) használta, nekem nem volt a kezemben.

[71] A Szanglahból készült szótár, meglehetősen sok hibát tartalmaz. Teheráni és párizsi kézirata ismert.

Az általam standardnak tekintett szótár, amelyben az arab írásos szavakat latin betűs átírás nélkül idézi. PAVET DE COURTEILLE feldolgozta az Abuskát és a Hulászai Abbászit, a Báburnámét, Abul-Gázi Sedzsere-i türkjét és a Szanglahot. A forrás megjelölése nélkül idézett adatok az Abuskából származnak. Nem különbözteti meg a homográf szavakat.

ŠS: ŠEYX SULEYMAN EFENDI-YI BUHĀRĪ. 1298 [1880/1881]. *Luġat-i Čaġatay ve Turkī-yī Osmanī*. Istanbul.

Csagatáj – oszmán-török szótár, 7500-8000 szót tartalmaz, a kiejtést nem jelöli. Már THÚRY megállapította, hogy az Abuskát, a Hulászai Abbászit, illetve Ahmed Vefik Pasa Lehcse-i oszmániját használta.[72] BOROVKOV rámutatott,[73] hogy ŠEYH SULEYMAN igen nagy mértékben PAVET DE COURTEILLE munkájára támaszkodott szótára elkészítésekor, anélkül azonban, hogy ezt a tényt említette volna. A szótár német nyelvű kiadását KÚNOS Ignác készítette el. A kiadás hemzseg a hibáktól, a szavak transzkripciója teljességgel megbízhatatlan, erőteljesen „oszmanizált”. KÚNOS oszmánliból való fordításai is rengeteg hibát tartalmaznak.[74] Ennek ellenére a turkológiai szakirodalomban még mindig gyakran a KÚNOS-féle kiadást szokták idézni.

R: RADLOFF, W. 1960.[repr.] *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*. (*Opyt slovarja tjurkskih narečij*.) *I-IV*. Mit einem Vorwort von O. PRITSAK. Gravenhage.

RADLOFF szótárának a csagatájra vonatkozó elsődleges forrásai a Kalkuttai Szótár, az Abuska, továbbá ZENKER, BUDAGOV, PAVET DE COURTEILLE és ŠEYH SULEYMAN szótára.

1.5.2. Középmongol források

A csagatáj nyelv mongol elemeinek vizsgálata során elsősorban a középmongol forrásokra támaszkodhatunk, mert a török és a mongol nyelvtörtének e két korszaka részben fedi egymást. A középmongol emlékek a 13-16. században íródtak, majd egy átmeneti időszak után jelentkeztek a klasszikus irodalmi mongol korszak alkotásai.[75] A középmongol kort követően kezdtek kialakulni a mai mongol nyelvek és nyelvjárások. A középmongol nyelvet, illetve nyelveket csak írott dokumentumokból ismerjük. Ezek alapján egy viszonylag

[72] BL: 8.

[73] BOROVKOV 1960: 160-161.

[74] BOROVKOV 1960: 161.

[75] POPPE 1954: 1-2.

egységes, differenciálatlan beszélt nyelvet tételeznek föl, amelyet el kell választani a csak írott formájában létező ujgur írásos preklasszikus nyelvtől.[76]

1.5.2.1. Keleti középmongol emlékek

SH: HAENISCH, E. 1939. *Wörterbuch zu Mangḥol un niuca tobca'an* (*Yüan-cha'ao pi-shi*). *Gecheime Geschischte der Mongolen*. Leipzig.

Az 1-268 § valószínűleg 1228-ban készült, az ez utáni szakaszok később íródtak.

ZY: KARA, G. 1990. Zhiyuan Yiyu. Index alphabétique des mots Mongols: *AOH* 44/ 3. 279-344.

1264-1294-ben készült kínai – mongol szótár.

HY: MOSTAERT, A. 1977. *Le matériel Mongol du Houa i i iu de Houng-ou* (*1389*). RACHEWILTZ, I. de, SCHÖNBAUM, A. (eds.) Bruxelles.

1389-ben készült kínai írásos kínai – mongol szótár, amely 849 szót tartalmaz, illetve 12 levelet a Ming udvar és mongol törzsi vezetők levelezéséből.

PhP: POPPE, N. 1957. *The Mongolian monuments in ḥP'ags-pa script*. 2.ed. KRUEGER, J. R. (transl., ed.) Wiesbaden.

Az 1269 és 1368 között használt írás 13 emlékének szóanyaga.

1.5.2.2. Nyugati középmongol emlékek

LNP: POPPE, N. 1927-1928. Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift: *IAN SSSR*. 1927: 1009-1040, 1251-1274. 1928: 55-80. = POPPE, N. N. 1972. *Mongolica with an Introduction by the Author*. Westmead, Farnborough. 1.

A Leideni Névtelen kézirata 1343-ban készült négynyelvű szójegyzék (mameluk kipcsak, mongol, perzsa, arab). Az arab – mongol és a perzsa – mongol részt,[77] amely Iránban

[76] RYBATZKI 2003: 57. Egy 2008 őszén tartott és eddig publikálatlan előadásában megkérdőjelezi az írott és a beszélt nyelv ilyen határozott szétválasztásának a jogosultságát (*Middle Mongolic: When and where was it spoken?* Elhangzott a budapesti Mongol Nagykövetség és az ELTE Belső-Ázsia Tanszékének közös konferenciáján).

[77] A török – arab glosszáriumot HOUTSMA publikálta: HOUTSMA, M. I. 1894. *Ein türkisch-arabisch Glossar*. Leiden. HOUTSMA a kéziratot 1245-re datálta.

vagy Transzoxániában készült, a névtelen szerző valószínűleg szóbeli informátor közlése alapján készítette, és a két glosszárium együttesen kb. 600 szót tartalmaz.

IM; **MA**: POPPE, N. 1938/1971[2]. *Mongol´skij slovar´ Mukaddimat al-Adab*. *I-II*. Moskva – Leningrad.

Ibn Mühenna arab-mongol glosszáriuma valószínűleg a mai Irak területén a 14. sz. elején készült. Az 1921-ben KILISLI RIFAT által kiadott szójegyzék rövidített formában és betűrendbe szedve a Mukaddimat al-Adab kiadásának függelékeként jelent meg.

RH: GOLDEN, P. B. 2000. *The King's Dictionary*. *The Rasûlid Hexaglot: Forteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. HALASI-KUN, T., GOLDEN, P. B., LIGETI, L., SCHÜTZ, E. (transl.), GOLDEN, P. B., ALLSEN, T. (introd. essays) GOLDEN, P. B. (ed., notes, commentary). Leiden – Boston – Köln.

A 14. század második felében, Jemenben készült hatnyelvű szótár, amelynek mongol szólistáját a szótár tetraglot (arab, perzsa, török, mongol) tartalmazza. Szerzője Al-Malik al-Afdal al-Abbasz bin Ali.

Q: PELLIOT, P. 1931. Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu-'l-kulub: *Bulletin of the School of Oriental Studies* 6/3. 555–580.

POPPE, N. 1925. Mongol´skie nazvanija životnyh v trude Hamdallaha Kazvini. *Zap*. *Kol*. *vost*. 1. Leningrad. 195-208.

Arab – mongol állat- és növénynévlista 1339-ből.

VI: LIGETI, L. 1962. Un vocabulaire mongol d'Istanbul: *AOH* 14/1. 3-99.

A Bajazid szultánnak (1481-1512) ajánlott Samilül-lugát szójegyzéke. A LIGETI által kiadott kézirat 1528-1529-es másolat.

K: LIGETI, L. 1965. Le lexique mongol de Kirakos de Gandzak: *AOH* 18. 241-297.

Örmény – mongol szólista 1241-ből.

1.5.2.3. Irodalmi mongol

IrMo: LESSING, F. 1973. (ed.) *Mongolian – English Dictionary*. Bloomington.

1.6. Az átírás kérdései

A muszlim keleti török munkák zöme arab írással íródott, de a timuridák idején még az ujgur írást is használták. Ebben a formájában sem az arab, sem az ujgur írás nem alkalmas a török és a mongol hangrendszer visszaadására, és egy-egy szó fonetikai realizációját lehetetlen csupán az ortográfia alapján megállapítanunk. Az arab írásos csagatáj munkák az ujgur írás hagyományait követik, ami a magánhangzók kiírásában, a szuffixumok gyakori különírásában, a diakritikus jelek ritka használatában és a mássalhangzójelek többértékű használatában is megnyilvánult.

Az ortográfia a különböző területeken és korszakokban egymástól függetlenül alakult ki.[78] A kiejtés térben és időben változatos volt, a különbségeket az ortográfia nem, vagy nem következetesen jelölte. Ugyanannak a szónak egy szövegen belül is találkozhatunk különböző helyesírású alakjaival. Ezek bizonyítékok lehetnek egymás mellett élő nyelvjárási formákra, de utalhatnak kialakulatlan, instabil ortográfiára is. Általában megállapíthatjuk, hogy a helyesírás ugyan nem önkényes, de nem is szigorúan szabályozott. Egy-egy irodalmi központban ugyan stabilizálódott, de egy jóval szélesebb földrajzi térben, még ha az kulturálisan egységesnek is tekinthető, jelen voltak helyi változatok.

Az adatok idézésénél nehéz megtalálni az egyensúlyt a transzkripció (a fonetikai rekonstrukció) és a transzliteráció között. Az átírások gyakran konvenció eredményei, noha sok esetben, mint majd látni fogjuk, ugyanazt a szót többféleképpen is idézi az irodalom. Az átírás során munkámban az etimológiai elemzés és a modern nyelvi adatok együtt segítettek, néhány esetben pedig a forrásul használt szótár, így például a Szanglah szerzőjének a megjegyzései tájékoztattak. Ez indokolja azt az eljárásomat, hogy nem elégedtem meg a transzkripcióval, hanem szögletes zárójelben a szavak transzliterációját is jelölöm.

Az arab ا betű alapvetően /a/, /ä/ hangot jelöl, de szókezdő helyzetben önállóan állva bármilyen magánhangzót is képviselhet. A و : a /v/, /w/, /o/, /ö/, /u/, /u/ hangokat, a ى pedig a /y/, /e/, /i/, /ï/ hangokat jelöli.

[78] S 24.

Különbséget kell tenni az arab és perzsa szavak, illetve a török eredetű szókincs helyesírása között. Az előbbiek esetében az arab és a perzsa helyesírás az érvényes. A török szavak lejegyzésekor a kiírt magánhangzó nem jelent hosszúságot, a diakritikus jelek használata ritka. A csagatájban hosszú magánhangzók csak allofónként, diftongusok pedig csak jövevényszavakban léteztek, és esetenként biztosan tudunk az ejtéskönnyítő *-v-* létéről.

A mássalhangzók betűi közül a ب betűnek egyaránt lehet /b/ és /p/ olvasata. A hárompontos پ egyszer fordul elő az anyagomban, azonban az adatok alapján hangértéke valószínűleg /b/ (!) ⇒ *bätägä*.

A zöngés palatális affrikáta /ǰ/ a csagatájban csak jövevényszavakban (arab, perzsa, mongol, kipcsak) fordul elő. Az ortográfiában, különösen a korai szövegekben keveredést tapasztalunk. A ج (dzsim): /ǰ/ és /č/ hangok visszaadására egyaránt szolgál (⇒ *čumča* [ǰWMǰA], *čïda-* [ǰYDA-], a چ használata mongol etimologikus /ǰ/ leírására transzfonemizációra utal: *čirġa-* [ČYRĠA-].

A ک egyaránt jelöl /k/ és /g/ hangot, szókezdő helyzetben a hangértéke mindig /k/. A گ betűt ritkán, inkább csak későbbi szövegekben használják a /g/ jelölésére.

.

A csagatájban szótagvégi, szóvégi helyzetben a /q/ : /ġ/ oppozíciója megszűnt. Erre utal, hogy inlaut és auslaut pozícióban a ق betűnek /q/ és /ġ/, a غ betűnek pedig /ġ/ és /q/ hangértéke egyaránt lehet. Már a precsagatáj emlékekben is tapasztalunk ilyen keveredést.[79] Esetenként a /t/ és /d/ hangok visszaadásánál is hasonló dentál konfúziót figyelhetünk meg.

[79] S 24; CLAUSON 1962: 193.

2. Etimológiai tanulmányok

2.1. A nyelvi érintkezések általános nyelvészeti megközelítése

Az elmúlt évtizedek kutatásai nyomán a mai, modern kétnyelvű szituációk számtalan elemét látjuk tisztábban. Azonban, ahogy JOHANSON is hangsúlyozza, „diachronic linguistics still lacks theoretically sound and empirically proven hypotheses to accommodate the processes in question”.[80]

A turkológiai kutatásoknak különösen nagy impulzust adott Lars JOHANSON 1992-ben megjelent Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten című monográfiája[81] és további cikkeinek sora, amelyekben a török párú, hosszan tartó és intenzív érintkezések következtében létrejött, de elsősorban nem lexikai hatásokat vizsgálta. Noha munkájában főleg élő, beszélt nyelvi példákra hivatkozik, úgy vélem, hogy az általa megfogalmazottak a nyelvtörténeti elemzések során is figyelembe vehetők és használhatók.

A nyelv csak konkrét emberi lények tulajdonságaként létezik, tehát a beszélő által áll más nyelvekkel kapcsolatban még akkor is, ha a másolás csatornája az írás, és nem az élőszó. Minden nyelv történetileg adott, kreatív technikával rendelkezik a változáshoz és újításhoz, de a változás mértékét és mikéntjét a vele érintkező nyelvek is befolyásolják. A kultúrák egymás mellett élésének velejárója a nyelvi érintkezés is, melynek természetes következménye, hogy a nyelvek hatnak egymásra, módosítják egymást. A kölcsönhatások alapvetően kétfélék lehetnek: vagy átvételek[82] vagy etnogenetikai folyamatok eredményeképpen a nyelvváltással megjelenő szubsztrátumok.[83]

---

[80] JOHANSON 2002: 1.

[81] Könyvének 2002-ben megjelent átdolgozott angol fordítását használtam. JOHANSON munkáján kívül RÓNA-TAS 1978-ban megjelent *Nyelvrokonság* című elméleti összefoglalóját forgattam nagy haszonnal, illetve HAUGEN, valamint THOMASON és KAUFMANN kontaktusnyelvészeti munkáit.

[82] JOHANSON a kölcsönzés, kölcsönszó (borrowing, transfer) helyett a másolás, másolat (copying, copy) terminusok használatára tesz javaslatot, mert a kölcsönzés szót metaforikus asszociációi miatt nem tartja alkalmasnak a nyelvi jelenség leírására. Már HAUGEN (1950: 211) hasonlóan vélekedett, ő azonban az adaptáció használatát javasolta helyette. JOHANSON ugyanilyen megfontolásból az átvevő (recipient) és az

Az átvételek során az érintkező nyelvek egyikéből egy interferenciális elem integrálódik a másik nyelv beszélőinek nyelvébe, s konvencionalizálódásával az interferencia meg is szűnik. Az átvételnek mindig feltétele valamilyen fokú kétnyelvűség.

A kölcsönzés és a szubsztrátum tulajdonképpen felfogható ugyanannak a folyamatnak két végpontjaként, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden átvétellel kezdődő nyelvi hatás nyelvcseréhez vezet. A nyelvészek egy része nem lát elvi különbséget a szubsztrátum és az átvétel között. A szubsztrátumra az átvétel egy fajtájaként tekintenek, amely az átvételhez hasonlóan lökést adhat a nyelvi rendszer bizonyos elemeinek változásához vagy éppen konzerválódásához. JOHANSON azonban hangsúlyozza, hogy a kölcsönözhetőség faktorai a kétféle nyelvi hatás esetén éppen ellentétesek is lehetnek, a szubsztrátumban az átvétel során olyan stabilabbnak, kevésbé attraktívnak mutatkozó elemek jelennek meg, mint az elvont szavak, alapszókincsbeli fogalmak, fonológia vagy a szintakszis. Gyakran nehéz meghatározni, hogy egy vizsgált nyelvi jelenség kölcsönzésnek vagy szubsztrátumnak tekintendő-e. THOMASON és KAUFMAN például hangsúlyozza, hogy az özbeg – tadzsik nyelvi érintkezésben mindkét irányú folyamat feltételezhető.[84] A több évszázadon át tartó, folyamatosan változó intenzitású és dominanciájú török – mongol nyelvviszonyban is feltételezhetően keverednek a nyelvváltás utáni szubsztrátum hatások a kölcsönzési rétegekkel.

A nyelvek egymásra hatása a kölcsönzések többféle típusában érhető tetten. JOHANSON különbséget tesz a teljes másolat (global copies), és a részleges másolat (selective copies), valamint a kettő kombinációjaként a vegyes másolat (mixed copies) között.[85] A globális másolás során egy adott nyelvi elem mint egység kerül a másik nyelvbe. Ez lehet egyszerű és képzett szó, kötött vagy szabad morféma, egy szó vagy szókapcsolat. Részleges másoláskor a nyelvi elemnek csak egy tulajdonsága kerül át (a hangrendszert vagy a jelentést érintő

átadó (donor) nyelvek használatát is kerülendőnek tartja. Az átvevő nyelv helyett használt báziskód (basic-code) terminus azonban szintén félrevezető lehet, hiszen a nyelvi érintkezésben résztvevő mindkét nyelvnek van saját báziskódja. JOHANSON hatására a turkológiai szakirodalomban egyre terjed az általa javasolt terminológia. Disszertációmban én a hagyományos magyar szakkifejezéssel együtt, annak szinonimájaként használom. A magyar ‘jövevényszó’, ahogyan például akár az orosz ‘zaimstvovanie’ sem tartalmazza azokat a fenntartásokat, amelyeket HAUGEN és JOHANSON a ‘kölcsönszó’ jelentése kapcsán megfogalmazott.

[83] JOHANSON 2002: 3. JOHANSON az előbbire itt a haugeni „adoption”, az utóbbira az „imposition” terminust használja. A szubsztrátumról részletesebben l. RÓNA-TAS 1978: 265, 272-286; további példákat a török párú érintkezés szubsztátum-jelenségeire l. JOHANSON 2002: 66-69.

[84] THOMASON – KAUFMAN 1988: 89.

[85] HAUGEN terminológiájában *loanblend* (1950: 215).

változások, kalkok, kombinálhatósági sorrend stb.).[86] A hagyományosan anyagi kölcsönzésnek tartott kategória – új lexéma, morféma vagy fonéma átvétele – tehát tágabb, mint a johansoni globális másolat. A szerkezeti kölcsönzés, melynek során az átvevő nyelv saját eszközeivel, de a másik nyelv hatására hoz létre új nyelvi jelenséget, szűkebb értelmű, mint a részleges másolás. Például a fonémák, allofónok, hangsúlyok átvétele a részleges anyagi másolás kategóriájába tartozik, de a fonémák disztribúciójának változása vagy a fonematizáció erősödése nem anyagi részleges másolás.

Hosszú ideig a nyelvek kölcsönhatásának vizsgálata elsősorban a jövevényszavakra koncentrálódott, mert még nem kiterjedt kétnyelvűség esetén is a szókincs másolható a legkönnyebben. Egyes nyelvészek a nem lexikai elemek átvételének még a lehetőségét is elutasították. Mások elfogadták ugyan, de azzal a fenntartással, hogy ezek előfeltétele a szó- vagy frazeológiai másolás.[87] Többen vizsgálták, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyek egy kontaktszituációban nagyobb valószínűséggel változnak, s melyek azok, amelyek ellenállóbbak. Mi dönti el, hogy gyakrabban másolnak valamit? Már a 19. század végén elkészült az első jövevény-gyakorisági skála, amelyről WHITNEY megállapítja, hogy leggyakrabban főneveket vesznek át, ezt követik a lexikon egyéb elemei, majd a kötött morfémák közül a képzők, a ragok és végül a fonémák. E két utolsó kategória esetében azonban azzal megjegyzi, hogy átvételük ritka, és mindig erős jövevényszó áramlás előzi meg.

A strukturalista irányzat az átvétel mértékét a strukturáltság fokával próbálta összekapcsolni. A morfológia és a szintakszis sokkal inkább szerkezetszerű, ezért kevésbé tartották átvehetőnek.[88] RÓNA-TAS rámutatott, hogy a nyelvek hosszantartó, intenzív érintkezése során a fonetikai, alaktani és mondattani szerkezetben egyaránt létrejöhetnek változások, és felhívta a figyelmet az anyagi és a szerkezeti másolás közötti különbségre is.[89]

Legutóbb THOMASON és KAUFMAN[90] igyekeztek választ adni arra, hogy mi az, ami a kétnyelvűségi szituációban változhat és milyen mértékben. Az általuk összeállított átvételi mutató a társadalmi és a strukturális faktort együttesen veszi figyelembe. A csak szómásolást tartalmazó első fokozat olyan helyzetekre jellemző, amelyekben a átvételt elősegítő tényezők hatása minimális. Tipikus esete az idegen kultúra jellemző szavainak beáramlása. A második

[86] JOHANSON 2002: 8-18.

[87] HAUGEN 1950: 224, MORAVCSIK 1978: 110.

[88] HAUGEN 1950: 224, idézi WHITNEY tanulmányát.

[89] RÓNA-TAS 1978: 264, hivatkozva 1965-ben írt tanulmányára.

[90] THOMASON – KAUFMAN 1988: 74-95.

fokozatra, vagyis az enyhe másolásra az jellemző, hogy a szóátvétel mellett a nyelvtani szerkezet egyes elemeinek a másolása is megjelenik. A harmadik fokozat a mérsékelt, a negyedik a közepes, az ötödik az erős átvételi fokozat. Egyre erőteljesebben van jelen az alapszókincset is érintő jövevényszavak átvétele mellett a nyelvtani kölcsönzés: mérsékelt másolás esetén hangtani átvétel inkább csak az átvett szavakban jelenik meg, illetve előfordul, hogy az átvett szóban a képző leválik, és a nyelv eredeti szavaiban is megjelenik. A közepes hatásra az jellemző, hogy tipológiai változásokat ugyan még nem okoz, de előidézheti a fonémarendszer átalakulását, a morfológiában új esetek megjelenését, a mondattanban pedig a szórend változását. Az erős kölcsönzés aztán a tipológiai jelleg átalakulását, a fonológiai és a morfológiai szabályok csaknem teljes változását is hozhatja.

JOHANSON kétségesnek tartja, hogy felállítható olyan skála, amely minden típusú nyelvi érintkezésre egyaránt érvényes. A grammatikai elemek másolását megkönnyíti a nyelvek közötti strukturális hasonlóság és a nyelvi elem könnyen felismerhetősége is. A szóvégen álló kötött morféma másolása jóval gyakoribb, mint azé, amely a morfémaláncban a szótőhöz közelebb áll. Kezdetben a kötött morfémák a másolt egység részeként kerülnek a nyelvbe, de a képzők másolása hamarabb történik, mint a funkcionális elemeké. Az átvételt ugyancsak megkönnyíti, ha a nyelvhasználók tudatosan, aktívan kétnyelvűek. Általános tendenciaként fogalmazható meg, hogy a globális másolatok könnyebben kölcsönözhetők, mint a részleges másolatok, de ezen belül a szemantikai másolás viszonylag hamar és egyszerűen létrejöhet. A jelentősebb strukturális másolásnak kiterjedt, hosszantartó és aktív kétnyelvűség az előfeltétele, és a kétnyelvűség típusa dönti el stabilitását.[91]

A különböző típusba tartozó nyelvek érintkezése során az ilyen jellegű hatások feltűnők és ezért jól vizsgálhatók. Az egymáshoz közelálló nyelvek esetében azonban, amilyenek a török és a mongol nyelvek, a strukturális hasonlóság miatt a változások nehezebben észlelhetők. Nagyon sok tényező befolyásolja a nyelvi hatás irányát, nagyságrendjét, illetve hogy a hatás a nyelvtan mely szintjét érinti. A társadalmi-politikai dominanciaviszonyok, a gazdasági és kulturális különbségek vagy a beszélők lélekszáma épp úgy meghatározza, mint az érintkező nyelvek nyelvi sajátosságai, a nyelvek struktúrája.

A nyelvi érintkezésben a szociális és a strukturális faktor figyelembevételével meg szokták különböztetni a domináns és a dominált nyelvet. A török-mongol érintkezések történetében a politikai és gazdasági dominanciaviszonyok többször változtak, de ennek

[91] JOHANSON 2002: 50-58. Átfogó és kritikai elemzést ad a nyelvi érintkezésekben fontosnak tartott strukturális elemekről (44-48).

pontos részleteit nem ismerjük. Hosszú időn át elfogadott volt az a nézet, amelyet CLAUSON több munkájában is képvisel, hogy a mongol kor előtt a török volt a domináns nyelv és a mongol a dominált, tehát a kölcsönzés iránya a mongol kor előtt törökből-mongolba volt. A mongol kort követő időszakban megváltoztak a dominanciaviszonyok, és a kölcsönzés meghatározóan mongolból a török nyelvekbe irányult.[92] Ugyanakkor nem lehet kizárni, hogy a türk kort megelőző időszakban vagy akár egy szűkebb területen a türk kor után, de a mongol kor előtt rövidebb-hosszabb időszakokban más dominanciaviszonyok is léteztek.[93]

A kódmásolás sok eleme csak a beszéd szintjén jelenik meg és nem lépi át a habitualizáció és konvencionalizáció küszöbét. Más elemek hosszú életűek és valódi hatást gyakorolnak a nyelv történetére, széles körben elterjednek a nyelvi közösségben, és egyre inkább meggyökereznek a nyelvben. Ez a fajta integráció általában hosszabb nyelvi érintkezést feltételez, ám ha két nyelv tipológiailag közel áll egymáshoz, mint például a török és a mongol, akkor az intenzív érintkezés viszonylag rövid idő alatt jelentős mértékű másoláshoz vezethet. Minden másolat, amely a nyelvi rendszer szerves részévé válik, a két nyelv közötti hasonlóságot erősíti, majd újra a nyelvi másolások intenzitását, és ha az érintkezés tartós, mindez folytonosan ismétlődő, egymást erősítő folyamattá válhat.

A konvergencia, vagyis a nyelvek részrendszereinek közeledése, szintén erősíti a másolás gyakoriságát. A másolt elem beilleszkedése során különbözhet a modelltől, mert a másolásban érintett részrendszerek nem fedik teljesen egymást. Mindig a beszélőtől függ, mit érez ekvivalensnek az átadó és saját nyelve között. Változhat többek közt a hangalak, a morfológiai struktúra, a szemantika vagy a használat gyakorisága. Ha a másolt elem és az annak megfeleltetett elem funkciója nem azonos, az akkor is úgy fog működni, ahogy azt a beszélő ekvivalensnek gondolta, és az ilyen alakok éppúgy elterjedhetnek a nyelvközösségben, mint „korrekt” ekvivalencia pozícióba helyezés esetén. Anyagi másolásnál a jövevényszavak adaptációja általában a saját nyelv fonémaállományának és fonotaktikai szabályainak felel meg.

A kölcsönzés lehet folyamatos és többszörös. A többszörös kölcsönzés úgy érhető tetten, hogy az első alkalommal az átvett szó erőteljesebben illeszkedik az átvevő nyelv fonológiájához, a második alkalommal már közelebb áll az eredeti kódhoz.[94] Ugyanakkor a

[92] CLAUSON 1960a; CLAUSON 1962; CLAUSON 1964; CLAUSON 1975.

[93] DOERFER korábbi és CLAUSONéhoz hasonló véleményét megváltoztatva a mongol kor előtt is számol mongol török irányú kölcsönzésekkel, és megpróbálja az érintkezések kronológiai rétegeit elkülöníteni egymástól (DOERFER 1985; DOERFER 1993; DOERFER 1993a).

[94] JOHANSON 2002: 63-64.

többszörös kölcsönzés megállapításánál figyelembe kell venni azt is, hogy a másolt elem esetleg az átadó nyelv történetének egy korábbi fázisát őrzi, és nem adaptációs technikáról, például hanghelyettesítésről van szó. A nyelvtörténeti érintkezések vizsgálatánál tehát mindig törekedni kell arra, hogy a két nyelv szinkron állapotát rekonstruáljuk az érintkezés időpontjában, és erre építkezzünk.

2.2. Az átvétel kritériumai

Egy nyelvet alapvetően három tényező határoz meg: nyelvtani rendszere, szókincse és hangrendszere. A szókincs a nyelv legkevésbé állandó és a változásoknak leginkább kitett szegmense. Maguk az átvételek is mint a változások egyik oka, a nyelvi rendszer minden szintjén tetten érhetők.

Az egyező szavak etimológiájához elsőként az átvétel irányát kell meghatározni, amihez török és a mongol nyelvek esetében is rendelkezésünkre áll jó néhány alapvető kritérium.[95]

Az *etimológia* érve szerint a szó eredete mongol, ha a mongolból etimologizálható, tehát megvan az alapszó is (esetleg más képzőkkel) és a képző is, míg a törökből vagy az egyik, vagy a másik, vagy mindkettő hiányzik.

Ehhez szorosan kapcsolódik a *morfológia* érve, melynek értelmében ha az alapszó ugyan egyaránt megvan a török és a mongol nyelvekben, de képzője mongol, akkor feltehetjük, hogy a szó a török nyelvekben mongol jövevény.

A *szemantika* akkor segíthet, ha a szó jelentései az egyik nyelvben tágabbak, sokrétűbbek. Esetünkben tehát, ha ugyanazon szó jelentésköre a török nyelvekben szűkebb, speciálisabb, mint a mongolban, akkor alapos a gyanúnk, hogy a másolat eredetije mongol.

Az *alapszókincs* meglehetősen szilárd, tartós része a lexikonnak, szavait ritkábban helyettesítik jövevényszavak. Vagyis ha a szó csak az egyik nyelvben tartozik az alapszókincshez, akkor minden bizonnyal ez a nyelv az átadó.

Ha egy szó egy bizonyos kultúrához köthető, amelyet egy más nyelvet beszélő közösség valószínűsíthetően csak később, vagy a másik közösség által ismerhetett meg, akkor a *kultúrtörténet* ismeretében valószínűsíthető a kölcsönzés iránya.

A *szinonimák* arra világítanak rá, hogy ha a török nyelvekben ugyanazt a fogalmat több szó is jelöli, és közülük az egyik megvan a mongol nyelvekben is, akkor valószínű, hogy az mongol jövevény.

Kronológiai megfontolások alapján, ha egy mongolból is ismert szó csak a mongol kortól fordul elő a török forrásokban, akkor ezt a szót mongol átvételnek tételezhetjük fel.

[95] CLAUSON 1975; RÓNA-TAS 1978: 261-263; CLARK 1977.

A *szóföldrajz* valószínűsíti, hogy ha egy szó a mongol nyelvek többségében megvan, de a török nyelveknek csak egy szűk areájában ismert, akkor átvétel a mongolból.

A *fonológiai rendszer* érve szerint ha a vizsgált szó egy vagy több fonémája a mongol kornál később honosodott meg a csagatájban, vagy, ami gyakoribb, a fonéma pozíciója szokatlan és „nem szabályos”, a mongolban viszont a fonémarendszer régi tagja, illetve a vizsgált pozícióban szabályos, akkor az nyomós érv az átvétel mellett.

A fenti kritériumok nem egyenlő súlyúak, és csak kellőképpen mérlegelve, mindegyiket figyelembe véve, lehetőleg együtt alkalmazandók. Minden nyelvben előfordul jelentésszűkülés, szavak és képzők vesznek ki, és hogy mi jelenik meg a forrásokban, az a konvencionalizáció és a használat gyakoriságának is függvénye, valamint magának az alapszókincsnek a definiálása is vitatott. Nehezíti a helyzetet, hogy a forrásokban használt írásrendszerek nem mindig adnak egyértelmű támpontot a hangalakok, pontosabban a fonémák rekonstruálásához, továbbá hogy összefüggő mongol nyelvemlékek a vitatott kitaj anyagot és az idegen forrásokban előforduló mongol glosszákat leszámítva csak a 13. században jelennek meg. Mindezek ellenére és mindezzel együtt a kritériumok átfogó mérlegelése segít kiszűrni a jövevényszavakat, mégpedig annál nagyobb biztonsággal, minél több kritériumnak felel meg egy-egy szó.

A fonológia érvének alkalmazása

A csagatáj hangrendszer

MAGÁNHANGZÓK

	palatális		veláris	
	illabiális	labiális	illabiális	labiális
zárt	*i*	*ü*	*ï*	*u*
nyílt	*e*	*ö*	*a*	*o*
nyílt	*ä*			

Arab és perzsa szavakban a helyesírás az arab helyesírást követi: csak a nyelvtörténetileg hosszú magánhangzókat írják ki. A keleti török szavak ortográfiája ettől eltérő, a magánhangzókat általában kiírják, az esetleges magánhangzó hosszúságok meglétét az írás alapján nem tudjuk bizonyítani. BODROGLIGETI szerint az *o*, *ö*, *e* fonémák török szavakban csak első szótagban fordulhatnak elő.[96]

[96] BODROGLIGETI 2001: 14.

MÁSSALHANGZÓK

	labiális	alveodentális	prepalatális	posztpalatális	veláris	glottális
zárhang	*p, b*	*t, d*		*k, g*	*q, ġ*	‘
réshang	*f, v*	*s, z*	*š, ž*		*χ*	*h*
nazális	*m*	*n*		*η*		
affrikáta			*č, ǰ*			
félhangzó	*w*		*y*			
likvida			*l, r*			

Hangtani jellegzetességek, amelyek valószínűsítik egy szó mongolból történt átvételét

1. *m-* : Szókezdő helyzetben *m* néhány onomatopoetikus szó kivételével nem állt eredeti török szó elején sem az ótörökben, sem a csagatájban. Kivételt jelentenek még azok az eredetileg *b-* kezdetű és nazális hangot tartalmazó szavak, amelyekben a nazális hatására *b-* > *m-* történt, továbbá ez a változás szórványosan olyan szavak esetében is lezajlott, amelyekben nincs másik nazális. A mongol nyelvekben azonban az *m-* anlaut helyzetben is előfordulhat, l. *maqta-* ‘dicsér’, *megeǰin* ‘koca, emse’, *mör* ‘út’, *mösün* ‘jég’ stb.

2. *n-* : Szókezdő helyzetben *n* a *nä* ‘mi?’ kérdőszó és származékai kivételével nem fordul elő eredeti török szavakban sem az ótörökben, sem a csagatájban. A mongol nyelvekben azonban szókezdő pozícióban szabályos, l. *naġaču, naġačï* ‘anyai nagybácsi’, *nekä-* ‘követ’, *nuġula* ‘kanyar, hajlat’ stb.

3. *š-* : Szókezdő helyzetben *š* eredeti török szavakban nem fordul elő sem az ótörökben, sem a csagatájban. Az ezzel a hanggal kezdődő szavak mind jövevényszavak. A középmongol nyelvekben a protomongol *si-* > *ši-* hangváltozás már lezajlott, l. *šibä* ‘ár’, *šïralġa* ‘a zsákmányból kapott rész’, *šïrdaġ* ‘csótár, sabrák’, *šükün* ‘jó jel’ stb.

4. *l-* : Szókezdő helyzetben *l* eredeti török szavakban nem áll sem az ótörökben, sem a csagatájban. A mongol nyelvekben is ritka, a középmongolban a relatíve új jövevényszavakban (kínai, tibeti) előfordul, l. *labašaq* ‘köntös’, illetve olyan szavakban, ahol az *n-* > *l-* a második szótagi nazális hatására disszimiláció eredménye. Szókezdő helyzetben valószínűleg a protomongolban sem volt.[97]

[97] POPPE 1955: 155.

5. *d-* : Szókezdő helyzetben *d* eredeti török szavakban csak sporadikusan fordul elő a csagatájban,[98] a középmongolban azonban gyakori, l. *dalu* ‘lapocka’, *dapqur* ‘hadrend’, *daqavul* ‘szolga’ stb.

6. *-d-* : Intervokalikus helyzetben *d* hang eredeti török szótövekben nem fordul elő a csagatájban, valószínűleg csak jövevényszavakban, l. *adïrġan* ‘hegy, domb’, *quda* ‘sógor, törzs’, *čïda-* ‘képes rá, tűr’, *čider* ‘béklyó’, *idäči* ‘hadtápos’.

7. *g-*, *ġ-* : Szókezdő helyzetben *g*, *ġ* eredeti török szavakban nem fordul elő a csagatájban,[99] l. *ġol* ‘centrum (hadseregé)’, *ġunan* ‘harmadfű ló’, *ġaǰarǰï* ‘kalauz’ stb.

8. *ǰ-* : Szókezdő helyzetben a *ǰ* a csagatájban kizárólag idegen, illetve idegen eredetű szavakban (arab, perzsa, mongol) található,[100] l. *ǰar* ‘parancs’, *ǰebä* ‘fegyver’, *ǰergä* ‘hajtóvadászat’ stb.

9. *h-* : Szókezdő helyzetben *h* eredeti török szóban nem fordul elő a csagatájban. A középmongol hangrendszernek még része a valószínűleg laringális h-nak ejtett hang: l. *honïla-* ‘nyilat az íjra helyez’, *hüre-* ‘elpusztít’ stb.

10. Archaikus magánhangzós szóvég: A kései ótörökben már eltűnt szóvégi magánhangzó megőrződött a középmongol régi török jövevényszavaiban, és így vette át a csagatáj, l. *kenǰe* ‘későn született gyermek’ stb.

11. Az ótörök és a középmongol közös szavainak vizsgálatakor a csagatájban az olyan hangváltozások jelenlétét, amelyek belső török rekonstrukcióval nem magyarázhatók, ám a mongolban szabályosak és rendszerszerűek, az altaji nyelvrokonság ellenzői tipikusan a visszakölcsönzés[101] eseteinek tekintik. A *visszakölcsönzés* kifejezés azt a prekoncepciót tükrözi, mely szerint nem volt altaji proto-nyelv, és minden korábbi egyezés csak átvétellel érthető meg, melynek iránya a mongol kort megelőzően dominánsan török → mongol volt. Az ilyen típusú mongol kölcsönszavakon jellemzően az alábbi hangváltozások megléte figyelhető meg:

a. rotacizmus
b. lambdacizmus

---

[98] Pl. *de-* ‘mond’, *deg* ~ *teg* ‘mint, hasonló(an)’. Belső kölcsönzéssel oguz nyelvekből is átkerülhettek szókezdő *d*-s szavak.

[99] Sporadikusan az oguz nyelvekből belső kölcsönzéssel átvett csagatáj szavakban is előfordulhat szókezdő *g-*.

[100] A kipcsak nyelvek egy részében az ótörök szókezdő *y-* képviselete *ǰ-*, így a csagatáj kipcsak elemeinél előfordulhat *ǰ-* hang.

[101] CLAUSON, DOERFER, ŠČERBAK stb.

c. ÓTö *-š* ~ Mo *-s* → csagatáj *-s*, l. *ulus* ‘nép’

d. ÓTö *sI* ~ Mo *sI* > *ši-* → csagatáj *šI-*, l. *šonqar* ‘kerecsensólyom’

e. ÓTö *tI* ~ Mo *tI* > *či* → csagatáj *čI*: *qačïr* ‘öszvér’

f. ÓTö *dI* ~ Mo *dI* > *ǰi* → csagatáj *ǰI*, l. *aǰïrġa* ‘paripa’

g. Ótö *-d-* > csagatáj *-y-* ~ Mo *-d-* → csagatáj *-d-*, l. *qada-* ‘beszúr, odaerősít’.

Ezek a fonológiai érvek természetesen használhatók a középtörök – középmongol jövevényszavak vizsgálatánál, függetlenül attól, hogy milyen álláspontra helyezkedünk az altaji hipotézis kérdésében.

2.3. A szócikkek felépítéséről

A fejben a csagatáj adatokat idézem a következőképpen: amennyiben a szó szerepel PAVET DE COURTEILLE csagatáj szótárában (PC), ezt adom meg először, majd zárójelben jelzem, hogy mely csagatáj forrásban vagy szótárban fordul még elő. A jelentést a többi szótárból csak akkor idézem, ha eltér attól, amit PAVET DE COURTEILLE-nél találunk. Ha a szó nincs nála meg, akkor a legkorábbi csagatáj adat áll az első helyen. Lábjegyzetben jelzem a szótárkiadások téves olvasatait.

A fejben kap helyet a feltételezhető középmongol átadó alak, amely ha nem mutatható ki ebben a formában valamely középmongol forrásból, akkor rekonstrukció, és ezt csillaggal jelzem (*). Az átadó alak morfológiai elemzése is itt található, a szócikkben majd csak a magyarázatra szoruló eseteket fejtem ki bővebben. Egyúttal jelzem, ha a szó a mongolban is jövevénynek tekinthető – gyakran valamely régi török nyelvből vagy egy harmadik nyelvből.

A szócikkben előbb a történeti és a mai mongol adatok idézésével a mongol nyelvi hátteret kívánom bemutatni. A török nyelvtörténeti adatokból leszűrhető, hogy a csagatáj korszak előtt már ismert volt-e a szó valamely török nyelvben. A modern török adatok pedig a szó nyelvföldrajzi elterjedését mutatják meg. A redundancia elkerülése és helytakarékosság miatt jelentést itt is csak akkor adok, ha eltér a fejben szereplőtől, illetve ha a jelentésre vagy a szóhasználatra egyéb megjegyzés is található a szótárban. A standardnak tekintett szótárak listáját a bibliográfiában megadom, a szócikkben szereplő szótári adatok után akkor jelölöm a forrást, ha az ezzel nem egyezik. A forrás oldalszámát akkor adom meg, ha a szavak nem ábécérendben állnak.

A szöveges részben csak a legfontosabbnak tartott megjegyzéseimet bocsátom közre. Minden szócikk irodalommal, vagyis olyan bibliográfiai adatokkal zárul, amelyeket az adott cikkben addig nem említettem.

2.4. Szócikkek

A

abaġa [ABAĠA] ‘le frère aîné ou cadet du père’ (PC; TA 132r2; TIH 38; Ab; MA 402; KN; S 27v 8; ŠS; Bud I 2; Z; R I 622), ***abaqa*** (TIH 38; S 27v 8; ŠS; R I 622) ← KMo ***abaġa*** ‘id.’.

KMo: *abaġa* ‘Oheim, jüngerer Bruder des Vaters’ (SH; LNP 1254; MA 402); *abuqa* (ZY); *abaqa* [KTö *ata qarïndaš*] (RH 231); *abaqa* (= *abaġa*) (HyM); IrMo *abaġa*; *abaġa*, *abaġai*, *abuġai* ‘nom respectueux donné aux âinés par l’age ou par la parenté; titre des fils cadets d’un monarque ou prince héréditaire’ (Ko I 41). MMo: Klm *awγa* ‘des Vaters Bruder (alter oder jünger), Onkel, Verehrungswürdig’; Ojr *abaġa*; Bur *abga*; Hlh *awġa*. BMo: Hrcs, Brn *abag*; Arh, Sgl, Ucs, Csah *abag*; Szn *awuγa*; Ord *awaġa*.

KTö: KK *abaġa* (CC). U *abuġa* (UHy 125; UWb). MTö: O: TTö *abaka* (Redh; DD 62[102]). K: –. T: Özb *avaġa* ‘prapravnuk; dal´nee potomstvo’; Sujg *avqa* ~ *avaqa* ‘počtennyj (obraščenie k staršemu), starik, deduška’, *avu* ‘rodstvennik (iz starših)’. Sz: Alt *abā*, *abagay* 1. ‘staršij brat ženy’ 2. ‘obraščenie k sorodiču, vhodjaščemu v odin i tot že rod’ 3. ‘ust. ohot medved´’; Kmd *abaġai*; Alt, Kmd, Leb *abaġai* (R I 622); Tel *abaqa*, *abaġa* (R I 622); Koj, Kcs *aba* (R I 620); Szg *abā* (R I 620); Hak *abā* ‘staršij brat’; Kiz *abai* ‘id.’ (R I 620); Tuv *agbay*[*ïm*][103] ‘razg. (obraščenie) družišče, dorogoj’, *avagay* ‘fol´k. gospodin, gospoža’; Jak *abaġa*.

A csagatáj szövegekben is gyakran felbukkanó[104] szó első előfordulása a steppe keleti és nyugati felén egyaránt jóval korábbi, de az ótörök emlékekben nem szerepel. A mai kipcsaktörök nyelvekből érdekes módon hiányzik, sőt, valószínűleg az egyetlen törökországi török adat sem oguz népesség nyelvéből való. Az altajiba kétszer is átkerült, a kontrahálódott

[102] Izmir és Konya vidékéről.

[103] Metatézissel *agbay* < **abgay* < *abagay*.

[104] *abaġasï ǰānī beg ölgändin soη* ‘nagybátyja, Dzsani bég halála után’; *kim abaġasïnïη oġlï va özininη küyäwi erdi* ‘aki a nagybátyjának volt fia, neki magának pedig veje’ (Bab 41, 47). További példákat l. Szirádzsül-kulúb, Bahtiárnáme (SERTKAYA 1992: 268).

abā < *abaġa*, valamit az újabb, háromszótagú, vokatívuszi *abagay*. Esetleg összefügg az ótörök *apā* ‘előd, apai nagybácsi; medve’ szóval.[105]

A szibériai nyelvekben a ‘medve’ jelentés a medvekultusszal összefüggő szemantikai areális jelenség, vö. mongol *ötege* ‘medve’ és *ötegü* ‘öregember’, ótörök *apā*, tuba-kizsi *apšak*, mindkettő ‘öregember’ és ‘medve’ jelentésű, de adatainkat egyéb, nem altaji nyelvből vett példával is lehetne szaporítani.

A mai mongol nyelvek egy korábbi *abaġa* formát sejtetnek, egyes középmongol *abaqa* alakot indokolhat az arab írás is, de nem zárható ki, hogy másképp szuffixált nyelvjárási alak.

Mo → MaTu és Jak → Lam.[106]

◊ DOERFER 1985: 89; ESTJa 1974: 64-65; GRØNBECH 1942: 27; KAŁUŻYŃSKI 1961: 15, 27, 40; POKROVSKAJA 1961: 30; POPPE 1962: 334; RYBATZKI 2006: 6-7; TMEN I 107; UWB 35.

abusun ‘elder sister’ (S 109r 16; BL[107]) ← KMo ***abisun*** ‘the wife of an elder brother in relation to the wife of a younger brother’.

KMo: IrMo *abisun*; *abisin* (Kow 43); MMo: Klm *awsṇ*, *äwsṇ*; Hlh *awĭsan*; Bur *awĭhan*; Ord *awisun* ‘les femmes d’un même mari l’une par rapport à l’autre; nom dont se désignent l’une l’autre les femmes d’un même mari et qu’elles se donnent mutuellement; ami, collègue’.

KTö: –. MTö: O: Tkm *apsï* ‘ženy brat´ev’ (TkmD). K: Tat *absïn*, *apsĕn* ‘id.’ (TTDS); Bsk *aphïn* ‘id.’; Kir *abïsïn* ‘id.’; Kzk *abïsïn* ‘id.’; Klp *abïsïn* ‘id.’; Krč-blk *apsïn* ‘id.’; Kum *apsun* ‘id.’; Nog *abïsïn* ‘id.’. T: Özb *åwsin* 1. ‘id.’ 2. ‘upotrebljaetsja pri obraščenii ženščin drug k drugu, esli oni blizko znakomy ili javljajutsja sosedkami’; Ujg *owsin* ‘id.’. Sz: Tel *abïzin* ‘die Frau des Mannes Bruders’ (R I 630); Kmd *āpïsan* ‘id.’; Hak *abïzïn* ‘id.’.

Ugyan RÄSÄNEN nyomán GYARMATI a mongol *ab-* ‘vesz, birtokol’ ige *-sUn* képzős származékának tartja, ez a deverbális nomen képző azonban a cselekvést, a cselekvés eredményét jelzi.[108] A középső szótagbeli *-i-* > *-u-* asszimiláció eredménye.

◊ GYARMATI 1985: 255-257; S 94; VEWT 2.

---

[105] ÓTö *abā* ~ *apā* ~ *äbā̄* ~ *äpā̄* „words of this form, connoting various terms of relationship abound in modern Turkish languages” (ED 5).

[106] DOERFER 1985: 89; CINCIUS 1975-1977: I 127, 145.

[107] Tévesen *ebüsün* ‘idősebb nővér, néne’.

[108] POPPE 1954: 49; SZABÓ 46.

adasqa ‘staraja škura’ (MA 402), ‘a large cushion; pillow’ (TA 172v 16[109]) ← KMo ***adasqa*** ‘id.’.

KMo: *adasqa* (MA 402); IrMo *adasqa* ‘worn-out-horse, jade; raw hide used as a mat or rug’. MMo: Klm *adṣχa* ‘trockener, eingeschrumpfter Balg, altes Fell’; Hlh ‘‹borjú, éhen elhullt ló v. marha kikészítetlen bőréből› bőrtakaró, padlótakaró; (rossz) hitvány gebe; lehetetlen viselkedés, hóbort’ (KARA 1998).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: Ujg *adasqa* ‘trjap´e, lohmot´ja’. Sz: Tuv *adaska* 1. ‘škura, na kotoroj spjat’ 2. ‘nikudyšnyj čelovek’.

Szűk areában élő szó, legkorábban a 15. századi keleti török irodalmi nyelvben fordul elő. Mongol eredetét hangtani (-*d*-), jelentéstani, kronológiai és szóföldrajzi okok támasztják alá.

◊ DOERFER 1995: 215; KWb 2; TATARINCEV 2000: 58.

adïr [ADR]‘colline, monceau’ (PC 9; KN[110]; Z; Bud I 20; ŠS[111]; R I 494) ← KMo ***adar*** ‘uneven, rough; bumpy’.

KMo: IrMo *adar*. MMo: Klm *adr ġazr*; Bur *adar* ‘gruznyj, neukljužij, meškovatyj; gromozdkij’; Hlh *adra-* ‘ellenkezik’, *adraa* ‘egyenetlenség, (hullám)fodor; rigolya, konokság’.

KTö: –. MTö: O: Tkm *adïr*. K: Kir *adïr*; Kzk *adïr*; *adïr adam* ‘rude, crude, careless person’, *adïr-budïr žer* ‘hilly, rugged country’; Nog *adïr* 1. ‘bugor; holmistaja mestnost´’ 2. ‘vypas (učastok, rajon, godnyj tol´ko dlja vypasa skota). T: Özb *adir* ‘holm, gornyj sklon; holmy, holmistaja step´’; Tur *adir* ‘uneven broken ground’ (SHAW); Tar *ädir* ‘ein kahles Hügelland’ (R I 857). Sz: Jak *adar*, *adarġay*, *adïrġay* ‘sučkovatost´, vysokaja kočka’.

CLAUSON szerint a mongol *adar*[112] rotacizmust mutató korai török jövevényszó, az ótörök *atïz* ‘any strip of land between two dykes’ átvétele. Felvetését jelentéstani és hangtani okból is problémásnak tartom.

⇒ *adïrġan*; ⇒ *adra*.

◊ KWb 1; S 94; TMEN IV 256; VEWT 6.

---

[109] *mangga bir adasqa käräk kim anïng üsdündä takya qïlġay men* ‘egy vánkos kell nekem, hogy azon takját készítsek’.

[110] *ädir* ‘vozvyšennost´, holm’.

[111] Tévesen *edir* (KÚNOS 60).

[112] Nála *atar* ‘uncultivated ground’.

adïrġan [ADYRĠAN] ‘colline, hauteur’ (PC 10; S 33v 7; ŠS[113]), ‘erhöhter Sitz, Hügel, Thron’ (R I 494) ← KMo ****adarġan*** ‘id.’ < **adar+GAn*.

KMo: IrMo *adarġa* ‘unevenness or roughness of terrain’. MMo: Klm *adṛγa*; Hlh *adruu*; Ord *adarū*[114] ‘points qui font saillie sur une surface, aspérités; éminence, hauteur, bosse’ (Most).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tel *adïrġan* ‘der Tannenwald’ (R I 492); Jak *adar*, *adarġay*, *adïrġay* ‘sučkovatost´, vysokaja kočka’.

Az *adar* szó továbbképzett alakja, ⇒ *adïr*. A mongol DenN +*GAn* melléknévből és főnévből képez főnevet.[115] A RADLOFFnál olvasható jelentések metaforikusan jöttek létre a török nyelvekben.

◊ S 91; VEWT 6.

adra [ADRA] ‘terre non ensemencée’ (PC 9), ‘waste land’ (S 33v 6), ‘ova yerde toplanmïš toprak, yassï tepe’ (ŠS; R I 484) ← KMo ****adrā*** ‘egyenetlen, göröngyös’ < **adar+A-GA*.

KMo, MMo adatok: ⇒ *adïr*

KTö: –. MTö: O: –. K: Kzk *adra* ‘wüst, zerstört, leer’ (R I 496). T: –. Sz: –.

RAMSTEDT és RÄSÄNEN közös eredetűnek tartja a török és a mongol szót, esetleg mongol átvételnek a törökben. CLAUSON a mongol *adar* (*atar*) hangátvetéses alakjának véli. A halha *adraa* ‘egyenetlenség, (hullám)fodor’ második szótagi hosszú vokálisa alapján valószínűbbnek kell tartanunk, hogy a DenV +*A*-[116] és a DevN -*gA*[117] képzőkkel továbbképzett forma kontrahálódott alakja. Az egykori igető meglétét nem csak ez a halha szó, hanem a halha *adruu* ‘egyenetlen, hepehupás’, ordosz *adarū* (< *adar+A-GU*) ‘points qui font saillie sur une surface, aspérités; èminence, hauteur, bosse’ derivátumok is alátámasztják.

◊ KWb 2; S 94; VEWT 6.

aġa ‘asszony (tiszteleti megszólítás)’ ⇒ ***aġača***

---

[113] Tévesen *edirγan* ‘tel, pušte, tepe; Faden, Hügel’ (KÚNOS 60).

[114] A halha és az ordosz szó képzése *adar+A-gU*.

[115] SZABÓ 56.

[116] A törökben jól ismert képző, amely azonban a mongolban is megvan, noha RAMSTEDT, POPPE és SZABÓ nem ír róla, l. *ča’ur* ‘Kriegzug, Raid’ (SH) → *ča’ura-* ‘in den Krieg ziehen’; halha *adra-* ‘ellenkezik’ < *adar*.

[117] Nomen imperfecti, POPPE 1954: 94.

aġa ‘frère aîné; seigneur; maître’ [AĠA] (PC 24; Ab 19; MA 185: ‘starejšina’; Ag 767; AG 24, 52 stb.; KN; S 43v 14; Z; Bud I 60: ‘brat staršij (rodnoj ili dvojurodnyj), djadja po otcu’; ŠS), ***aqa*** [AQA] (TIH 63: ‘brat i sestra (?) staršie’; MA 256, 304; PC 27; Bab 6a, 12b stb.; Ag 1131, 786[118]; Z; R I 96: *äšik aqa* ‘smotritel´ dvorca’), ***aχa*** ‘älterer Bruder; Herr, Freiherr; Adliger, Herr über Sklaben und Dienerschaft, Hausmeister; Führer’ (Z) ← KMo ***aqa*** ‘id.’.

KMo: *aġa* (SH); *aġa* (LNP 1256); *aġa* (IMP 432); *aqa* (ZY); *aqa* [KTö *uluġ qarïn daš*] (RH 231); *aqa* (HyM); IrMo *aqa* ‘older brother, senior, elder, older (also used as respectful term address to a person of about the same age)’. MMo: Klm *aχ*^{a} ‘ältere Bruder, Onkel’; alter, besser, vornehmer, mächtiger’; *axǟ*[119] ‘Bruder!, Onkel!’; Bur *aχa*; Hlh *aχ*. BMo: Hrcs *aχ*, *agā*; Dzsl *agā*; Dör, Gor, Arh, Sgl, Ucs, Csh, Brn, Onn, Har, Tüm *aχ*; Ord, Szn *aχa*; Mgr, Bao *aġa*; Dah *aγ*; *aka* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

KTö: U *aqa* ~ *aġa* (UWb); KK *aġa* ‘Bruder’ (CC; POPPE 1927: 1038; KTS). MTö: O: TTö *aǧa* 1. rural ‘lord, master’ 2. ‘local big landowner’ 3. ‘obs. head male servant in a great man’s household’ 5. ‘hist. Agha (title formerly given to certain officers, esp. of the Janissaries)’ 6. ‘prov. elder brother; paternal uncle’ (Redh); Az *aġa* ‘älterer Bruder, Onkel; Herr, Officier, Adliger, Vornehmer’ (R I 143); Tkm *āga* 1. ‘staršij brat; staršij rodstvennik’ 2. ‘djadja’ 3. ust. ‘gospodin’. K: Tat, TatB *aġa* (R I 143); Tat *akai* ‘Anrede an einen fremden Mann, dessen Namen man nicht kennt’ (R I 97); TatD *aga* (CLAUSON 1987: 76); Bsk *aġa* ~ *aġay*; Kir *aga*; Kzk *aġa* 1. ‘uncle’ 2. ‘elder brother’ 3. ‘elder, eldest, senior’ 4. ‘form of address to an old man’ 5. ‘fig. large, great, the greater part’; Klp *aġa*; KarT, KarK *aġa* 1. ‘staršij (po vozrastu)’ 2. ‘starik’ 3. ‘sanovnik’; Nog *aġa* 1. ‘staršij brat’ 2. ‘ist. aga’; Kum *aġa* 1. ‘staršij brat’ 2. ‘ust. gospodin, hozjain’. T: Özb *aka*; Tur *aġa* (SHAW[120]); *aka* ~ *akε* (JARRING); *aqa* (RAQUETTE); Ujg *aġa*; Sujg *aqa* ‘staršij brat; služaščij pri kumirne, lama’, *aχqa* ‘starec pri kumirne’, *kïz aġa* ‘test´’. Sz: Alt *aka*; Tub *aga*; *aka* ‘staršij brat, staršij, glava’ (BASKAKOV 1966); Kmd *aga* ‘otec’ (BASKAKOV 1972); *aqqï* (R I 109); Tel, Szg, Koj, TatT *aġa* (R I 143-144); Tel *aqqï* (R I 109); Tof *a’ha*; Krg *aha* (R I 182). Jak *aga* ‘staršij godami; postarevšij, otec rodnoj’.

A középtörök kortól kezdődően a mongol eredetű *aqa*, *aġa*, *aχa* fokozatosan kiszorítja az ótörök forrásokból már ismert *eči* ‘(junior) paternal uncle; elder brother’ szót.

---

[118] A szövegkiadás jelzi, hogy a különböző kéziratok egyazon helyein *aġa*, *aqa* alakvariánsokat találunk (Ag 176: 4.lj.).

[119] < **aqa+i* (Voc.).

[120] Szerinte kazak szó.

Mo → MaTu.[121]

◊ ESTJa 1974: 70-71; HAMILTON 1969: 47; POKROVSKAJA 33-36; POPPE 1927: 1038, 1256; POPPE 1960: 55, 94, 124, 146, 157; RYBATZKI 2006: 45-46; SCHÖNIG 2000a: 244; TENIŠEV 1997: 292; TENIŠEV 2001: 291-292; TMEN I 133-140, II 74; VEWT 13.

ġača [AĠAČA] 'se dit des femmes par opposition à *bekim* et *χanïm*, dame' (PC 24; TIH 42; S 43v 15; Bud I 60; ŠS; R I 151) < ***ġa*** 'Asszony(om)' ← KMo ***ġa*** 'Lady, Dame'.

KMo: *dawū aġā* 'Tante väterlicherseits' (WEIERS 1972a); IrMo *aġa* 'Lady, Dame'; *aqay* 'respectful term used to address a married woman (obs.)'. MMo: Klm *aγa* 'Fürstin, Herrin, Frau (die Gemachlin des *nojn*)'; Hlh *aχay* 'rég. asszonyság!, nagyasszony!'; Ord *axā̄* 'titre donné'.

KTö: U *aġača* 'la fille d'un prince impérial' (LIGETI 1966). MTö: O: –. K: Kir *agača* '(v epose) belolicaja krasavica (o moloduhe)'. T: Özb *ača* 'babuska; prababuska; mat´'; Tur *aġača* 'woman, wife' (SHAW); *aġačä* 'woman, wife, old lady' (JARRING); *aġača* 'id.' (MENGES 1955); Ujg *aġača*, *aġičä* 'tetja; uvažaemaja ženščina; gospoža'; UjgH *aġača* 'žena, dama, žena hamijskogo knjaza'; Sujg *ačiqa* 'staruha, žena'. Sz: Tuv *agay* 'knjaginja, žena nojona'; Jak *agas* 'voobšče staršaja godami; voobšče staršaja rodstvennica po otcu'.

Az *aġača* szó a mongol kor után adatolt először a török nyelvekben. A mongol *aġa* 'Lady, Dame' a csagatáj szövegekben gyakran megjelenik nevek elemeként.[122] Az *aġača* forma török képzés eredménye diminutív *-č* valamint vokatívusz *-A* toldalékkal, és a szótárak szerint Turkesztánban használatos. Az irodalmi mongol *aġa* és *aqay* összefüggenek, a zöngés : zöngétlen gutturális magyarázatra szorul.

⇒ *aġa*

◊ ESTJa 1974: 71; RYBATZKI 2006: 45; TATARINCEV 1: 49; TMEN I 131-133.

aǰirġa [AǰYRĠA] 'faḥl-i nar; stallion' (S 32v 5; PC 7?; ŠS ?; R I 510 ?), ***ačarġa*** 'id.' (BL 31) ← KMo ***aǰirġa*** 'id.' < ****adirġa***.

---

[121] DOERFER 1993: 81; POPPE 1960: 55, 94; ROZYCKI 12.

[122] *anïŋ anasïnïŋ atï Amir aġa erdi* 'anyját Amir agának hívták' (AG 161); *Xwāǰa Ḥusayn Begning qïzï Ulus Aġa edi … yana bir Fāṭima Suḷtān Aġa edi … Mirza … bu Fāṭima Suḷtān Aġanï alïp edi* 'Hvádzsa Huszein Bég lánya Ulusz aga volt … volt még egy Fátima Szultán aga is … Mirza … ezt a Fátime Szultán agát elvette' (Bab 25).

KMo: *ajirġa* (SH); *ajirġa* ‘Testikel habend, unverschnitten’ (LNP 1255); *ajirqa*(*i*) (ZY); *ajirġa* (RH 216); *ajirqa* (= *ajirġa*) (HyM); *ajirġa* (ajWĠ) (IMP); *ajirġa* ‘étalon’ (VI); *ajirġa* [Csag *qïsraq*] (MA 266); *ajirġa morin* [Csag *ayġïr at*] (MA 97); Kaj *ajirġa*; IrMo *ajirġa*(*n*) ‘stallion; before names of other animals it signifies the mail animal’. MMo: Klm *adžrγa*; Bur *azarga*; Hlh *adzarga*(*n*) ~ *adzraga*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *edžirag*; Sgl, Ucs, Csh *adžarag*; Ord *adžarga*; Dah *adirga*; Sjg *ačėrγa*, *ačirγa*, *ačïrγa*, *ad´irha* (NUGTEREN – ROOS 60); Brn *eǰirag* (KARA 1990: 282).

KTö: –. MTö: ŠUjg *hačiγe* ‘stallion’ (NUGTEREN – ROOS 60).

A török nyelvek közül a csagatájból és a sárga ujgurból ismert mongol jövevényszó. Az utóbbiban a sira-jögurból való átvétel. PAVET DE COURTEILLE *ajïrġa* ‘rave’ adatát vette át ŠEYX SULEYMAN és RADLOFF is. THÚRY ezt a jelentést a forrásban, a Hulásza-i Abbásziban másolási hibájának tartja, ugyanígy CLAUSON is.[123] EREN szerint viszont létezik az itt szereplő *ajïrġa* ‘yaban turpu’ jelentésű szó.[124]

A csődör jelentésű ótörök *adġïr* és mongol *ajirġa* < **adïrġa* összefüggenek, mikéntjének részletei vitatottak.[125]

Mo → MaTu.[126]

◊ BL: 20; CLAUSON 1960a: 307; CLAUSON 1962: 234; ESTJa 1974: 107-108; KWB 2; POPPE 1960: 4-5; RYBATZKI 2006: 35; S 91; ŠČERBAK 1961: 88; ŠČERBAK 1997: 94, 171, 241; TENIŠEV 2001: 442-443; TMEN II 185-187; UWB: 48; VEWT 6.

alačï [ALAČY] ‘qui commet des meurtres’ (Bab 11b; PC 29; ŠS) ← KMo ****alāči*** ‘id.’ < **alaġači* < *ala-GAči*.

KMo: *alaġči* (SH); *alaqči moγai* [Csag *öltürgüči yïlan*] ‘smertonosnaja zmeja’, *kü’ūn alaqči čöl* [Csag *kişi öldürgüči čöl*] ‘pustynja, gubitel´naja dlja ljudej’ (MA 97, 231); IrMo *alaġači* ‘killer, executioner, butcher’. MMo: Bur *alagša*; Hlh *alagč*.

KTö: –. MTö: –.

---

[123] „S ‘faḥl’ meaning was corrupted to fuǰl ‘horse radish’ in some intermediate authority and the word with the same meaning appears in some later authorities” (ED 47).

[124] EREN 1950: 150-151.

[125] Legutóbb TENIŠEV 2001: 442.

[126] DOERFER 1985: 75; ROZYCKI 1994: 14.

Csak a Báburnámében előforduló mongol szó.[127] A szó töve a mongol *ala-* 'öl' ige, amely jól adatolt a középmongol forrásokban és a mai mongol nyelvekben is. A mongolban a DevN *-GAči* képző a cselekvőt fejezi ki.[128] Figyelemreméltó, hogy ez az egyetlen adat, ahol a *-ġ-* eltűnt, minden más történeti, illetve modern mongol adatban megőrződött. Ugyanakkor lehet, hogy a képzés módja más ezekben a nyelvekben: *ala-ġči*, amely az ótörök *-(X)gčI* foglakozásnévképző[129] átvétele. Az arab írásos középmongol szövegben a várt *ġ* helyett *q* áll, ami magyarázható az írás sajátosságával, de tükrözheti a zöngétlen kiejtést is, l. még ⇒ *aġa*, ⇒ *abaġa*.

◊, TMEN I 141.

alïs 'éloigné, loin, de loin' (PC; Bud I 84; ČN 4v13[130]; 16v5[131]), ***alus*** 'id.' (Z; Bud I 84) ← KMo ***alus*** 'id.'.

KMo: *alus* 'hinüber, jenseits' (SH); *ödür alus* [Csag *kün aša*] 'čerez den´' (MA 273); IrMo *alus* 'distance, distant place; distant future; far, remote (in space and time)'; *aluski* 'far, distant; situated beyond or on the other side'; *algus* 'space, distance'; *alusda-* 'to be too remote or distant'; *alusla-* 'to pass over, traverse, to jump over, skip; to be remote or distant'. MMo: Klm *alṣ*; Bur *alas*; Hlh *als*; Mgr *alus*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *als*; Dzsl, Dör *alt*; Ord *alus*; Sjg *alės*.

KTö: *alïs* (XŠ). MTö: O: Tkm *alïs*. K: Tat *alïs*; Bsk *alïθ*; Kzk *alïs*; Klp *alïs*; Kir *alïs*; Nog *alïs*; Kum *alïs*. T: Özb *ålis*; Ujg *alis*; Sujg *alïs*. Sz: Alt *alïs* 'mesto, zaslonennoe, lišennoe sveta (solnca)'; *alïs d´er* 'mif. preispodnjaja; mesto prebyvanija Ėrlika'; *alïsta* 'vdali' (GAJa); Szg *alïs* (R I 397); Leb *alïska* 'in die Ferne'; *alïsta* (R I 380); Tuv *alïs* 1. 'koren´, istočnik, sut´' 2. 'ishod, konečnyj rezul´tat, konec; konečnyj, ishodnyj'; Jak *alïs* ~ *olus* 'bezmernyj, črezvyčajno, neobyknovennyj'.

Kutbnál fordul elő először.[132] A csagatáj és a modern török adatok egy része őrzi az átadó *alus* formát, a második szótag delabializációja nagyon korán a török nyelvekben zajlott le. Nincs török etimológiája, de vö. Mo *algus* 'space, distance'.

---

[127] *qalmaq ve moġol tili bilä öltürgüčini alačï derlär* 'a kalmük és a mongol nyelvben a gyilkost alacsinak mondják' (Bab 23).

[128] SZABÓ 49; POPPE 1954: 45.

[129] ERDAL 1991: 371.

[130] *Ay Tuma'ul Märgän alïṣdan bir qara körünür* 'Ej, Tumaul Mergen, a távolban valami sötét látszik'.

[131] *qoldaġï χanïmïznï χorlap, alïsdan istämäkmiz boš* 'megvetni az asszonyt, ha mellettünk van, és kívánni, ha távol van, hiábavalóság.

◊ BIRTALAN 1992: 38; DOERFER 1985: 91; ESTJa 1974: 147; KAŁUZYNSKI 1961: 16; KWB 8; NUGTEREN – ROOS 1996: 55; POPPE 1960: 96; RAMSTEDT 1957: 108, 139; TATARINCEV 2000: 106; VEWT 17.

altan [ALTAN] 'titre royal chez les Tartares' (PC 30; AG 86, 88[133]; ŠS[134]; R I 403) ← KMo ***altan*** 'arany' ← Tö *altūn* 'id'.

KMo: *altan* 'Gold (Kaiserlich)' (SH); *altān*, *altan* (LNP); *altʿan* (PhP); *altan* (ZY); *altan* [KTö *altun*] (RH 303); *altan* (HyM); *altat* (VI); *altan* [Csag *altun*] (MA 99); IrMo *alta*(*n*). MMo: Klm *altṇ*; Bur *alta*(*n*) 'zoloto', *altan* 'zolotoj'; Hlh *alt*(*an*); Ord *alt'a*; Mgr *χarDam* ~ *χalDam*; Sgl *χaldan*; Dng *antan* (TODAEVA). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *alt*; Dah *alta*, *alete*, *al´t´a*, *alt*; Mog *altån* (LIGETI 1954), *altan*, *jire altān* 'money' (LIGETI 1968); Ord *altʿa*.

Az *altan* szó a mongolban régi török jövevényszó. A visszakölcsönzés érdekes esetét látjuk, ugyanis az 'arany' > 'kiváló' > 'az uralkodó neve mellett epitheton ornans' jelentés a mongol nyelvekben alakult ki, ezért a szó Sedzsere-i türkben előforduló alakja és metaforikus jelentése mongol elem.

A török nyelvekben az 'arany' jelentésű *altïn*, *altun* szavak közös, török örökség.[135]

Mo → Ma.[136]

◊ ED 131; ESTJa 1974: 142-143; KWB 8; LIGETI 1964: 37; TENIŠEV 2001: 401-403, 636-637; TMEN I 142-143; II 112-114.

amïdun [AMYDWN] 'vivant' (PC 36; S 50v 7; ŠS; R I 649) ← Mo ****amidun*** 'id.' < *ami*(*n*)+*dUn*.

KMo: *amidu* (SH); *amidraulba* 'machte aufleben' (LNP 1257); *amin* 'life'; *amitʿan* 'living beings' (PhP); *amidu* [KTö *tirig*] (RH 261); *amin* 'vie', *amitan* 'êtres vivants' (HyM); *amidu* (IMP); *amidu* [Csag *tirik*] (MA 100, 378); IrMo *ami*(*n*) 'life, breath, power of respiration', *amidu*. MMo: Klm *ämdə*; Bur *amidii*, *amidiin*; Hlh *amid*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör,

---

[132] *alïs* 'dalekij; daleko' (NADŽIP 230).

[133] *Xatay padšahï Altan χan* 'Kína uralkodója, Altan kán'; *här kim Xanbalïqda padšah bolup taχtda olturursa altan derlär* 'azokat, akik Hanbalikban uralkodóként trónra kerülnek, altannak nevezik'.

[134] Tévesen *eltan* 'Titel der im Chan-Balik residierenden krimischen Padischah' (KÚNOS 1902: 63).

[135] Az adatokat l. ESTJa 1974: 142-143.

[136] DOERFER 1985: 64; ROZYCKI 13, 17.

Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *emd*; Sgl, Csh *am̀d*; Ord, Dah *amidu*; Mgr *amudun*; Mog *amdun* (LIGETI 1954).

A csagatáj adatok forrása a Szanglah, más török nyelvből nincs adat. A mongol alapszó *ami*(*n*) 'élet', és POPPE +*dU* képzőt tárgyal morfológiájában.[137] A középmongol adatok is -*n* nélküli formát tükröznek, ám a csagatájba került -*n* végű szó a képző +*dUn* allomorfjának létére bizonyíték. A mai mongol nyelvek közül a monguorban és a mogolban ilyen alakú. Elképzelhető, hogy a deverbális nomenképző -*dUn*, esetleg a gyűjtőnévképző +*tAn* (vö. *amitan* 'élőlény') hatására analógiásan jelent meg az -*n*.

◊ POPPE 1955: 196; VEWT 19.

anda [ANDA, ANGH] 'se dit proprement d'une tribu qui contracte des alliances avec une autre. Les Mongols l'emploient comme terme d'amitié à la place de frère, d'oncle paternel, de tante maternelle. Ils disent, en signe de bienvenue, *anda*, c'est-à-dire mon frère, mon cher' (PC 37; MA 402; AG 74; S 51v 16; ŠS[138]) ← KMo ***anda*** 'esküvel fogadott társ, barát' ← Tö ****andă***.[139]

KMo: *anda* 'Schwurfreundschaft, Freund' (SH); *andaγāradba* 'schwor' (LNP); *andaġar* [KTö *and* 'swearing, oath' (RH 308); *anda naqaču* (*naγaču*) n. pr. (HyM); *andaġarla-*: *andaġ*[*ārla*]*ba* 'kljalsja' (IMP 432); *anda* [Csag *eš*, *dost*] 'drug' (MA 102, 261, 344 stb.); IrMo *anda* 'sworn brother, friend'. MMo: Klm *andṇ*, *and*^{a} 'Freund (selt.); der Stellvertreter'; Bur *anda* 'probratim, nazvanyj brat; blizkij drug, prijatel´, tovarišč (iz drugogo plemeni)'; Hlh *and*; Ord *anDa*; Dah *antaka* 'gost´, neznakomyj'.

KTö: –. MTö: O: *anda* 'kardeş' (DD). K: –. T: Özb *andi* ust. razg. 1. 'prišelec (iz otdalennoj mestnosti)' 2. 'čelovek nizkogo proishoždenija (bez rodu, bez plemeni)'. Sz: –.

A csagatáj *anda* török jövevényszó visszakölcsönzése a mongolból, amire RAMSTEDT, később DOERFER és RÄSÄNEN is rámutatott.[140] A csagatájon kívül csak az özbegben, illetve egy törökországi nyelvjárásban él, ahol további átvétel az özbegből vagy a csagatájból – vokalizmusa és jelentése inkább a csagatájra vall. Az *anda* a Mukaddimat al-Adab fordítója számára sem lehetett ismerős: a szó és származékai sok helyen előfordulnak a mongol szövegben, de a csagatáj fordításban sehol nem használja. Mindössze egyszer szerepel,

[137] POPPE 1954: 41.

[138] Tévesen *enda* 'Heirat eines Mädchens aus fremdem Stamme; Bruderschaft' (KÚNOS 93).

[139] Vö. ÓTö *ant* 'oath' (ED 176).

[140] KWb 10; TMEN I 149-52, II 128; VEWT 20.

mégpedig azok között a török szavak között, amelyeknek nincs mongol fordítása.[141] A Sedzsere-i türk szerint azonban az *anda* szót a 17. században még ismerték.[142]

Mo → MaTu.[143]

◊ ESTJa 1974: 151; KWB 10; MURAYAMA 1958: 224; POPPE 1960: 84, 121; RAMSTEDT 1957: 127; RYBATZKI 2006: 126-127.

anqur [ANQWR] 'oiseau aquatique, plus petit que l'oie et plus grand que le canard, au plumage nuance de noir, de blanc et de rouge, tirant sur le jaune' (PC 38; R I 186), ***anqïr*** 'turpan' (MA 402), ***aŋqïr*** 'eine Enteart' (R I 186) ← KMo ***ang(g)ir*** 'kacsafajta'.

KMo: *anggir* 'Mandarinente' (SH); *anggir* (ZY); *anggir* (HyM); IrMo *anggir*. MMo: Klm *äŋgṛ*; Bur *angir*; Hlh *angir*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Naj *eŋgir*; Sgl, Csh, Ord *aŋgir*.

KTö: KK *anïr* 'pelikan kuşu' (TOPARLI 2003: 9). MTö: O: –. K: Kir *aŋïr* 'krasnaja utka, atajka'; Kzk *aŋgar* (R I 187). T: –. Sz: Alt *aŋar* (ORS; R I 184); Tuv *aŋgïr* 'turpan (ptica)'; Jak *aŋïr*.

A csagatájban az *anqur*, *aŋqïr* mellett már az ótörök korból ismert *anqut* alak is megtalálható.[144] DOERFER felveti, hogy paleoszibériai nyelvből bekerült vándorszó, és az özbegben található *anġirt* 'krasnaja utka, atajka' alapján egy **aŋġïrt* formát rekonstruál, amelyből az összes, törökben előforduló alak magyarázható. A mongol szót pedig török jövevényszónak tartja. Véleményem szerint az özbeg kontaminálódott forma, szóföldrajzi és kronológiai okból a keleti török és modern török alakok mongol jövevénynek tekintendők.

Mo → MaTu.[145]

◊ DOERFER 1985: 68; ŠČERBAK 1997: 192; TATARINCEV I 120; TENIŠEV 2001: 172; TMEN II 129-130; VEWT 21.

antutay [ANTWTAY] 'doux' (PC 37; S 51v 12; ŠS[146]) ← KMo ***amtatai*** 'édes, íz(let)es' < *amta+tAi*.

---

[141] *Spisok tjurkskih slov i fraz, ne imejuščih mongol´skogo perevoda*.

[142] *barčangïz bilürsiz meni anda deyturġanï* 'mindnyájan tudjátok, hogy engem fogadott testvérének hív' (AG 74).

[143] DOERFER 1985: 37; ROZYCKI 18.

[144] ED 176; PC 38.

[145] DOERFER 1985: 68; ROZYCKI 19.

[146] Tévesen *entuvati* 'tatlï, širin; Süss' (KÚNOS 64).

KMo: *amtatai*, *antatai* (SH); *amtatai* [KTö *tatlu*] (LNP 1253); *amtatai* [KTö *yaralïġ*, *silü*] ‘tasty, sweet, agreeable’ (RH 265); *amtan* ‘goût’, **amsa-* ‘goûter’ (HyM); *amṭạtu* (IMP 432); *amtatu* [Csag *čöčük*, *mezelïq*] (MA 101, 178, 242, 280); IrMo *amtatay* ~ *amtatu* ‘having a certain taste; tasty; sweet; agreeable’. MMo: Klm *amtṇ* ‘Geschmack’, *amtatē* ‘mit Geschmack; schmackhaft’; Bur *amta*(*n*) ‘vkus, privkus’, *amtatay*; Hlh *amttai*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *amt*; Ord *amatan* ‘vkus, privkus’; Mgr *amusa-*; Dah *antatū* ‘vkusnyj’.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Alt, Tel *amtan* ‘vkus; Geschmack’; *amtandū* ‘imejuščij vkus; Geschmack habend’ (R I 651); Tuv *aʿmdan* ‘vkus (pišči)’, *aʿmdannïg* ‘vkusnyj’; Jak *amtan* ‘vkus’, *amtannāχ* ‘vkusnyj’.

Az összes csagatáj adat a Szanglahból ered.

A mongol szó az ‘íz’ jelentésű *amta*(*n*) szó származéka *+tAi* ellátottság-képzővel.[147] Maga az *amtan* véleményem szerint a ‘száj’ jelentésű *ama*(*n*) derivátuma: *ama+tA-n*,[148] ahogyan az **ama+sa-* > *amsa-* ‘ízlel’ ige is.

A szibériai török nyelvek mongol-török vegyes formákat mutatnak török ellátottság-képzővel.

◊ DOERFER 1985: 19; KAŁUŻYŃSKI 1961: 130; POPPE 1960: 68; RYBATZKI 2006: 116; TATARINCEV 2000: 109; VEWT 19.

aral [ARAL] ‘île’ (PC 10; TIH 40; MA 104; Bab[149]; S 36v 9; Bud I 23; Z) ← KMo ***aral*** ‘id.’.

KMo: *aral* (SH); *aral* [Csag *aral*] (MA 104); IrMo *aral* ‘island, peninsula, oasis’. MMo: Klm *aṛl*; Bur *aral*; Hlh *aral*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Csh *aral*; Ord *aral*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *aral*; Bsk *aral*; Kir *aral*; Kzk *aral*; Nog *aral*. T: Özb *årål*; Tur *aral* (SHAW); Ujg *aral*; Sujg *ayal*. Sz: Alt, Tel, Leb, Sór *aral* ‘Weidengebüsch am Ufer der Flüsse; mit Buschwerk bedeckte Inseln im Flusse’ (R I 252-253); Sór *arïl* (R I 275); Jak: *alar* 1. ‘lesok na otkrytom meste (bol´še, čem oi)’ 2. ‘molodoj sosnjak, redkij sosnovyj les’ 3. ‘podgornaja opuška sosnovogo bora bliz Jakutska’.

---

[147] A képzőről l. POPPE 1954: 44; SZABÓ 57.

[148] A képzőkről l. POPPE 1954: 66, 49.

[149] *Eli kemälärgä kirip su öttilär … ošbu kent toġrïsïda bir aral bar edi. Käyin qalġan ellär aralda köründilär.* ‘Népe csónakba szállt és átkelt a vízen … azzal a várossal szemben volt egy sziget. Azok, akik hátramaradtak, megjelentek a szigeten’ (Bab 150b-151a).

A török nyelvekben a csagatáj kor előtt nem ismert. A mongolban a Mongolok titkos történetében fordul elő először. Ma az oguz ágból hiányzik, itt az *ada*, másutt pedig az ótörök *arïġ* ‘erdő’ szó változatai használatosak ‘sziget’ jelentéssel.[150] A szibériai török nyelvekben szemantikai keveredéssel a párhuzamosan élő *arïġ* ‘erdő’ hatására alakult ki az *aral* szó ‘erdő, fákkal, bokrokkal benőtt ártér’ jelentése, az *aral* ‘sziget’ hatására pedig az *arïġ* ‘erdő’ szó ‘sziget’ jelentése.

◊ CLARK 1977: 129; EDAL 322; ESTJa 1974: 167; KWB 14; POPPE 1955: 38; TMEN I 119-120; VEWT 23.

arča [ARǰH] ‘pin qui croît sur les montagnes’ (PC 12; MA 105, 402; Bab[151]; R I 323) ← KMo ***arča*** ‘boróka’.

arčï ‘możżevel´nik’ (MA 104) ← KMo ***arči*** ‘id.’.

arčan, ***harčan*** ‘gornoe mindal´noe derevo, s gor´kimi plodami’ (Bud I 26[152]) ← KMo ***arčan*** ‘boróka’.

KMo: *arča* ‘Cypresse’ (SH); *arča* (ZY); *arča* ‘thuya’ (HyM); *arčiyīn modun* [Csag *arča yïġačï*] (MA 105), *arči* [Csag *arčï*] (MA 104); IrMo *arča*. MMo: Klm *arts*^{a} ‘Wacholder; eine Art Cypresse’; Bur *arsa*; Hlh *arc*; Ord *artš*^{c}*a*; Mgr *arts*; Sjg *arč*^{h}*a*, *hrč*^{h}*a* ‘cypress’ (NUGTEREN – ROOS 55).

KTö: –. MTö: O: Tkm *arča*. Csuv *orča* (Zol) (← Tat). K: Tat *arča*; Bsk *arsa* ‘veresk obyknovennyj’; Kir *arča*; Kzk *arša*; Klp *arša*. T: Özb *arča*; Tur *arča* ‘the pencil cedar’ (SHAW); *ača* ‘thorny branches’ ~ *āča*[153] ‘an edible plant’ (JARRING); Ujg *arča* ~ *arči*; Lop *arča*, *arša* (MALOV 1956: 86); Sujg *arča* . Sz: Alt *arčïn*; Leb *aračan* ~ *araǰïn* ~ *arčïn* (R I 258, 259, 324); Sór *araǰïn* (R I 259); Hak *arčïn* ‘możżevel´nik’.

Az ótörök korban a ‘boróka’ jelentésű *artuč* (*arduč* ?) szót használták. Jóllehet e forma megfelelő alakjai a délnyugati török nyelvekben és a csagatájban is[154] továbbéltek, a mongol kor után a közép-ázsiai és dél-szibériai területen az *arča*, *arčï* szót használták, amely még

[150] Vö. Szg, Koj, Leb *arïġ* ‘Insel im Flusse’ (R I 272), Jak *arī* ‘ostrov (ozernyj, rečnoj, morskoj), lesnaja rošča’.

[151] *taġlarï tamam arčalïġ* ‘hegyei borókásak’ (Bab 140b); *arča yïġačï χud yoqtur* ‘borókafa egyáltalán nincs’ (Bab 141a).

[152] *arǰan*, *harǰan* (Bud).

[153] *āča* < *arča*.

[154] KTö *artuč* ‘genévrier; cèdre’ (UHy 131); TTö *ardıç* ‘juniper’; Az, Kar *ardïǰ* ‘Wachholder’ (R I 323); *arduǰ* (ŠS = R I 323).

artïš alakban is ismert a szibériai török dialektusokban.[155] Kérdéses, hogy ezek a szavak összefüggenek-e, s ha igen, miképpen. A török nyelvekben a sokféle alak minden esetre azt sugallja, hogy ott jövevényszó, és az *arča*(*n*), *arči*(*n*) a mongolból jött változatok. BUDAGOV az *arčan*, *harčan* formákat arab – perzsa eredetűnek tartja.[156] Adatában a szókezdő *h*-valószínűleg másodlagos, mint ahogy a sira-jögur adatban is. A szóvégi *-n* hangot illetően a szibériai török nyelvjárások adatai is azt mutatják, hogy volt olyan mongol nyelvjárás, ahol **arčin* alak volt.

Mo → MaTu.[157]

◊ CSÁKI 2006: 32-34; ED 204; ESTJa 1974: 182; HAUENSCHILD 2006: 17; KAŁUŻYŃSKI 1961: 24; KWb 15; LIGETI 1966: 131; RYBATZKI 2006: 145; ŠČERBAK 1996: 200; TENIŠEV 2001: 130; TMEN II 28-29; VEWT 24.

arġa ‘der dem Menschen notwendige Verstand, Einsicht, Mutterwitz; das zum Lebe Nötigen, das Lebensbedürfniss; was der Verstand bietet; Auskunftsmittel, Hilfe, Rettung, Schlauheit’ (R I 295) ← KMo ***arġa*** ‘id.’.

KMo: *arqa* ‘Plan, List’, *arqada-* ‘täschen, sich verstellen’, *arqala-* ‘sich verstellen’ (SH); *arqa ǰalitan* ‘astucieux, frauduleux, ruse’ (HyL); *arqa* (= *arġa*) *ǰalitan* ‘les astucieux et fourbes’ (HyM); *arġada-* ‘obmanut´’ (IMP 432); *arġa* ‘hitrost´’, *arġada-* ‘obmanut´’ (MA 105). IrMo *arġa* ‘means, method; way out, possibility; ruse, trick, artifice, scheming; the male or positive element in nature (Chin. *yang*) as contrasted with the female or negative element (vö. *bilig*); positive pole’. MMo: Klm *aryа* ‘Mittel, Ausweg zur Rettung, List, Listigkeit’, *aryad*^{a}- ‘überlisten; überreden, beruhigen’; Bur *arga*, *argada-* 1. ‘ugovarivat´, uprašivat´; molit´’ 2. ‘oputyvat´, obmanyvat´, hitrit´’; Hlh *arga*, *arġada-* ‘rávesz, rábeszél, kérlel’, *argala-* ‘megleli a megoldást, kiutat talál; cselhez folyamodik, csellel él’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Sgl, Ucs, Csh, Arh, Gor, Brn *arag*, *arga*; Ord *arġa*, *arġada-* ‘amadouer’; Dah *arga* (*arag*); Sjg *aryа* ‘way, method; strategy; scheme, trick’ (NUGTEREN – ROOS 55).

KTö: U *arġa* ‘habileté, stratégie’ (LIGETI 1969: 8). MTö: O: –. K: Kir *arga* ‘id.’. T: Tur *arġa* ‘id.’ (JARRING); UygD *aiġa* (MALOV 1956: 81); Sujg *arġa* . Sz: Tub *arga* (BASKAKOV 1966); Kmd *arga* (BASKAKOV 1972); Alt, Tel, Sór, Küe *arġa* (R I 295); Tuv *arga* ‘id.’, *arga-mege* ‘obman’; Tof *arġa* ‘id.’.

---

[155] Alt *artïš* ‘možževel´nik’; Tub *artïš* (BASKAKOV 1966); Tuv *artïš*.

[156] Bud I 26.

[157] DOERFER TMEN II 29; DOERFER 1985: 75; ROZYCKI 10-11; TENIŠEV 2001: 130.

Két vélemény fogalmazódik meg a szakirodalomban. SEVORTJAN szerint a török *ar-* ‘félrevezet, becsap’ (vö. ótörök *ār-*) igének a cselekvés eszközét létrehozó *-kA* képzős származéka, ily módon az *arġa* eredeti jelentése ‘csel, fortély’. A török és a mongol szavakat a két altaji nyelv közös elemének tartja, noha nem zárja ki a kölcsönzés lehetőségét sem a mongolból.[158] Morfológiai szempontból problemás ez az etimológia. ERDAL ótörök szóképzésről írt könyvében nincs önálló *-kA* képző. A *-gA* képzőről ugyan említi, hogy az ujgur írásos szövegekben *r* után a /*k*/ és a /*g*/ oppozíciója megszűnt, és a *-gA* képző *-kA* alakban jelentkezik, azonban a példák tanúsága szerint a *-gA* a cselekvés ágensét, néhány tárgyas ige esetében pedig a cselekvés tárgyát hozza létre.[159]

DOERFER és ŠČERBAK szerint a török *arqa* ‘hát’ korai jövevényszó a mongolban, és megváltozott jelentéssel ezt kölcsönözték vissza a török nyelvek. A feltételezett szemantikai változás: *arqa* ‘hát, hátsó rész’ > ‘támogatás, segítség’ > ‘eszköz, mód, módszer, lehetőség, (kiút)’.

Szóföldrajza és kronológiája miatt mongol jövevényszónak tekintjük. Továbbképzett alakjai szintén bekerültek a török nyelvekbe.

⇒ *arġada-*; ⇒ *arġadal*; ⇒ *arġa-*

Mo → MaTu.[160]

◊ ESTJa 1974: 170-171; KWb 13; R I 295; RASSADIN 1971: 155; RASSADIN 1980: 37, 45, 64; RYBATZKI 2006: 152; ŠČERBAK 1996: 199; SCHÖNIG 2000: 65; TATARINCEV 2000: 130; TEZCAN 1994: 40; TMEN I 123; VEWT 25.

arġa- [ARĠA-] ‘alda-’ (Ab; Bud I 29; R I 297), ***arġat-*** ‘betrügen’ (R I 297) ← KMo ***arġa-*** ‘id.’ < **arġa+yi-*.

KMo: –. IrMo *arġa-* ‘to use a ruse or scheme; to find a way or means’. MMo: –.

KTö: –. MTö: –.

Az ige a török nyelvekben egyedül a csagatájban található meg, de a mongol nyelvek közül is csak az irodalmi mongolban. A többi mongol nyelvben a névszóból képzett *arġada-*, amely szintén átkerült a török nyelvekbe, és *arġala-* igéket használják többek közt ilyen jelentéssel. Elképzelhető, hogy összefüggenek az ótörök *ār-* ‘to deceive, trick’ igével, ám a képzés módja nem világos.

---

[158] ESTJa 1974: 170-171.

[159] ERDAL 1991: 381.

[160] ESTJa 1974: 170; DOERFER 1985: 75, ROZYCKI 20.

⇒ *arġa*; ⇒ *arġada-*; ⇒ *arġadal*

◊ ESTJa 1974: 170-171.

arġada- [ARĠADA-] ‘tromper’ (PC 13; ML 775b 19; Ab; S 36r 15; TIH 63; Z[161]; ŠS[162]) ← KMo ***arġada-*** ‘id.’.

KMo: *arqada-* ‘täschen, sich verstellen’, *arqala-* ‘sich verstellen’ (SH); *arġada-* ‘obmanut´’ (IMP 432); IrMo *arġada-* ‘to coax, cajole, wheedle; to console, comfort, appease; to persuade’, *arġala-* ‘to find a way out; to cure or treat a patient; to use a ruse; to feign’. MMo: Klm *arγad*^{a}- ‘überlisten; überreden, beruhigen’; Hlh *arġada-* ‘rávesz, rábeszél, kérlel’, *argala-* ‘megleli a megoldást, kiutat talál; cselhez folyamodik, csellel él’; Ord *arġada-* ‘amadouer’; Dah *argada-* 1. ‘ugovarivat´’ 2. ‘hitrit´’; *argala-* 1. ‘izyskivat´ sredstva, nahodit´ sposob’ 2. ‘uhitrjat´sja, umudrjat´sja’.

KTö: –; MTö: O: –; K: –; T: Sujg *arġata-* ‘duračit´, vodit´ za nos’, *arġata-* ‘uspokaivat´; ubajukivat´’; Sz: Kmd *argada-* 1. ‘vodit´sja s rebenkom’ 2. ‘spasat´, izbavljat´’, *argala-* ‘spasat´, izbavljat´’ (BASKAKOV 1972); Tuv *argala-* 1. ‘uspokaivat´ (rebenka)’ 2. ‘pribegat´ k hitrosti’; Tof *arġala-* 1. ‘ugovarivat´, uspokaivat´, utihomirivat´’ 2. ‘delat´ medlenno’.

Szűk areában elterjedt szó. Szótárában MALOV, mint az fentebb látható, a sárga ujgur ‘félrevezet’ és ‘gyermeket megnyugtat’ jelentésű szavakat külön tárgyalja, s csak az elsőt tartja mongol eredetűnek. A mongol nyelvekben kétféle képzővel (*arġada-* és *arġala-*) fejezik ki a kétféle jelentést, az átvevő sárga ujgurban, a kumandi nyelvjárásban és a tuvaiban azonban az alakok és a jelentések már keverednek.

⇒ *arġa*; ⇒ *arġa-*; ⇒ *arġadal*

◊ ESTJa 1974: 170-171; MALOV 1957: 16-17; RASSADIN 1980: 37, 45, 64; RASSADIN 1971: 155; RYBATZKI 2006: 152; SCHÖNIG 2000: 65.

arġamǰï [ARĠAMǰY] ‘corde qui sert à attacher le bagage sur les chameaux’ (PC 13; Bab[163]; Ag[164]; S 37r 9, 71r 23; Z; Bud I 29[165]; ŠS[166]; R I 299), ***aġramčï*** ‘Strick aus Pferdehaar’ (R I

[161] *ergada-* ‘betrügen, täuschen’ (Z).

[162] *eryda-* ‘betrügen’ (KÚNOS 65).

[163] *yibärdim kim arġamčï va orġaq va baltu va su kemäk asbābi … keltürgäy* ‘elküldtem, hogy hozzon kötelet, sarlót, baltát és a vízen való átkeléshez szükséges holmikat’ (Bab 239).

[164] *ip eštürüp yüz qulač arġamǰï va altï oġlaqlï ečki va eki tulum čükälik va bir ešäk berdilär* ‘kötelet fontak és száz öl pányvát, hat gidás kecskét, két tömlő túrót meg egy szamarat adtak’ (Ag 1433-1434).

174), ***arġamčï*** ‘id.’ (R I 299) ← KMo ***arġamǰi*** ‘id.’ < **arġa-mǰi* ← Tö **arga-* ‘a nyeregszíjhoz erősít’

KMo: *arqamǰi* ‘Leitstrick’ (SH); *arġamǰi* (IMP 432); IrMo *arġamǰi*. MMo: Klm *arγamdži* ‘Strick’, *amγaldži*, *armḷdži*; Bur *argamža*; Hlh *argamǰ*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *argamdžā*; Ord *arġamDži* ‘longue corde don’t un des bouts est attaché à un piquet et l’autre à l’animal qu’on veut laisser brouter’, *arġamDži-* ‘lier au moyen d’une longue corde dont un des bouts est attaché à un piquet ou un autre objet’.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *argamǰï*. T: Özb *arġamči*; Tur *aġramčï ~ aġr´amčï ~ aġamčï* (JARRING); *arġamči ~ arġamčin* ‘rope, cord’ (SHAW); Ujg *aġamča*, *arġamča*, *aġamči*. Sz: Alt *armaqčï*; AltV *arġamčï*; Tub *arbakčï*; Kmd *argïmča ~ armakčï*; Koj, Kcs *arġam^{t}yï* (R I 299); Alt, Tel *arġamčï* (R I 299); Szg, Sór, AltT, Hak, Tof *arġamǰï*; Krg *arġan^{t}yï* (R I 296); Leb *arbaŋčï* (R I 337); Sór *armaġǰï* (R I 340); Tel *arġamčï*, *armaqčï* (R I 339); Tuv *argamčï*.

A mongol kor előtt nincs adat a török nyelvekből, ma a kirgizben, a szibériai és turki nyelvekben él. Amint arra az ESTJa szerzői rámutattak, a BROCKELMAN által javasolt török etimológia[167] gyenge pontja, hogy a *+čX* képző nem használatos a cselekvés eszközének jelölésére. A kronológiai, a szóföldrajzi és a morfológiai érvek inkább a mongol eredet mellett szólnak. Az *arġamǰï* DOERFER szerint vegyes forma, a szótő a csupán a török nyelvekben ismert *arġa-* ‘an den Sattelriemen festbinden’[168] ige, amelyhez mongol DevN *-mǰi* képző járul.[169] A mongol nyelvekben egyébként egy másik, homomorf *arġamǰi-* ige ‘kötéllel odaköt’ jelentése megegyezik az *arġamǰila-* ige jelentésével. A burját *arġamǰa*, a halha és a belső-mongóliai nyelvjárások *argamdžā* szava az **argamǰi-ga* továbbképzett alakból magyarázható.

◊ ANIKIN 2000: 95; BROCKELMAN 93; ESTJa 1974: 171-172: KARGI ÖLMEZ 1996: 313-314; RASSADIN 1971: 155; ŠČERBAK 1997: 162; TATARINCEV 2000: 132; TMEN I 121-122, II 42; VEWT 25.

---

[165] BUDAGOV az *arġa-* ‘zamanit´, obmanut´’ címszó alatt tárgyalja, és ennek származékának tartja az *arġamǰï* ‘silok, lovuška; verevka ili kanat, dlinnoju bole 20 loktej’ szót.

[166] Tévesen *erγamǰï* (KÚNOS 65).

[167] *arġa-* ‘plesti, tkat´’ + DevN *-m* + DenN *+čX*.

[168] R I 295.

[169] A képzőről l. POPPE 1954: 48; SZABÓ 51.

arġïmaq [ARĠyMAQ, ARĠYMAQ] ‘cheval rapide, plein de vigueur’ (PC 14; S 37r 13; Z; Bud I 29; ŠS[170]; R I 302), ***arġamaq*** [ARĠAMAQ] (TIH 40[171]; Z; Bud I 29; R I 299), ***arġumaq*** [ARĠWMAQ] (Bud I 29) ← KMo ***arġamaġ*** ‘id.’ < *arġumaq* ← Tö ? | vö. ÓTö *arqun* ‘tenyészállat’.

KMo: IrMo *arġamaġ* ‘a good racing or riding horse; thoroughbred horse’. MMo: Klm *arγ^{a}maG* ‘arabisches Vollblutpferd’; Bur *argamag*; Hlh *argamag*.

KTö: U *arġumaq* ‘petit cheval d’Ouest’ (LIGETI 1966; R I 303). MTö: O: Tkm *arġamak*; AzD *muynï uzun arġamaq* ‘überhaupt jedes gute Pferd’ (R I 299). Csuv *urχamaχ*. K: Tat *arġamak*; Bsk *arġïmaq*; Kir *argïmak*; Kzk *arġïmaq*; Klp *argïmak*; KarK *arġamaq ~ aġïrmaq* 1. ‘sil´nyj’ 2. ‘voevoj kon´, argamak’; KrT *agramak* (R I 174); Nog *argïmak*; Krč-blk *argamak* (*at*)[172]; Kum *arġumaq*. T: Özb *arġumåq*, *arġumåq* (*åt*); Tur *arġumaq* (SHAW; R I 303), *arġamaq*, *aġmaq at* (JARRING); Ujg *arġamaq*, *arġumaq*. Sz: Alt *argïmak*; Tel *argïmak* ‘sredne-aziatskaja lošad´ arabskoj krovi; mittelasiatisches Vollblutpferd’ (R I 301).

A szó etimológiája vitatott.[173] Bármennyire is meggyőzőnek tűnik, nem lehet az *arġï-* ‘vágtázik’ ige *-mAk* képzős származéka,[174] ti. ez a képző a cselekvés eredményét, nem pedig az ágensét jelzi. A török nyelvekben a 14. század előtt nem fordul elő. RÓNA-TAS szerint a szó eredete török, azonban mongol közvetítéssel terjedt el a török nyelvekben. Etimológiáját tekintve nem nyilatkozik. Összefüggése az ótörök *arqun*, turki *arġïn ~ arġun* és a kirgiz *arġïn* szavakkal[175] további vizsgálatot igényel. Bekerült az oroszba is, és néhány esetben bizonyíthatóan innen vették át a török nyelvek.

◊ BAZAROVA – ŠARIPOVA 1990: 94; EGOROV 276, 277; ESTJa 1974: 171; KWB 13-14; LIGETI 1966: 130; ML 76-77; RÓNA-TAS 1982: 79, 134; RYBATZKI 2006: 153; S 94; ŠČERBAK 1961: 85, 89; VEWT 25.

arusun ‘post [skin]’ (S 37v 7) ← KMo ****arusun*** ‘id.’ < **ari+sun*?.

KMo: *arasun* (SH); *arasun* (LNP 1255); *arasun* (RH 213); *arasun* (HyM); *arasun* [Csag *teri*] (MA 104, 123); *arasu* (IMP 432); *arāsun* (VI); IrMo *arasun*, *arisun* ‘skin, hide,

---

[170] *erγmak* ‘Ausdauerndes, starkes Pferd’ (KÚNOS 65).

[171] Az [ARĠMAQ] BOROVKOV átírásában *arġumaq* ‘bystryj kon´’ (TIH 40).

[172] A karacsáj-balkár ortográfia különbséget tesz a hátul és az elöl képzett gutturálisok között. Minthogy *g*-vel és *k*-val írják a szót, feltehetően orosz jövevény.

[173] A vélemények összefoglalását l. ESTJa 1974: 171.

[174] ESTJa; BARUTÇU ÖZÖNDER.

[175] ‘cross-bred’, ŠČERBAK 1961: 89; RYBATZKI 2006: 153.

leather; skin of fruit, husk of grain'. MMo: Klm *arsṇ*; Bur *arha*(*n*); Hlh *ar*^{i}*s*(*an*). BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Csh *ars*, *aras*; Dzsl, Dör *art*, *arat*; Ord *arusu*; Mgr *arasə*; Dah *arsa*, *arsu*, *ars*, *aras*; Mog *arōsun* (RAMSTEDT 1905); *arasun* (*arāsun*) (LIGETI 1964: 39).

KTö: –. MTö: –.

A Szanglah szerzője szerint idegen elem, mongol szó a csagatájban. Csak ebben a szótárban fordul elő, és a mai török nyelvekben sincs adatunk. Az EDAL szerzői szerint altaji örökség, a proto-mongol formát pedig **ar*[*a*]*-su* alakban rekonstruálják. Az irodalmi mongol, a halha, az ordosz és a csagatáj szavak alapján valószínűbbnek kell tartanunk az **arisun* formát.

◊ EDAL 544; LIGETI 1962: 17; LIGETI 1964: 39; POPPE 1955: 58.

asra- [ASRA-] 'observer, regarder, garder, conserver' (PC 20; G 175: ; MA 107, 282, 315; Bab 254b; Ab 14; DǰN 9v3; S 20r15; S 39v 11; Bud I 44; ŠS[176]; Z; R I 546), ***asïra-*** (TA 113v 15), ***ïsra-*** ['YySR'a-] (TIH 115; AbL; BL; Bud I 44) ← KMo ***asara-*** 'id.'.

Származékok: -(*X*)*n*-: *asran-* (PC 20); -(*X*)*l*-: *asral-* (S 40r 17; ŠS); -(*X*)*t*-: *asrat-* (Ab; TIH 68; S 40r 12); *-gU*: *asraġu* (R I 546); *-gUčI*: *asraġučï*: (Ab; PC); *-gAn*: *asraġan* (TIH 115 (*ïsraġan*); Ab; AbL); *-gU+lA-*: *asraġula-* (R I 546); *-gUlXk*: *asraġuluq* (PC; R I 546); *-mIš*: *asramïš* (PC; S 40v 8 (*asramïšï*); ŠS).

KMo: *asara-* 'besorgen, in Obhut nehmen' (SH); *asara-* 'protéger, sauver' (LIGETI 1964b); *asara'ul-* 'to let save, keep; to permit to care for' (PhP); *asara-* 'okazat´ popečenie' (MA 107); *asaraba* 'verteidigte' (LNP 1256); *asarba* 'hranil' (IMP 433); *asara-* 'protéger, aider' (HyLew); *asara-* 'élever' (HyM); IrMo *asara-* 'to be compassionate, to take care, nourish stb.'. MMo: Klm *asr-* 'beschützen, erziehen, gnädig, mitleidig sein'; Bur *asar-* 1. 'prinosit´, privogit´, privozit´, podnosit´, podvodit´' 2. 'rožat´'; Hlh *asra-*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs *asra-*; Dzsl, Dör *atra-*; Ord *asara-*; Sjg *hsera-*, *sra-* 'to take care of; to bring up, to raise' (NUGTEREN – ROOS 56).

KTö: *asra-* 'zu essen geben, ernähren', *asrat-* 'aufheben lassen' (CC); *asïra-* (UW 23); *asra-* (Gul); *asra-* (NF); *asra-* (XŠ); *asra-* (MN); *asïra-* (UHy); *asïra-* (ERDAL 1993: 15). MTö: O: TTö *asra-* 'obs. to protect, take care of, guard'. Csuv: *usra-* 'deržat´; vospityvat´, bereč´, hranit´'. K: Tat *asra-* 1. 'vospityvat´' 2. 'vskarmlivat´, (peren.) hranit´, bereč´'; *asira-*

[176] Tévesen *esra-* 'besle-, himaje et-, koru-; ernähren, bewaren, beschüzen'; *esral-*, *esramiš*, *esraγǰ*, *esraγliγ* (KÚNOS 66).

(TatB 7, 8); TatB *azra-* ‘nähren, zu essen geben’ (R I 577); Bsk *aθra-* 1. ‘soderžat´, obespečivat´; vospityvat´’ 2. ‘razvodit´, vyrašivat´’ 3. ‘(peren.) pomnit´’; Kir *asïra-* ‘vospityvat´; soderžat´, pitat´’; Kzk *asïra-* ‘id.’; Klp *asïra-* ‘id.’; KarK *asra-* ‘soderžat´’; Nog *asïra-* 1. ‘soderžat´, kormit´’ 2. ‘razvodit´, soderžat´’ 3. ‘vospityvat´’ (NogRS); Krč *asrá-*, Blk *asra-*, *asïra-* ‘nähren, ernähren, erhalten; begraben’ (PRÖHLE); Kum *asïra-* 1. ‘soderžat´; vospityvat´, vyraščivat´; vskarmlivat´’ 2. ‘hranit´, ostavljat´, deržat´ dlja’. T: Özb *asra-* ‘id.’; Tur *asra-* ‘to take care of, to attend to’ (JARRING); Ujg *asra-* (*asri-*) 1. ‘vospityvat´; soderžat´’ 2. ‘vyraščivat´, rastit´ (skot)’ 3. ‘bereč´, hranit´’; Lop *asiya-*, *asya-* ‘id.’ (MALOV 1956: 86); Szl *asra-*; *asrə-* ‘nourrir’ (KAKUK 1962); *asra-*, *asrï-*, *asïra-*, *asïrï-*, *āsïrï-* ‘vospityvat´, smotret´ za’ (TENIŠEV); *asra-* ‘to protect; to feed’ (YAKUP 2006); Sujg *asïra-* ~ *asra-* ‘vospityvat´, kormit´, vskarmlivat´, uhaživat´’. Sz: Alt *azïra-* ‘kormit´’; Tub *azra-* ‘kormit´, vospityvat´’; Alt, Koj, Kcs, Küe, Leb, Szg, Sór, Tel *azra-* ‘nähren, zu essen geben’ (R I 577); Hak *azïra-* 1. ‘kormit´, pitat´’ 2. ‘vospityvat´’; Tuv *azïra-* ‘id.’; Tof *a‘sra-*, *a‘sïra-* ‘id.’ (TofRS).

A csagatáj kor előtt a Codex Cumanicusban és a hvarezmi emlékekben találhatók első adataink. A csagatáj *ïsra-* alakokat BOROVKOV íráshibának tartja.[177] A történeti és a modern török adatok egy része a középső szótagban *-i-*t tartalmaz, így a szókezdő *ï-*s formák létrejöhettek regresszív asszimilációval. A szakirodalomban általánosan elfogadott, hogy mongol jövevényszó a török nyelvekben. SEVORTJAN a mongolban nagyon régi török másolatnak tartja, amelyet a török nyelvek visszakölcsönöztek. Etimológiáját tekintve két lehetőséget vet föl. 1. A hipotetikus török **as-* ‘pitat´sja’ derivátuma, amelyet összekapcsol az étel jelentésű szanszkrit *asa* és perzsa *āš* szavakkal. 2. Az altaji törökben az *as-* ‘főz, ételt készít’ igéből mongol képzéssel létrejött ige.[178] Az alapszó RÓNA-TAS szerint is török, mégpedig az *aš* ‘étel’ szóból képzett *aša-* ‘táplál’ ige, amely bekerült a mongolba, majd onnan *-rA-* képzős formájában kölcsönözték vissza a török nyelvekbe. Etimológiáját jelentéstani és morfológiai okokból problémásnak látom.[179] ÖLMEZ névszói tőből (Mo **aša* ‘étel’) származtatja,[180] de ötlete nem védhető. Egyrészt a tő nem mutatható ki a mongolból, másrészt a *+rA-* képző funkciója intranzitív igék képzése (‘valamilyenné válik’).[181]

A šera yögur *h-* másodlagos.

[177] BOROVKOV 1960: 115.

[178] ESTJa 1974: 193-194.

[179] A török *aša-* ige jelentése ‘eszik’, a mongol *–rA–* képző mediális igéket képez, l. POPPE 1954: 64.
[180] ÖLMEZ 2007: 241, 243.
[181] SZABÓ 39; POPPE 1954: 65.

◊ CSÁKI 2006: 35-38; EDAL 521-522; ESTJa 1974: 193-194; KAŁUŻYŃSKI 1961; LIGETI 1966: 131; POPPE 1962: 334; KWB 16; RASSADIN 1971: 156; RASSADIN 1980: 49; RÓNA-TAS 1973-1974: 133; RÓNA-TAS 1982: 76-77; SCHÖNIG 2000: 65; ŠČERBAK 1997: 199; TATARINCEV 2000: 75; TMEN I 130-131; VEWT 29.

Ä

äbügän [ABWKN] (PC 2; AG[182]; ŠS[183]; R I 933), ***äbügä*** [ABWKA] (S 27v 17; BL), ***öbüge*** [AW(A)BWKA[184]] (PC 40; S 27v 17) 'grand-père' ← KMo ***ebügen***, ***öbüge*** 'id.' < **ebü+GAn*.

KMo: *ebügän*, *ebüge*(*n*) 'alter Mann, Alter, Ahn(herr)' (SH); *ebügen qoǰa* [KTö *qarï*] (RH 264); *ebüge* 'père du mari' (HyM); *öbüge* (VI); *öbügen* (MA 272, 272); IrMo *öbügen*, *ebügen*. MMo: Klm *öwgn* 'Greis, der alte Mann', *öpkö* 'Grossvater', *elṇtsəG-öpkö* 'Ahne, Vorfahr, des Stammvater'; Bur *übge*(*n*); Hlh *öwgön*, *öwȭ* 'öregember, nagyapa, apóka', *öwög* 'ős'. BMo: Dar, Dzs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Onn *öwgön*, *öbgön*; Hes, Har, Tüm, Bov, Džar *öwgön*; Sgl, Ucs, Csh *öbgöŋ*; Ord *öwögö* 'père du père', *öwögön* 'vieillard'; Dah *eukē* 'muž staršej sestry materi; staršij brat materi'.

KTö: KK *öbüge* 'Grossvater' (CC); U *äbügä* 'bisaïeul (père du grand-père)', *älinčük-i äbügäm* 'id.', *äbügäng* 'grand-père' (LIGETI 1966: 133, LIGETI 1969: 11). MTö: O: –. K: KarT, KarK *öb'g'a*; KarK *öbgä*; KarH *äbge* 'predok'. T: –. Sz: Alt *öbökö* 'id.', *öbögön* 'starik'; Alt, Tel *öbögön* 'der Alte, Greis; ‹so nennen die Frauen ihre Männer, wenn sie zu Fremden sprechen, oder Freunde des Mannes, wenn sie zu seiner Frau sprechen›' (R I 1312); Szg, Koj *öbäkkä* 'Urahn, Urvater' (R I 1312); Hak *öbökö* 'familija; ust. predok'; Tuv *ögbe* 'predok; praded, ded'; Tof *öbüge* 'predok po otcu; otčestvo'; Jak *äbigä*, *öbüge*, *ömügä* 'prabAbuska, praded, praroditeli'.

A török nyelvekben a mongol eredetű *äbügä*(*n*), *öbügä* szó legkorábbi forrása a Codex Cumanicus.[185] Ma a kipcsak nyelvek közül csak a karaimban ismerik, ahol valószínűleg kun jövevény.

---

[182] *ikinči atanï äbügän der* 'a nagyapát (lit. második apát) ebügennek mondják' (AG 68).

[183] Tévesen *abuken* 'Urahn, Grossvater' (KÚNOS 3).

[184] DOERFER szerint elírás az [AWBWKA] helyett (TMEN I 111).

A mongol szó az egykori **ebü* ‘ős’ *+GAn* képzős származéka,[186] és nyilván összefügg a török nyelvekben is meglévő *aba*, *äbä* ‘ős, nagyapa stb.’ szóval. LIGETI rámutatott, hogy a mongol nyelvek többségében alak- és jelentéshasadás következett be, amely megkülönbözteti a ‘nagyapa, ős’ és az ‘öreg (ember)’ jelentést.[187] A szibériai török átvételekben ez tükrözödik. A csagatáj és a Codex Cumanicus adatai a középmongol nyelvjárások egy részében korai *e* > *ö* változást jeleznek, illetve nem zárhatjuk ki, hogy a ABWKN, ABWKA alakok helyes olvasata is *öbügä*(*n*). A szóvégi *-n* megléte és hiánya mindenesetre többszöri átvételre utal.
⇒ *emegen*; *ečigen*

◊ ANIKIN 2000: 579; EDAL 538-539; ESTJa 1974: 494; KAŁUŻYŃSKI 1961: 17, 41; 132; KWB 121; POPPE 1962: 337; RASSADIN 1980: 27; ROZYCKI 66; RYBATZKI 2006: 10-11; ŠČERBAK 1997: 207; TMEN I 109-111; VEWT 34.

äbüsün [AaBWwSWwN] (BL), ***öbüsün*** [AWBWSWN] (PC 40; S 58r 29; ŠS[188]; R I 1313) ‘pâturage, fourrage vert et sec’ ← KMo ***ebüsün***, ***öbüsün*** ‘fű, széna’ < **ebö+sUn*.

KMo: *ebesün* ‘Gras’ (SH); *ebesü* ‘id.’, *ebesün* ‘vegetable’ (ZY); *ebesün* ‘Gras’ (LNP 1254); *ebesün* (IMP 436); *ebesün* (RH 257); *ebesü*(*n*) (HyM); *ebesün* [Csag *ot*] (MA 150 stb.); IrMo *ebesü*(*n*). MMo: Klm *öwsṇ*; Bur *übhe*(*n*); Hlh *öwsön*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm *üws*; Dzsl, Dör *üwt*; Hes, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *öws*; Ord *öwösn*; Mgr *wese*, *yesə*, *biesə*, *wesə*; Dah *euse* (KAŁUŻYŃSKI 1969: 131); Mog *ebasun*, *ibasun*; Sjg *βesən*, *wesən*; Bao *ebsoη*, *uesuη*; Szn *osuη* (KARA 1990: 293).

KTö: –. MTö: –.

Az *äbüsün*, *öbüsün* a törökségben kizárólag a Szanglahból és a Behdzsetül-lugátból ismert mongol idegen szó. A csagatáj és a mongol adatok azt jelzik, hogy a szó a középmongolban labiális és illabiális szókezdővel is megvolt. A monguor, dahúr, mogol stb. szavakban nem történt **e – ü* > *ö – ü* regresszív asszimiláció. RÄSÄNENnek akár igaza is lehet

---

[185] RADLOFF Kutadgu biligből idézett *äbügän* adatáról CLARK megállapítja, hogy téves olvasat, helyesen *ötüken begi* (R I 933; CLARK 1977: 136).

[186] SZABÓ 56. POPPE inkább a *+KAn* kicsinyítőképzőre gondolhatott (POPPE 1955: 146, POPPE 1960: 103, 132). ⇒ *emägän*; ⇒ *abaġa*.

[187] LIGETI 1966: 133.

[188] Tévesen *obusun* ‘alef, hašiš; Futter, Heu’ (KÚNOS 148).

a mongol szó morfológiáját illetően (< **ebe ~ ebü+sUn*[189]), noha az alapszó meglétéről vagy mibenlétéről nincs tudomásunk.

◊ VEWT 368.

äläkä [ALAKA] ‘ǰigar; liver’ (S 112v 10) ← Mo (Ojr ?) ***eleke*** ‘id.’.

KMo: *elige*, *helige*(*n*) ‘Leber (Sitz des Gemüts, der Gefühle)’ (SH); *helegen*, *heilege* (*helege*) (LNP 76, 77); *helige*, *heligen* (IMP 438); *helige* [KTö *baġïr*] (RH 210); *heligen* (HyM); *eligen* [Csag *baġïr*] (MA 152); IrMo *elige* ‘liver, breast, belly; blood relative(s)’. MMo: Klm *elkṇ* ‘Leber; Magen, Bauch’, *elgṇ* ‘die Verwandten; (selt.) Magen, Bauch’; IrOjr *elege ~ elgi* ‘liver’, *eliken* ‘liver, relatives, kinsmen’, *eligen ~ elgen* ‘relative, kinsmen’, *elken* ‘liver, stomach, belly, paunch’; Bur *el´ge*(*n*); Hlh *eleg* (*elgen*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *eleg*; Ord *eleGe*; Mgr *χaliege*, *xelge*; Bao *helgə*; Mog *elkan* (RAMSTEDT 1906); Dah *χelge* (KAŁUŻYŃSKI 1969); Sjg *helegen*.

KTö: U *äläng* ‘‹Leber›; Kosewort für Verwandte und nahestehende Personen’ (UWb 363). MTö: –.

Az *äläkä* a Szanglahban szereplő mongol szó, a török szókincsnek nem eleme.[190] A szótár átbetűzi, így biztos a *-k-*. A mongol nyelvek többségében a gutturális zöngés, a kalmükben és a mogolban zöngétlen. A kalmükben és az ojrátban szóhasadással jött létre a *-k-* hanggal a ‘máj’, a *-g-* hanggal pedig a ‘rokon, rokonság’ jelentés. A középmongol adatokban a szókezdő *h-* még szinte mindenütt megvan, a csagatájban viszont nincs, így a Szanglah adata nyilván viszonylag kései nyugati mongol másolat, amely a második nyíltszótagi vokális miatt feltehetően ojrát.

◊ POPPE 1955: 46; RYBATZKI 2006: 109.

älinčig, älinǰäg [ALNǰYK, ALNǰK, ALYNǰK] ‘arrière-grand-père’ (PC 34; AG[191]; S 50r 25; ŠS) ← KMo ***elinčeg*** ‘id.’.

---

[189] A képzőről l. POPPE 1954: 44; SZABÓ 57.

[190] Nem fogadható el az a vélemény, hogy a kazak *ilik* (*ïlïk*) ‘einer Verwandten’ a mongol *elig* másolata (KENESBAEW – SARYBAEW 1975: 85). A kazak szó jelentése ‘tie, connection, family tie’ és az ÓTö *il-* ‘to catch; to hang; to attach’ szabályos derivátuma. Ugyanakkor helyes az a megállapításuk, hogy a kazak *bauïr* ‘Leber’ > *bauïrïm* ‘mein Verwandter’ a mongol jelentés másolata.

[191] *Čingiz χan atasïnïng atï Yäsügäy βahadur. Moġol atanï ečigä der. Anïng atasï Bärtän χan ikinǰi atanï äbügän* [*ABWKN*] *der, anïng atasï qabul χan, üčünǰi atanï elinǰäg der*. ‘Csingisz kán apja Jeszügej Bahadur. A

KMo: *elinčük* ‘Urgrossvater, Urahn’ (SH); *elinčük* (= *elinčüg*) (HyM); IrMo *elinčeg*, *elünče*, *elünčeg* ‘great-grandfather; great-grand-mother’. MMo: Klm *elṇtsəG* ‘Ahne, Vorfahr, der Stammvater’; Bur *elinseg*; Hlh *elenc*, *elenceg* ‘déd-’, *elenc eχ* ‘dédanya’, *elenc eceg*, *elenc öwög* ‘dédapa’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *elenš*; Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csh *elenč*; Ord *ölöŋtš‘i*, *ölömtš‘i*, *elemtš‘i* ‘bisaïeul paternel’.

KTö: U *älinčük*: *älinčük-i äbügäm* ‘bisaïeul’ (LIGETI 1966: 133).

Abul-Gázi munkájában és a Szanglahban található mongol idegen szó. Noha első előfordulása a Ming-kori sino-ujgur szótár, nem vált a török lexikon elemévé.

◊ RYBATZKI 2006: 112; TMEN I 147-148.

äminäk ‘petit esprit’ (PC; AG[192]; ŠS[193]) < *ämin+Ak* ← Klm ***ämin*** ‘lélek’.

KMo: *ami*(*n*) ‘Leben’ (SH); *amin* ‘Seele’ (LNP 1257); *amin* ‘life’ (PhP); *amidu* [KTö *tirig*] (RH 261); *amin* ‘vie’ (HyM); *amidu* ‘živoj’ (IMP 432); *amin* (MA 101); IrMo *ami*(*n*) ‘life, breath; power of respiration’. MMo: Klm *äm^{i}n* ~ *ämṇ* ‘Leben, Geist, Seele, Lebenswärme; selbst, Selbstheit’; Bur *ami*(*n*) 1. ‘dyhanie’ 2. ‘žizn´’; Hlh *amĭ*, *amin* ‘id.’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *εm*; Sgl, Ucs, Csh *am´* ‘id.’; Ord *ami* ‘vie; propre’; Dah *am*(*i*) ‘žizn´’.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kzk *amïn* ‘das Wohnen, sich aufhalten, Leben, Wohnort’ (R I 647). T: –. Sz: –.

A Sedzsere-i türkben található szó hapax legomenon, egy tulajdonnév mongol – török népetimológiája, amelyet valószínűleg a kalmük *ämin* ‘élet, lélek’ szó „ihletett”. A végződés a török +*Ak* kicsinyítő képző.

B

baranġar ‘aile droite de l’armée’ (PC 157; Bab 179, 471; S 121v 14; Z; Bud I 251, II 87; ŠS[194]; R IV 1819); ***baranqar*** (MA 402) ← KMo ***barān ġar*** ‘id.’ < *baraġun ġar* ‘id.’.

---

mongolok az apát ecsigének mondják. Az ő apja Berten kán, a nagyapát (lit. második apát) ebügennek mondják, az ő apja Kabul hán, dédapját Elindzsegnek hívják’ (AG 68).

[192] *äminäkning ma‘nasï bu turur kim: ol vaqïtda moġul tili köp unut bolup kätmäy erdi* … ‘Az eminek jelentése a következő: akkor már a mogol nyelv jobbára elfelejtődött ...’ (AG)

[193] Tévesen *emenk* ‘kleines Korn; stammt aus der Mogulsprache’ (KÚNOS 63).

[194] Tévesen *beranġar* ‘rechter Heeresflügel’ (KÚNOS 25).

bahrawun qol ‘id.’ (S 127v 4) ← KMo ***baraγun ġar*** ‘id.’.

barunġar ‘id.’ (Bud I 25), ***buranġa*** ‘id.’ (KN) ← KMo ***barūn ġar*** ‘id.’.

KMo: *bara’un* ‘rechts’; *bara’un qar* ‘rechte hand’ (SH); *baraun* ‘rechts’ (LNP); *baraun qar* ‘the right hand’ (RH 207); *baranqar* [KTö *saġ*] ‘right’ (RH 317); *bara’un* ‘(côté) droit; ouest’ (HyM); *baran* ‘pravyj’ (IMP 433); *bara’un qar* ‘main droite’ (VI); *baran ġar* ‘pravaja ruka’ (MA 111); *bara’ūn ǰü’ūn* ‘napravo i nalevo’ (MA 112); IrMo *baraġun* ‘right-hand side; west; right, western’; *baraġun ġar* ‘right hand; western or southwestern side; right flank of an army’. MMo: Klm *barūn* ‘recht, rechte Seite, Westen, Südwest’, *barūn gar* ‘die rechte Hand (des Menchen); rechter Flügel (des Heeres)’; Bur *barūn*; Hlh *barūn*, *barūn gar*. BMo: Dar, Dzs, Dör, Gor, Arh, Hes, Sgl, Ucs, Csh *barūn*; Dzsl, Bov, Džar, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *barūn*; *baran*; Ord *ʙarūn* ‘qui est du côté droit, méridional’; Dah *barān* ~ *barūn* ‘recht’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); *baran* ‘pravyj, zapadnyj’ (TODAEVA 1986: 124); Mgr *baroŋ*, *waroŋ*; Mog *baranġal* [*yaranġal*[195]].

KTö: (ARAT 1939: 318). MTö: O:–. K: –. T: –. Sz: Tuv *barīn* ‘zapadnyj’; polit. ‘právyj’.

A mongol kor előtt nem ismert a török nyelvekben. A keleti török adatok (*baranġar*, *barunġar*, *ba*(*h*)*rawun qol*) különféle korok átvételei különféle mongol nyelvjárásokból, az utóbbi vegyes másolat. A Báburnámában számtalan helyen az *ong qol* szinonimája.[196] A 17. századi Kelür Name adata már erősen romlott, a szó belsejében metatézis, a szóvégi –r eltűnt. A mai török nyelvek közül csak a tuvaiban ismert a mongol kifejezés ‘nyugati, jobboldali’ jelentésű *barīn* eleme.

A mongol szót RAMSTEDT a *bara-* ‘befejeződik, véget ér’ igéből metaforikusan kialakult ‘a nap lenyugszik’ jelentésű ige származékának tartja. POPPE és az EDAL szerzői szerint altaji örökség.

⇒ *ǰuwanġar*

Mo → MaTu.[197]

◊ CSIKY 2006: 452; EDAL 336-337; KWB 35; LIGETI 1962: 18-19; POPPE 1960: 21, 153; SCHÖNIG 2000: 67; ŠČERBAK 1997: 200; TATARINCEV 2000: 197; TMEN I 206-208, IV 376; VEWT 62.

---

[195] A kéziratban a *yaranġal* nyilvánvaló íráshiba a *baranġal* helyén: az arab írásban a két betű között egy pont a különbség.

[196] L. Bab 565, 571 és köv.

[197] TMEN I 207; DOERFER 1985: 126; ROZYCKI 25-26.

batu ‘fort, dur’ (PC; AG 186; S 119v 18; ŠS) ← KMo ***batu*** ‘id.’.

KMo: *batu* (SH); *batu* (IMP 433, 448); *batu* (HyM); *batu* (RH 265); *batu* (VI); *batu* (MA 113); IrMo *batu* ‘firm, strong, solid, stable; reliable, loyal, true’. MMo: Klm *bat*^{a} ‘id.’, *baṭl-* ‘befestigen, kräftig machen, gültig machen’; Bur *bata*; Hlh *bat*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh, Hes *bat*; Ord *Batu* ‘solide, fort, définitif, sur qui on peut compter; écrit signé destiné à faire foi’ (Most).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *badïla-* ‘utveržda´t; golosovat´’.

A csagatáj szótári adatok forrása a Szanglah, ahol a *Batu* személynév etimológiáját olvashatjuk. A Šäǰärä-i türkben szereplő hasonló népetimológia azt támasztja alá, hogy a csagatájban talán ismert szó volt.[198] A modern török nyelvek közül egyedül a tuvaiból ismert a *badï-daŋgïrak* ‘kljatva vernosti, prisjaga’ kifejezésben, illetve a fenti és egyéb igei formában.[199]

◊ TATARINCEV 2000: 171-172; VEWT 65.

besärek [BYSRYK] ‘chameau de race métis et vigoureux’ (PC 186; MA 403; S 122v 10; Z[200]; Bud I 302; ŠS[201]; R IV 1783[202]) ← KMo ***beserek*** ‘id.’.

KMo: IrMo *besereg* ‘mongrel, half-breed, crossbreed, hybrid; bastard, of unstable caracter, a friend who has turned enemy; a person who keeps to himself; a business doomed to failure’. MMo: Klm *bes*^{ä}*räG* ‘bastard, blendling, mischling (von Tieren)’; Hlh *besreg* ‘apró, kicsiny; vegyes, elegyes, keverék, korcs; tehén és kancatejből kevert tejbor, kumisz’; Ord *Beserek* ‘hybride, métis’.

KTö: KK *bisrek*, *besrek* ‘erkek ve kızgın deve’ (KTS); Oszm *bisirik* ~ *biširik* ‘eine sehr starke Race von Kameelen, ein Laufkameel’ (R IV 1783, 1788). MTö: O: TTö *besirek* ‘male hairy camel, offspring of a mail Bactrian and a female African camel’. K: –. T –. Sz: Tuv *bezerek* ‘nedostatočnyj; rodivšijsja preždevremenno, nedonošennyj’; Jak *bäsärik* ‘maloroslyj (o derev)’, *bäsirgäi* ‘nizkoroslyj’, *bäsirik* ‘nedorosl´’.

Török szóként a középkipcsak anyagban fordul elő először, Törökországban számtalan nyelvjárásból adatolt.[203] A RADLOFF által említett oszmánli *biširik* szót csak tőle ismerjük.

---

[198] *ayturlar kim anïng kökräkini χuday-yi ta‘ala batu yaratġan erkän dür* ‘azt mondják, mellkasát a mindenható isten tette erőssé’ (AG 186).

[199] L. még *badïlat-*, *badïlaš-* stb.

[200] [BYSRNK], [BYSwR’K], [BYSaR’K] ‘kräftiges Bastard-Kamel’ (Z).

[201] *bisrik* ‘kuvvetli deve, šütür; kräftiges Kameel’ (KÚNOS 28).

[202] *bisirik* ‘eine sehr starke Race von Kameelen, ein Laufkameel’ (R IV 1783).

Mo → MaTu.[204]

◊ TATARINCEV 2000: 207; VEWT 71.

bätäkä, pätäkä*?** [PTKH] ‘estomac, jabot des oiseaux’ (PC; S 119v 19; ŠS[205]) ← KMo ***beteke ‘id.’.

bötäkä, bötägä [BWTKH] ‘estomac, poche des oiseaux; espèce d’herbe qui croît en abondance dans les environs d’Endidjân et dans le pays montagneux qui est à l’est de Kaboul. Elle est très bonne pour les chevaux. Elle doit son nom à ce qu’elle pousse en touffes ou par rejets’ (PC; MA 123; S 130v 6; R IV 1704; R IV 1898[206]), ***pötägä*** [PWTKA] ‘der Magen, Kropf der Vögel’ (VámbĆSpr; R IV 1304[207]) ← KMo ***böteke*** ‘crop of birds’.

KMo: *bötege* ‘the gizzard of a bird’ (RH 70); *bötekeyēn dü’ūrgebe šiba’ūn* [Csag *bötekesini toldurdi ta’uq*] ‘kurica napolnila svoj zob’; IrMo *betege*(*n*) ~ *beteke* ~ *beteki* ~ *betegi* ‘crop of birds’. MMo: Klm *betᵊgə* ~ *betkə* ‘Vogelkropf; gewöhnl. Geschwust, Beule; Knorren’; Bur *büdχe* ~ *bütege*; Hlh *beteg*; Ord *be´t´ege*.

KTö: KK *bütege* (recte: *bötege*) ‘kuş cinsi hayvanların kursağındaki taşlık’ (KTS). MTö: O: –. Csuv *puteke* (← Tat). K: Tat *bütäkä* (TTDS), TatTü *bütäkä* ‘Vogelmagen’ (R IV 1898); Bsk *bütägä* 1. ‘bot. mjatlik kistovidnyj’ 2. ‘želudok ževatel´nyj (u ptic)’; Kir *bötögö* ‘želudok pticy’ (Yud); Kzk *böteke* ‘kidney’ (Shnit); Kzk *betägä* ‘ein kurzes, im Frühling in Büscheln wachsendes Gras, ein gutes Viehfutter’ (R IV 1618), *bötäkä* ‘počki životnyh; Nieren der Tiere’ (R IV 1704); Klp *böteke* ‘počka, želudok pticy’; Nog *betege* ‘bot. peristyj kovyl´, ovsjanica, tipčak (trava)’, *bötege* ‘zob (u ptic)’. T: –. Sz: Jak *bötögö* ‘pupok ptičij, ptičij želudok’.

A középkipcsak at-Tuhfat után a csagatáj irodalomban először a Báburnámában fordul elő.[208] A Szanglah szerzője is így magyarázza a növény nevét. Ez az etimológia az első szótagban zárt labiális vokálist feltételez, ami tükrözhet valós kiejtést a hozzáfűzött népetimológa hatására. A mongol és török adatok alapján az első szótagban az eredetibb *e*, illetve *ö* hangot kell feltételeznünk. A török nyelvekben a ‘begy’ jelentésből alakult ki a

---

[203] L. SCHÖNIG 2000: 69.

[204] ROZYCKI 29.

[205] *petike* ‘kursak, rude; Magen, Darm’ (KÚNOS 162).

[206] A Báburnáme alapján *bütäkä* ‘eine Pflanze’.

[207] Tévesen *pötögä* ‘Magen, Kropf’, VÁMBÉRYtől vette át az adatát.

[208] A lovak által kedvelt, jóízű fűféléről írja Bábur: *bu ot bütä bütä čïqar üčün bütäkä derlär* ‘bütekének (bütegének) hívják, mert bokrokban nő’ (Bab 291).

növénynév.[209] A kazakban és a nogajban szóhasadás következett be. Kétséges, hogy idetartozik-e a KASGÁRInál lejegyzett *bütūgā̄* ‘egg-plant’.[210] A csagatáj adatok a mongol szó mindkét magánhangzós változatát, az *e – e*, illetve az ebből alakult *ö – e* (> *ü – e* ?) formákat egyaránt mutatják.

◊ HAUENSCHILD 2006: 24-25. KAŁUŻYŃSKI 1961: 133; VEWT 84.

borčïn 1. ‘biche’ 2. ‘femelle du canard’ (PC; Ab 147; S 132v 19; Z 215; ŠS[211]; R IV 1666) ← KMo ***borǰïn*** ‘a kind of duck’ < *boro* ‘gray’ +*ǰïn* ← AT **borV*.

KMo: *borčin sono* ‘Entenart’, *boro* ‘grau; junger Vogel’, *boro šibao’un* ‘junger Falke’, *borogčin* ‘junger Vogel’ (SH); *buro* ‘greyish brown’ (ZY); *boro* ‘cendré’ (HyM); IrMo *boru* ‘grey, brown; dark’, *boruġčin*[212] ‘grey (of female animals)’ (L), *borǰïn* ‘espèce de canards sauvages’ (Ko 1223). MMo: Klm *bordžn* (*nuγ^{u}sn*) ‘wilde Ente (das Weibchen)’; Bur *boržon* ‘utka (samka)’; Hlh *borǰïn nugas* ‘vadkacsa (faj neve)’; Ord *BoroĠ‘tš‘in* ‘la femelle du faisan, faisane’, *BoroĠ‘tš‘i* ‘de couleur grise (bestiaux femelles)’.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *borčun* ‘seraja utka (dikaja)’. T: –. Sz: Tel *mor^{d}yïn* ‘die zahme Ente’ (R IV 2124).

Az Abuska kéziratban a *borčin* ‘kacsa tojója’ és a *bozčin* ~ *bozǰïn* ‘őzsuta, nőstény szarvas’ romlott, talán népetimológiás alak szerepel.[213] A Szanglahban *borǰïn* ‘āhū-yi māde’ és *borčïn* ‘urdek-i māde’[214] található. Ezek a szótárak Navái Muhákemetül-lugatein című munkájából merítenek, ahol a ‘nőstényszarvas’ *qulǰaqčï* szó helyén *borčïn* szerepel a négy ismert kézirat közül kettőben.[215] A *borǰïn* és a *borčïn* etimológiailag ugyanaz a szó, vagyis a mongol *boro* ‘szürke’ szó +*ǰïn* nőnemű élőlényt kifejező denominális névszóképzős alakjai.[216]

---

[209] Vö. pl. a magyar ‘madárbegy, galambbegy’ növényelnevezéssel.

[210] ED 304.

[211] *burčin* ‘Weibchen der Gazelle und der Ente; auch als Name der Wachtel gebraucht’ (KÚNOS 35).

[212] Ez egy másik képző: a +*gčin* olyan névszókat képez, amelyek nőstény állatok színét és nevét fejezi ki (POPPE 1954: 41), l. még az ordosz adatokat is.

[213] ATALAY kiadásában *borǰïn* ‘ördeking dişisi’ és *bozǰïn* ‘ahunun dişisi’ (p. 147), VÁMBÉRYnél *borčïn* ‘nőstény réce, ruca’ és *bozǰïn* ‘szarvas nősténye’ (1862: 36), VEL´JAMINOV-ZERNOVnál *borčïn* ‘ördeking dişisi’ és *bozǰïn* ‘qaraǰa ahunung dişisi’ (p. 101).

[214] S132v 19.

[215] ML 82.

[216] A képzőről l. POPPE 1954: 42; SZABÓ 55.

Az alapszó, a mongol *boro* ősi török jövevény, vö. ótörök *bōz* ‘szürke’, melynek egyes török nyelvekben is kialakult ‘valamely nősténymadár’ jelentése.[217]

A Báburnámában található *sona borčïn* ‘kacsafajta’ kifejezés már a Mongolok titkos történetében is hasonló páros kifejezésként használták: *borčin sono*. A mai török nyelvek közül a kirgizben és a teleutban ismerünk adatokat. A TUNA által felsorolt oszmánli szótári alakok a csagatájból átvételek.

⇒ *borǰïġïn*

◊ HAUENSCHILD 2006: 120; KWb 51; ML 61, 82-83; RYBATZKI 2006: 297; S 96; SCHÖNIG 2000: 74-75; SERTKAYA 1992: 277; TMEN I 224; TUNA 1976: 285, 313; VEWT 81.

borda- ‘être gras et bien nourri; couver’ (PC; Ab 144; Z; ŠS; R IV 1831-1832[218]) ← KMo ***borda-*** ‘to fatten animals’ < **bor + DA-*.

Származékok: -(*X*)*t*-: *bordat-* ‘mästen’ (Z; R IV 1831-1832); -(*X*)*g*: *bordaġ, bordaq* ‘gras, bien nourri’ (PC 166; S 132v 20; Z; ŠS; R IV 1832); *-gAn*: *bordaġan* ‘yumurta basan tavuk’ (Ab 144; Z).

KMo: *borda-* ‘to feed (cattle)’ (PhP); IrMo *bordu-*, *borda-* ‘to fatten animals; to fertilize the soil’, *borduġu* ‘fattened, fertilized’. MMo: Klm *bordᵃ-* ‘mästen, fett und dick machen (zb. Schweine)’, *bordū* ‘gemästet, dick und fett’; Bur *bordo-* ‘otkarmlivat´ (skot)’, *bordomol* ‘otkormlennyj na uboj (o skote)’; Hlh *bordo-* ‘takarmányoz, hízlal, trágyáz’, *bordoo*(*n*) ‘takarmány, táp; trágya’, *borduul-* ‘takarmányoztat, hízlaltat; hagyja, hogy hízlalják’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *bordo-* 1. ‘otkarmlivat´’ 2. ‘udobrjat´’; Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Csh *bordoo* ‘korm, furaž’ 2. ‘udobrenie’; Ord *BORDO-* ‘nourrir de graines farineuses’, *BORDŌ* ‘graines farineuses dont on nourrit le bétail’; Sjg *porto-* ‘to fertilize, to feed, to fatten’ (NUGTEREN – ROOS 66).

. KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *bordo-* ‘dick werden, fett werden’ (R IV 1711); Kir *bordo-* ‘stavit´ (životnoe) na otkorm dlja uboja’, *bordok*, *bordoku* ‘postavlennyj na otkorm dlja uboja’; Kzk *bordaqï* ‘fattened for slaughter (of cattle), *bordaqïla-* ‘to fatten cattle’. T: Özb *bordåqi* ‘otkormlennyj na uboj (o skote)’; Tur *burdaqï* ‘fattened, fed up’, *purdaq* ‘fat’ (SHAW); *pōrdaq* ‘dicker Bauch, Hängebauch, Schwellung des Bauches; gemästetes Tier’ (MENGES 1954: 772); Ujg *bordaš*, *bodaš* ‘otkarmlivanie ovec na uboj’, *bordaq*, *bodaq*

[217] Tuv *bos* ‘gácsér’; Alt, Tel, Leb *bos* ‘nősténymadár’ (R IV 1287); AzD *boz* ‘fácántyúk’ (ESTJa 1978: 300).

[218] RAMSTEDT: *burda-* ‘fett werden’.

‘ubojnyj, otkormlennyj, upitannyi, žirnyj’, *bodaq qoy* ‘žirnaja ovca’, *bodaqi* ‘otkormlennyj na uboj’, *bodruq* ‘žirnyj’; Sujg *porda-* ‘uhaživat´ (naprimer za lošad´ju); otkarmlivat´’. Sz: –.

A kronológia és a szóföldrajz alapján mongol jövevényszónak tekintjük. A történeti török nyelvek közül csak a csagatájban jelenik meg, a mongolban pedig már a 13. századi phags-pa írásos szövegekben előfordul. A mai turki nyelveken kívül csupán a kazakban és a kirgizben ismert, ahol a *borda-* ige mellett a belőle képzett *bordaqi*, *burdaqi* (← *bordaġu*) formákat is mongolból másolták. A *borda-* ige alapszava nem mutatható ki a mongol nyelvekből, érdekes módon a kirgiz viszont megőrizte a *bor* ‘marha hízlalása vágásra’ jelentésű főnévben, bár nem zárható ki, hogy elvonás eredménye.

Mo → MaTu.[219]

◊ VEWT 81, 89.

borǰïġïn [BWRǰĠN] ‘qui a la prunelle noire, le blanc de l'oeil blanc, l'espace intermédiaire noir tirant sur le rouge’ (PC; AG 51, 67) ← KMo ***borǰïgin*** ‘mongol törzsnév’ < *borǰï*(*n*) ‘vadkacsa’+*Kin* ~ +*Gin*.

KMo: *borǰïgin* (SH); IrMo *borǰïgid* ‘clan name of Chinggis Khan’. MMo: Ord *borDžigit* ‘nom de clan des nobles des Ordos’.

KTö: –. MTö: –.

A szó Abul-Gázi Sedzsere-i türk című munkájából[220] került PAVET DE COURTEILLE szótárába. DOERFER kimutatta, hogy RAŠID-AD DINtől származó népetimológia. A mongol totemisztikus eredetű *borǰïgin* népnév alapszava a vadkacsa jelentésű ⇒ *borčin*, amelyhez a népnevekben gyakran jelentkező +*Kin* (írásban +*Gin*) képző járult, ilyen népnév még a *noyakin* ‘die Fürstenleute’ < *noyan* ‘Fürst’ vagy a *χadagin* ‘die Felsenleute’ < *qada* ‘Fels’.[221]

⇒ *borčïn*

◊ RYBATZKI 2006: 297; TMEN I 221-224.

---

[219] DOERFER 1985: 131; ROZYCKI 34.

[220] *Yesügäy Bahadurnïng közi šahlā erdi. Moġol šahlānï borǰïġïn der. Ol sababdïn Yesügäy Bahadurnïng naslï Borǰïġïn Qïyatmïz tedilär*. ‘Jeszügej Bahadur szeme szürke volt. A mongolok a szürke szeműt bordzsiginnak nevezik. Ezért Jeszügej Bahadur leszármazottai azt mondták, mi borzsigin kijatok vagyunk.’ (AG 51). *Kišining közining bübäčigi qara bolsa aqï aq bolsa bübäčik birlän aqnïng arasïndaġï qara qïzïl bolsa ʿarab anï ašhal der moġol borǰïġïn der*. ‘Arabul ashalnak, mongolul borzsiginnak hívják azt, ha valakinek a szembogara fekete, a szeme fehérje fehér, de a szembogár és a fehérje közötti fekete piros’ (AG 67).

[221] TMEN I 224.

bos- [*BWS*-] ‘émigrer, prendre la fuite’ (PC; S 134v 7; BL 41[222]; Z; Bud I281[223]; R IV 1864[224]) ← KMo ***bos***- ‘id.’.

KMo: *bos*- ‘sich erheben, aufstehen’ (SH); *bosqa*- ‘to erect’ (PhP); *bosba* ‘stand auf’ (LNP); *bos*- ‘se lever’ (HyM); *bos* (bwWŠ (sic!)) ‘lève-toi!’ (VI); *bosba* ‘vstal’ (IM); *bosba* [Csag *qoptï*] ‘vstal’ (MA 122, 164); IrMo *bos*- v.i. ‘to rise, stand up; to revolt, rise in arms; to flee, desert; to become a revenant’. MMo: Klm *bos*- ‘aufstehen, aufständisch werden’; Bur *bodo*- 1. ‘vstavat´, podnimat´sja’ 2. ‘vosstavat´’ 3. ‘vozvyšat´sja; vzdymat´sja’ 4. ‘vyhhodit´ zamuž bez soglasija roditelej (o devuške)’ 5. ‘sbegat´; dezertirovat´’; Hlh *bos*-. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *bos*-; Dzsl, Dörb *bot*- ‘vstavat´, podnimat´sja’; Ord *Bos*-; Mgr *bos*-; Dah *bos*-; Mog *boz*- ~ *buz*-.

KTö: –. MTö: O: Tkm *bos*- ‘bežat´; idti, napravljat´sja kollektivno’. K: Kzk *bos*- ‘to leave forever a long-occupied place; to scatter (intr.)’; Kir (= Kzk) *bos*- ‘für immer von seinem Wohnsitze fortziehen, auswandern; flüchten (sein Eigentum zurücklassend)’ (R IV 1678), *bosqun* ‘Flucht’ (R IV 1680); *bus*- ‘den Wohnsitz wegen häufiger Überfälle verlassen’ (R IV 1864); Klp *pos*- 1. ‘razbredat´sja’ 2. ‘peren. razorjat´sja’, *posqan el* ‘razorennyj narod, razorennaja strana’. T: –. Sz: Tub *pos*- ‘ubegat´, uezžat´, pereseljat´sja’; Leb, Tub, Bar *pos*- ‘ubegat´, ubežat´, pereseljat´sja; entfliehen, auswandern, fortziehen’ (R IV 1288).

Kronológiai, fonológiai, jelentéstani és szóföldrajzi érvek alapján mongol jövevényszónak tekintem. A szótárakban[225] gyakran egy címszó alatt tárgyalják a régi török *bus*- ‘to hide, to lie in wait, lay an ambush’ szóval, amelytől el kell választani. A Defter-i Dzsingisznámében gyakran előfordul.[226]

---

[222] *pus*- ‘fölkel, fölemelkedik, előjön’.

[223] *bus*- ~ *buṣ*- ‘razbežat´sja, otkočevat´, delat´ nabegi’.

[224] *bus*- ‘Überfälle machen’; *qačqan bosqan* ‘die Auseinandergelaufenen’ (R IV 1864), *busqun* ‘die Flucht’ (R IV 1866).

[225] PC 170; R IV 1864; ML 110.

[226] *Qatay šehrindin boṣup kälämiz* ‘Kitay városát elhagytuk’ (ČN 8v11); *töräŋizdän nä üčün boṣduŋuz?* ‘uraitokat miért hagytátok el?’ (ČN 9r1); *Qazan χalqï bašqurt birlä boṣdïlar Qazandan* ‘Kazánt a kazániak a baskurtokkal együtt hagyták el’ (ČN 48r22).

bödänä [BWDNH] ‘caille’ (PC; Ab 143; Bab[227]; ČN 61; S 131v 3; Z 215; Bud I 273; ŠS; R IV 1704) ← KMo ***bödene*** ‘id.’ < *bödöne*.

KMo: *büdöne* ‘lark’ (ZY); *bödene* (LNP); *bödene* [KTö *bïldïrčïn*] (RH 228; HyM; VI); IrMo *büdüne*. MMo: Klm *bödn*^{ö}, *böd*^{ö}*nä*; Ojr bödönö; Bur *büdne*; Hlh *bödnö*. BMo: Arh, Brn, Sgl, Csh *bödön*; Ord *BÖDönö*, *BÖDönö šiwū*; Mgr *p’uDuri*.

KTö: *bedene* (Kav 70a 7); *bedene* (KTS). MTö: O: *bedene*, *bidene*, *bödene*, *büdöne* (DD 223); Tkm *bädänä*. Csuv *putene*. K: Tat *büdänä*; TatB *pödönö* (R IV 1304); Bsk *büðänä*; Kir *bödönö* ‘perepelka, perepel; peren. ne imejuščij postojannogo pristanišča’ (Yud); Kzk *bödene*; Nog *bödene*; Kum *bödene*; Klp *bödene*; KarK *bödene*, KarH *bedene* ‘perepelka’; KrT *bödene*; Krč-blk *bödene*. T: Özb *bedana*; Tur *budana* (SHAW); Ujg *bödünä*; Tar *bödünö* (R IV 1704); Szl *bödüne* (YAKUP 2002: 64). **Sz**: Alt *bödönö*; Alt *pödine*, *pödüne*, *pödünö* (VERBICKIJ); Csul *pödönö* (RASSADIN 1980: 51); Tel, Sór, Leb *pödüne* (R IV 1304); Tuv *bödene*.

A középkipcsak nyelvekből ismertek az első adatok. Az ESTJa szerzői hajlanak arra a véleményre, hogy az átvétel inkább a törökből a mongolba irányult. RAMSTEDT, RÄSÄNEN, LIGETI, DOERFER és RÓNA-TAS viszont mongol eredetűnek tartja a szót a török nyelvekben. RÓNA-TAS több alkalommal írt róla, és úgy véli, hogy az eredeti jelentést a monguor *bodono* ‘farkatlan’, *bodono ṣū* ‘farkatlan madár’ szavak őrzik. A szibériai török nyelvek közepső szótagi zárt vokálisa keleti mongol átadó nyelvre utal, szemben a csagatáj és a többi modern török formákkal, amelyek inkább a nyugati középmongolra jellemző nyílt illabiálist tartalmaznak. A fürj szinoním török elnevezései a *bïldïrčïn* és *bïtbïldïq*.

◊ CSÁKI 2006: 66-68; EGOROV 169; EREN 1963: 100; ESTJa 1978: 101-102; HAUENSCHILD 2006: 76; LIGETI 1962: 21; RASSADIN 1980: 51; RÓNA-TAS 1971-1972: 84; RÓNA-TAS 1975; RÓNA-TAS 1982: 85; SCHÖNIG 2000: 76; TATARINCEV 2000: 266; ZAJĄCZKOWSKY 1960; TMEN I 218; VEWT 82.

bökä ‘lutteur, héros’ (PC; Bab 21a; Ag 1075; KN; S 138r 1; Z; Bud I 286; ŠS[228]; R IV 1693-1694) ← KMo ***böke*** ‘id.’ ← Tö *bökä* ?

[227] Bábur részletesen leírja, hogy a fürjeknek milyen fajtái ismertek Indiában, és összehasonlítja a Transzoxániában honosakkal (Bab 599). Másutt elmondja, hogy vadászmadárral (*bödänägä quš salur* ‘madarat bocsát a fürjekre’), illetve hajítófával vadásszák őket (Bab 337, 37).

[228] Tévesen *buka* (*buke*) (KÚNOS 1902: 34).

KMo: *bökö* (SH); *Arig bökö* PN (HyM); *böke* (MA 123); IrMo *böke* ‘strong, solid, firm, robust; vigorous, sturdy; wrestler’. MMo: Klm *bökö*; Bur *büχe*; Hlh *böχ*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csh *böχ*; Ord *вö‘kχö*; Dah *buke*.

KTö: QB *bökä* (ED 324); *bögü* (CAFEROĞLU 1968: 50); Oszm *bükä* (R IV 1877). MTö: O: TTö *böke* ‘champion’, *böke*, *büke* (DD 225, R IV 1877). K: Kir *bökö* ‘silač, borec’ (Yud); Kzk *bököi* ‘ein Eigenname’ (R IV 1694). T: Ujg *bökä*; Tar *bökä* ‘der Starke, der Ringer; stark’ (R IV 1693-1694); Szl *bökö* (YAKUP 2002). Sz: Tub *bökö* ‘silač’; Kmd *pökö* ‘sil´nyj, sila; mužestvennyj’; Alt, Leb, Tel, Sór *pökö* ‘stark, tapfer, Starke, Stärke’ (R IV 1299); Brn *pögö* ‘id.’ (R IV 1301); Szg, Koj *mökö* ‘stark’ (R IV 2129); Tuv *möge*. Jak: *bögö* ‘krepkij, tverdyj, sil´nyj; krepost´, tverdost´’.

A török nyelvekben a 11. század előtt nem fordul elő. Kasgári megjegyzése szerint elsődleges jelentése ‘large dragon’, metaforikusan ‘this word is used as a name for warriors’.[229] CLAUSON a mongol nyelvek korai török jövevényszavai közé sorolja, a jelentésváltozás irányát fordítottnak tartja, ‘erős, harcos, birkózó’ jelentésében pedig szemantikai visszakölcsönzésnek.[230] TENIŠEV szerint csupán homofón szavak, és az ‘óriáskígyó’ jelentésű *bökä* szót a mongol **mogai* ‘kígyó’ szóval együtt az altaji alapnyelv lenyomatainak tartja.[231]

A Báburnámában a *bökä* özbeg szó.[232] A mai özbegben ugyan nincs meg, de az ujgurban és a szalarban igen. Hangtani okok miatt az idézett kipcsak és szibériai adatokat is mongol jövevényszónak kell tartanunk.

Mo → MaTu.[233]

◊ ARSLANOV 1979: 11; ÇAĞATAY 1960: 79; ESTJa 1978: 212; KAŁUŻYŃSKI 1961: 110, 124; KWB 55; Jak 515; POPPE 1968: 120; RYBATZKI 2006: 235-236; SCHÖNIG 2000: 77; TENIŠEV 2001: 561, 180; TMEN II 349-351; VEWT 83.

bösün ‘pou’ (PC; S 134v 12) ← KMo ***bōsün*** < *bögesün* ‘id.’ < **böge+sUn*.

---

[229] DANKOFF-KELLY II 268.

[230] L. ÓTö *bökā̄* ‘a big snake; strong warrior’ (ED 324).

[231] TENIŠEV 2001: 180.

[232] *Özbäk zor kišini bökä der emiš. ǰani bek der kim bökä mü sen? Bökä bolsaŋ kel küräšäliŋ!* ‘Az özbegek az erős embert bökének nevezik. Dzani bég megkérdezi, hogy erős vagy-e. Ha erős vagy, akkor gyere, birkózzunk!’ (Bab 21a).

[233] DOERFER 1985: 101; ROZYCKI 37.

KMo: *bö'esun* (SH); *bȫsün* (LNP); *busun* [recte: *bȫsün*] (IMM); *bösün* (RH 224); *bö'esün* (HyM); *bȫsün* (VI); *bö'ēsün* (MA 123); Qazwīnī *bȫsün* (POPPE 1925: 202); Kaj *böwesün* (PELLIOT 1927: 288); *busun* (WEIERS 1972a); IrMo *bögesün*. MMo: Klm *bȫsṇ* 'Laus, Ungeziefer'; Ojr *bȫsün*; Bur *bȫhe*(*n*); Hlh *bȫs*(*ön*). BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *bȫs*, Dzsl, Dör *bȫt*; Ord *bȫsü*; Dah *būs*; Dng *bosun*; Bao *bosuŋ*, *bosoŋ*; Mog *bōsun* (Zirni).

A mongol *bögesün* kizárólag a Szanglahban fordul elő, ahol idegen szó. RÄSÄNEN és az EDAL szerzői szerint alapszava genetikusan összefügg a prototörök **bȫg*, **bȫg-en*, **bȫg-ček* 'mérges pók, rovar' jelentésű szóval. A mongol DenN *+sUn* képző az alapszóval csaknem teljesen megegyező főnevet hoz létre.[234]

◊ ED 323; EDAL 358; VEWT 82-83.

bulġan [BWLĠAN] 'sammūr; coboly' (S 141v. 8; Z; R IV 1849: 'Marder') ← KMo ***bul*(*a*)*ġan*** 'id.' < **buli-GAn* | vö. IrMo *buli-* 'legyőz, elfoglal, leigáz'.

KMo: *buluqan*, *buluqačin* 'Zobeljäger' (SH); *buluqan* (ZY); *bulaġan* (RH 223); *buluqan* (= *buluγan*) (HyM); *bulġan* [Csag *kiš*] (MA 125); IrMo *bulaġa*(*n*); Kaj *bul*^{a}*ġan* (PELLIOT 1927: 283). MMo: Klm *bulġan*; Bur *bulga*(*n*); Hlh *bulġa*(*n*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Hes, Har, Tüm, Ucs, Csh *bulag*; Sgl *bulag*, *bulga*; Ord *bulaGa*; Dah *balga* (*balag*); Sjg *balaġan* (KARA 1990: 286); Mgr *bulGa*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *bulġun* '(v epose) sobol´'. T: Ujg *bulġan*; Tar *bulġan* (R IV 1849); Szl *bulġun* 'Marten (Martes)' (YAKUP 2002: 65). Sz: –.

A török nyelvekben a *kiš* 'coboly' szó használatos a legkorábbi emlékektől kezdve. A mongol *bulġan* (*bulaġan* ?) először a Szanglahban fordul elő, és a szerző megjegyzi, hogy idegen, mongol szó. A másolat szűk areában terjedt el. Etimológiáját az EDAL szerzői egy önállóan mind ezidáig ki nem mutatott proto-altaji **balu* tőből magyarázzák, és összekapcsolják az evenki *balini* 'coboly' szóval, a szóvég pedig a kisállatnevekben gyakran jelentkező *+gAn*(*A*) képző volna. Érvelésük sem hangtani sem morfológiai okokból nem meggyőző.

◊ EDAL 220, 334-335; TMEN I 215; VEWT 88.

[234] POPPE 1954: 44.

bürgüt [BWRGWT] ‘aigle noir’ (PC; TIH 139; MA 405; Ab 145; S 132v 28; Z[235]; Bud I 276; ŠS; R IV 1891) ← KMo ***bürgüt*** ‘id.’.

KMo: Krk *bürküt* (LIGETI 1965: 286); *bürküt* ‘eagle’ (ZY); *bürküt* [KTö *qara quš*] (RH 227); *bürgüt* (= *bürgüd*) (HyM); *bürküt* ‘berkut’ (MA 403); IrMo *bürgüd* ‘eagle, golden eagle’. MMo: KalmÖ *bürg^{ü}D*; KalmD *bürk^{ü}D*; Bur *bürgėd*; Hlh *bürgėd*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *bürged*; Sjg *bürgut* ~ *burgut* (KOTWICZ 1953: 443), *purγėt*, *bürged*, *burgut*, *byurgut* (NUGTEREN – ROOS 66); Ord *BürGüt*; Brn *bȯ̊rgȯ̊d* (KARA 1990: 287); Dah *bur´gidĕ*, *bur´gide* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

KTö: –. MTö: O: Tkm *bürgüt* ‘berkut, orel’. Csuv *pĕrkĕt* (← Tat). K: Tat *börköt* (R IV 1721); TatB *pürküt* ‘Geierart’ (R IV 1399); Bsk *börköt*; Kir *bürküt*; Kzk *bŭrkĭt* ‘golden eagle’ (Shnit), *bürküt* ‘Berkut (aquila fulva, chrysactos)’ (R IV 1891); Klp *bürkit*. T: Özb *burgut* ‘orel, berkut’; Tur *burgut* [*bürgüt*] ‘the golden eagle (used for sporting purposes)’ (SHAW); Tar *bürküt* ‘der Berkut (aquila fulva, chrysactos)’ (R IV 1891); Ujg *bürküt*; Szl *bürküt* (YAKUP 2002: 66); Sujg *purkut^{h}*, *berkut^{y}* (NUGTEREN – ROOS 66). Sz: Alt *mürküt*, *mörküt*; Tel *mörküt* ~ *mürküt* ‘Adler’ (R IV 2132, 2222); Tuv *bürgüt* ‘berkut’.

DOERFER a *bürküt* ‘sas’ szót török eredetűnek tartja a mongolban, azokat pedig, amelyekben *-g-* hanggal ejtik, lásd türkmen, özbeg, turki, tuvai, visszakölcsönzésnek.[236] Az ESTJa és TATARINCEV szerint is a szó etimológiája török. SEVORTJAN a RADLOFF szótárában található kirgiz ‘hvatat´ dobyču kogtjami’ jelentésű *bür-* ige[237] *-qa-*, *-qï-* intenzívumképzős alakját tekinti az alapszónak, ehhez járul az -(*α*)*t* képző.[238] A kazakban és karakalpakban valóban létezik *bür-* ‘(vadászmadár) zsákmányt megragad’ ige, azonban alaktani okokból a *bürküt* ebből nem magyarázható, hiszen amint azt ERDAL az ótörök szóképzésről írt munkájában megállapítja, az -(*U*)*t* képző magát a cselekvést jelöli, illetve tárgyas igék esetében a cselekvés tárgyát vagy elvont főnevet.[239]

Az első török adatok a csagatájból ismertek,[240] ezzel szemben a 13. századi KIRAKOS mongol szólistájában már előfordul ez a szó. A korai török emlékekben a *qartal* és a *qara quš*

[235] Olvasata *burgut* (Z 216).

[236] TMEN II 332.

[237] RADLOFF a *bür-* ‘šit´ so kladkami’ ige jelentései között sorolja fel (R IV 1886), SEVORTJAN csupán ezzel homofónnak tartja a ‘hvatat´ dobyču kogtjami’ jelentésű *bür-* igét.

[238] ESTJa 1978: 300.

[239] ERDAL 1991: 308-316.

[240] AN I 336; Bab 465, 613; ČN 57, 59; Ag 610, 845; AG 35-37.

szerepel ‘sas’ jelentésben. A mongol *bürküt*, *bürgüt* nyilván a sassal vadászás mongol szokásának hatására is terjedt ily mértékben a török és a környező nyelvekben.

◊ CLAUSON 1987: 76; EDAL 1019-1020; HAUENSCHILD 2006: 80; KARGI ÖLMEZ 1996: 297; KWb 67; MENGES 1954: 704; TATARINCEV 2000: 315; TENIŠEV 2001: 169; TMEN II 331-333; VEWT 92.

Č

čaġan I. ‘jour de fête, blanc’ (PC 277; S 206 v 16; Z; ŠS; VámbĆSpr[241]; Bud I 457), II. ‘Ahorn’ (ČN 24r 16, 25v 6) ← KMo ***čaġān*** ‘fehér’ < *ča*(+*ga-*)*GAn*.

KMo: *čaqa’an*, *čaqan*, *čaġan* ‘weiss’; *čaqa’an üdür* ‘am hellen Tage’ (SH); *č'aqa•an* (PhP); *čaqān* ~ *ǰaqān* (ZY); *čaqān*, *čaqān šibawun* [KTö *aq quš*] ‘weisser Vogel’ (LNP); *čaγān* (IMP); *čaġân* (RH 257); *čaqān* (= *čaγān*) (HyM); *čaγān* (VI); *čaγān* (MA 129, 130, 141 stb.); IrMo *čaġan* ‘white; light (of color); pure, good, simple; noble, aristocratic’. MMo: Klm *tsaγān* ‘id.’, *tsaγān sar*[a] ‘der erste Monat im Jahre, Neujahrzeit’; Bur *sagā*(*n*); Hlh *cagān*; Dng *čigan*; Bao *čiχaη*; Dah *čihā*, *čihan* ‘weiss’, *čahān* ‘Eisweiss’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Mog *čagān* (Zirni), *čaġan* ‘white’ (LEECH). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *šagān*; Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Csh, Ucs *čagān*; Arh *čaġan*; Sgl *cagān*; Ord *tš'aġān* ‘blanc; bon; droit’, *tš'aġāā sara* ‘le premier mois du printemps et de l’année lunaire’; Mgr *t´śiGān*; Sjg *čχan*, *čïgχn* (KOTWICZ 1953: 443), *čaġan*, *č*[h]*aγān*, *čxan* (NUGTEREN – ROOS 56).

KTö: KK *čaġan* ‘doğan kuşu’ (KTS). MTö: O: –. K: Tat *čagan* ‘klen’, *ak čagan* ‘bereza’ (TatRS), *čaġan aġač* ‘klen (derevo)’ (Bud I 457); Bsk *saġan* ‘id.’; Kir *čaġan* ~ *čaġan ayï* ‘čagan (v epose – pervyj mesjac mongol´skogo kalendarja; načalo vesny; vesennij prazdnik u kalmykov, mongolov i kitajcev)’. T: Ujg *čaġan* ‘pervyj mesjac goda (sootvetstvuet fevralju); Novyj god’, *čiġan* ‘koljučij kustarnik, koljučka; želtaja akacija’; Tur *čaqan* ‘light coloured (applied to eyes), *čaġan* ‘a winter festival of Chinese origin’ (SHAW); Sujg *čïġan* ‘belyj’, *čaġam bïrey* ‘beloe bel´mo’ (Mal). Sz: Alt *čagan* ‘prazdnik v načale janvarja’, *čagan ay* ‘janvar´ (nazvanie pervogo mesjaca ojrotskogo narodnogo kalendarja)’; Alt, Tel, Leb *čaġan* ‘ein Feiertag zu Anfang December [nach Angabe der Altaier findet dieser Feiertag statt, wenn das Sternbild *mäčin* (die Pleiaden?) am zwölften Tage des zunehmenden Mondes (*on äkki yaηïda*) in der Nähe der Mondbahn sich befindet W.]’ (R III 1843); Alt *čaġan ai* ‘der

[241] *čaġan* ‘Festtage der buddhistischen Chinesen’.

Monat December' (R III 1843[242]); Tuv *šaġā* 'ust. novogodnij prazdnik (prazdnovalsja v fevrale)'.

A szó a középtörök kortól fordul elő a török nyelvekben. A Volga-vidéki jelentések, valamint az ujgur 'fafélék, cserjék neve', illetve a turki és a szibériai török nyelvek 'téli ünnep' jelentései ellipszis eredménye.[243] A török *čaġan ay* kifejezés szintén lehet másolat a mongolból.[244] A Defter-i Dzsingisznáme *čaġan χan*[245] a mongol *čaġan* másodlagos 'arisztokrata, előkelő stb.' jelentéséből érthető.

A mongol szó a **ča* tő derivátuma: *čaġān* < *ča*(+*ġa*-)*gAn*.[246] Néhány mongol dialektusban az első szótagi *a* > *i* (*čaġān* > *čiġan*) POPPE szerint a szókezdő *č*- és a második szótagi hosszú -*ā*- hatása.[247]

Mo → MaTu.[248]

◊ ANIKIN 2000: 127, 471; CSÁKI 2006: 72; EDAL 1323-1324; IŠBERDIN 1979: 28; POPPE 1955: 27, 61, 113; TENIŠEV 2001: 451; TMEN I 306; VEWT 94.

čaġdavul [ČAĠDAWL, ČĠDAWL, ČAĠDAWWL] 'troupe qui forme l'arrière garde' (PC 277; MA 403; Bab[249]; Ab 227; S 206v 18[250]; VámbĆSpr[251]; Bud I 477[252]; Z; ŠS 147[253]; R III

---

[242] RADLOFF itt idézi a Leb *čaġan* 'iskra, zvezda; der Funke, der Stern' (R III 1843) adatot is, amely azonban nem tartozik ide (< **čaq*- + -*Xn*), vö. Szg, Koj *saġïn* 'iskra, zvezda; Funke, Stern' (R IV 265).

[243] *čaġan* 'juharfa' < *čaġan aġač* 'fehér fa'; *čagan* 'ünnep' < **čaġan kün* ← Mo *čaġan üdür*.

[244] Vö. IrMo *čaġan sara* 'fête du nouvel an' (Kow).

[245] 'Weisser Chan d.h. der russische Zar' (ČN 46r 7): *Mäskäw Čaġan χannïng yurtïdur* 'a moszkvai cár birodalma' (ČN 90).

[246] U.-KŐHALMI a mandzsuba került mongol színnevek között tárgyalja a **ča*, *čayi*- tőből képzett színneveket (U.-KŐHALMI (1966: 53), l. még KHABTAGAEVA 2001: 99. Ugyanebből a bázisból képzett szavak még a *čayi*- 'fehérré válik, elsápad, megőszül', *čayibur* 'sápadt, fehéres', *časun* 'hó', *čabidar* 'fehér sörényű és farkú sárga mén', *čakir* ~ *čikir* 'hófehér', *čaŋkir* 'fehéres, szőke, ősz', *čagasun* 'papír', *čaġaqan* 'fehéres, kicsit fehér'.

[247] POPPE 1955: 27.

[248] DOERFER 116; ROZYCKI 42, 193.

[249] *her böläkkä bir kečä kündüz čaġdavulluq nawbatï edi* 'minden hadegységnél éjjel-nappali őrszolgálat volt' (Bab 307), *kečä čaġdavulluqqa čïqqanlar qar uluġ ǰihatïdïn tang atqunča at üstidä oq edilär* 'az éjszakai őrségbe menők a nagy hó miatt hajnalig lóháton maradtak' (Bab 335), *čaġdavul edi* (Bab 473).

[250] 'hūǰī-rā gūyend ki lešker-rā berūnend ve vaqt u bi-vaqt ez-aṭrāf-i lešker-i χaberdār bāšend ve ṭilāye dāri kunend … ve anrā *čandavul* hem gūyend'.

[251] *čaqdaul* '(Chiva) ein mit der Beaufsichtigung der Wache betrauter Offizier', *čaġdaul* ~ *čikdaul* [ČKDAWL] 'der Schweif eines Heeres, die Nachzügler'.

[252] BUDAGOV tévesen a *čaġda*- 'bud´ na časah' igéből származtatja.

1850), ***čangdavul*** [ČNGDAWL] (ML 778a 6; Bab[254]; Bud I 477; R III 1850), ***čandavul*** [ČNDAWL] ‘porteurs d’eau; gens qui se trouvent à l’arrière-garde’ (PC 288; KN; S 206v 20, 209r 29; Bud I 477; ŠS 153[255]; R III 1850, 1851, 1964[256]), ***čïndavul*** [ČYNDAWwL] ‘tundar erine dirler ki asker ardında turur’ (Ab 239; ŠS 164[257]; Z) ← KMo ***čaġda’ul*** ‘guard, sentinel; informer, spy’ < *čaġda-GUl* + Tö * *yandavul* ‘oldalvéd’.

KMo: *caġdu’ulsun* ‘Nachhut’ (SH 25); *čaġda’ūl* (MA 403); IrMo *čaġdaġul* ‘guard, sentinel; informer, spy’; *čaġda-* ‘to keep watch, patrol, make one’s round, guard, police’. MMo: Klm *tsagd*^{a}- ‘Dienst haben, Wache halten’; Bur *sagdā*[258] ‘ust. stražnik’, *sagdānar* ‘straža; policija’; Hlh *cagdūl* ‘őrség, járőr’; Ord *tš'aĠDūl* ‘éclaireur, espion’.

KTö: Oszm *čandavul* ‘artčı; dümdar askere denir ve bu lûgati Türkidir derler’ (TS II 821[259]). MTö: O: –. K: Kir *čaqta-* ‘beschauen, beurtheilen’ (R III 1838). T: Sujg *čaġda-* ~ *čaġta-* ‘smotret´ za stadom ovec, pasti (ovec)’, *čaġta-* ‘gnat´ pogonjat´, prigonjat´’ . Sz: Tuv *šagdā* ‘milicioner’.[260]

A katonai terminológia részeként került be a csagatájba a mongol *čaġdaul* ‘őr, őrség’ szó, amely a mongol *čaġda-* ‘őriz’ ige[261] *-GUl* képzős származéka. A legkorábbi forrásokban (Navái, Bábur) már találkozunk *čangdavul* változattal, amely TUNA szerint[262] alakvegyülés eredménye az irodalmi mongol *čingnaγul* ‘spy’ (< *čingna-*, *čingla-* ‘to listen, to eavesdrop’) kontaminációjával. A csagatájból ugyan nem adatolható, de valószínűbbnek tűnik, hogy a perzsában török eredetű **yandavul* ‘oldalvéd’ szóval[263] keveredett.

---

[253] *čaġdavul* ‘ǰunūd pīdāri, ordunung arqasïnda giden bölük, asker, ve sālār ve sipāh, čandavul, muqābil-i qaravul’ (ŠS 147).

[254] *qaravul yoq, čangdavul yoq, ġāfil yatïb erdük* ‘őrség, járőr nélkül, elővigyázatlanul pihentünk le’ (Bab 217).

[255] *čandavul* ‘askering ẓahrïnlen bölük muḥāfïzï, dumdar ve yasaqčï, gerü ve pesmānde qalan almanï toplayïǰï, qaravul, čendekči’ (ŠS 153).

[256] *čändäül* 1. ‘Wasserträger’ 2. ‘Mannschaft des Nachtrabes’.

[257] *čïndavul* ‘geǰeleyin orduyu li-eǰli’t-teftīš gezen qol; ‘ases ve šeb-gerd qošun’ (ŠS 164).

[258] < **čaġdaġa*.

[259] 18-19. sz. Perzsa szónak tartja.

[260] A mongol alapszóból más képzővel képzett szó (< **čaġda-ġa*).

[261] *čaġda-* ‘to keep watch, patrol, make one’s round, guard, police’ (L), mint az adatokból látszik, a kirgizben és a sárga ujgurban is meglévő mongol jövevényszó.

[262] TUNA 1972: 220.

[263] < Tö *yanda-* ‘vki mellett megy, mellé áll’ < *yan* ‘oldal’. SCHÖNIG helyesen mutat rá, hogy a karacsáj-balkár *ǰandavur* ‘ust. pomošč´; podmoga’ idetartozik (SCHÖNIG 2000: 78).

◊ BANG 1919: 60; KWb 419; ML 41; ŠČERBAK 1962: 128-129; ŠČERBAK 1997: 202, 224; TMEN I 306-307, IV 121; TUNA 1972: 220-221; VEWT 94.

čebär [ČYBR] 'rendes, ügyes' (Ag 261[264]); 'klug' (Z[265]; ŠS), [ǰYBR] 'femme active' (PC 301; VámbĆSpr), ***čär*** [ČR] 'flink, behind; ein Jüngling'(VámbĆSpr) ← KMo ***čeber*** 'clean, pure; neat; immaculate'.

KMo: *čeber kibe tūnlē* [Csag *čečenlik qïldï anïng birle*] 'postupil s nim krasnorečivo' (MA 131); IrMo *čeber* 'clean, pure; neat(ly); immaculate(ly)'. MMo: Klm *tsewṛ* 'reinlich, sauber' (KWb 428); Bur *seber* 'čistyj; prekrasnyj, krasivyj, velikolepnyj'; Hlh *cewer* 'tiszta, takaros, makulátlan, hibátlan' (KARA 1998). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *šiwer*, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Hes, Ur, Csh *čiwer*; Sgl, DarM, Ord *tš'iwer* 'propre, pur, chaste, qui n'est pas souillé, immaculé, net'.

KTö: U *čebär* (ON[266]); KK *čeber* 'nett, anständing', *čeber kiši* 'reinlich Mann' (CC); *čėbarla-* (TRYJARSKI 1968-1972). MTö: O: Tkm *čeper* 'iskusnyj, umeliyj; hudožestvennyj'. Csuv *čiber* (← Tat). K: Tat *čibär* 'krasivyj, horošenkij'; Bsk *sibär*; KrT *čeber*; KarT *č´eb´ar* 'milyj, plenitel´nyj obajate´nyj, prijatnyj'; KarT *čebär* 'prijatnyj'; Kir *čeber* 'iskusnaja masterica, horošaja rukodel´nica; master; iskusnyj'; Kzk *šebär* 'foreman, master, craftsman, expert; taylor'; Klp *šeber*, *šiber*; Nog *šeber* 'master; iskusnyj (bol´šej čast´ju upotrebljaetsja v otnošenii pukodelija i porthlažnogo masterstva)'; Kum *čeber* 'hudožestvennyj; iskusnyj; hudožestvenno; iskusno'. T: Özb *čevar* 'masterica (iskusnaja šveja, portniha, vyšival´ščica)'; Tur *čibar* 'skilled, skillful' (SHAW); Ujg *čever* 'master, masterica, iskusnyj v rabote; akkuratnyj; ostroumnyj; umnyj, mudryj'; Tar *čäbär* 'rein, sauber, vorsichtig, sparsam; ordentlich' (R III 1997). Sz: Alt *čeber* 'ostorožnost´, berežlivost´, oprjatnost´'; Sór *šäbär* 'ostorožnyj, berežlivyj, oprjatnyj; vorsichtig, sparsam, sauber' (R IV 1017); Alt, Tel, Leb, Kmd *čäbär* 'rein, sauber, vorsichtig, sparsam' (R III 1997); Csul *cävär* (RASSADIN 1980: 49); Küe *cäbär* 'ostorožnyj; vorsichtig; dejatel´nyj; tüchtig, thätig' (R IV 201); Tuv *šever* 'iskusnyj, umelyj, masterskoj, obrazcovyj; čistyj, oprjatnyj, akkuratnyj, horošij'; Tof *šeber*; Jak *säbär* ~ *čäbär* 'oprjatnyj; čistoplotnyj, čistotka, čistota'.

---

[264] *bir yaχšï čibär kiši bar erdi, ol fikr qïlïp arabanï yasadï* 'volt egy ügyes ember, aki gondolt egyet, és készített egy szekeret'.

[265] ZENKERnél *čiber*.

[266] *čerikdä bir yaqšï čebär er bar erdi* 'a seregben volt egy ügyes férfi; *bu čebär bir qanġa ǰapdï* 'ez az ügyes készített egy kocsit'.

Legkorábbi adatunk forrása a török nyelvekben az Oguzname, ahol *yaqšï čebär* ‘rendes, jó’ hendiadioint találunk, mint majd később Abūl Ġāzī munkájában is. RAMSTEDT[267] és nyomában RÄSÄNEN[268] is a török és a mongol nyelvek közös elemének tartja, a kutatók többsége azonban mongol eredete mellett foglal állást. Bekerült a finnugor nyelvekbe (cseremisz, vogul, osztják) és az oroszba is.

A szinonímái és kronológiája alapján tartjuk mongol másolatnak.

◊ ANIKIN 2000: 649; KAŁUŻYŃSKI 1961: 110; POPPE 1962: 335; RASSADIN 1971: 99; RASSADIN 1980: 49, 71; RÓNA-TAS 1982a: 446; RYBATZKI 2006: 277; SCHÖNIG 2000: 78; VEWT 101; ZAJĄCZKOWSKY 1960: 298.

čïda- [ČYDA-, ǰYDA-] ‘supporter, patienter’ (PC 302; AC 325v: 8[269]; MA 132; TIH 177; ML 775b27; Ab 115, 233; AG; ČN[270]; S 216r 17; Z; ŠS 160; R III 2143 ← KMo ***čida-*** ‘to be able, capable; to be able to overcome or vanquish’.

Származékok: -(*X*)*š*-: *čïdaš-* (R III 2143); *-gAn*: *čïdaġan* (MA 132); -(*X*)*m*: *čïdam* (ŠS; R III 2143); *čïdamlik* (R III 2143); *čïdamsiz* (R III 2143); *-(*X*)*g*: *čïdau* (Bud I 471); -(*X*)*l*: *čïdal* (Bud I 471).

KMo: *čida-* ‘können’ (SH); *č‘ida-* (PhP); *čidāba* ‘sdelal pravil´no’ (IMP 434); **čida-* ‘pouvoir’ (HyM); *čidaba tündü* ‘Mog emu’ (MA 132); IrMo *čida-*. MMo: Klm *tšad*^{a}- ~ *tšid*^{a}- ‘können, vermögen, aushalten, kräfte haben’; Bur *šada-*; Hlh *čada-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Har, Tüm *šada-*; Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *čada-*; Ord *tš’iDa-*; Mgr *sDa-*; Dah *šada-*; MogL *čidå̄na* ‘pouvoir, être á même’ (LIGETI 1968); *čidān* ‘power, strength’ (IWAMURA 1961).

KTö: U *čïdaġučï* ‘le puissant’ (LIGETI 1966); KK *čïda-* (TRYJARSKI 1968-1969); Oszm *čïdam* ‘sabır’ (TS II 886). MTö: O: *çıda-*; Tkm *čïda-*. Csuv *čăt-* (← Tat). KK: Tat *čïda-*; Bsk *sïða-*; Kir *čïda-*; Kzk *šïda-*; Klp *šïda-*; KarT, KarK *čïda-*, KarK *džïda-*, KarH *cïda-*; KrT *čïda-*

[267] KWb 428

[268] VEWT 101

[269] A BODROGLIGETI által adott jelentés ‘to feel like doing sg.’: *Ma‘rakada yatqurup urġan seni / χwašlar urar ol ki čïdaġan seni* ‘In the arena (your opponent) took you down and beat you / (Now) anyone who feels like it, amuses himself by beating on you’ (A 325v: 8 = BODROGLIGETI 1987: 64, 2).

[270] *törälärimiz küč qïldï, zulumlïq qïldï, čïdamaduq, boṣduq* ‘előljáróink erőszakoskodtak, igazságtalanok voltak, (tovább) nem tűrtük, elmenekültünk’ (9r 3); *yigitlär kiyär küpäsin, yaχšï beglärning qïzlarïn aldïlar, bu išgä χalq oġlï könmäs čïdamas boldïlar* ‘a jigitek felölteni való páncélját, a nemes bégek lányait elvették, a nép fiai ezzel nem érthettek egyet, nem tűrhették’ (11r4 6); *čïdar ḥālïmïz qalmadï* ‘nem tűrhettük tovább’ (11r 8) stb.

; Nog *šïda-*; Krč-blk *čïda-*; Kum *čïda-*. T: Özb *čida-*; Tur *čida-* (SHAW); *čïda-*, *čïdæ-*, *čïdɛ-*, *čide-* (JARRING); Ujg *čida-*; Szl *cida-*, *cïda-*, *cïta-*, *čita-* (TENIŠEV 1976); Sujg *čïda-* ~ *čïta-* ~ *šïda-* . Sz: Alt *čïda-*; Koj, Szg, Hak *sïda-* (R IV 656); Kcs, Sór *šïda-* (R IV 1058); Tel, Leb *čïda-* (R III 2091); Hak *sïda-*; Tuv, Tof *šïda-*; Jak *satā-*, *sïtā-*.

Legkorábbi adatunk képzett alakban az ujgur – kínai szójegyzékből ismert. A csagatáj emlékekben nagyon gyakori. Szinte minden mai török nyelvben megvan és nagy szócsaláddal.[271] Ez igen korai átvételre utal, ugyanakkor egészen biztos, hogy több kronológiai rétegre is. A képzett formák közül a *čïdam*, a *čïdal* és a *čïdau* jelentése egyformán 'türelem, kitartás'. A *čïdam* és a *čïdau* (< **čïdaġ*) török derivátum, a csak BUDAGOVnál található *čïdal* 'türelem, kitartás' pedig valószínűleg mongol képzés eredménye. Ugyan a törökben és a mongolban egyaránt ismert a -(*X*)*m* deverbális nomenképző,[272] de *čidam* alak a mongolból nem mutatható ki. A -*G* képző a törökben és a mongolban egyaránt a cselekvést vagy a cselekvés eredményét fejezi ki,[273] de **čïdaġ* szó nem mutatható ki a mongolban. Az -*l* képző is megvan a törökben és a mongolban egyaránt, és részben funkciójuk is egyezik, bár a török nyelvekben nagyon ritka. Az ótörökben ERDAL szerint elsősorban melléknevet képzett, amelyet alkalmilag határozószói funkcióban is használtak, illetve egy-egy példát említ arra, hogy néha egyértelműen cselekvést, illetve a cselekvés tárgyát jelölő főnevet hozott létre.[274] A mongol -*l* képzőnek viszont éppen ez a funkciója,[275] és a mongolban van is *čidal* 'ability, capability, power stb.' szó. Ily módon a török *čïdam*, *čïdau* és a *čidal* triplettnek tekinthető. A Mukaddimat al-Adab csagatáj szólistájában szerepel egy másik mongol képzett forma, a *čïdamal* is. Úgy vélem azonban, hogy ez könyvnyelvi alak, hiszen a mongol *čidamal bolba* csagatáj fordítása a *čïdamal boldï* 'stal sposobnym'.[276] HOVDHAUGENnek a Mukaddimat al-Adab mongol részéről írt kritikája a csagatáj részre is kiterjeszthető, vagyis a tudós szótáríró valószínűleg többé-kevésbé mesterséges mongol-török keveréknyelvet használt.[277]

---

[271] L. pl. Tat *čïdat-*; *čïdam*; *čïdamlï*; *čïdamaslïk*; *čïdamlïk*; *čïdamlïlïk*; *čïdamsïz*; *čïdamsïzlïk*; *čïdarlïk* vagy Krg: *čïdaš-*; *čïdat-*; *čïdam*; *čïdamdū*; *čïdamdūluk*; *čïdamkay*; *čïdamkaylïk*; *čïdamsïz*.

[272] ERDAL szerint az -(*X*)*m* képzőnek az ótörökben három funkciója volt: 1. cselekvést jelentő névszókat képzett 2. tárgyas igék tárgyát, tárgyatlan igék alanyát 3. melléknevet (ERDAL 1992: 290-300). A mongol -*m* képző szintén cselekvést, a cselekvés eredményét jelölő főnevet és melléknevet képzett (POPPE 1954: 47; SZABÓ 45).

[273] ERDAL 1992: 172-223; POPPE 1954: 45; SZABÓ 43.

[274] ERDAL 1992: 330.

[275] POPPE 1954: 47; SZABÓ 44.

[276] MA 133.

[277] HOVDHAUGEN 1975: 74.

A mongol igét többen is[278] megpróbálták összekapcsolni az ótörök *tïd-* ‘to obstruct, restrain’[279] igével, ami azonban jelentéstanilag nem teljesen meggyőző, noha hangtanilag kifogástalan.

◊ CSÁKI 2006: 75-77; EDAL 1483; FEDOTOV 1996/2: 405; KAŁUŻYŃSKI 1961: 22; LIGETI 1964: 35-36; POPPE 1960: 15, 115; RASSADIN 1980: 49; RÓNA-TAS 1971-1972: 85; SCHÖNIG 2000: 79-80; ŠČERBAK 1997: 202; SERTKAYA 1992: 270; TMEN I 316-317, II 996-997, IV 385; VEWT 106-107, 477; VLADIMIRCOV 1929: 172; ZAJĄCZKOWSKI 1960.

čïray ‘face, visage, forme’ (PC 303; Gad 115: 1; MA 156, 191; Xāliṣ 75v 11; Bab 399; Ab; AG[280]; S 218r 7; Z; ŠS; R III 2123)[281]; ***čaray*** ‘id.’ (S 205v 11) ← KMo ***čiray***, ***čaray*** ‘id.’.

Származékok: *+lXG*: *čïraylïġ*, *čïraylïq* ‘comely, beautiful’ (Bab 25b; KN; S 218r 9), *čïraylï* ‘arcú’ (ČN[282]), *+LXK*: *čïraylïq* ‘beauty’ (A 325v: 1 = BODROGLIGETI 1987: 64, 72).

KMo: *čirai* ‘Farbe, Aussehen, Miene’ (SH); *čiray* (HyM); *čirai* [KTö *bengiz*] (RH 307); *čirai* [Csag *čïray*] (MA 135, 156, 242 stb.); IrMo *čiray* ‘face, physiognomy; appearance, mien’. MMo: Klm *tširē*; Bur *šarai*; Hlh *caray*. BMo: Dar, Dzs, Dör, Gor *šerē*; Arh, Brn *čerē*; Ord *tš‘arā̄*; Dah *šarā*, *šarī*; Mgr *čirī*.

KTö: Hvá *čïray* (NADŽIP 1979); KK *čïray* ‘Gesicht’ (CC). MTö: O: Tkm *čïraylï* ‘krasivyj; milovidnyj, privlekatel´nyj’. K: Tat *čïray*; TatD *çiray* (CLAUSON 1987: 6); Bsk *sïray*; Kir *čïray* ‘čerty lica; krasota lica; obraz’; Kzk, Klp, KrT, Nog *šïray*; KarT, KarK, Krč-blk, Kum *čïray*, KarT *čaray*. T: Özb *čirův* 1. ‘milovidnost´, krasota’ 2. peren. ‘nastroenie, raspoloženie duha; vid’; *čirův li* ‘krasivyj, milovidnyj; prelestnyj’; Tur *čïr'ay*, *čir'ay*, *čïray*, *cïrāy* ‘face, countenance, beauty’[283] (JARRING,), *čiray* (SHAW); Ujg *čiray*; Tar *čiray* ‘die Schönheit’ (R III 2123). Sz: Alt *čïray*; Szg, Koj *sïray* ‘Gesicht, Antlitz, Schönheit’ (R IV 638); Kcs, Sór *šïray* (R IV 1051); Alt, Tel, Leb *čïray* (R III 2075); Hak *sïray*; Tuv, Tof *šïray*; Jak *sïray*, *sïrey*.

Első adatunk a Codex Cumanicusban található. Szóföldrajzi elterjedése is arra utal, hogy korai átvétel. Az oguz ágban csak a türkmenek ismerik, de ők is csak továbbképzett *čïraylïq* alakban, amely ‘szép’ jelentése miatt a csagatájból, esetleg az özbegből átvétel. A törökbe az „i törése” előtt került, a Szanglah *čaray* adata elszigetelt, talán későbbi könyvnyelvi. A troki

[278] KWb; POPPE 1960: 15; VEWT 107; TUNA 1972: 221.

[279] ED 450.

[280] *kišisining čïrayï hindu teg qara bolur* ‘az (ott élő) emberek arca fekete, mint a hinduké’ (AG 18).

[281] A további csagatáj adatokat l. SERTKAYA 1992: 270.

[282] *aq tonlï, altun sadaqlï, er čïraylï ... turur* ‘fehér ruhájú, arany tegzű, férfias arcú’ (16r 11).

[283] Tévesen a perzsa *čahra* szóval veti egybe, hasonlóan TMEN I 315.

karaim regresszív asszimilációja a mongoltól független. A török jelentések is kirajzolnak egy areát: a türkmenben, kirgizben és a turki nyelvekben ‘szépség’ a jelentése, a többi török nyelvben mongolhoz közel áll az ‘arc, kinézet, forma’ jelentés. Szinonímái a török nyelvekben *yüz*, *bet*, *bengiz*,[284] illetve több arab és perzsa jövevényszó.[285]

Mo → MaTu.[286]

◊ DOERFER 1985: 137; POPPE 1962: 335; RÓNA-TAS 1982a: 446; ROZYCKI 48; SCHÖNIG 2000: 81; TMEN I 315-316; VEWT 109.

čumča [ǰWMǰA] ‘chemise’ (PC; S 215r 19[287]; Z[288]; ŠS[289]; R IV 179) ← KMo ***čamča*** ‘id.’.

KMo: *čamča* (SH 25); *čamča* [KTö *könglek*] (RH 298); *čamčai* [Csag *könglek*] (MA 130, 262); IrMo *čamča* (L). MMo: Klm *tsamtsa*; Bur *samsa*; Hlh *camc*(*an*). BMo: Hrcs *šamš*; Arh, Brn, Hes, Har *čamč*; Sgl *camc*; Ucs, Csh *čamč*; Ord *tš'amtš'a* ‘tunique (longue ou courte) sans doublure’ (Most); Dah *čanči* ‘odežda’.

KTö: –. MTö: O: –. K: TatB *tsamtsa* ‘Kleid’ (R IV 197). T: UjgT *čamča* (YAKUP 2005: 184); Szl *čamDža* ‘pèlerine’ (KAKUK 174); Sujg *čamdža* ‘kaftan, verhnjaja odežda’ . Sz: Alt, Tel, Leb *čamča* ‘Hemd, Rock’ (R III 1941).

Az összes csagatáj adat forrása a Szanglah, az első szótagi *a* > *u* íráshiba vagy elhasonulás. A mongol nyelvekben valószínűleg kínai szó. A mai török nyelvek közül csupán a turki és a szibériai nyelvekben ismerik.

A Raszúlid hexaglottban és a Mukaddimat al-Adabban a mongol szó török megfelelője a *könglek*,[290] amely különböző alakban minden nyelvben tovább él.

Mo → MaTu.[291]

◊ DRIMBA 1976: 417; KWB 421; RAMSTEDT 1957: 96; RASSADIN 1980: 11, 52; RYBATZKI 2006: 107; TENIŠEV 2001: 477; VEWT 98.

---

[284] ED 983, 296, 352.

[285] *aft* (← tadzsik); *čahra*, *diydår* (← perzsa); *bašara*, *ǰamål* ‘sima’, *suret* (← arab) (BRANDS 1973: 112).

[286] DOERFER 1985: 137; ROZYCKI 48.

[287] Clauson listáján *ǰumǰa* ‘shirt’ (S 95).

[288] Tévesen *ǰumǰar* ‘Hemd, Kleid’ (Z).

[289] *ǰumǰi* ‘gömlek, pirahen, kamis; Hemd, Unterkleid’ (KÚNOS 55), ezt az alakot vette át RADLOFF is szótárába.

[290] L. ED 732, ESTJa 1997: 89-90.

[291] DOERFER 1985: 78; ROZYCKI 44.

D

daban ‘montagne’ (PC; Bab 63; S 223r 16; Z; ŠS; R III 1643), ***davan*** ‘Bergpass’ (R III 1645) ← KMo ***dabān*** < *dabaġan* ‘id.’ < **daba-GAn*.

KMo: *daba’a*(*n*) ‘Bergkette, Pass’ (SH); *dabân* [KTö *yoquš aġïš*] (RH 247); *daba’an* (HyM); IrMo *dabaġa*(*n*) ‘mountain pass; mountain range; difficulty, obstacle; victory in contest’. MMo: KalmÖ, KalmT *dawān*, KalmD *dawṇ* ‘Bergpass, Durchfahrt über einen Berrücken’; Bur *dabaa*(*n*); Hlh *dawaa*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn *dabā*, Sgl, Ucs, Csh, Dah *dawā*; Ord *ᴅawā*; Sjg *taβān* ‘montain ridge’ (Nugteren – Roos 75).

KTö: U *taban* (*tabān*) ‘passe, col’ (LIGETI 1966: 257; R III 964). MTö: O: –. K: Kir *daban*, *dabaan*. T: Özb *dåvån*; Tur *dawan* (SHAW), *davan* ~ *dav’an*, *davanči* (JARRING), *Dabān* (MENGES 1954); Ujg *davan*, *davi*- [*dava*-] ‘perehodit´ čerez pereval, perevalivat´ čerez gory’, *davuš* ‘perehod čerez pereval’; Szl *dabɛn* (YAKUP 2002: 72); Sujg: *Qïzïl davan* ‘gornyj pereval okolo Pejran’ . Sz: Jak *dabān* ‘put´ na goru, podem’, *dabai*- ‘vshodit´, podnimat´sja na goru ili holm’.

A mongol eredetű *daban* ‘hágó’ szó első előfordulása a Ming-kori sino-ujgur szótár, a csagatájban pedig a Báburnáme. A modern török nyelvek közül a turki ág nyelveiben,[292] a kirgizben és a jakutban van meg. A mongol *daban* < *dabagan* ‘hágó’ a *daba*- ‘a hegyen átkel’ ige[293] -*GAn* képzős[294] formája. A mongol ige is átkerült az ujgurba és a jakutba.

◊ DOERFER 1985: 38; ED 441; EDAL 482; ESTJa 1980: 112; KAŁUŻYŃSKI 1961: 28; KWB 80; LIGETI 1966: 257; MENGES 1954: 710; ROZYCKI 52; ŠČERBAK 1997: 203; VEWT 129.

dabusun [DABWSWN] ‘sel’ (PC; S 223r 22; ŠS; R III 1644) ← KMo ***dabusun*** ‘id.’.

KMo: *dabusu* (ZY); *dabusun* (HyM); *ṭābusun* (IMP) *dabusun* [Csag *tuz*], *dabusiz* (sic!) [Csag *tuzsiz*] ‘bez soli’ (MA 137); IrMo *dabusu*(*n*) ‘salt’. MMo: Klm *dawsṇ*; Bur *dabha*(*n*); Hlh *daws*(*an*). BMo: Dar, Dzs, Džar, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *dawas*, Dzsl,

[292] Nem érthetünk egyet YAKUPpal, aki szerint a szalar *dabɛn* ‘mountain pass’ kínai eredetű szó (YAKUP 2002: 72).

[293] L. IrMo *daba*- ‘to climb, climb over, cross over; to ascend, to overcome; to exceed’, *dabaguri* ‘step(s) of a stairway; stairs; rung(s) of a ladder; slope or grade of a mountain’, *dabalġan* ‘wave, surf; billowing’ (L).

[294] A képzőről l. POPPE 1954: 45.

Dör *dawat*, Ord *dawusu*; Mgr *dapsun*, *dapsə*; Bao *dabsuŋ*; Szn *daŋsuŋ*; Mog *dapsung* (LIGETI 1954); *dabsan*, *dapsun* (RAMSTEDT 1903); Sjg *dāβsən* (KARA 1990: 288).

KTö: –. MTö: –.

A mongol *dabusun* 'só' csak a Szanglahban előforduló idegen elem. PRITSAK úgy véli, hogy alapszava (*dabusun* < **dabur+sun*) összefügg a török *tūz* 'id.' szóval,[295] ugyanígy az EDAL szerint is az ősmongol **dabur* és az őstörök **dūŕ* (> *tūz*) a két nyelv közös eleme.[296] ŠČERBAK viszont korai török kölcsönszónak tekinti a mongolban.[297] DOERFER az összevetést hangtanilag problémásnak tartja.[298]

Mo → MaTu.[299]

◊ CLAUSON 1964: 154-156; DYBO 11; ED 571; EDAL 408-409; ESTJa 1980: 288-289; PELLIOT 1935: 231; POPPE 1955: 121; ŠČERBAK 1997: 160; TMEN II 510-511; VEWT 129, 138, 502.

dalay [DALAY] 'mer, grand lac; perte; fonctions de ceux qui sont attachés à la solde des troupes' (PC 316; S 224v 8; ŠS; R III 1633), ***talay*** [TALAY] 'nombreux, beaucop' (PC 203; S 160v 8; ŠS) ← KMo ***dalai*** 'tenger(nyi)'.

KMo: *dalai* (SH); *talayi* 'great; sea' (PhP); *dalay* (ZY); *dalai* (HyM); *dalai bolba erdemdü* 'stal velik v nauke' (MA 138); IrMo *dalai*. MMo: Klm *dalǟ*, *dalā* 'Meer, Ozean; sehr viel, zahllos, endlos'; Bur *dalai*; Hlh *dalai*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *dalē*; Hes, Sgl, Ucs, Csh *dalā*; Arh, Brn, Har, Tüm *delē*; Ord *ᴅalǟ*; Mgr *ᴅalē*; Dah *dalai*; Dah, Sjg, Mgr *dalī*; Brn *delē* (KARA 1990: 289).

KTö: U *talay*, *taluy* (ON 101, 158). MTö: O: –. K: Kir *dalay* 'dovol´no mnogo, značitel´no'; Kzk *talay* 'id.'; Krcs-blk *talay* 'id.'. T: Sujg *taley* ~ *tali* . Sz: Alt *talay*; Alt, Leb, Tel, Sór, Szj, Koj, Szg, Kcs, Küär *talai* (R III 878); Hak *talai*; Tuv *dalay*; Jak *dalay* 'massa vody v odnom meste'.

A csagatáj *dalay*, *talay* szavakat 'tengernyi, sok' jelentésük, valamint a szókezdő *d*-miatt mongol jövevényszónak tartjuk. Az ótörök emlékekben ugyan szűk körben előfordul ez a végsőfokon kínai eredetű szó *taluy* alakban és 'tenger' jelentéssel, de a török *teŋiz* a 11.

[295] PRITSAK 1954: 245.

[296] EDAL 409.

[297] ŠČERBAK 1997: 160.

[298] Ti. a mongolban az *-rs-* hangkapcsolat megőrződik, l. *čigörsün* 'Cypresse', *maŋgirsun* 'wilde Zwiebel'; a *-b-* viszont nem (TMEN II 511).

[299] DOERFER 1985: 38; ROZYCKI 52.

századtól szinte teljesen kiszorította.[300] SINOR feltevése szerint a *taluy* már az ótörökben is mongol másolat,[301] azonban sem bizonyítására, sem cáfolatára nincs kritériumunk. KARA szerint ujgur jövevényszó a mongolban.

Mo → MaTu.[302]

◊ CLARK 1977: 153-154; ED 502; KAŁUŻYŃSKI 1961: 36; KARA 2001: 91; LIGETI 1966: 258; RASSADIN 1980: 13; RYBATZKI 2006: 565; S 91; SINOR 1972: 115-119; TMEN I 324-326; VEWT 130, 458.

dalbay [DALBAY] 'plumes que les oiseleurs disposent de manière à attirer les oiseaux de proie' (PC 316; S 224v 11; Z; VámbĆSpr[303]; Bud I 549; R III 1638) ← KMo ****dalbai*** 'meglobogtatott csali' < *dalbaġai* < **dalba-GAi*.

KMo: IrMo *dalbalǰa-* 'to wave, sway, float (as a flag, mane or sail), *dalba* ~ *dalbaga* 'flag, sail'; *darbalga* 'flag, weathervane'; *darbalǰa-* 'to float, billow, flutter (of a flag, sail, or garment); to move (of something wide-open or gaping)'. MMo: Bur *dalba-* 'mahat´'; Hlh *dalbā* 'zászló, lobogó', *dalbagana-* 'libeg, hullámzik, repdes'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csh, Ord *dalbā* 'flag'.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *dalbaa*, *dalba* 'primanka'. T: Tur *dalva* 'lure' (JARRING); Ujg *dolvay* 'kolotuška (stukom kotoroj szyvajut lovčuju pticu)'; Tar *dalvai* 'id.' (R III 1638). Sz: –.

A *dalbay* a sasos vadászat szókincsébe tartozó mongol eredetű szó, a csagatájban fordul elő először. A török nyelvekben szűk areában ismert, a kirgizen kívül csak az ujgur dialektusokban. A mongol szótő a *dalba-* 'lenget, lobogtat, szárnyával csapkod' ige, amelyhez a DevN *-GAi* képző járul.[304] Létezik **delbe-* variánsa is, amely az EDAL szerzői szerint a török *yelpi-* 'legyez'[305] igével közös eredetű.

◊ S 96; EDAL 479-480; ESTJa 1989: 100-101.

---

[300] ED 527.

[301] SINOR 1972: 118.

[302] DOERFER 1985: 125.

[303] *dalpay* 'eine bei der Falkenjagd gebräuchliche Feder'.

[304] POPPE 1954: 45; SZABÓ 50.

[305] „*yelpī-* 'to fan, to wave a fan'. Not noted before the medieval period, but see *yelpik*, *yelpit-*, etc." (ED 920). A *yelpi-* igéről l. még ERDAL 1992: 216-217, 336 és 383. lábjegyzet.

dalda [DALDA] ‘skrytoe mesto’ (MA 138), ‘derrière de la tête; partie postérieure de chaque chose’ (PC 316; S 224v 13; ŠS; R III 1636-1637) ← KMo ***dalda*** ‘id.’ < **dal+dA*.

KMo: *dalda* ‘Schirm, Schutz’ (SH); *dalda bariba χan* [Csag *tutuq tuttï χan*] ‘han deržal vtune’; *daldadu ačaraba yamayi* [Csag *daldaġa keltürdi nemeni*] ‘prines vešč v skrytoe mesto’ (MA 138); IrMo *dalda* ‘hidden, concealed, secret(ly). MMo: Klm *dalda* ‘insgeheim; geheim, Geheimnis’; Bur *dalda*; Hlh *dald*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn *dald*; Ord *DALDA*; Dah *dalda*; Sjg *talta* ‘secretly, in secret’ (NUGTEREN – ROOS).

KTö: Oszm *dalda*, *dulda* ‘gölge, saye, himaye’ (TS II 983, 1248[306]). MTö: O: *dalda* ‘shadow; sheltered place’; Tkm *dalda* ‘podderžka, opora, pomošč´, zaščita, pokrovitel´stvo’; Az *dalda*. K: KrT *dalda* ‘hintere Seite; Schutz’, *daldajï* ‘der Schützer, Beschützer’ (R III 1636-1637); Kir *dalda*, *daldā* ‘prikrytie, ykrytie, zaščita, ubežišče’; Kzk *dalda* ‘barricade’. T: Özb *dalda* ‘obodrenie, moral´naja podderžka, pooščrenie’; Tur *dalda* ‘a shelter against the sun or the wind; cover’ (JARRING); Ujg *dalda* ‘ukrytie, prikrytie, zaščita’; Sujg *talta* ‘skrytoe, potajnoe mesto; ukromnyj ugol’ . Sz: Jak *dalda* ‘ščitok, ohotničij snarjad dlja skradyvanija zvera, sostojaščij iz doski’.

A *dalda* szó a törökségben először a csagatáj Mukaddimat al-Adabban fordul elő a mongollal megegyező ‘rejtekhely’ jelentéssel. A Szanglahban a ‘back of the head; the back of anything behind which one hides’[307] jelentés SEVORTJAN szerint a *dal* ‘hát’ szó hatására valószínűleg népetimológián alapul.[308] A modern török nyelvekben a ‘rejtek’ > ‘oltalom’ > ‘támasz’ változással érthetjük meg a jelentéseket.

A mongolban a *dalda* a 13. századtól adatolt. A szakirodalomban általában összekapcsolják a török *yaš-* ‘elrejtőzik’ igével,[309] azonban a mongolban nem ismerünk sem **dal-* igét, sem *-dA* deverbális névszóképzőt. DOERFER a mongol *dal* ‘oltalom az állatoknak’ szóból képzett alaknak tartja, és egybeveti a török igei derivátummmal, a *yašut* ‘rejtett, titkos’ szóval.[310]

Tuna véleménye, hogy az oszmánli *dulda* formák az irodalmi mongol *dul* ‘clear, serene, good, calm, bright (of weather)’ vagy a *dulaġan* ‘warm, heated; warmth’ szóval függnek

[306] 16-17. sz.

[307] S 224v 13, S 94.

[308] ESTJa 1980: 139. A *dal* ‘hát, váll’ szintén nem fordul elő a mongol kor előtt a török nyelvekben, talán maga is mongol jövevényszó, vö. ótörök *yāl* ‘a horse’s mane’ (ED 916), irodalmi mongol ⇒ *dalu* ‘shoulder blade, scapula, scapula of a sheep’; *dali* ‘wing of a bird’.

[309] KWb 73; POPPE 1960: 22, 77, 95; VEWT 131, EDAL 480-481.

[310] DOERFER 1985: 18.

össze, nem valószínű, *d-* után előfordul más szavaknál is az első szótagi magánhangzó labializációja.[311]

⇒ *daldala-*

Mo → MaTu. ROZYCKI szerint lehetséges, hogy a kölcsönzés fordítva történt, MaTu → Mo.[312]

◊ BUD I 549; ESTJa 1980: 138-139; RYBATZKI 2006: 384; SCHÖNIG 2000: 84; ŠČERBAK 1997: 203; TUNA 1972: 222; TUNA 1976: 293.

daldaġay [DALDAĠAY] 'oiseau dont l'aile est cassée' (PC 317; S 224v 14; ŠS; Z; R III 1637), *daldaġan* ? 'ein Vogel dessen Genick gebrochen' (Z[313]; Bud I 549) ← KMo ****daldaġai*** < **dali+da-GAi*.

KMo: –. MMo: –.

KTö: –. MTö: –.

A *daldaġay* szó csak a Szanglahban fordul elő. Amennyiben a szó egyáltalán létezett, és nem csupán költői vagy tudós szóalkotás eredménye, akkor CLAUSON[314] és RÄSÄNEN[315] egyaránt nehezen védhető etimológiájával szemben valószínűbb, hogy a **dali* 'ferde' névszó[316] *+dA-* valamilyenné válást vagy levést jelentő DenV képzős[317] és *-GAi* DevN melléknévképzős[318] alakja a *daldaġay* (*quš*) 'törött szárnyú madár'.

◊ S 96; VEWT 131.

---

[311] L. *dalu*, *daruġa*.

[312] DOERFER 1985: 18; ROZYCKI 54.

[313] A Szanglahra hivatkozik, amikor *daldaġan* alakot ír. Nyilván tévesen olvasta, esetleg az általa használt forrásban állt ilyen alak. Tőle vette át BUDAGOV.

[314] A *dalda* 'rejtek, rejtett' szó mongol *+GAi* képzős formájának gondolja (S 96). A *+GAi* a *+KAi* morféma variánsa, főnevekhez és melléknevekhez járulva melléknevet hoz létre (POPPE 1954: 42; SZABÓ 59).

[315] Szerinte a mongol *daldayi-* ige *-GAi* képzős alakja: „Klm *daldā̄-* 'zu weit und zu breit sein' < **daldayi-* (KWb 73)" (VEWT 131).

[316] Vö. IrMo *daliyi-* 'to lean to one side; to be awry', *daligir*, *daliġar*, *daliġuu* 'awry; assymetrical (e.g. horns)'; *dalǰiyi-* 'to be awry; to lean to one side; to be inclined or slanting', *dalǰimal* 'awry, one-sided, crooked', *dalǰilǰa-* 'to be awry, to walk leaning to one side'.

[317] SZABÓ 36-37.

[318] POPPE 1954: 45; SZABÓ 50.

daldala- [DALDALH-] ‘ramper derrière une chose et se cacher’ (PC 317; S 224r 18; Z; I 549; ŠS; R III 1637) ← KMo ***daldala-*** ‘to hide, conceal; to cover, shelter, mask, veil, camouflage’ < *dalda+lA-*.

KMo: IrMo *daldala-*. MMo: Klm: *daldḷ-*; Bur *daldal-*; Hlh *daldla-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Sgl, Ucs, Csh *daldla-*; Ord *DalDala-*; Dah *daldala-*.

KTö: Oszm *duldalan-* ‘iltica et-, sığın-, siper al-’ (TS II 1248). MTö: O: Az *daldala-* ‘vergraben, hinter sich verstecken, schützen’ (R III 1637); Tkm *dalda-*, *daldala-* ‘zaščiščat´sja, oboronjat´sja’. K: Kir *daldala-*[319] ‘prikryvat´; zaščiščat´’; Kzk *daldala-*. T: –. Sz: –.

A csagatáj *daldala-* a mongol *dalda* ‘rejtek’ főnév *-lA-* DevN képzős igéjének átvétele. Az igei formák adaptációjában érdekes az oguz ágban a reflexív jelentés, illetve a türkmen *dalda-* igei forma.

⇒ *dalda*

dalu [DALW] ‘omoplate’ (PC 317; KN: ‘bedro (zadnjaja čast´)’; S 224v 17; ŠS; R III 1635), ***dal*** [DAL] ‘épaule, dos’ (PC 316[320]), ***dolï*** [DWLY] ‘Schulterblatt’ (R III 1720) ← KMo *dalu* ‘id.’.

KMo: *dalu* [KTö *yaġrïn*] (RH 207); *dālu*[321] (VI); *dalu* [Csag *yaġrïn*] (MA 138); *dālū* ‘Handfläche’ (WEIERS 1972a). IrMo *dalu* ‘shoulder blade, scapula, scapula of a sheep’; *dali* ‘wing of a bird’. MMo: Klm *dal*^{a}; *dalŋ* ‘Widerrist, Nackelfleisch (das Pferde und Esel); langer Hügel; aufgeschüttetes Gartenbeet; Anhöhe’; Bur *dala*; Hlh *dal*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh, Dah *dal*; Ord *Dalu*; Mgr *Dālī* ‘épaule’; Mog *dōlu* (RAMSTEDT 1906); Haz *då:lu* (LIGETI 1964: 33).

KTö: Oszm *talu* (TS V 3708, 3709). MTö: O: TTö *dal*, *dalı* ‘(prov.) back, shoulder’, *talu* ‘(arch.) shoulder blade’; Az *dal* ‘spina, soinka, zad’ (Bud I 548); Hal *dāl* ‘Rücken’ (← Az). K: Kir *dalï*. T: Tur *dol*, *dola*, *dole* ‘shoulder, shoulder-blade’ (JARRING); *dalu* (SHAW); *doleči* ‘Schulterblattwahrsager’[322] ; Ujg *dola*, *dolu* ‘plečo; zapleč´e; lopatka’. Sz: –.

---

[319] Továbbképzett alakjai *daldālan-*; *daldalan-*; *daldalanïš-*; *daldalat-*.

[320] PAVET DE COURTEILLE ideveszi a homográf *dal* ‘saule’ szót is.

[321] LIGETI az archaikus mongol nyelvjárások első szótagi hosszúságai miatt is jelöli hosszúnak az első szótag magánhangzóját (LIGETI 1962: 25).

[322] Vö. IrMo *daluči* ‘diviner, one who divines by using shoulder blades of a sheep’.

A *dalu*, *dolï*, *dal* ‘váll, lapocka’ a mongol kor előtt nem fordul elő a török nyelvekben, az után is csak egy szűk areában.[323] A mongol nyelvekben mindenütt ismert. SCHÖNIG szerint a szóvégi magánhangzót a török nyelvérzék birtokosjelnek érezhette, és a *dal* forma elvonással jött létre a török nyelvekben.[324] A RADLOFF által csagatájnak jelzett DWLY szó pedig valószínűleg turki nyelvjárási forma.

RAMSTEDT, POPPE és TUNA kevéssé valószínű véleménye szerint[325] a mongol *dalu* közös eredetű az ótörökben is ismert *yāl* ‘sörény; az, ahol a sörény nő’ szóval,[326] az összehasonlítás problémáiról l. TMEN IV 106.

◊ EDAL 1464; ESTJa 1980: 130-131; KWB 73-74; LIGETI 1963: 139; LIGETI 1964: 33; POPPE 1960: 97; SCHÖNIG 2000: 86; TMEN IV 106; TUNA 1976: 306-307; VEWT 130, 139, 181.

dapqur [DAPQWR] ‘troupe, rangée de troupes; courroie qu’on passe par le milieu de la selle’ (PC 314; Ab 250; Z; ŠS; R III 1643), ***tapqur*** [TABQWR] ‘troupe; détachement; imposition extraordinaire’ (PC 192; S 151v 1; ŠS; R III 953) ← KMo ***dabqur*** ‘id.’ < **dab+*KU-r*.

KMo: *dabqur* ‘doppelt’ (SH); *dabqur* ‘id.’ (HyM); *dapqur* [Csag *qat*] ‘rjad’ (MA 143, 179, 304); IrMo *dabqur* ‘row, tier, layer, stratum; double; twofold, pregnant, in pair consisting of several rows or layers; story of a building’. MMo: Klm *dawχar* ‘Verdoppelung, Doppelt; Schicht; Schichtweise; Etage; Schwangerschaft’; Bur *dabχar*; Hlh *dawχar*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn *dawχar*, *dabχar*; Sgl, Ucs, Csh *dawχar*; Ord *Dawχur*; Dah *dawχar*, *dabχar* (TODAEVA 1986); *dapkur* (KAŁUŻYŃSKI 1969).

KTö: *dapkur* ~ *tapqur* (*kolanı*) ‘eğer üstünden aşırılarak bağlanan kolan, aşırma kolan’ (TS II 1010, V 3741-3742). MTö: O: TTö *tapkur* ‘(archaic) a row, line; row of horses or cattle tethered in line; row of carts chained together wheel to wheel as a defence in time of danger; camp sorrounded with carts chained together for defence; girth or surcingle’, *tapkur kolanı* ‘girth or surcingle; tethering line’; Tkm *tapgïr* ‘gruppa, partija’; Az *tapgïr* ‘podpruga’; Gag *tapkïr* ‘ id.’. Csuv *tapχăr* ‘raz’ (← Tat). K: Tat *tapqïr* ‘id.’; Bsk *tapqïr* ‘id.’; KarK *tapqïr* ‘podpruga’; Krč-blk *tapχïr*, *tapqïr* ‘terrasa, ustup (na sklone gory)’. T: Özb *tåpqir* ‘raz’; UjgD

[323] A török nyelvekben a *yarïn*, *yaġrïn* ‘váll, lapocka’ és megfelelő formái használatáról az ótörök kortól kezdve vannak adataink, l. ED 970.

[324] SCHÖNIG 2000: 86.

[325] KWb 74; POPPE 1960: 97; TUNA 1976: 307.

[326] Az összehasonlítás problémáiról l. TMEN IV 106.

dapqur, *tapkir* ‘id.’ (TENIŠEV 1990: 43, 161). Sz: Tuv *dakpïr: iyi dakpïr* ‘dvojnoj, dvukratnyj, *üš dakpïr* ‘trojnoj, trehkratnyj’ (TENIŠEV 1968), *dapqur*, *dabqurlïg* ‘beremennaja’ (PAL´MBAH 1953); JakD *dappïr čey* ‘čaepitie meždu obedom i užinom’.

A *dapqur*, *tapqur* elsőként a csagatájban ismert mongol másolat a török nyelvekben. A szemantikai különbségek belső jelentés-változásokkal, illetve a különböző átadó mongol nyelvekkel magyarázhatók.

A mongol *dabqur* képzett szó: **dab+*KU-r*. Az alapszó kimutatható az irodalmi mongolban: *dabta-* (< **dab+ta-*) ‘to repeat, reiterate; to review a lesson’, *dabquča* (< **dab+*qu-ča*) ‘double garment’, *dabquča-* (< **dab+*qu-ča-*) ‘to put one upon another; to double, to be(come) doubled; to pile up’. Az utóbbi lexémák egyben a **+KU-* képző egykori létét igazolják, noha egyik alaktani munka sem említi.

Mo → MaTu.[327]

◊ EDAL 1490; MINORSKY 1961: 27-31; NÉMETH 1953a; RASSADIN 1980: 60; SCHÖNIG 2000: 83-84; TATARINCEV 2002: 68; TENIŠEV 2001: 551; TMEN II 429-431, IV 438; TUNA 1972: 222-223; VEWT 132.

daptavul ‘*demirci, *vurucu, *dövücü’ (ML F 780a 10, B 22a2)[328] ← KMo ***daptaġul*** ‘id.’ < **dab+tA-GUl*.

KMo: *dabta-* ‘hämmern’ (SH); IrMo *dapta-* ‘to forge, beat’, *daptagur* ‘battledore’, *daptal* ‘beating, forging’. MMo: Klm *dapt^{a}-* ‘zuschlagen, schmieden, dünn hämmern’, *dab* ‘onom. für plötzliches Zuschlagen od. Anfallen’; Bur *dabta-*; Hlh *dawta-*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat, Kir, KarL, KarT *tapta-* 1. ‘stampfen, mit den Füssen sich gegen Etwas stämmen’ 2. Tat ‘zusammenpressen, eine Sense dengeln’ 3. Kir ‘schmieden’ (R III 955); Bsk *tapta-* dial. *tapa-* ‘toptat´, vytaptyvat´; molotit´ katkom’; Kir *tapta-* ‘gladit´, poglaživat´, hlopat´’; Nog *tapta-* ‘toptat´, mjat´ davit´; pačkat´, grjaznit´; travit´ (luga, posevy); peren. otbivat´ (napr. kosu)’; Kum *tapta-* ‘toptat´, rastaptyvat´’. T: –. Sz: Alt, Tel, Szg, Kcs, Koj *tapta-* 1. ‘stampfen, mit den Füssen sich gegen Etwas stämmen’ 2. (östl. Dial.) ‘breit, flach schlagen, zerschlagen’ 3. ‘klopfen’ (R III 955).

Hangutánzó bázisból létrejött szó, amelyet képzése miatt tarthatunk mongolnak, bár a DevN *-GUl* a csagatájban is produktív szuffixum lett.

---

[327] DOERFER 1985: 101; ROZYCKI 52.

[328] A BARUTÇU ÖZÖNDER által kiadott Muhákemetül-lugatein kéziratból hiányzik a szó, de a kritikai kiadás megállapítása szerint a fatih- és a budapesti kézirat tartalmazza (ML 196).

◊ DOERFER 1985: 101; KWb 77; ML 42.

daqavul ‘maiyet, alay; hizmetçi, uşak’ (ML 778a 7) ← KMo ***daġa’ul*** ‘id.’ < **daġa-gUl*.

KMo: *daqa-* ‘hinterhergehen, folgen’, *daqa’ul-* ‘folgen lassen, hinterherschicken; mitkommen lassen; als Gefolge nehmen’ (SH); **daqa-* (= *daġa-*) ‘suivre’ (HyM); IrMo *daqaġul* ‘serf given as a (part of the) dowry’, *daġaġul* ‘retinue, cortege, follower; satellite; stepchild of a father’ < *daġa-* ‘to follow, accompany, travel with, to submit oneself to, to obey’. MMo: Klm *daχūl* ‘Folger, Kamerad und Diener; Suite, Gefolge, Nahestehenden (eines höheren)’, *daχ*^{a}- ‘nachfolgen, mit jmd. zusammengehen od. kommen, gefährte sein’; Bur *daχa-*; Hlh *daχa-*; Ord *DaĠa-*; Dah *daha-* ‘folgen, nachfolgen’ (KAŁUŻYŃSKI 1969); Dng, Bao *daGa-*; Mgr *DaGā-*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *dagavïr* ‘soprovoditel´nyj’.

A mongol *daqaġul* szó a török nyelvek közül csak a csagatájban fordul elő. Az alapszó más képzővel ma a tuvaiban ismert.[329]

A mongol szó a *daġa-* (*daqa-* ?) ‘csatlakozik, követ, engedelmeskedik’ ige DevN *-GUl* képzős[330] származéka. A fent idézett irodalmi mongol alakok hasadással jöttek létre. Egyesek úgy vélik, hogy a mongol *daġa-* és a török *yaq-* ‘közelít, közeleg’ ige közös altaji elem,[331] ami a jelentések miatt nem meggyőző. Véleményem szerint a mongol *daġa-* a török *taq-* ‘illeszt, csatol’[332] igével függ össze.

◊ DOERFER 1985: 142; EDAL 476-477; ML 42; POPPE 1960: 22, 120; TMEN IV 105; VEWT 130.

daqu [DAQU] ‘pelisse’ (PC 316; Z; Bud I 548; R III 1610) ← KMo ***daqu*** ‘id.’. Vö. ÓTö *yaqu*.

KMo: *daqu* ‘Pelz’ (SH); *daqu* ‘foreign style fur coat (coat with the fur outside)’ (ZY); *daqu* [KTö *yaġmurluq*] ‘rain-garment’ (RH 300); IrMo *daqu* ‘coat with fur outside’. MMo: Klm *daχa* ‘Pelz mit dem Fell nach aussen, Oberpelz’; Bur *daχa*; Hlh *daχ*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csh *daχ*; Ord *daxu*; Dah *dagu*; Mgr *daxu*, *dāxu* ‘habit court et sans manches porté jadis par les femmes monguor’.

---

[329] Tuv *dagavïr* < **daġa-bUri*. A képzőről l. POPPE 1954: 44; SZABÓ 54.

[330] POPPE 1954: 46; SZABÓ 49.

[331] KWB 72, POPPE 1955: 149, EDAL 476.

[332] L. ÓTö *taq-* ‘to fix, to attach’ (ED 464).

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *dakï* ‘kurtočka iz teljač´ej škury s korotkimi rukavami, žerebkovaja doha’, *dākï* ‘vesennjaja šerst´ (ešče ne vylinjavšaja); žerebkovaja doha; (peren.) lohmot´ja, kloč´ja’; Kzk *daχa*, *daqa* ‘a kind of fur coat’. T: Lop *daġu* ‘nočnaja šuba’ . Sz: –.

A csagatáj *daqu* és az idézett török adatok is mind mongol jövevények. Általánosan elfogadott, hogy a mongol *daqu* ‘bunda, suba’ összefügg – közös altaji szó vagy korai másolat – az ótörök *yaqū* ‘esőkabát, kifordított bunda’ szóval.[333] A török szó morfológiája nem tisztázott, és az a vélemény, hogy a *yaġ-* ‘eső esik’ ige származéka, erősen hipotetikus. A mongol nyelvekben általában bundát jelent, ezzel a jelentéssel került a középtörök nyelvekbe is. A Raszúlid hexaglotban a *daqu* ‘esőkabát’, ugyanúgy mint Kāšġārīnál a *yaqū*, Ti. a nomádok (pásztorok) esőben a subát kifordítva viselték. A magyar *daku* kunsági nyelvjárási szó. Noha a középkipcsakból nem mutatható ki, nyilván mongol jövevényszó volt a kun nyelvben is.

Mo → MaTu.[334]

◊ ANIKIN 2000: 179; EDAL 948-949; ESTJa 1989: 57-58; POPPE 1960: 55; ŠČERBAK 1997: 121; TENIŠEV 2001: 476; TMEN IV 283-284; VEWT 130.

daruġa [DARWĠA] ‘juge de police, commissaire, chef’ (PC 315; MA 403; Ab; Bab[335]; Ag[336]; AG; S 223v 22; VámbĆSpr; Z[337]; Bud I 547; ŠS; R III 1629), ***darġa*** [DARĠA] ‘Chef, Offizier, Schiffskapitain’ (S 223v 22; VámbĆSpr; R III 1629) ← KMo ***daruġa***, ***darġa*** ‘chief, superior; commander’ < **daru-GA*.

KMo: *daruqa* ‘Bewahrer, Hüter, Statthalter, Vogt’, *daruqačin* ‘Beamtentitel; Amtsbezeichnung eines Gouverneurs, Präfekten’ (SH); *daruqas*(*da*) (Pl.) (PhP); *daruqači* ‘governor’ (ZY); *daruġači* ‘pravitel´’ (IMP 435); *daruġa* ‘mayor’ (RH 202); IrMo *daruġa*. MMo: Klm *darġa* ‘Ältester od. Vorsteher eines Stammes, Hauptmann, Bezirksvorsteher’; Bur

---

[333] „*yaqū* (*daġġū*) Conc. N. in *-ku*, dissimilated fr. *-ġū* after *-ġ-*, fr. *yaġ-*; ‘a rain-coat’. A Fist Period l.-w. in Mong. as *daqu* ‘a fur coat with the fur outside’” (ED 898).

[334] DOERFER 1985: 37; ROZYCKI 53.

[335] *daruġasï Širāznï saχla almay qorġannï berdi* ‘kormányzója nem tudta Sirázt megvédeni és feladta az erődöt’ (Bab 79).

[336] *Oğuz χan bu aytïlġan vilayetlärning barčasïġa daruġalar qoyup Samarqand sarï yürdi taqï Samarqandnï alïp daruġa qoyup Buχaraġa bardï, Buχaranï häm alïp daruġa qoyup*. ‘Oguz kán mindezen említett vilájetekbe kormányzót nevezett ki, és Szamarkand ellen vonult. Szamarkandot is elfoglalta ,és kormányzót nevezett ki, majd Buharába ment, Buharát is elfoglalta, és oda is kormányzót helyezett’ (Ag 341-343).

[337] *daruġa* ‘ein Titel, dessen Bedeutung nach Ort und Zeit verschieden ist’.

darga ‘(ust.) načal´nik, (redko) oficer’; Hlh *darga* ‘főnök, vezető, igazgató, elnök’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Naj, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *darag*, *darga*, Ord *dargu*, *daruga*; *dārūġā* ‘Aufseher’ (WEIERS 1972a).

KTö: KK *daraġa* ‘Oberhaupt, Gouvernor u. ähnl’ (CC 81); *daruġa* ‘vergi tahsildarı’ (ÖZYETGIN 2004: 161); *taruga* ‘şehir valisi’ (ÖZYETGIN 2004: 161); Oszm *daruġa* ‘Polizeichef (in Persien)’ (R III 1629; ARAT 1939: 319[338]). MTö: O: TTö *daruġa* ‘mayor, local magistrate’; Tkm *darga* ‘glavnyj jodočnik; (ust.) načal´nik bazarnoj ohrany’; Az *darugä*; Hor *dāruga*. K: Bsk *daruġa* ‘ist. daruga’; Klp *darga* ‘činovnik vedavšij rečnym flotom v byvšem Hivinskom hanstve; locman, veduščij lodku, staršij na kajuke’. T: Özb *dåruġa* ‘(ust.) gradonačal´nik’; Tur *dorġa* ‘Beamter, der u. a. die Frohnarbeiten unter sich hat’ ; Ujg *dorġa*[339] ‘(ist.) načal´stvo; sluga pri beke; (dial.) sel´skij starosta’. Sz: Tuv *darga* ‘predsedatel´; starosta; načal´nik’.

A török nyelvekben a mongol hódítással jelent meg a szó, amely a török *basqaq* ‘kormányzó’ pontos kalkja. A 14. századtól a *daruġa* kiszorítja a *basqaq* használatát, majd a 17. század után jelentése általánosabban ‘egység vezetője’ lesz.[340] A csagatáj *darġa* alak későbbi forma. A középső nyílt szótagi magánhangzó az átadó mongol nyelvjárásban is és a törökben is kieshetett.

A mongol *daruġa* ‘kormányzó’ a *daru-* ‘elnyom, legyőz, ural’ igéből a cselekvés eszközét vagy eredményét kifejező *-GA*(*n*) szuffixummal képzett szó.[341] A középmongolban *+či* nomen actoris képzővel bővült alakját is használták ugyanezzel a jelentéssel (l. fent), de ilyen formát a török nyelvekben nem ismerünk.

Mo → MaTu.[342]

◊ ANIKIN 2000: 177-178; CSIKY 2006: 448; MANZ 1985: 59-69; ÖZYETGIN 2004: 160-161; RASSADIN 1971: 118; RYBATZKI 2006: 418-419; SCHÖNIG 2000: 88; ŠČERBAK 1997: 203; TATARINCEV 2002: 92-93; TMEN I 319-323, IV 386; VÁSÁRY 1976: 187-197; VÁSÁRY 1978: 201-206; VEWT 133; VLADIMIRCOV 1929: 338.

---

[338] Perzsa glossza I. Mehmet ujgur írásos rendelete szövegében.

[339] Az első szótagi *a* labializációjához vö. Ujg *dola*, *dole*, *dolu* < ⇒ *dalu*, illetve a ⇒ *dalda* és ⇒ *daldala*-törökországi török adatait.

[340] VÁSÁRY 1976; VÁSÁRY 1978.

[341] A képzőről l. POPPE 1954: 45; SZABÓ 44.

[342] DOERFER 1985: 13.

davulġa [DAWWLĠA, DAWLĠA] (PC 317[343]; Ab 253; S 224v 27; Z; ŠS; R III 1647), ***davulġan*** [DAWWLĠAN, DAWLĠA] (PC 317; Ab 253; Z; ŠS; R III 1647), ***davluġa*** (***doluġa*** ?) [DWLWĠA] (Ab 262; R III 1792), ***tavulġa*** [TAWWLQA, TAWWLĠA,] (PC 211; Ab 176; S 165v 28; ŠS), ***tavulġan*** [TAWWLĠAN, TAWLĠAN] (PC 211; Ab 175; ŠS), ***tobulġa*** [TWBWLĠA] (PC 221), ***dubulġa*** (KN), ***dalġa*** [DALĠH] (ŠS; R III 1635), ***dulġa*** [DWLĠA] (Bab 133, 217, 497) 'casque' ← KMo ****daġulġa(n)***, ****doġulġa*** 'id.'.

KMo: *dūlqa* (ZY); *dûlġan* [KTö *yošuq*] (RH 285); *du'ulqa* (= *du'ulġa*) (HyM); *da'ūlġa* (MA 403); IrMo *duġulġa*. MMo: Klm *dūlγa*, *dūlχa*; Bur *dūlga*; Hlh *dūlga*; Ord *Dūlġa*.

KTö: KK *tovulga* (CC 250); U *tuġluġa* (LIGETI 1966: 269; R III 1434); Oszm *tuġulġa* (R III 1432), *tuwulġa* (R III 1516), *tulġa* (R III 1473). MTö: O: TTö *davulga*, *tolga*; Az *däbilgä* (SCHÖNIG 2000: 91). K: Kir *tūlga*; Kzk *dulïga* 'helmets of Kazakh knights' (Shnit), *dūlga* (R III 1792). T: Özb *dubulġa*. Sz: Sór *tuglaga* (RASSADIN 1980: 45); Jak *tās būs dulaġï* 'kameno-lednjaja [šlem] šapka'.

A csagatájban és az oszmánliban[344] különböző ortográfiával gazdagon adatolt mongol jövevényszó.[345] A csagatáj szótárakban elsősorban háromszótagos formákkal találkozunk, a Báburnámában a mai mongol adatokhoz közelálló *dulġa* alakban fordul elő. A *t-* gyakori hanghelyettesítés a *d-* kezdetű mongol szavak átvételekor (⇒ *dapqur* ~ *tapqur*, ⇒ *degele* ~ *tegele* stb.) bár azt sem zárhatjuk ki, hogy írássajátosságról van szó. A csagatáj első szótagi *a* mongol **daγulġa* átadóra utal. CLAUSON a mongol *duġulġa* szót a régi török *tuġlïġ* 'címeres, hatalmi jelvényű' másolatának tartja.[346] Az ótörök *tūġ* valóban megvan a mongolban, ám szókezdő *t-* hanggal,[347] a *duġulġa* viszont kizárólag *d-* szókezdővel ismert a mongol nyelvekben, illetve a csagatáj adatok alapján egy korábbi **doġulġa* alakot kell feltennünk a mongolban.

◊ ED 977, 469; EDAL 399; EREN 1999: 410; KAŁUŻYŃSKI 1961: 65, 118; LIGETI 1966: 269; POPPE 1962: 339; RYBATZKI 2006: 358; SCHÖNIG 2000: 90-91; TENIŠEV 2001: 578; TMEN II 490, IV 285; VEWT 134, 141, 484.

---

[343] Egy lemma alatt a homográf 'sœur aînée de la mère' szóval.

[344] Az oszmánli adatokat l. TUNA 1976: 307-308; SCHÖNIG 2000: 90.

[345] Az ótörökben 'sisak' jelentéssel a *yošuq* szó fordul elő.

[346] „As Red. says that *tu:ğ*, at any rate in Osm., meant, *interalia*, 'a badge worn on a helmet' it seems prob. that Mong. *duğulğa* 'helmet' which occurs in some modern languages in place of *yoṣu:k*, q.v., is a l.-w. fr. this word with the usual metathesis and sound changes (cf. **ñudruğ* > *nudurğa*; *köprüg* > *ke'ürge*)." (ED 469).

[347] IrMo *tuġ* 'zászló, címer, jelvény'.

dayïn [DAYYN] ‘ennemi’ (PC 317; S 224v 29; ŠS; R III 1621) ← KMo ***dayin*** ‘id.’ < **dagin*.

KMo: *daiyin*, *dayin* (SH 31, 34); *dain* (IMP 435); *dayiǰi-* ‘se révolter’ (HyM); *dain* [Csag *yaġï*] (MA 138); IrMo *dain* ‘war, battle, hostility, enmity’. MMo: Klm *dǟn* ‘Krieg; Feind, Feinschaft; feinliches Heer, Kriegsmacht; Verdriesslichkeit, Hindernis’; Bur *dai*(*n*); Hlh *dain*. BMo: Dar, Dzs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Onn, Har, Tüm *dēn*; Ord *Dǟn*; Dah *dain*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *dayïn* ‘vojna’.

A *dayïn* ‘ellenség’ mongol másolat a Szanglahban hapax legomenon, ma pedig csak a tuvaiban ismert. Elfogadott vélemény, hogy a mongolban eredetileg régi török jövevényszó, lásd ótörök *yaġï* ‘ellenség, ellenségeskedés’.

Mo → MaTu.[348]

◊ TATARINCEV 2002: 66; TMEN IV 99-102; VEWT 178.

degeläy, ***degelä***, ***dägälä*** [DYKYLAY, DYKYLH, DGLH, DGLA], ***tägälä*** [TGLH, TGLA, TKLA] ‘vêtement de dessus, a manches courtes et avec coutures, qu’on met sur les autres habits’ (PC 325, 319; ML 777b 7; TIH 180[349]; Ab 252; S 226v 9; S 224r 12; Z; ŠS[350]; R III 1032, 1660, 1659[351]) ← KMo ***degelē***, ***degelei*** ‘jacket, short fur garment’ < *degel+Ai*.

KMo: *de’el*, *degel* ‘Kleid, Rock’ (SH); *dēl* (ZY); *dēl* (IMP 436); *debel* (LNP 55), *tegle* (LNP 1270); *dêl* [KTö *ton*] (RH 296), *tegle*[352] ‘a short upper garment’ (RH 297); *debil emüsümü* ‘il s’habille’ (VI); *de’el* (HyM); *dēl* (MA 111, 116, 141 stb.); IrMo *debel*, *degel* ‘long garment, dress, gown, robe; clothes’, *degelei* ‘jacket, short fur garment’. MMo: Klm *deglē* ‘kurzer Pelzrock od. Wams ohne Ärmel’, *dewḷ* ‘Pelz, Kaftan, langer Rock’; Bur *degel*; Hlh *dēl*. BMo: Hrcs, Dzsl, Brn, Dör, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh, Ord *dēl*; Ord *Dēl*; Mgr *Dier*, *Der*, *Del*; Dah *del* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *dīl*, Szn *ǰiən* (KARA 1990: 291).

KTö: Oszm *tekle* (*tekele*) [recte: *tegele* ?] ‘elbise üzerine giyilen kaftan’ (TS V 3787-3788). MTö: O: TTö *tekele* ‘yelek’ (DS X 3863). K: –. T: –. Sz: –.

A csagatáj szótárakban, az oszmánliban és a törökországi dialektusokban megőrzött mongol jövevényszó a *degelä*(*y*), *tegele* ~ *tekele* stb. ‘kabátszerű öltözék’. A csagatáj és a

[348] TMEN IV 102; ROZYCKI 54.

[349] *dek*(*ä*)*lä* ‘rod odeždy, kotoruju vo vremja sraženija nadevajut poverh kaftana’.

[350] *dikilay* ‘Mantel, kurzes Kleidungstück’ (KÚNOS 57, 58).

[351] *dikiläi* ‘eine Art kurzen Oberkleides, das auch mit Gold gestickt wird’ (= ŠS) (R III 1754).

[352] *tegele* ?

törökországi szavak *t-* szókezdőjükkel a Leideni Névtelen és a Raszúlid hexaglot mongol nyelvjárását, esetleg turkizált formát tükröző alakok.[353]

A mongol szó a *degel*, *debel* ‘köntös, kaftán’ szó *+Ai* képzős[354] származéka, amely a mongol adatok alapján nyugati középmongol nyelvjárási formának tekinthető. A mai mongol nyelvek többségében az alapszót, *+Ai* képző nélkül, kontrahálódott alakban találjuk (*dēl* stb.).

Mo → MaTu.[355]

◊ DOERFER 1985: 61; EDAL 493; KWB 85; ML 93; POPPE 1927: 1270; POPPE 1955: 62; POPPE 1960: 49; SCHÖNIG 2000: 89; TMEN I 327-328, IV 386; TUNA 1976: 308; VEWT 135, 196.

doġolan [DWĠWLAN, DWĠLAN] ‘boiteux’ (PC 321; S 225r 13; Z[356]; Bud I 572; ŠS) ← KMo ***doġolan*** ‘id.’ < **doġo-lA-η ~ doġu-lA-η*.

KMo: *doqula* (ZY); *doqulan* (IMP 436); *doγalang* (LNP 56); *ṭoqolan* [KTö *aqsaq*] (RH 274); *doqalang* (= *doġalang*) (HyM); *ṭuġulan* ? (WEIERS 1972a); *doġolan* (VI); *doqulan* [Csag *aqsaq*] (MA); IrMo *doġulang*, *doġul-* ~ *doġula-* ‘to limp, to be lame’. MMo: Klm *doγ^{o}lŋ*; *doγ̣l-* ‘hinken’; Ojr *doġolong*; Bur *doχolo*(*n*); Hlh *dogolon*(*g*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh *dogloη*; Ord *doĠloη*, *doġoloη*; Mgr *doġoloη*, *doġloη*; Dah *dogłon* (KAŁUŻYŃSKI 1969); Szn *doγoloη* (KARA 1990: 291).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: *doqulda-*, *doquldä-* ‘to walk in a dangling way’ (JARRING). Sz: Jak *doġoloŋ*.

A Szanglahban és a Sedzsere-i türkben előforduló *doġolan* ‘sánta’ idegen szó a csagatájban,[357] a mai török nyelvek közül a jakutban van meg. A mongol szó a **doġu-*, **doġo-* ‘sántít, féllábon jár’ ige *-l*(*A*) duratív- és frekventatív képzős formájának a cselekvés

[353] POPPE a Leideni Névtelen mongol anyagáról írt munkájában turkizált formának tekinti a *tegle* alakot (POPPE 1927: 1270).

[354] A képzőről l. RAMSTEDT 1952: 205-207.

[355] DOERFER 1985: 61.

[356] ZENKER s tőle átvéve BUDAGOV is *doġlan* [DWĠLAN] alakban idézi a Szanglahra hivatkozva, ám ott [DWĠWLAN] alak található.

[357] *Moġol aqsaqï doġolan der* ‘A mongolok a sántát dogolannak mondják’ (AG 39).

eredményét mutató *-η* képzős[358] származéka. A feltételezett alapige valószínűleg hangutánzó eredetű.[359]

Mo → MaTu.[360]

◊ DOERFER 1985: 20; KAŁUŻYŃSKI 1961: 123; KWB 93; POPPE 1960: 57; RAMSTEDT 1952: 205-206; RYBATZKI 2006: 357; TMEN I 330-331; VEWT 139.

dolana [DWLANH] 'espèce de prune sauvage appelée aussi *aluča* [ALWČH]' (PC; Ab 262; S 317v 27; Z[361]; ŠS; Bud I 574) ← KMo ***dolāna*** 'id.' < *dologana* ~ *dolugana* < **dolo+gAnA*.

KMo: IrMo *dolono* (Ko), *dolugana*, *dolunu* 'hawthorn' (L). MMo: Klm *dolāna*, *dolān*[a] 'Hagedorn, Weissdorn'; Bur *dolōgono*; Hlh *dolōgono*.

KTö: –. MTö: O: Hor *dōlana*, *dolana*, *dolanä* (← Per) 'Hagedorn, Azarolbirne'. K: Tat *dülänä* 'bojaryšnik' (TatRS); TatB *dolana* (R III 1193), *dulana*; TatTatT *tulana* (TUMAŠEVA 197, R III 1468); Bsk *dunala*, *donala*, *dolana* (IŠBERDIN 1979: 22); Kir *dolono* (JUDAHIN; R III 1720); Kzk *dolana*. T: Özb *dŭlana*; Ujg *dolana*. Sz: Alt *tolono* 'bojaryšnik, ternovnik'; Kmd *tolono* (BASKAKOV 1972: 255); Sór *tolan*, *tolana* 'ein Strauch mit Stacheln' (R III 1192, 1193); Tel *tolono* (R III 1195); Hak *tō* 'plody bojaryšnika'; Szg, Sór *tō* 'id.' (R III 1140); Tuv *dolaġana*, *dolāna*; Jak *dologon*, *dologono*, *doloχono*, *doloquna*, *doluquna*, *dölükünä*.

Az irodalmi mongolban a szó két alakja él, a keleti mongol *dologana* ~ *dolugana* és a jellegzetesen nyugati mongol, kontrahálódott *dolono* ~ *dolunu*.[362] A *dologana* ~ *dolugana* szóvégi képzője a mongol növény- és állatnevekben gyakran jelentkező DenN *+gAnA* képző.[363] CSÁKI indoklás nélkül felveti az alapszó összefüggését a *dolo*(*n*) 'hét (7)' szóval, továbbá tévesen a mongol *+gAnA* képzőt a török *+kIńA* kicsinyítőképzővel kapcsolja össze.[364]

BUDAGOV a *dolana* szót perzsa jövevényszónak véli a Szanglahban, JUDAHIN is iráni eredetűnek a kirgizben. SEVORTJAN, RASSADIN és mások szerint a török nyelvek idekapcsolható szavai mongol jövevények. CASTRÉN nyomán RÄSÄNEN lehetségesnek tartja,

---

358 POPPE 1954: 49, 64; SZABÓ 29, 45.

359 Belőle képzett egyéb szavak: Hal *dogol* 'lesántulás (állatbetegség)' (< **doġu-l*), *dogonco-* (< **doġu-n+čA-*) 'féllábon ugrál, egyenetlenné válik, sántít', *dogol-* 'sántít'.

360 DOERFER 1985: 20; ROZYCKI 61.

361 Olvasata *dulane* 'Name einer Pflanze' (Z 442).

362 KOWALEWSKI *dolono*; LESSING *dolunu*.

363 POPPE 1954: 41, és ez nem választható el a ritka *+gUnA* képzőtől (POPPE 1981: 383, 389).

364 CSÁKI 2006: 92.

hogy az azonos jelentésű hakasz, szagáj és šor *tō* lehet a szó töve, ám török vagy mongol eredete, illetve a továbbképzés módja nem tisztázott.

A csagatáj szó a nyugati középmongol *dolāna* alak átvétele. A tuvai és a jakut kivételével a többi török nyelv is kontrahálódott formát másolt. A szókezdő *t*- mindenütt a *d*-hanghelyettesítése. A horaszániban a vegyes hangrendű alak vissza- vagy továbbkölcsönzés a perzsából.

◊ ANIKIN 2000: 188, 530; DYBO 1996: 10; ESTJa 1974: 269-270; IŠBERDIN 1979: 22; KAŁUŻYŃSKI 1961: 79; POPPE 1981: 384; RASSADIN 1980: 28, 29, 44, 47; SCHÖNIG 2000: 91; TENIŠEV 2001: 123-124; TMEN IV 315-316; VEWT 139.

dotur [DWTWR] 'étoffe grossière' (PC 320); 'the lining of a garment' (S 225r 4) ← KMo ***dotur*** 'id.' < **dotu+r* vagy *dotu+ġur*.

KMo: *dotora* 'inside' (SH); *dotʿona* 'inner, internal, interior', *dotʿora* 'within' (PhP); *dutona* (*dutora* ?) 'inside, interior, inner' (ZY); *dotora* 'drinnen' (LNP); *ṭoṭuna toṭar* [KTö *ič*] 'inner, inside, within; in among' (RH 318); *dotora* 'dans, à l'intérieur' (HyM); *dotar nökčibe* [Csag *iči ötti*] 'pronik emu v nutro', *dotaraqi üker* [Csag *ički öküz*] 'vnutrennij byk', *dotarun qabusun* [Csag *ič qabuġï*] 'šeluha vnutrennosti' (MA 143); IrMo *dotur* 'the internal or inner part of a thing; interior, inside; lining (as of a garment)', *dotugur* 'inner, under- (of garments); along the inner side, within, inside'. MMo: Klm *dotṛ* 'das innere, was innen ist', *dewlēn dotṛ* 'Rockfutter, Pelzfutter'; Bur *dotor* 'vnutrennosti, kiški; vnutrennyj'; Hlh *dotor* 'id.'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh, Ord *dotor* 'id.'; Mgr *tudor*, *turo* 'id.'; Bao *doro* 'id.'; Dah *dotor*, *duatar* 'id.' (TODAEVA 1986), *dotor* (KAŁUŻYŃSKI 1969); Mog *dotan*, *dotona* 'id.' (WEIERS); Sjg *htoro*, *htor* 'id.' (KARA 1990: 292).

KTö: –. MTö: –.

A 'durva szövet, bélésanyag' jelentésű *dotur* (*dotūr* ?) hapax legomenon a török nyelvekben. Az irodalmi mongolban létező *dotugur* (< **dotu+gur*) és *dotur* (< **dotu+r* vagy **dotu+gur*[365]) alakból egyaránt magyarázható.[366] Az alapszó valószínűleg összefügg a mandzsuban megőrződött *do* 'belső szervek, töltelék' szóval.[367]

[365] A *+Gur* képzőről l. POPPE 1954: 58, a DenN *+r* képzőről SZABÓ 57.

[366] L. még *dotuna* 'inner', *dotura* 'within, in, among; lining (as of a garment)', *dotuġsi* 'inward(s), toward the inside'.

[367] ROZYCKI 61.

◊ EDAL 501; RYBATZKI 2006: 345-346.

dönän [DWNAN] ‘poulain de quatre ans’ (PC; MA 143, 403; ML 777b 2; S 225v 26; AG 210; Z; VámbĆSpr[368]; Bud I 576; ŠS[369]; R III 1734) ← KMo ***dönen*** ‘id.’ < **dö*(**r*)+**nAn*.

KMo: *dönen üker* [Csag *dönen uy*] ‘četyrehletnij (byk)’ (MA 143); IrMo *döne*(*n*) ‘four-year-old male animal (bull, camel or elephant); four-year-old mail child’. MMo: Klm *dönṇ* ‘vierjährig (vom Vier); der vierte Tag im Monat’; Ojr *dönün*; Bur *dünen*; Hlh *dönö*(*n*); Ord *Dönö*; Dah *dun* ‘vierjährig’, *dun dah* (KAŁUŻYŃSKI 1969: 124).

KTö: KK *dünän* (HOUTSMA), *dünen* ‘samec-četyrehletka (o skote)’ (KURYŠŽANOV 109); Oszm *dönen* (R III 1734). MTö: O: –. K: Bsk *dünän*, *dünän ayġïr* ‘žerebec po četvertomu godu’; Kir *dönön koy* ‘ovca po četvertomu godu’ (Jud), *dönön*, *dönönšö* ‘vierjähriges Kamel’ (R III 1734); Kzk *dönen qoy* ‘three-year-old ram’, *dönežin* ‘three-year-old cow’; Klp *dönen* ‘3-letnij žerebec’, *dönön*; Nog *dönen* ‘trehgodovalyj žerebec’. T: Özb *dŭnån* ‘baran ili lošad´ po četvertomu godu’; Tur *dunan* ‘two-year-old’ (SHAW); Ujg *dönän* ‘četyrehletnij (o životnyh)’; Tar *dönen* (R III 1734). Sz: Alt, Leb, Tel *tönön* ‘žerebenok ili telenok po četvertomu godu; Füllen oder Kalb im vierten Jahre’ (R III 1249); Tub *dönön* ‘samec do 3 let (o skote)’ (BASKAKOV 1966); Tuv *dönen* ‘četyrehgodovalyj (o krupnom rogatom skote i lošadjah).

A *dönän* a középkipcsakban a 13. század közepén megjelenő és hím állatokat jelölő mongol eredetű szó. A négyéves nőstényekre az ebből képzett *dönäǰin* szót használják a mongol nyelvekben, amely szintén sok török nyelvbe bekerült.[370] A *dönän* eredeti jelentésének elhomályosulásával a szó a turkiban kétéves, a nogajban, a karakalpakban és a tuba-kiži nyelvjárásban hároméves állatot jelöl. Etimológiája a már csak derivátumaiban kimutatható **dö* ‘négy’ szó DenN **+nA*(*n*) képzős formája.[371] A mongol alapszó összefügg az ótörök *tört* (*dörd*) ‘négy’ szóval.

⇒ *dörben*; ⇒ *qunan*

Mo → MaTu.[372]

---

[368] VÁMBÉRYnél a *donan* ‘ein Vierjähriges Pferd’ inkább özbeg szónak tűnik. L. a következő lábjegyzet is.

[369] *donan* ‘vierjähriges Pferd’ (KÚNOS 59).

[370] ESTJa 1980: 278.

[371] A rekonstruált szótövet l. *dörben* ‘4’ < **dö+*r+ban*; *döčin* ‘40’ < **dö-čin*; a képzőről l. POPPE MA 69.

[372] DOERFER 1985: 102; ROZYCKI 60, 64.

◊ ANIKIN 2000: 191, 545; CSÁKI 2006: 93-94; EDAL 1493; EREN 1999: 121; KWB 99; ML 80; POPPE 1960: 110; RASSADIN 1980: 21; SCHÖNIG 2000: 92-93; ŠČERBAK 1961: 94, 116, 120, 131; VEWT 140.

dörben [DWRBAN] '4' (AG 56) ← KMo ***dörben*** 'id.' < **dö+*r+bAn*.

KMo: *dörben* 'vier' (SH); *dörben* (PhP); *dürben* (ZY); *dörben* (LNP); *dörben* (IMP 436); *dörben* (HyM); *dörben* (VI); *dörben* (MA 143, 144, 181 stb.); IrMo *dörbe*(*n*) 'four'. MMo: Klm *dörwṇ*; Bur *dürbe*(*n*); Hlh *dörröw*, *dörwön*; Ord *dörwö*; Dah *dureb*, *durben*, *durbun* (TODAEVA 1986), *dur´b* (KAŁUŻYŃSKI 1969: 124); Mog *durbon* (WEIERS).

KTö: –. MTö: –.

Sedzsere-i türk című munkájában Abul-Gázi idegen szóként említi népetimológiás magyarázattal.[373] A mongol *dörben* '4' etimológiájához ⇒ *dönen*.

◊ EDAL 1493; KWB 100; POPPE 1960: 110; RYBATZKI 2006: 415-416; TMEN I 329-330.

düläy [DWLAY] 'sourd' (PC; S 225v 13; Z[374]; Bud I 574; ŠS[375]) ← KMo ***dülei*** 'id.'.

KMo: *dülī* (LNP 57); *düle*(*i*) (IMP 436); *dülei* [KTö *ṣaġïr*] (RH 274); *dülei* (HyL); *dülei* (VI); *dülei* [Csag *saġïr*, *saqïr*, *saġrau*] (MA 147); IrMo *dülei*. MMo: Klm *dülē*; Bur *dülī*; Hlh *dülī*; BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csh, Ord *dülī*; Ord *ᴅulī*; Mgr *ᴅulī*; Dah *dulī*.

KTö –. MTö: O: –. K: Kir *dülöy* 'gluhoj; ušnaja sera'; Kzk *dŭley* 'stupid, crazy'. T: Ujg *döläy* 'bestolkovyj; durakovatyj, neumnyj'. Sz: Alt *tüley*; Szj, Tel *tüläi* 'stumpsinnig, dumm, töricht, taub' (R III 1568); Tuv *düleyek*, *düley*; Jak *dyülei*, *žülei*.

A török nyelvekben a Szanglahból ismert először a *düläy* 'süket' szó, amely viszonylag szűk areában elterjedt mongol jövevény. RADLOFF a szibériai török adatokat tévesen a törökországi török *deli* 'bolond' szóval kapcsolja össze.[376]

A mongol *dülei* szó a középmongol kortól kezdve jól adatolt. A csagatáj és a modern török nyelvek megőrizték a szóvégi diftongust.

---

[373] *moġol törtni dörbän der yat el bu yigitlärgä dörbänlär tep at qoydïlar* 'mongolul a négy dörben, és az idegen nép e legényeket dörbenlernek, vagyis négyeknek hívja'(AG 56).

[374] Átírásában *dulay* 'taub', adata a Szanglahból való.

[375] ŠEYX SULEYMAN szótárában a [DWLAYY] címszó alatt keverednek a homográf alakok, a *dolayi* 'etraf, hat' és a téves *düleyi* 'saġïr'. KÚNOS kiadásában is *dolayi* 'taub' (KÚNOS 58).

[376] R III 1568.

◊ EDAL 505-506; ESTJa 1980: 324-325; KAŁUŻYŃSKI 1961: 44; RASSADIN 1980: 60; VEWT 140, 504.

E

ečigä [AYČyKH] 'père' (PC 99; AG[377]; ŠS[378]) ← KMo ***ečige*** 'id.' < **eči+GAn*.

KMo: *ečige*, *eči'e*, *ečē* (SH); *ečige* (ZY); *ečke*[379] (LNP 1255); *ečige* [KTö *ata*] (RH 230), *qadum ečige* [KTö *qayïn ata*] 'father-in-law' (RH 232); *ėčige* (VI); *ečka* (LIGETI 1965: 272); *ečige* (HyM); *ečige* [Csag *ata*] (MA 142, 151, 166 stb.); IrMo *ečige*. MMo: Klm *ets^{e}ge* (*etsgə*, *etskə*) 'Vater; alter Mann'; Bur *esege*; Hlh *eceg*. BMo: Dar, Dzs *ešeg*, *edžē*; Dör, Gor, Najm, Har, Tüm *āw*; Dzsl *adžā*; Bov *ešeg*, *āw*; Džar, Ucs *āw*, *adžā*; Arh *ečig*, *edžē*; Onn *āb*, *ečig*; Sgl *ecei*; Csh *ečig*, *āw*; Ord *ečige*; Dah *ečihe*, *ečige* (KAŁUŻYŃSKI 1969), *ečig* 'otec', *eškē* 'djadja (mladšij brat otca)' (← MaTu) (TODAEVA 1986).

KTö: –. MTö: –.

Abul-Gázi Sedzsere-i türkjében mongol glosszaként többször előfordul az *ečigä*, de nem eleme a török lexikonnak. Hangtanilag problémás, de nem kizárható, hogy etimológiája összefügg az ótörök *ečū*[380] 'ős; nagyapa, apai ági felmenő' szóéval.[381] Ugyanakkor nem elfogadható, hogy az *ečige *eči* (< **ete*) eleme és a török *ata* 'apa' szó az altaji nyelvek közös lexémája,[382] mindkettő nagy valószínűséggel gyermeknyelvi szó. A dahúr *eškē* szót jelentése miatt tartjuk visszakölcsönzésnek a tunguzból.

Mo → MaTu.[383]

◊ EDAL 279; 547-548; DOERFER 1985: 117; POPPE 1960: 6; RYBATZKI 2006: 21; SCHÖNIG 2000: 93; TMEN I 187-188; TUNA 1972: 224-225.

---

[377] *moġol atanï ečigä der* 'a mongolok az apát ecsigének mondják' (AG 53, 68).

[378] Tévesen *ičkä* 'Vater' (KÚNOS 81).

[379] POPPE utal Ibn Muhanná *ača* 'otec' adatára, ez azonban nem idetartozó másik szó.

[380] „*ečū* seems rather vaguely 'ancestor'; very rare; perhaps survives in SW Anat. *acu* 'grandfather (also elder brother) SDD 69. Türkü VIII *ečūm apām*, etc. see 1 *apā*; Uyğ. VIII ff. Man. *ačesi* (sic) do.: Xak. XI KB (in an invocation of God) *ay mengü ečü* 'oh everlasting ancestor'" (ED 20).

[381] Az ötlet először KWb 129.

[382] EDAL 547.

[383] DOERFER 1985: 117; ROZYCKI 66.

egäči [AYKAČY] ‘büyük kız kardeš, abla’ (ML 777a 16; KN; Bud I 201), ***egäči*** [AaGǰY, AYKAǰY, AKAǰY] (PC 28, 119; TA 116r 15; MA 151, 286; Ab 67[384]; Bab[385]; S 108v 9; Z; ŠS 54[386]; R I 697), ***äkäǰi*** [AKǰY] ‘büyük kız karındaş’ (Ab 22[387]; VámbĆSpr; ŠS[388]; R I 678) ← KMo ***egeči*** < **ekeči* > ÓTö **äkäč*.

KMo: *egeči* (SH 42); *ekeči* (ZY); *egeči* (LNP); *egeči* [KTö *ekeči*] (RH 231); *egeči* (HyM); *egeči* [Csag *egeči*] (MA 151, 286); IrMo *egeči*. MMo: Klm *ektši*; Bur *egeše*; Hlh *egč*. BMo: Dar, Dör, Gor, Dzs, Džar, Onn, Hes *eχš*, Arh, Brn, Ur, Sgl, Csh *egč*; Ord *egeči*; Mgr *geče*, *kaǰi*; Dah *ekči*, *egši* (TODAEVA 1986); Sjg *əgečə*, Bao *egči*, Szn *əγəci* (KARA 1990: 293).

KTö: KK: *ägäči* (Hou); *egeči* (CC 84); *egeči* (KURYŠŽANOV 109); U *mägäči*, *qaγ-a mägäči* ? ‘tante paternelle’ (LIGETI 1966: 182). MTö: O: TTö *eğeçi* ‘kızkardeş’ (DD II 509); Tkm *ekeǰi* ‘ekedži (obraščenie k staršej sestre muža)’. K: Krč-blk *egeč* ‘sestra’; Kum *egeči* ‘tetja (sestra otca ili materi)’. T: Özb *egači*; Lop *aġičä*; UjgT *igiče* (YAKUP 2005: 84). Sz: Hak *igäči* ‘svojačenica’, *nigeǰi* ‘nevestka (žena staršego brata)’.

Az *egäči* (*ekäči* ?) a mongol kor után a középkipcsak forrásokban jelentkező mongol jövevényszó. A csagatájban és a türkmenben a *k* hangot tartalmazó formák a régi török *äkā̄* ‘nővér’ hatására alakultak.[389] Nagyon korán felmerült az irodalomban, hogy a mongol, illetve török *egeči* vagy *ägäči* egy ősibb *eke* vagy *äkā̄* ‘**idősebb női rokon’ jelentésű szó kicsinyítőképzős származéka.[390] Problémát jelent azonban a gutturálisok eltérő képviselete. Az ótörök *äkā̄* megfelelője ismert a mongol nyelvekben is, jelentése ‘anya’.[391] A dahúrban szóhasadás következet be: Dah *ege* ~ *ehe* ~ *eg* ‘anya’ vs. *eke* ~ *ekê* ‘idősebb nővér’.[392] A Kasgárinál előforduló *äkäč*[393] szót CLAUSON hapax legomenonnak tartja. Az ujgur *äkäč ït*[394]

---

[384] Az Abuska szerzőjének megjegyzése: „*Kāf kāf-i Aǰemīdir*”. ATALAY *igeči* alakot olvas.

[385] *Yunus χanning ikinǰi qïzï Sulṭān Maḥmūd χan ve sulṭān Aḥmad χanning egäčisi edi* ‘Junusz kán második lánya Szultán Mahmud kán és Szultán Ahmed kán nővére volt’ (Bab 19).

[386] *ekeče* ‘ältere Schwester’ (KÚNOS 61).

[387] Az Abuska szerzőjének megjegyzése: „*Kāf kāf-i Arabīdir*”. ATALAY *ekeči* alakot olvas.

[388] *ekči* ‘ältere Schwester’ (KÚNOS 61).

[389] Adatokat l. ESTJa 1974: 222-224, ill. ED 100 (*äkā̄*), 102 (*äkäč*).

[390] Pl. KWb 118, BROCKELMANN 1954: 93.

[391] Az adatokat l. RYBATZKI 2006: 64.

[392] KAŁUŻYŃSKI 1969: 128, 129.

[393] [AKAǰ] (DANKOFF-KELLY 99); „*äkäč* D. Hap. leg.; Dim. f. of *äkā̄* ‘a small girl who displays intelligence and makes herself, as it were, the (elder) sister of the clan’; this word is applied to her as a mark of respect” (ED 102).

kifejezés mindenképpen ezzel függ össze. Elképzelhetőnek tartom, hogy már az ótörök szó is mongol másolat, de a középtörök kortól ismert forma újabb kronológiai rétegbe tartozó jövevényszó. A mongol *ege-* kétszótag megmaradása egy korábbi *eke-* alakot tételez fel.

◊ EDAL 522; ML 54; POPPE 1960: 56; POPPE 1962: 335; RAMSTEDT 1957: 91; RYBATZKI 2006: 64-65; SERTKAYA 1992: 271; ŠČERBAK 1997: 203; TMEN I 191, II 91-92; VEWT 38.

elǰigän [AYLČYKAN, AYLǰYKAN] 'âne' (PC 130; S 112v 16; ŠS 58[395]) ← KMo ***elǰigen*** 'id.'.

KMo: *elǰige* (ZY); *elǰigen* (LNP 1263); *elǰige*(*n*) (*ölǰigen* ?) [AwWlǰGA] (IMP 437); *elǰigen* (RH 216); *elǰigen* (HyM); *elǰigen* [Csag *ešäk*] (MA 152, 153, 169); *elšiken* (POPPE 1925: 197); IrMo *elǰige*(*n*). MMo: Klm *eldžŋnə*, *ēldžŋnə*; Bur *elžege*(*n*); Hlh *ildžig*, *ildžgen*; Ord *elDžige*; Mgr *rD'z'iGe*, *iD´z´iGe*; Sjg *ilǰigen* (KOTWICZ 1953: 443); Dah *elǰig*; Mog *elǰigōn* (RAMSTEDT 1906); *elǰigan* (LIGETI 1964: 42); Sjg *çiγen*, *çiγin*, *çigin*, *ǰiγen*; *elčiγen*, *ilǰigen ėnčiγen*, *d´igen* (NUGTEREN – ROOS 59); Bao *elǰige*; Szn *ənǰəγə* (KARA 1990: 293).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: Szl *enǰige* (DRIMBA 1976: 419); Sujg *el´džigen*. Sz: Alt *äldyigän* (R I 822); Tuv *elčigen*.

Az *elǰigän* mongol jövevényszó a fenti török nyelvekben. Régóta próbálják összekötni a török *äšgäk*, *äšäk*, *äšyäk* 'szamár' szóval,[396] amely CLAUSON szerint az *äš-* 'baktat' ige származéka. ERDAL az ótörök *-gAk* képző tárgyalásakor példái között sorolja az *äšgäk* szót is, és hivatkozik DOERFER személyes közlésére, hogy tudniillik a haladzs *äšgä* 'szamár' szót maga is az *äš-* ige *-GA* képzős származékának tartja. A török és a mongol szó között a kapcsolat csak a tőmorfémák szintjén képzelhető el, képzésük módja más. DOERFER ugyanakkor összetartozásukat nem érzi meggyőzőnek, ám az az érve, hogy a török *-š-* és a mongol *-lǰ-* megfelelésére nincs más példa, nem állja meg a helyét.[397]

◊ ERDAL 1991: 393; EREN 1999: 138-140; RASSADIN 1980: 6; ROZYCKI 67; RYBATZKI 2006: 99; ŠČERBAK 1997: 151; TMEN I 191-192, II 65-66; VEWT 40.

---

[394] *äkäč ït* 'Schwesterchen-Hund, Hündin' (UWB 362).

[395] Tévesen *ilčikyan* 'Esel' (KÚNOS 84).

[396] Összefoglalásukat l. TMEN II 75-76; ESTJa 1974: 317-318; EREN 1999: 138-140; legutóbb EDAL 525-526.

[397] L. TMEN I 192, viszont vö. pl. IrMo *tarbalǰi* 'sparrow hawk' ~ Tö **taz bašï*.

emägän [AYMKAN] ‘femme’ (PC 137; S 115 r 4; ŠS 61) ← KMo ***emegen*** < *eme* + *GA*(*n*).

KMo: *eme* ‘Frau; Gattin’, *emege* ‘(altes) Weib’ (SH); *eme* (LNP 1263); *eme* ‘hedevstvennica, ženščina, samka’, *emegen* ‘staruha (IMP 437); *eme gü’ün* ‘femme’, *emege* ‘mère du mari’, *emegen* ‘vieille femme’ (HyM); *eme* ‘femme’, *emegen* ‘vieille femme’ (VI); *eme* [Csag *tiši*] ‘samka’(MA 153); IrMo *eme* ‘woman, wife, female’, emege ‘grand-(mother)’, *emegen* ‘old woman, old wife’, *emegen eke* ‘grandmother’. MMo: Klm *em*^{e} ‘Weib, Frau; weiblich’, *emgə* Ahnin, Grossmutter’, *emgṇ* ‘Alte, Weib; Frau’; Bur *eme* ‘ženščina; samka’; Hlh *emgen*; Ord *emegen* ‘vieille femme, femme d'un certain âge; épouse (quand elle n'est plus jeune)’; Mgr *mugen* ‘femme âgée’; Dah *emehe au-* ‘heiraten, eine Frau nehmen’, *emhe*, *emih* ‘Weib, Gattin’, *emhun*, *emχun*, *emχun χu* ‘Weib’ (KAŁUŻYŃSKI 1969).

KTö: KK *emegen* ‘alte Frau’ (CC). MTö: O: –. K: Krč-Blk *emegen* ‘čudovišče, ciklon, velikan’. T: –. Sz: Alt *emegen* ‘počtennaja ženščina; supruga, žena; staruha’; Kmd, Tel *emegen* ‘staruha, žena, supruga’ (BASKAKOV 1972; R I 948-949); Tub *emeen*, *emegen* ‘žena, ženščina’ (BASKAKOV 1966); Jak *ämäχsin* ‘staraja, prestarelaja ženščina, staruha, bAbuska’.

Az *emägän* ‘asszony, nő’ szót a török nyelvi források közül legkorábban a Codex Cumanicus említi. Mongol eredetű, egy szűk areában lett jövevényszó. A csagatáj adat a Szanglahból hapax legomenon.

A mongol átadó a gyermeknyelvi *eme* ‘anya, nagyanya, feleség stb.’ +*GA*(*n*) képzős derivátuma.[398] Az *-ege-* sehol nem vonódott össze a mongol nyelvekben, a második nyílt szótag vokálisának az elíziója a jellemző.

◊ EDAL 526-527; KAŁUŻYŃSKI 1961: 45; POPPE 1955: 153, 242; ROZYCKI 69; RYBATZKI 2006: 117; VEWT 42.

erkä [AYRKH] ‘élevé avec tendresse’ (PC; S 100r 13; VámbĆSpr: ‘das verzärtelte und unerzogene Knabe, die Verzärtelung’; Z[399]; ŠS), ***ärkä*** [ARKH] ‘agacerie, coquetterie; élevé délicatement’ (PC; Ab; ŠS; R I 776: 1. ‘Verzärtelung, Verweichlichung; verweichlicht, verzärtelt, verzogen’ 2. ‘Liebling’ 3. ‘Koketterie’). ← KMo ***erke*** ‘self-willed, willed, willfull, wayward, capricious; spoiled (of children); willfullness, waywardness, capriciousness’.

[398] Az *eme* a törökben is, a mongolban is ismert, az adatokat l. ESTJa 1974: 220-222. A képzésről l. még ⇒ *abaġa*; ⇒ *äbügän*.

[399] Tévesen: *irka* ‘verzärteltes Kind’.

Származék: ***erkälä-***, ***ärkälä-*** ‘verzärteln, schlechte Erziehung geben’ (VámbĆSpr; R I 779; MA 247[400]).

KMo: IrMo *erke* 1. ‘right, privilege; power, authority’ 2. ‘self-willed, willed, willfull, wayward, capricious; spoiled (of children); willfullness, waywardness, capriciousness’. MMo: Klm *erkə* ‘lieb, zart’; Bur *erχe*; Hlh *erχ*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *erχ*; Ord *er^{k}χe*.

KTö: Hvá *ärkä* ‘ljubimec, neženka, izbalovannyj’ (NADŽIP 1979: 183); KK *erkelen-* ‘weichlich, verzärtelt werden’. (CC 93). MTö: O: TTö: *erke* ‘fazla nazlı v serbest büyüyen çocuk’ (DD 546); AzD *ärkä*. K: Tat *irkä*; TatT *irkä* (R I 1464); Bsk *irkä*; Kir *erke*; Kzk *erke* (Shnit; R I 777); Klp, Krč-blk *erke*; Blk *ärk‘ä* (PRÖHLE); Kum, Nog *erke*. T: Özb *erka*; Tur *irka*; Ujg *ärkä* ~ *äkä*. Sz: Alt *erke*; Leb, Tel *ärkä* (R I 776); Hak *irke*; Tuv *erge* ‘nega’; Jak *erke*.

Régi török jövevényszó a mongolban.[401] A csagatáj szavakat a 2. jelentéscsoport másolatainak kell tartanunk. A belőle képzett ige a török[402] és a mongol nyelvekben[403] egyaránt megtalálható, de minthogy a *+lA-* DenV képző mindkét nyelvcsaládban ismert, egyértelműen nem dönthető el, hogy belső török képzés-e vagy kölcsönzés. Igen korán, már a Codex Cumanicusban az igei formával találkozunk, ezért az utóbbit tartjuk valószínűbbnek.

Mo → MaTu.[404]

◊ BERTA 1981; CSÁKI 2006: 99-101; ESTJa 1974: 296-297; POPPE 1962: 336; RYBATZKI 2006: 155-157; SCHÖNIG 2000: 97-98; SCHÖNIG 2000a: 245; TMEN I 189-190, II 44; VEWT 48.

erkä[b]či [AYRKǰY] ‘naperstok’ (MA 404), ***örkäbči*** [AWRKABǰY] (S 45r 12), *urġači* ? [AWRĠAČY] (S 71r 18), [AWwRĠAaČY] (BL[405]) ‘anguštwāna; ring-thimble’ ← KMo ***erkebči*** (***örkebči*** ?) ‘id.’ < **here+kAi+bči* | vö. ÓTö *ärngäk* ‘finger’ < **är+än+GAk*

.

[400] Az *erke*(*le*)*di χatun* ‘ženščina laskalas’ POPPE emendációja.

[401] L. ÓTö *ärk* 1. ‘authority’ 2. ‘freewill, independence’.

[402] CC *erkelen-* ‘weichlich, verzärtelt werden’; Tat *irkälä-*; Kum *erkele-*; Kir *erkele-* 1. ‘laskat´sja’ 2. ‘vozlagat´ nadeždy’; Kzk *erkele-*, *erkelet-*; Tur *ärkilä-* (JARRING); Ujg *ärkilä-* ~ *äkilä-*.

[403] IrMo *erkele-* ‘to display affection or love (toward parents); to play (of children).

[404] TMEN I 189; ROZYCKI 71.

[405] THÚRYnál *urġači* ‘a szabó gyűszűje’.

KMo: *heregai* ‘Daumen’ (SH); *herekeyin* (Gen.) ‘des Daumens’ in: *herekeyin dergede qurūn* ‘Zeigefinger’, ‘der Finger neben dem Daumen’ (LNP 75); *erekebči* [KTö *ölšek*] ‘thimble’ (RH 288); IrMo *erekeibči*, *erkebči* ‘thumb ring (worn as an ornament and for protection in archery)’, *erkei*, *erekei* ‘thumb, big toe’. MMo: Klm *erkēptši* ‘Daumenring (wurde früher beim Bogenschiessen angewendet); Däumling (das Handschuhs)’; Bur *erχībše* ‘napal´čnik’, *erχī* ‘bol´šoj palec’; Hlh *erχīwč* ‘íjazáskor használt gyűszű a hüvelykujjon’, *erχī* ‘hüvelykujj’; Dah *χerget* ‘Daumenring’ (KAŁUŻYŃSKI 1969); *herehebeci* ‘archer’s tumb-cover’ (MARTIN 1961).

Csak a csagatáj szótárakban fordul elő mongol eredetű *erkebči* ~ *örkebči* ‘gyűszű’ szó. A Mukaddimat al-Adabban azon török szavak listájában található, amelyeknek nincs mongol fordításuk, a romlott alakot POPPE emendálta, l. fent. A Szanglahban két helyen fordul elő, *örkebči* és *urġajï* alakban, az utóbbi nem létezik, „ghost-word”, valószínűleg az *urġačï* ‘asszony’ jelentésű szóval keveredett. Fath-Ali Hán Kadzsar ezt az utóbbi romlott alakot vette át szótárába, a Behdzset ül-lugatba.

A mongol *erkebči* ‘gyűszű’ szó az *erekei* ‘hüvelykujj’ DenN +*bči* képzős származéka.[406] Ha a Szanglah *örkebči* adata helyes, ez az egyetlen adatunk a szókezdő labializálódására.

◊ DOERFER 1985: 69; ERDAL 1991: 75, 91; KWb 125; RAMSTEDT 1952: 207; RYBATZKI 2006: 157.

I, Ï

irävül, ***erävül***, ***irävil***, ***hirävül***, ***herävül*** [AYRAWL, ARAWL, AYRAWYL, HyRAWL, HRWL, HRAWL] ‘avantgarde; troupe qui marche en avant de l’armée pour l’éclairer; troupe envoyée en avant poursoutenir l’avant-garde; archers qui engagent le combat en déchargeant leurs armes’ (PC 10, 102, 515; ML 778a 6[407]; Ab[408]; TIH 249; Bab[409]; AG 318; S 36v 21, S

[406] A képzőről l. POPPE 1954: 40; SZABÓ 61.

[407] *hirevül* ‘harpte ön safta savaşan kıta; öncü, öncü bölüğü, ileri kol’ (ML).

[408] ATALAY kiadásában *hirvul*, *hiravul* ‘Cenk mahallinde karavul ardınca bir mikdar âdem gönderseler yardım tarîkile anga dirler ve cenkden ol çarha cenkin idenlere dahi dirler’ (Ab 386).

[409] *baranġar u ǰavanġar u ġol u hirävül u atlïġ yayaqnï yasap yasal bilä … bolduq* ‘hadrendbe állítottuk a balszárnyat, a jobbszárnyat, a centrumot, az előörsöt, a lovasságot és a gyalogságot’; *baranġar ǰavanġar ġol hirävülni tartīb qïlïp* ‘csatarendbe állítottuk a balszárnyat, a jobbszárnyat, a centrumot és az előörsöt’ (Bab

323v 9[410]; Z 144[411], 940[412]; VámbĆSpr[413]; Bud II 185; ŠS[414]; R I 249[415]; R I 1457[416]; R I 755[417]) ← KMo ***ire'ül*** < *ire-GUl-GUl*.

KMo *ire-* 'kommen, zurück kommen', *ire'ul-* 'kommen lassen, bringen' (SH); **ire-* 'kommen' (LNP). IrMo *iregül* 'vyzov na poedinok' (Kow 321), *iregül* 'that which prompte to come, allures, entices; whistle for alluring birds; decoy bird put in a cage to entice other birds for capture; call, calling out' (L); *ire-* 'to come, arrive, approach', *iregül-* 'to let come, call, send for'. MMo: Klm *ir-* 'kommen, anlangen', *irūl* 'Angekommener, Fremder; Anrufung'; Hlh *irūl* 'jövevény, (nemrég) jött, hívó', *irūl-* 'jönni hagy v. késztet, ideküld', *ire-* 'jön, érkezik'; Dah *ir´-* ~ *ire-* 'kommen'.

KTö: Oszm *häravul* 'eine vorgeschobene Wache, Patrouille' (R II 1784; KIRKKILIÇ 1999[418]). MTö: O: –. K: Kir *erōl* 1. 'poedinok' 2. 'razvedka'. T: Özb *χiråvul* 'ist. avangard, peredovaja čast´ vojska'. Sz: –.

A csagatáj történeti irodalomban e gyakran előforduló mongol eredetű terminussal a hadsereg-csapattest előtt álló egységet nevezték meg. Az oszmánli adat átvétel a csagatájból, a mai özbegben pedig elavult, könyvnyelvi szó.

A mongol szó etimológiájáról több vélemény fogalmazódott meg. RADLOFF szerint az *ir*, *är* 'ember' és a *qol* 'a sereg szárnya, csapategység' szavak összetétele, de etimológiája nem elfogadható.[419] BANG a törökből magyarázza, és a **yara-ġu+l* alakból indul ki, ahogy az általa *äräül*-nek olvasott szó esetében is: **yaraul* > *yäräül* > *äräül*; **yaraul* > *yïraul* > *yiräül*,

---

137, 143). *Haydar Kükäldaš … irävül edi* 'Hajdar Kükeldas volt az előörs (vezetője)'; *baranġar bilä irävülgä pešāpeš uruš yetmädi* 'a balszárny és az előörs nem is keveredett harcba' (Bab 61, 143). A perzsa fordításban mindkét helyen *hirävül* áll.

[410] *erävül* 'be rūzen qaravul-rā gūyend ki der-vaqt-i ḥareket-i lešker ez 'aqab-i χasm der meyāne mī-refte bāšed ve anrā herevül nīz χ^{v}ānend', *herevül* 'pīš-ā-pīš lešker be 'unvān ṭarḥ rāh revend … va anrā Özbekiyā erevül gūyend'.

[411] AYRAWL, AYRAWYL = 'muqaddimatu'l lešker', 'Vortrab des Heeres' (= S).

[412] *harawal*, *hirawal*, *hiraul*, *harol* 'qaravul'.

[413] *eraul*, *hiraul* 'die Vorposten einer Armee'.

[414] *araol* 'Vorhut eines Heeres Während des Marsches, Vorposten, Reiter', *heraval*, *iraul* 'Vortrab des Heeres' (KÚNOS 13, 76, 90).

[415] *araul* 'Vorposten, Vorhut, Vortrab, Nachtrab'.

[416] *iräül* 'Avantgarde'.

[417] *äräül* 'Vorposten, Vorhut'. AG idézettel, és utalás Báburra.

[418] A *çarkacı* címszó alatt: „Özbek lisanında heravul Türkî'de karavol derler".

[419] R I 1457.

irəül.[420] CLAUSON a mongol *eri-* 'to seek' ige derivátumának véli, és a variánsokat *h-* szókezővel analógián alapuló alakoknak tekinti.[421] ŠČERBAK a mongol *ire-* 'to come, arrive, approach' ige *-GUl* képzős derivátumának tartja.[422] DOERFER a *hirävül* alakot fenntartással a mongol **hirä-* ~ **hiri-* 'sich absondern' igéből származtatja.[423] A források elemzése alapján azt állapítja meg, hogy a ⇒ *manglay* olyan élcsapat, amely a sereg előtt helyezkedik el, a *hirevül* pedig egy különálló harci osztag élén áll, és a ⇒ *qaravul*-tól abban különbözik, hogy inkább az ellenséges csapatok megfigyelése a feladata, ez pedig inkább önálló harci osztag, amely a támadással elindítja a csatát. SCHÖNIG a mongol *ire-* 'jön, közeledik' ige műveltető képzős *iregül-* 'hív, hívogat' alakjának *-Xl* képzős származékának gondolja amely aztán haplológiás okból lerövidült, és a jelentése 'Duellant, Vorkämper' volt.[424]

A kirgiz *erōl* 'párviadal' és 'felderítés, felderítő egység' jelentései az sugallják, hogy az adatok keverednek. A kirgiz szó első jelentése megfelel az irodalmi mongol *iregül* '(párviadalra) kihívás, csalogatás' szóének. Képzését tekintve az *iregül-* 'hív' *-GUl* képzős származéka, amely aztán haplológiás okból lerövidült. A 'felderítés, felderítő egység' jelentés jobban érthető egy mongol **eregül* (< *eri-*, *ere-* 'keres, kutat'[425]) alakból. Az **iregül* és **eregül* keveredtek a kirgizben, de valószínűleg már a csagatájban is, és ily módon érthető a szótárak többségének az a megjegyzése, hogy a *qaravul*-hoz hasonlatos a jelentése. A szókezdő *h-* inetimologikus. CSIKY[426] a perzsa forrásokból úgy látja, hogy minden hadtestnek lehetett ilyen előcsapata, felderítő őrjárata: *hirevül-i čapavul*, *hirevül-i šiqāvul*, *hirevül-i barāṅġār*, *hirevül-i ǰavāṅġār*.

◊ ML 42; TMEN I 532-535, IV 91; VEWT 47.

ïrǰay- 'skrežetat´ zubami' (MA 198; S 97v 27; VámbĆSpr; Bud I 186; R I 1470) ← KMo ***irǰai-*** 'id.' < **ir-ǰa+yi-*.

---

[420] BANG 1919: 58-59.

[421] S 94.

[422] ŠČERBAK 1962: 128; ŠČERBAK 1996: 224.

[423] *hirä'ül* 'die jenigen, die sich (vom übrigen Heere) abtrennen (um vor den Heeren den Zweikampf zu beginnen, „untar heriun tuêm", wie es im Hildebrandslied heisst)' > 'Duellant, Vorkämper' (TMEN I 33, 533-535).

[424] SCHÖNIG 2000: 101.

[425] KMo *eri-* 'suchen' (SH); *eri-* 'suchen' (LNP). IrMo *eri-*, *ere-* 'to seek, look for, search'. MMo Klm *er-* 'wünschen; fragen; suchen'; Hal *er-* 'keres, keresgél; kér, kíván'; Dah *eri-* 'bitten' (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

[426] CSIKY 2006: 450.

arǰay- (S 98r 14) ← KMo ***arǰai-*** ‘id.’.

Származékok: -(*X*)*t*-: *ïrǰayt-* ‘montrer ses dents en riant’ (PC 103; ŠS, R I 1470).

KMo: *irǰai-* ‘ulybat´sja; oščerit´ zuby’ (MA 198); IrMo *irǰayi-* ‘for a row or group or small objects to move or appear; for teeth to show; to grin, sneer’, *arǰayi-* ‘to show one’s teeth, grin; to be rough or uneven’. MMo: Klm *irzǟ-*, *irzɛ:-* ‘die Zähne zeigen; lächeln, grinsen; die Zähne fletschen, drohen’, *irwlz*^{a}-, *irwlz*^{a}-, *jarwlz*^{a}- ‘grinsen, flennen; lächeln, zu Weinen od. zu Lachen anfangen, *irωs̥* ‘das Lachen; Gelächter, das Grinsen’, *jarzǟ-* ‘grinsen, die Zähne zeigen; offen sein, so dass das innere sichtbar ist’, *jarωǟ-* ‘grinsen, den Mund verziehen’; Bur *ardžai-*, *ardži-* ‘byt´ šeršavym (ili korjavym, nerovnym); byt´ pokrytym pjatnami; byt´ kurčavym (ili v zavitkah)’; Hlh *ardzai-*, *yardzai-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn *ardžī-*; Ord *irdžǟ-*, *ardžā-*; Mgr *rDzē-*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *ïržay-* ‘skalit´sja, osklabit´sja; ščerit´sja’; TatB *ïrcait-* ‘die Zähne fletschen, den Mund verzerren, den Mund verziehen (beim Lachen)’ (R I 1373); *ïržay-* ‘skalit´sja, pokazat´ oskal’, *teš* (*awïð*) *ïržayt-* ‘skalit´ zuby’; Kir *ïrǰay-*, *ïrǰïy-*, *ïrsay-*, *ïrsïy-* ‘osklabit´sja’; Kzk *ïržïy-*, *ïrsïy-* ‘to gape (of a wound); to grin’; *ïržïyïp kül-* ‘to grin from ear to ear’; *ïržïyt-* ‘to show (bare) one’s teeth’; Klp *ïržïy-* ‘ulybat´sja; grimasničat´’; KarK *ïrzay-* ‘ulybat´sja, usmehat´sja’; KarH *irsayt-* ‘oskalivat´sja, ščerit´sja’; KarT *iršait-* ‘skalit´ zuby’; KrT *ïrǰay-*; Nog *ïržay-* ‘osklabit´sja’, *ïrǰayt-* ‘skalit´ (zuby)’; Kum *iržay-* ‘ulybat´sja’. T: Özb *iržay-* ‘uhmyljat´sja; skalit´sja, ščerit´sja’; Ujg *irǰayiš* ‘ulybka; usmeška; uhmylka’, UjgD *heǰiyiš* ‘id.’, *heǰay-* ‘ulybat´sja, usmehat´sja’; Tur *irǰay-* ‘to laugh foolishly, to simper, to grin’ (SHAW). Sz: Alt *ïrsay-* ‘vypjačivat´sja, torčat´’, *ïrčay-* ‘skalit´ zuby, ulybat´sja vo ves´ rot’; Tel, Sór *ïrčait-* ‘die Zähne fletschen, den Mund verzerren, den Mund verziehen (beim Lachen)’ (R I 1372); Hak *ïrsay-* ‘vystupat´, vydavat´sja, torčat´ (napr. o verhnih zubah, o skulah); oskalivat´ zuby’, *ïrǰay-* ‘skalit´ zuby; ulybat´sja vo ves´ rot’, *arsay-* ‘torčat´ ostriem vverh’; Tuv *arzay-* ‘torčat´, vydavat´sja (napr. o skale); skalit´sja’, *arzayt-*; *ïrzay-* ‘skalit´sja, skalit´ zuby; torčat´ (o zubah); peren. prezr. hudet´’; Tof *ïrǰay-* 1. ‘skalit´ nerovnye zuby’ 2. ‘torčat´ o nerovnyh zubah, o zubah hiščnika’, *aržay-* 1. ‘oskalivat´sja’ 2. ‘torčat´ vo vse storony’; Jak *arǰay-*, *ïrǰay-*, *orǰoy-*, *orsoy-* ‘skalit´ svoi redkie i bol´šie zuby; vystavljat´ zuby’.

Első adatunk a török nyelvekben a csagatájból való. A törökségben kiterjedt a szócsaládja.[427] A Szanglah *arǰay-* adata valószínűleg későbbi átvétel.

[427] Jellemzők pl. a kirgiz képzett alakok: *ïrǰayt-*; *ïrǰaytïš-*; *ïrǰak*; *ïrǰakta-*; *ïrǰaŋ*; *ïrǰaŋda-*.

SEVORTJAN[428] egy **ïr ~ *ar* hangutánzó tőből magyarázza, és a török, mongol és mandzsu-tunguz nyelvek közös elemének tartja. Mongol eredetűnek véli a török nyelvekben RASSADIN és KAŁUŻYŃSKI, ŠČERBAK[429] pedig a török – mongol párhuzamok között sorolja föl.

A szót hangtani és morfológiai sajátosságai miatt mongol eredetűnek tartom. A képzés alapjául szolgáló ige az irodalmi mongolban is megtalálható *ira-* 'to expose; to open wide, thrust or draw open; to cut open; to draw back (as a covering)' ige. A mongolban többféle képzett alakot találunk. A kalmük *irwlz^{a}-*, *irwlz^{a}-* < **ir-balǰa-*[430] érthető az *irzǟ-* < **ir-ǰa+yi-* képzésből. A dahúr *yarīlgā-* < *irǰayilġa-* a *y*-protézis megjelenése utáni hasonulásról tanúskodik.

◊ CSÁKI 2006: 97-99; VEWT 166.

J̌

ǰočï [ǰWǰY] 'soudain; hôte soudainement arrivé; enfant favori; gentil' (PC; MA 366; AG 95[431]; S 212r 14; ŠS[432]) ← KMo ***ǰoči*** 'id.'.

ǰočïn [ǰWǰYN] 'gost´' (MA 208, 404), ***čočun*** [ČWČWN] 'misafir' (Ab 243[433]; Z[434]; VámbĆSpr[435]) ← KMo ***ǰočin*** 'id.'.

yočïn 'mihmān' (TA 109v2, 114r4-5[436]); ***yaučïn*** [YAWČYN] 'hôte' (PC; Ab 399[437]; ŠS; R III 20[438]) ← KMo ***ǰočin*** 'id.'.

---

428 ESTJa 1974: 63.

429 RASSADIN 1971: 155; KAŁUŻYŃSKI 1961: 115; ŠČERBAK 1997: 120.

430 A *-balǰa-* képző duratív jelentést ad az igének (POPPE 1954: 64).

431 *moġol tilindä ǰoǰï teb yängi kelgän mihmannï ayturlar* 'mongol nyelven az újonnan jött vendéget dzsocsinak mondják'.

432 Tévesen *ǰüǰï* 'Unerwartere Gast, liebliches Kind' (KÚNOS 55).

433 *çucun* 'misafir' (Ab 243).

434 *čučun, čočun* 'Reise; ein Reisender, Fremder'.

435 *čüčün ~ ǰüǰün* 'der Gast (hauptsächlich in Chokand gebräuchlich)'.

436 *ödmäkni yočïn iläyintin ködärmämiš käräk* 'nem kellett volna elvenni a kenyeret a vendég elől', *bir waqtta bir yočïn kiši bizing äwdä ärti* 'egyszer egy vendég volt a házunkban'.

437 ATALAY kiadásában *yavçın* 'konuk'.

ǰočïnla- ‘okazat´ gostepriimstvo’ (MA 208) ← KMo ***ǰočinla-*** ‘id.’.

KMo: *ǰoči* ‘PN’ (SH); *ǰoǰin* ‘Taoist priest[439]; guest; traveler’ (ZY); *ǰočin* (HyM); *ǰoči* (MA 208, 366, 404), *ǰočinla-* [Csag *mihmanla-*] ‘okazat´ gostepriimstvo’ (MA 208); IrMo *ǰočin* ‘guest, visitor’; *ǰočila-* ‘to visit a person or place; to receive visitors or gests; to feast’ (L). MMo: KlmÖ *zōtši* ‘Gast ?, Geschenkgeber ?’; Bur *dzošon* ‘čužoj čelovek, čužak; gost´, gosti’; Hlh *dzočin*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *džöšin*; Arh, Brn, Har, Ord *džočin*; Onn, Najm *džöčin*; Ucs, Csah *džočin*; Sgl *gīčiŋ*; Ord *ā̄ltšʹin* DŽoʹtšʹit ‘visiteur’.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: Ujg *yočun* ‘neznakomyj’. Sz: –.

A *ǰ*-vel kezdődő szavak két átadó nyelvjárást tükröznek, a szóvégi *-n* hangot őrző, illetve elveszítő dialektust.[440] A *ǰočïnla-* ‘vendégül lát’ ige is mongol jövevényszó. A csagatáj adatok egy csoportjában a *y-* hanghelyettesítés, amelyet *ǰ*-vel kezdődő más mongol jövevényszónál is tapasztalunk, így *yam*; ⇒ *yasa-*; ⇒ *yasaul*. A *yaučin* kontaminálódott forma, keveredett a szintén mongol eredetű ⇒ *yaučï*[441] szóval. A mai török nyelvek közül egyedül a modern ujgurban él.

◊ PELLIOT 1949: 10-28; RYBATZKI 2006: 277-278; TMEN I 299.

ǰövän ġar [ǰWANĠAR] ‘aile gauche d’une armée’ (PC; MA 404[442]; Bab 179, 461, 463, 565[443]; S 215v 6[444]; VámbĆSpr[445]; Z[446]; ŠS[447]; R IV 175[448]); ***ǰövän qol*** [ǰWANQWL] (PC) ← KMo ****ǰöwēn ġar*** ‘id.’ < *ǰegün ġar*.

ǰunġar ‘id.’ (Ab[449]) ← Mo ***ǰunġar*** ‘id.’ < *ǰūnġar* < *ǰegün ġar*.

---

[438] RADLOFF adata a Calcuttai szótárból való.

[439] „die Bedeutung ‘taoistischer Mönch’ in Zhi: 3, scheint falsch zu sein, da diese in der Yüan-Zeit *séng-šïng* genannt wurden” (RYBATZKI 2006: 277).

[440] CLAUSON szerint a mongol *ǰoči* személynév téves etimológiája a *ǰoǰï* ‘sudden, unexpected’, (S 92).

[441] ‘celui qui fait les invitations aux noces et aux festins’ (PC).

[442] POPPE transzkripciója *ǰö’ēn qar* ‘levyj flang vojska’.

[443] THACKSTON átírásában *ǰawanġar*.

[444] A CLAUSON által felvett alak *ǰöwenġar*, illetve *ǰöve’ün qol* ‘left wing’ (S 56).

[445] Tévesen *čoranġar* [ČWR’NĠ’R] ‘der linke Flügel eines Heeres’. Az arab *r* betű könnyen összekeverhető a vav betűvel.

[446] *ǰuwanġar* ‘linke Hand, linke Seite, linker Heeresflügel’ (Z).

[447] *ǰuvanġar* ‘linker Heeresflügel’ (KÚNOS 55).

[448] *ǰuvanqar* ‘der linke Flügel des Heeres’.

KMo: *ǰew'ün*, *ǰew'ün qar* (SH[450]); *ǰewün* (LNP 1271); *ǰeün ġar ~ qar* [KTö *ṣol*] (RH 316, 207); *ǰe'ün* (HyM); *ǰū̄n* (IMP 439); *ǰüyün qar* (VI); *ǰö'ēn ġar* (MA 209, 404). IrMo *ǰegün* 'east, eastern, left', *ǰegün ġar* 'left hand, left wing'. MMo: Klm *zū̄n* 'link, links, zur linken Hand, östlich', *zū̄n ġar* die linke Hand; der linke Flügel (milit.); Dzungarei' (KWb 485); Ojr *zöün*; Bur *zū̄*(*n*); Hlh *dzüün*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Ur *džū̄n*; Sgl, Csah *džū̄ŋ*; Ord *Džū̄n* 'qui est du côté gauche'; *Džuŋġar* 'aile gauche (des Ordos), une des sept bannières des Ordos' (Most); Mog *ǰaranġal* (LIGETI 1968); Dah *džun*.

KTö: Oszm *ǰevünġar* vagy *ǰunġar* [ǰWNKGR] (ARAT 1939: 318; TUNA 1972: 218). MTö: O: K: –. T: –. Sz: Tuv *čōn* 1.'vostočnyj' 2. polit. 'levyj'; Jak *ǰägin, dyägin, ǰïgïn*.

A mongolkor után a forrásokban a mongol és a török nomádok egyaránt a katonai balszárny jelölésére használták. A Báburnámában sok helyen a *sol qol* szinonímája.[451] A mongol kifejezés is két elemből áll, a csagatájban globális másolatként (*ǰöwän ġar*) is és részlegesként (*ǰöwän qol*) is megtalálható. A csagatáj adatok sokszínűsége arra utal, hogy különböző nyelvekből, illetve időben kerültek a török nyelvekbe. Az első szótagi *e* helyén jelentkező *ö* olyan nyugati mongol nyelvjárási sajátosság, amelyet a csagatáj más mongol elemeinél is látunk, így ⇒ *ömüdün*; ⇒ *örkebči*.

A törökországi Amasya környékén törzsnévként ismert,[452] egyébként a mai török nyelvek közül a tuvaiban és a jakutban él, az utóbbiba evenki közvetítéssel került.

⇒ *baranġar*

Mo → MaTu.[453]

◊ CSIKY 2006: 451-452; EDAL 1084-1085; POPPE 1960: 27; RYBATZKI 2006: 297-298; SCHÖNIG 2000: 113; TMEN I 297-299; TUNA 1972: 218-219; VEWT 125, 128.

K [G]

kälägäy, kälke? [KLKY] 'bègue' (PC 460; AG 33; ŠS[454]), ***kelägäy*** [KYLKAY, KYLHKY] 'zaika' (MA 214) ← KMo ***kelegei***, Klm ***kelkē*** ?, 'id.' < **kele ügei*.

---

[449] ATALAY olvasata *čunġar*.

[450] *jao'un* 'links, linker'; *jao'un ḥar un ceri'ut* 'Truppen des linken Flügels' (HAENISCH 86).

[451] L. pl. Bab 565, 571 és köv.

[452] *Aşağı Cungarlı* és *Yukarı Cungarlı* (SERTKAYA 1987: 278).

[453] TMEN IV 384; DOERFER 1985: 23; ROZYCKI 127.

KMo: *kele*(*n*) ‘Zunge, Rede, Worte, Nachricht, Sprache’ (SH); *keilegei* ‘stumm’ (LNP 69); *kelegei* (IMP 440), *kelegei* (HyM), *kelegei* [KYLAKAY] (MA 214); IrMo *kelegei* (= *kele ügei*) ‘dumb, mute; stammering, stutterink, tongue-tied’. MMo: Klm *kelkē* ‘stotternd, nicht deutlich redend; stumm (= der keine Antwort findet)’; Bur *χeleχei* ‘kosnojazyčnyj’, *χelegüi* ‘ne imejuščij jazyka; gluhonemoj’; Hlh *χelgī*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah *χelgī*; Ord *kʿėlegī*; Mgr *kargi*; Dah *kelegei*, *χelgei* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970: 114), *χelgī* (TODAEVA 1986).

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *kelegey* ‘ne vpolne, ne sovsem; s defektom’, *tili kelegey* ‘stradajuščij defektom reči’. T: –. Sz: Alt *kelegei*; Szg, Koj *kelägäi*; Alt, Tel *kälägäi* (R II 1113); Hak *kilegey*; Jak *kälägäy*.

A középmongolból másolt *kelegei* ‘dadogó’ a Mukaddimat al-Adab csagatáj szólistájában, majd ABŪL ĠĀZĪ munkájában fordul elő. A mongol szó a *kele* ‘nyelv’ és az *ügei* ‘nem; nincs; valami nélkül való’ szavak lexikalizálódásával keletkezett. A szó pontos olvasatát a Sedzsere-i Türkben nem tudjuk eldönteni. ABŪL ĠĀZĪ életrajzából ismert, hogy éveket töltött a kalmük udvarban, tehát valószínűleg jól tudott kalmükül. Minthogy a KLKY íráskép *kälke*, *kälki* vagy *kälägäi* alakban is olvasható, az első esetén lehet kalmük az átadó nyelv. Történeti munkájában ABŪL ĠĀZĪ azt írja, hogy a KLKY idegen szó.[455] A mai török nyelvek szűk körében, vagyis a szibériai törökben és a kirgizben ismerik.

Mo → MaTu.[456]

◊ DOERFER 1985: 39; ESTJa 1997: 30; ROZYCKI 104; RYBATZKI 2006: 555; VEWT 248.

känǰä [KNǰH] ‘enfant qui naît d’un père agé, enfant en général’ (PC 460; AG 75, 208[457]; ČN 40r 2, 40r9; S 301r 24; Z; VámbĆSpr; ŠS[458]), ‘die jüngste Tochter im Hause’ (R II 1082:) ← KMo ***kenǰe*** ‘id.’ ← Tö **käncV*.

KMo: IrMo *kenǰe* ‘aftermath, rowen; late grown crop, child born to old parents; weak child’. MMo: Klm *kenzə* ‘spätgeboren; vom Vieh: im Herbst geboren (und darum klein und

---

[454] *kelki* ‘Stotterer, Geplauder’ (KÚNOS 126).

[455] *kišining tilindä kämliki bolsa anï türk χalqï pältäk derlär moġul kälki/kälägäy der* ‘ha valaki beszédhibás, azt a törökök pelteknek, a mongolok pedig kelkinek (kelegejnek) nevezik’ (AG 33).

[456] DOERFER 1985: 39; ESTJa 1997: 30; ROZYCKI 104.

[457] *oŋ χan ve kenǰä inisi* ‘Ong kán és legfiatalabb öccse’ (75); *barča aqalar genǰe oġulnï silärlär ermiš* ‘az összes fivér szerette a legkisebb fiút’ (208).

[458] *genǰe* ‘gesprächiges, von bejahrten Ältern geborenes Kind’ (KÚNOS 69).

schwach), von Menschen: von alten und schwachen Eltern geboren, klein von Wuchs'; Bur *χenze* 'vtoraja trava (vyrastajuščaja k oseni posle pokosa); otava; rodivsijsja osen´ju, pozdnij (o molodnjake skota); rodivšijsja ot požilyh roditelej (o detjah)'; Hlh *χendz* 'id.'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Csah *χendž*; Ord *k'enDži* 'né tard dans l'année relativement á l'époque ordinaire (se dit du second agneau ou chevrau né la même année)'.

KTö: –. MTö: O: *kence* 'en küçük çocuk, en küçük evlât' (DD); TkmD *genǰe* (ESTJa 1980: 20). K: TatD *kincä* (TUMAŠEVA); Bsk *kinyä* 'mladšij (iz detey)'; BaskD 'poslednij'; KrT *kendže*; Kir *kenǰe* 'mladšij rebenok, posledyš', *kenǰe uul* 'mladšij syn, posledyš', *kenǰe kozu* 'jagnenok, rodivšijsja pozdnee drugih jagnjat'; Kzk *kenže* 1. 'the youngest child, the last born' 2. 'last-born young (of domestic animals)' (Shnit), *kenžä* 'das jüngste Kind, der zuletzt geborene Sohn, Nesthäkchen' (R II 1083); Klp *känžä* 'posledyš'; *känžä ul* 'mladšij syn'; *känžä qozï* 'jagnenok, rodivšijsja pozže drugih'; Nog *kenǰe* 1. 'mladšij (iz detej)' 2. 'pozdnij molodnjak'; Krč-blk *genǰa tay* 'žerebenok (ot kobylicy tret´ego goda)'; Kum *genǰe* 'ust. posledyš (o rebenke)'. T: Özb *kenža* 'posledyš (samyj mladšij rebenok v sem'e)'; *känǰä* 'mladšij, men´šij, poslednij, pozdnij'. Sz: Hak *kĭnǰe χuraġan* 'jagnenok ot vtorogo okota'; Tuv *χenče* 'roždennyj osen´ju (o molodnjake melkogo skota)', *χenče sigen* 'otava'.

A *känǰä* 'későn született gyermek, gyermek' jelentésű mongol jövevényszó legkorábban a csagatájban fordul elő, de egyéb középtörök forrásban nem. A Defter-i Dzsingisznámében személynévként van meg. Az ótörök emlékekből ismert *kā̄nč* 'állat vagy ember kicsinye' jelentésű szó archaikus tővégi magánhangzót hordozó korábbi *känǰV* alakja bekerült a mongolba, majd ezt kölcsönözte vissza a csagatáj, valamint a modern török nyelvek.

Az ESTJa csak fenntartásokkal fogadja el a szó mongol eredetét, minthogy a török *känǰä* fiatal emberre, a mongol pedig fiatal állatra vonatkozik.[459] Az adatok figyelmes összegyűjtése nem indokolja e fenntartásokat.[460]

Az átadó mongol nyelvek sorából, amint arra BIRTALAN rámutatott, az oirát és a kalmük nyelvet ki kell zárnunk a *-ǰ-* miatt.[461]

Mo → MaTu.[462]

---

[459] ESTJa 1980: 21.

[460] L. IrMo, Klm,, ill.Kir, Kzk, Klp, Hak, Tuv stb.

[461] BIRTALAN 1992: 38. Mindkét nyelvben *ǰ* > *z*, ha utána nem *i* hang áll.

[462] DOERFER 1985: 131; ROZYCKI 138.

◊ ÇAĞATAY 1977: 1-16; ED 727; EREN 1999: 153-154; ESTJa 1980: 20-21; RASSADIN 1980: 36; TENIŠEV 2001: 316, 657; TMEN I 488; VEWT 252.

keǰim [KYǰYM] 'armure du cheval au jour du combat' (PC 483; MA 405[463]; ML 777b 5; Bab 179S 312v 12; Z 783; ŠS 263) ← KMo ***keǰim*** 'nyeregtakaró' ← Tö *kädim* 'a garment'.

KMo: IrMo *keǰim* 'caparison, saddle cloth'. MMo: Klm *kedžim*, *kedžṃ* 'Schabracke, Satteldecke', *kidžṃ* 'Schabracke'; Bur *χedžem* 'kožanaja podstilka pod sedlom (obyčno s ukrašenijami); Hlh *χedžim* 'rég. nyeregalátét'.

KTö: Oszm *käǰim* 'eine Kriegskleidung, der Panzer (mit dem man Menschen, Elephanten und Pferde schützt)', *keǰimli* 'gepanzert' (R II 1151), *kičim* 'Harnisch, Rüstung des Pferdes' (R II 1382); *keǰim* 'at zırhı, eğerin altına konulan örtü' (TS IV 2394). MTö: O: –. K: Kir *kā̄ǰim* '(v epose) parča, dorogaja zlatotkanaja materija; dorogaja popona'; Kzk *kežïm* 'saddle cloth' (Shnit), *kezïm* ~ *kežim* 'die Pferdedecke' (R II 1178, 1184). T: –. Sz: Alt *kädyim* 'čeprak, koža, kotoraja kladetsja pod sedlo sverh košmy'; Tub *kečim* 'potnik, čeprak'; Szg *keǰim* 'die Schabracke, Sattelunterlage' (R II 1151); Hak *kiǰim* 'koža, pokladyvaemaja na košmu pod sedlo'; Jak *kïčïm* 'savry, teben´ki sedel´nye, kožanyja lopasti po bokam sedla, inogda ukrašaemyja uzorami, bokovyja časti vyšitago čapraka'.

A 'lovat védő takaró, vért' jelentésű *keǰim* a hadászati terminológia részeként jelent meg a mongol kortól a török nyelvekben. Maga a mongol szó az ótörök *kädim* 'öltözék, ruházat; vért'[464] átvétele. A mongolban szabályosan *keǰim* lett, jelentése pedig speciálisabb: 'nyeregalátét, nyeregtakaró'. A régi török *kädim* tovább él a török nyelvekben,[465] és hatására a *keǰim* is felveszi a 'ló vértje' jelentést, pl. a Báburnámában előfordul a *keyim keǰim* hendiadioin.[466]

A mongolból bekerült a perzsába[467] és török közvetítéssel az oroszba is, a jakut *kïčïm* is viszonylag új átvétel a helyi szibériai orosz dialektusból. Az oguz adatok esetében nem zárhatjuk ki a perzsa közvetítés lehetőségét.

---

[463] POPPE a [KǰYM] szót *kičim* 'konskaja kirassa' alakban írja át (MA 405).

[464] A *käd-* '(ruhát) felölt, felvesz' ige -(*X*)*m* névszóképzős származéka, l. ED 704, ill. ERDAL 1991: 294.

[465] *keyim*, *geyim*, *giyim* stb., l. ESTJa 1980: 13.

[466] *ǰebälänip atlarġa keyim-keǰim salïp baranġar ǰavanġar ġol irävül yasal yasap mutavaǰǰih bolduq* 'páncélunkat magunkra öltöttük, a lovakat felvérteztük, és balszárny-jobbszárny-centrum-előcsapat hadrendben felálltunk' (Bab 179).

[467] *kağīm* 'armour for man or horse' (Steingass).

◊ ANIKIN 2000: 294; EREN 1999: 151; ESTJa 1980: 12-14; ESTJa 1997: 18-19; KAŁUŻYŃSKI 1961: 26, 53; KWb 222; ML: 92; POPPE 1960: 19, 104; S 102; SCHÖNIG 2000: 123; ŠČERBAK 1997: 205; TMEN I 461-462, IV 11; TUNA 1972: 228; VEWT 246.

keptävül[468], ***ketpävül***, [KYPTAWL, KYTPAWL,] 'gece muhafızı, nöbetçi kıtası' (ML 778a 7) ← KMo ***kebte'ül** < * *kebte-GUl*.

KMo: *kebte'ul*, *kebde'ul* 'die Nachtwachen', *kebte-* '(hingestreckt) da liegen' (SH 96), *gebte-* 'daliegen, schlafen' (SH 48); **kebte-* 'ležat´' (MA 141, 144, 212, 398), *kebte'ūl-* 'uložit´' (MA 213); *kebtūl* 'garde (de nuit)' (VI); *kebteül* [KTö *közediji*] 'id.' (RH 305); *kebtebe* 'lag, schlief', *kebteülbe* 'liess sich hinlegen' (LNP 66); IrMo *kebte-* 'to lie down, recline', *kebtegül-* 'to cause someone or something to lie down'. MMo: Klm *kepte-* 'liegen'; Bur *xebte-* 'id.'; Hlh *xebte-* 'id.'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm *χebte-* 'id.'; Onn, Najm, Hes, Dör, DarM, Sgl, Csah, Ord *gebte-* 'id.'; Dah *kerte-* 'liegen'[469] (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

A szó csak Navái Muhákemetül-lugatein című mukájában fordul elő, jelentését a valószínűsíthető mongol etimológia alapján tudjuk rekonstruálni. A mongol eredetű katonai terminológia része, nem terjedt el a török nyelvekben, és hamar kikopott a használatból. TUNA nyomán SCHÖNIG[470] idekapcsolja a KWTAWL adatokat (Bab; Bud II 1444[471]; ŠS[472]; R II 1053, 1127, 1481[473] stb.), erről az alakról azonban DOERFER úgy véli, nem ide tartozik.[474] Véleményem szerint is külön kell választanunk.
◊ RYBATZKI 2006: 530; TMEN I 456-458.

köhä [KWHH] 'pancyr´' (MA 220, 267; 351, Bab 257) ← KMo ***köhe*** 'id.' < **köge* ← Tö *küpä* 'a small metal ring, ring'.

---

[468] Az AN-ben *kitpåvul* 'qalʿa såqčisi; qalʿa båšligi' (AN II 119). BARUTÇU ÖZÖNDER átírása *kitpevül*, hozzátéve, hogy a fatih- és a budapesti kéziratban a hangátvetés nélküli forma található (ML 43).

[469] Más példa a *b* > *r* változásra: *ör´ču*, *or´ču* 'Bust' < *ebčigü*(*n*).

[470] SCHÖNIG 2000: 122; TUNA 1972: 230-231 a TS adatát (KWTWAL) *kevteval* alakban olvassa.

[471] *kutval*, BUDAGOV szerint hindi szó.

[472] *küteül* 'Wächter' (KÚNOS 141).

[473] *kataul*, *ketaul*, *kütäül*.

[474] DOERFER szerint a helyes olvasat *kotwal*, l. Per *kotwāl* [KWTWAL] 'porter of a castle, magistrate' ← Ind *kōtvālā* (TMEN III 618-621).

Származékok: *köheči* ‘izgotovljajuščij laty’ (MA 405); *köhelik er* ‘mužčina v pancyre’ (MA 220).

KMo: *kühe* ‘Panzerhemd’ (LNP 69); *köhe* (MA 220; 267); IrMo *köge* ‘ring in a coat of mail, coat of mail’. MMo: Klm *kō̄*; Hlh *χō̄ χuyag* ‘kol´ca v kol´čuge; kol´čuga’ (Luv).

KTö: KK *kübe* ‘Ringpanzer’ (CC); *kübe, kübü* ‘savaşta giyilen örme zırh’ (KTS 166-167). MTö: O: –. Csuv: *kĕpe* ‘rubaha, soročka; bel´e’. K: Tat *kübä*; TatB *kübä* (R II 1517); Bsk *kübä*; Kir *kübö* ‘pancir, ili nepronicaemyj dlja strely halat (boevoe odejanie epičeskogo bogatyrja)’; KarT, KarH *koba* ‘snarjaženie, oružie’; KarK *köbe*; Kum *gübe* ‘ust. kol´čuga’. T: Tar *kübä* (R II 1517). Sz: Tub *kō̄ kuyak* ‘černyj-pancyrnyj’[475]; Sór *kübä* ‘Ringe am Pferdegeschirr’ (R II 1517).

A *köhä* ‘páncél’ szó a csagatáj korban számos helyen felbukkan a Mukaddimat al-Adab és a Báburnáme szövegében.[476] DOERFER szerint az olvasat *köhä*, amely közvetlen átvétel a mongolból, a mongol szót azonban korai török másolatnak tartja.[477]

A mongolban a *köge* > *köγe* ~ *köhe* > *kō̄* ‘páncéling, láncing, a láncing szeme’ valóban a régi török *küpä* ‘kicsi fémkarika’ átvétele. A középtörök emlékekben az ótörök *küpä* fonetikai megfelelőinél is megtalálható a ‘láncing’ jelentés,[478] amely a *küpä yarïq, küpä quyaġ*, szó szerint ‘lánc-páncél’ kifejezésből ellipszissel jött létre. A mai nyelvek közül a kipcsak és a szibériai török nyelvekben él ez a jelentés.[479] A csagatáj *köhä* a középmongol emlékekben is megtalálható mongol nyelvi, nyelvjárási forma átvétele.

◊ ED 687; ESTJa 1997: 129-130; KWb 243; TMEN I 483-484.

köken [KWKN] ‘daughter’ (S 308r 11; BL[480]) ← KMo ***kū̄ken*** ‘id.’ < **köüken* < **keü+KAn*.

KMo: *kö’üken* ‘Kind’, *kö’ü*(*n*) ‘Sohn’ (SH); *kʿübeün, kʿeün* (PhP); *keü* (ZY); *köbewün, kū̄ken, diyü keün* ‘jüngerer Bruder’ (LNP 68, 66, 57); *kū̄n* ‘rebenok’ (IMP 441); *keüken* ‘petit garçon’, *kö’ün* ‘fils; prince’ (HyM); *keüken* ‘garçon’; *keün* (VI); *kū̄ken* [Csag *oġlan*] (MA);

[475] BASKAKOV fordítását az ESTJa szócikkének írója, LEVITSKAJA nem tartja pontosnak, javaslata helyette ‘pancyr’.

[476] THACKSTON a [KWHH] szót *koha* alakban írja át, a szójegyzékben ‘saddle’ jelentést ad és perzsa eredetűnek tartja, a *yeti sekiz yüzčä ǰawšan ve koha bolġay edi* szövegrészt azonban helyesen fordítja: ‘There must have been seven or eight hundred breastplates and helmets.’ (Bab 257).

[477] TMEN I 484.

[478] CC; KTS; IM.

[479] Az ÓTö jelentést megőrző további adatokat l. ESTJa 1997: 129.

[480] *gügen* ‘a kisebbik, fiatalabbik leány, kis leány’.

IrMo *keüken*, *kegüken* ‘child, infant; girl virgin’, *kübegün* ‘son, boy’, *kübegüken* ‘diminutive of *kübegün*’; *küü* ~ *keü* ‘coll. form of *kübegün*’. MMo: Klm *köwū̄n*, *kū̄kṇ* ‘Mädchen, Fürstenkind, Prinz (bei den Torguten)’, *kū̄k*^{ü}*d* ‘Kinder, Kind’; Bur *χū̄χen*; Hlh *χū̄χen* ‘lány, nagylány, fiatal nő, feleség, nő’, *χöwgū̄n* ‘fiú, fi’ *χöwū̄n*, *χū̄*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Sgl, Ucs, Csah *χū̄χen* ‘devuška’; Ord *kū̄kχen* ‘fille; jeune fille; enfant en général, soit garçon, soit fille (employé comme mot de tendresse); s'emploie aussi comme mot de tendresse en caressant un animal femelle’; Mgr *k’uGän*, *kəū*, *kō*; Dah *kuk*(*e*) ‘Sohn’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Mog *kauka* ‘Junge, Kind’, *kaun*, *kau* (WEIERS), *köükat* ‘Kinder’ (RAMSTEDT 1905: 30).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: UjgT *köken* (*nävrä*) ‘son or daughter’s children’ (YAKUP 2005: 184). Sz: –.

A törökben csak a csagatájból és az ujgurból ismert mongol jövevényszó. A Szanglah szerzője is jelzi, hogy mongol jövevényszó. A mongol szó a *keü* > *köü* ‘gyerek’ jelentésű szó kicsinyítőképzős formája.[481]

◊ RYBATZKI 2006: 531-532: SANŽEEV 1953: 135; TMEN I 321.

kökül [KWKwL] ‘qui donne à téter’ (PC 473), ***kökäl*** [KWKL] **(**S 308r 8; ŠS) ← KMo ****kökū̄l**, **kökē̄l*** < *kökügül*, *kökegül* ‘suckling’ < *kökö-GUl*.

Származék: *kökültäš* [KWKwLTAŠ] ‘frère de lait’ (PC 473; Ab; S 308r 9; Z; ŠS), *kökeldeš* (SERTKAYA 1992: 273; Bab 41, 51), *kökältäš* [KWKLTAŠ] (ML 777a 18; ŠS[482]) < *kökül*, *kökel+dAš*.

KMo: *köken* ‘(Freuen-)Brust’ (SH); *kökö* (ZY); *köken* (LNP 68); *köke* ‘sosec’ (IMP 440); *köküldaš* [KTö *emikdaš*] ‘milk-brother’ (RH 233); *köke* ‘sein, poitrine’ (VI); *köken* [Csag *emčäk*] ‘ženskaja grud´’ (MA 163, 220, 275 stb.); IrMo *kökü*(*n*) ~ *köke*(*n*) ‘femaile breast, nipples; udder’; *kökü-* ‘to suck the breast’, *kökügül-* ‘to suckle’, *kökügül* ‘suckling’. MMo: Klm *kökṇ* ‘Zitzen, Brüste’, *köḳl-* ‘die Brust geben, mit Muttermilch füttern’; Bur *χüχe*(*n*) ‘grud´; soski’, *χüχe-* ‘sosat´’, *χüχelte-* ‘soska’, *χüχū̄l-* ‘davat´ sosat´’; Hlh *χöχö-* ‘szopik’, *χöχū̄l* ‘szopós, csecsemő, szoptató, tejelő’, *χöχū̄l-* ‘szoptat, szopni hagy’, *χöχ χöχön* ‘emlő, csecs, kebel’, *χöχölt* ‘(csecs)szopás’. BMo: Hrcs, Najm, Har, Tüm, Ur, Arh, Brn, Dzsl *χöχö-*; Onn, Hes, Sgl, Csah, Dör, DarM *göχö-* ‘sosat´’; Ord *Gö*^{k}*χö* ‘sein’; Mgr *k’uGuo*; Dah

[481] POPPE: 1954: 42; ⇒ *köpün*.

[482] Tévesen *köktaš* ‘Milchbruder’ (KÚNOS 136).

kök [weibliche Brust ?], *kök turu-* ‘stillen, säugen’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970: 116); Mog *koka* ~ *qoqa* ‘Brust’ (WEIERS).

KTö: –. MTö: –.

Csak a Szanglahban fordul elő a mongol eredetű *kökül*, *kökäl* ‘szoptatódajka’ szó, amely a mongolban a *kökü-*, *köke-* ‘szoptat’ ige *-GUl* foglalkozásnév képzős[483] derivátuma: *kökügül*, *kökegül* > *kökül*, *kökel*. A *kökäldäš* stb. ‘tejtestvér’ formák török képzés eredményei.[484] Az ótörökben az *ämigdäš* szót használták, azonban a legtöbb török nyelvből már kiveszett, illetve az *ämčäktäš* használatos helyette. A Rasūlid hexaglott mongol *köküldaš* ‘milk-brother’ adata figyelemreméltó, valamely török nyelvből másolt vegyes forma, török megfelelője ebben az emlékben *emikdaš* [recte: *ämigdäš*] ‘milk-brother’.[485] A középkipcsak emlékek *kökürdaš*, illetve *kökürdeş* ‘tejtestvér’ szavai[486] a *köküldäš* alakból torzultak. A mongol *kökün* és a török *köküz* ‘mell’ alapszava nyilván összefügg.

◊ DOERFER 1985: 142; EDAL 219, 227, 759-760; ESTJa 1980: 54-55; TMEN I 481-482; VÁSÁRY 1982: 549-562.

kübün [KWBWN] (S 302v 6), [KWPWN] ‘enfant, fils’ (PC 462; ŠS 256) ← KMo ****kübū̄n*** ‘id.’ < *kübegün*.

MMo: *kö’ü*(*n*) (SH); *k‘übeun* (PhP); *keü* (ZY); *kübewün* (LNP 66); *kū̄n* (IMP 441); *kö’ün* (HyM); *kübegün*; *keün* (VI); IrMo *kübegün*, *küü* ~ *keü* (coll. form of *kübegün*). MMo: Klm *köwū̄n* (KWb), *kobun* (*köbün*) (KRUEGER 1975); BurA *χübū̄η*; Hlh *χöwū̄n*, *χöwgū̄n*, *χū̄*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Hes, Har, Tüm, Sgl, Csah, *χū̄*; Dah *kewk*, *kewkĕ*, *kóuke*, *keku*; Mog *koun* ~ *kaun* (LIGETI 1954); Mgr *käun*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *kömän* ‘yök, ana karïnïndagï bala’ (TTAS); Kir *kümön* 1. ‘somnenie, podozrenie’ 2. peren. ‘plod (vo čreve materi)’[487]; Kzk *kümöndŭ* ‘schwanger’ (R II 1525), *kümündi* ‘beremennaja ženščina’(Bud II 164); Nog *kümenli* ‘beremennaja, v položenii’. T: –. Sz: –.

Mirza Mehdi kán, a Szanglah szerzője mongol szóként említi. A török nyelvek között szűk areában ismert, mai jelentése ‘magzat’, illetve ellátottságképzővel ‘terhes, várandós’. A -

[483] POPPE 1954: 46.

[484] A +*dAš* képzőről l. ERDAL 1991: 119-120.

[485] RH 233.

[486] Vö. Hou 100, ill. KTS.

[487] JUDAHIN indoklás nélkül mindkét jelentéssel iráni eredetűnek tartja a szót.

b- a következő *-n* hatására nazalizálódott, a második szótagban az *-ä-* ~ *-e-* az *-ü-* helyén a török és a mongol nyelvekben egyaránt ismert és elterjedt jelenség.

◊ KINCSES NAGY 2005: 175-176.

kürän (Z 769[488]; R II 1451), ***gürän*** [GWRAN, GWRN] (PC 468[489]; Z 771; KÚNOS 72[490]), 'cercle formé par une armée qui enceint quelque chose; espèce de camp retranché formé à l'aide de chariots rangés en cercle' ← KMo ***kürēn*** 'id.' < **küriyen* < **küri-GAn*.

KMo: *güre'e*(*n*), *güreyen* 'Einzäunung, Hürde, Wagenburg', *güre'ele-* 'Lager, Wagenburg bauen', *gürēle-* (*güre'ele-*) 'ein Lager anlagen, bauen', *gürdü*(*n*) 'Rad' (SH); *güriyen* 'enclose' (HyM); IrMo *küriye*(*n*) 'anything girding, encircling, or enclosed; fence; yard; camp'. MMo: Klm *kürē* 'Ring, Lager, Kloster (die Zelte sind ringwise geordnet), Hof'; Bur *χüryēn* 'ust. lamajskij monastyr´', *χüryētei* 'okružennyj izgorod´ju, ogorožennyj; v oprave'; Hlh *χürē*(*n*) 'kör, gyűrű, kerítés, keret; bekerített hely; kolostor; város'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χürē*; Ord *k'ürē*; Dah *kurD* 'Rad'.

KTö: U *küriyän* 'camp' (LIGETI 1966: 178, R II 1455). MTö: O: *küren* 'yaban hayvanların sürüsü; birbiri üzerine yığılmış odun veya arıkovanı' (DD 1013); *küren* 'hayvan sürüsü' (DS VIII 3044), *güren* 'kalabalık' (DS VI 2236); Tkm *küren oba* 'bol´šoe selenie'; Az *görän*. K: Bsk *kürän* 'ust. stojanka vojska, voennyj lager´'; Kir *kürō̄* '(v epose) kalmyckij monastyr´'; Krcs *kürän* 'oreol, nimb; venec'; Kum *güren* 'zagon (dlja skota); oreol, venec (napr. solnca)'[491], *gụren* 'karám; Pferche' (NÉMETH 1911). T: Özb *kura* 'šar'; Ujg *kürä* 'dvor', *kürä šäχär* 'ograždennyj krepostnoj stenoj gorod' (UjgRS), *kürä* 'yard' (YAKUP 2005: 186). Sz: Alt *küre* 'val, jar, zemljanaja nasyp´; okolyš'; Kiz *körǟ*; Tel, Leb *küräntĭk* 'ein eingezäunter Platz'; Tel, Leb, Küär *kürǟlä-* 'umkränzen, umgeben, behüten' (R II 1451); *kürǟ* 'Kranz, Hutrand; Ort, wo die Hochzeit gefeiert wird; der einen Ort umgebende Erdwall, ein Kranz von Leuten; (Sór) Rand (einer Schüssel, Tenne)' (R II 1448); Sór *küränďĭk* 'Hof, ein eingezäunter Platz, ein gereinigter Platz vor der Thür' (R II 1451); Hak *kürē* 'kaemka, kromka; šljapka gvozdja'; Tuv *xürǟ* 'cerkov (zdanie), monastyr´'; Tof *hürǟ* 1. 'izgorod´, zabor' 2. 'ograda, dvor'; Jak *kürüö* 1. 'ogorožennoe mesto, gde nahoditsja skot, gde

[488] Szótárában tévesen *guran* [KWRAN], helyesen *kürän* 'Ring, Kreis, Haufen, Heeresabteilung, einen Platz einschliessedes Heer; Heerlager, Lagerplatz, Wall oder Wagenburg um das Lager' (Z 769).

[489] DOERFER [KWRAN]-re javítja PAVET DE COURTEILLE adatát (TMEN I 479).

[490] *guran* 'Lagerplatz, Truppenbewegung' (KÚNOS 72).

[491] A szótár tévesen egy címszó alá veszi a *güren* 'buryj, savrasyj (o masti lošadi)' homofón szóval, amely a mongol *küreng* 'brown' másolata.

sohranjaetsja seno i t.d.; prigon, zagon dlja skota; zagoroda, zagorod´, zagrodka (vokrug skota) ili ostož´e, poskotina' 2. 'ostož´e, t.-e. nadel´nyj senokosnyj paj, raznoj veličiny i dostoinstva ne tol´ko v odnom i tom že ulus, no i v odnom i tom že naslege, v srednem zaključajuščij 300-400 jakutskih kopen'.

A *gürän*, *kürän* eredetileg katonai terminusként megjelenő mongol szó a csagatájban,[492] eredeti jelentése 'elkerített hely > táborhely > sátortábor'. Az átadó alak *küren* vagy *kürēn* lehetett, amely a *küriyen* kontrahálódott formája. A kontrakció nélküli forma is megtalálható a sino-ujgur anyagban. A szó eredete a mongol **kürigen*, amely az önállóan nem ismert **küri-* 'kerít' ige *-GAn* képzős származéka.[493]

LIGETI szerint[494] a mongol *küriyen* 'bekerített hely, tábor, udvar' valószínűleg összefügg a török *qorï-* 'bekerít, megvéd stb.' szócsaláddal.[495] A török és a mongol nyelvekben egyaránt előfordul, hogy egy mélyhangú szó palatális párjának hasonló vagy szinoním a jelentése. Problémás ugyanakkor, hogy a *küriyen* feltételezett **küri-* alapszava (lásd még *kürdün* 'kerék' < **küri-dü-n*) zárt labiálist tartalmaz, bár ez az eltérés a török alakoktól az adatok kronológiai, illetve nyelvjárási különbségéből is adódhat. Ugyanakkor a török mélyhangrendű *qorï-* is bekerült a mongol nyelvekbe,[496] a belőle képzett *qoriyan* 'udvar, elkerített hely' a *küriyen* szinonímája.

Mo → MaTu.[497]

---

[492] *ǰalairlarnïng yaχšï ve yaman barčalarï bir yerdä yïġïldïlar, evläri yetmiš kürän boldïlar* 'minden dzsalair, a jók és a rosszak, összegyűltek, lakhelyük hetven sátortábort tett ki' (AG 57); *özigä ta'alluq elni evi ve malï birlän bir yergä yïġdï, on üč uruq el boldï, on üč kürän etdi, biri birinä tägizä tügäräk qondurdï. mal yaχšïsïn ġaib yerinä panāh qïlïp muḥkam baġlatdï va yamanïnï kürändin tašqarï qoydï* 'a hozzá tartozó népeket sátrastul, vagyonostul egy helyre gyűjtötte. A tizenhárom nemzetség tizenhárom sátortábort állított, és egyiket a másikával összekapcsolva körben állíttatta fel. Hogy megóvják a jószáguk javát, egy nem látható helyen erősen megkötözték őket, a hitványabbakat a szekértáboron kívül helyezték el' (AG 73); *araba alïp bardï, gürän tartïp urušti* 'szekérre szállt és elment, (szekér)tábort állított és harcolt' (AG 130); *arabaġa kelgändin song atdïn tüšüp gürän ičigä kirip* 'miután odaért a szekérhez, leszállt a lóról és bement a táborba' (AG 150) stb.

[493] A képzőről l. POPPE 1954: 45.

[494] LIGETI 1933: 336.

[495] ED 645-646; ESTJa 2000: 76-78; EDAL 902.

[496] IrMo *qori-* 'to shut in, confine, imprison, enclose', *qoriġul* 'inclosure, inclosed place', *qoriġ* 'prohibition; holding back' stb.

[497] TMEN I 479; DOERFER 1985: 24; ROZYCKI 147.

◊ ANIKIN 2000: 328; EREN 1999: 167; LIGETI 1933: 336-338; LIGETI 1966: 178; KAŁUŻYŃSKI 1961: 33; KWB 247; RASSADIN 1980: 49; SCHÖNIG 2000: 131-132; TATARINCEV 1976: 70; TENIŠEV 2001: 526; TMEN I 477-480; VEWT 310.

küräng [KWRNG] 'tirant sur le rouge, en parlant d'un cheval ou d'un mulet' (PC 469; S 305v 18; Z[498]) ← KMo ***küreng*** 'id.' < **kür+eng*.

KMo: *küren* 'brown, maroon, deep violet' (RH 79); IrMo *küreng* ~ *küren* ~ *kürin*. MMo: Klm *kürŋ*; Bur *χüri*(*n*); Hlh *χüren*. BMo: Hrcs, Dzsl, Gor, Arh, Brn, Najm, Hes, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χüreŋ*; Ord *k'wreŋ*, *k'wriŋ*; Mgr *k'uriē*; Dah *kurih* 'dunkelbraun' (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970: 118), *kurel* 'id.' (TODAEVA 1986: 151).

KTö: Oszm *kürän* 'braun (eine Pferdefarbe)' (R II 1451); *güren* 'rengi sarı ile doru arasında olan (at), al (at)' (TS 1881); *küran*, *kürän* ? 'al donlu at' (TS IV 2774). MTö: O: TTö *küreng* ~ *küran* 'lrnd. dun horse' (Redh); Az *kürän*. Csuv *kĕren* (← Tat). K: Tat *körän*; Bsk *körän*; Kir *küröŋ*; Kzk *küräŋ*, *küröŋ* (R II 1454); Klp *küreŋ*, *güröŋ*; Nog *küren*; Kum *güren*[499]. T: Lop *kürän* . Sz: Alt *küreŋ* 'koričnevyj', *küreng küs* 'zolotaja osen´'; Tub *güröŋ*, *küröŋ*, *küreŋ*; Alt *küröŋ* (R II 1454); Tel, Leb, Sór, Szg, Koj, Kcs, Küär, Tar *küräŋ* (R II 1450); Hak *küreŋ* 'koričnevyj', *küreng inek* 'buraja korova'; Tuv *χüreŋ* 'koričnevyj', *χüreŋ adïg* 'buryj medved´'; Jak *küräŋ* 'buryj (o lošadjah)', *kürün*, *kürüŋ* 'buryj, buraja mast´ životnyh'.

A török nyelvekben először a Szanglahból ismert *küreng* 'pej, sárga' szót már RAMSTEDT mongol jövevényszónak tartja, és úgy véli, a mongol *küreng* 'barna' összefügg a török *küz* 'ősz' szóval. Ezt DOERFER elveti, de jelentéstanilag szerinte is védhető POPPE és RÄSÄNEN véleménye, hogy a *küreng* etimonja azonos a török *küzän*, mongol *kürene* 'görény' szóval.[500] CLAUSON szkeptikusan fogalmaz a török és a mongol szavak egybetartozásáról, de teljesen nem zárja ki.[501] Ez a jövevényszó a török nyelvek többségében, így a csagatájban is lószínnévként használatos, a szibériai török nyelvekben a jelentése viszont az általánosabb 'barna (állat)'.[502]

---

[498] ZENKER átírása *gürenk* 'rötlich'. Téves szómagyarázata szerint < *gül* 'rózsa' + *renk* 'szín'.

[499] BAMMATOV, a kumük szótár szerzője helytelenül egy címszó alá veszi a *güren* 'zagon (dlja skota); oreol, venec (napr. solnca)' szóval, amely a mongol *küriyen* > *küren* átvétele (*küren* > *güren*).

[500] KWb 248, TMEN IV 10, POPPE 1960: 82, VEWT 310.

[501] „the suggestion … that this word [*küzän*] is connected w. Mong. *küren/kureŋ* 'brown' which later became a l.-w. in some Turkish languages is improbable on phonetic grounds, but not impossible." (ED 761).

[502] LAUDE-CIRTAUTAS 102.

A mongol *küreng* ‘barna’, a *kürel* ‘bronz’ (és esetleg a *kürmeli* ‘sás’) szavak, valamint a tuba kiži nyelvjárásban mongol jövevény *kürlöŋ* ‘barna’ alapján **kür* tövet feltételezhetünk a mongolban. Az +*ng* denominális nomenképző főnevet és melléknevеket alkot.[503]

Mo → MaTu.[504]

◊ DOERFER 1995: 222; ESTJa 1997: 146-147; KAŁUŻYŃSKI 1961: 54, 57, 110; KHABTAGAEVA 2001: 99, 156; POPPE 1958: 54; POPPE 1960: 112; POPPE 1991: 149; RYBATZKI 2006: 573; SCHÖNIG 2000: 130; TMEN I 463-464, IV 10; TUNA 1972: 232; U.-KŐHALMI 1966: 51.

L

labašaq ‘upper clothes, garment, caftan’ (S 317v 7; BL) ← KMo ***labasiġ*** ‘a kind of dress, cloak (often cotton-padded)’ ← Tib *lba.ba+śig*.

KMo: *labasiġ*, *labsiġ* (L); *labašik* ‘un habit de cérémonie, sans collet’(Ko 1958). MMo: Klm *lawšiG* ‘Gelungkaftan (ein langer offener Rock) ohne Gurt’; Hlh *lawšig* ‘id.’.

KTö: –; MTö: –.

PAVET DE COURTEILLE szótárában, amelyből aztán ŠEYX SULEYMAN, ZENKER és RADLOFF[505] is dolgozott, a *labašaq* jelentése tévesen ‘lien, entrave, règle’. HASAN EREN kimutatta, hogy abban a szótárban, amelyet PAVET DE COURTEILLE mint forrást használhatott, a *labašaq* szó jelentéseként megadott [QBA] ‘felső ruha, kaftán’ helyett romlott alak állt, az írásképében nagyon hasonló [QYD] ‘lien’ jelentésű szó. A helyes jelentést a Szanglah és a Behdzsetül lugát őrizte meg. Az átadó mongol szót CLAUSON tibeti eredetűnek tartja, a *lba.ba* határozatlan névelős formájának.[506]

◊ EREN 1950: 147; KARA 1965: 19; KWB 251; VEWT 313.

M

[503] SZABÓ 45; KHABTAGAEVA 2001: 142-143.

[504] TMEN I 463; DOERFER 1985: 80; ROZYCKI 147.

[505] R III 740.

[506] S 93.

manġlay [MANĠLAY] ‘front, avant-garde d’une armée’ (PC; MA 405; KN), ***manqlay*** [MNQLAY] (PC; TIH 238; MA 222, 223; S 319r 18; Z), ***manglay*** [MANGLAY] (PC; TA 161v8; ČN; S 318r 21; Z; ŠS[507]; R IV 2009) ← KMo ***manglai*** ‘homlok, élcsapat’ < **mang+lAi*.

mangla [MANKLA], ***manga*** [MNKA] ‘alïn’ (Ab[508]; Z 803) ← KMo ****manglā***.

KMo: *manglai* ‘Stirn; Vorhut; Spitze der Marschtruppe’, *manglaila-* ‘zur Spitze, zur Vorhut machen’ (SH); *manglai* ‘Stirn’ (LNP 70); *manqlai* [KTö *alïn*] ‘forehead’ (RH 204); *maŋlai* ‘front’ (HyM); *manlai* ‘lob’ (IMP 441); *manglai* ‘front’ (VI); *manqlai*, *manġlai* [Csag *manqlay*, *alïn*] ‘lob’ (MA 222, 233, 309, 405); IrMo *manglai*, *mangnai*. MMo: Klm *maŋnǟ*, *maŋnā*; Bur *mangilay*, *manlay*, *magnay* ‘ust. lob, čelo’, peren. ‘peredovoj’; Hlh *manlay* ‘vezérlő, vezető, élen haladó’; ‘rég. irod. fő, fej, homlok’, *magnay* ‘homlok; vminek az eleje, vezetője, legjava; élcsapat’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *maŋnē*, *maŋlē*; Arh, Brn, Har, Tüm *maŋnē*; Hes, Ucs, Csah *magnā*; Ord *maŋnǟ*, *maŋlǟ*; Mgr *maŋli*; Dah *maŋgil* ~ *maŋgila* ~ *maŋgile* ‘Stirn’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

KTö: KK *maŋlay* ‘Stirn’ (CC); *maġlay* ‘id.’ (Kav 68a4); *manġlay*, *meŋley* ‘alın, cephe, ön’, *maŋlay* ‘öncü’ (KTS); Oszm *manglay* ‘piştar’ (ARAT 1939: 320c). MTö: O: TTö *mangalay*[509] ‘alın’ (DD 3: 1037); Tkm *maŋlay* 1. ‘lob’ 2. ‘sud´ba, dolja; rok’. K: Tat *maŋgay* ‘Stirn’ (R IV 2008; TRS); TatB *maŋnai* ‘id.’ (R IV 2009); Bsk *manlay* ‘lob; čelo’, *mandaysa* ‘nalobnik’ (BRS); Kir *maŋday* 1. ‘lob’ 2. ‘protivopoložnaja storona’, *maŋdayča* ‘verhnjaja perekladina dveri jurty’; Kzk *maŋday* ‘Stirn’ (R IV 2010); Klp *maŋlay*; KarT, KarK *manlay*, *maŋlay* 1. ‘lob’ 2. ‘pritoloka, kosja’; KrT *maŋlay*; Nog *maŋlay* 1. ‘lob; čelo’ 2. ‘perednjaja čast´’; Krč-blk *maŋïlay* 1. ‘lob’ 2. ‘fasad’; Blk *maŋ* ‘lob’; Kum *maŋalay* ‘lob’. T: Özb *maŋlay* ‘lob, čelo’; Tur *maŋlay* ‘forehead’ (SHAW); *maŋlai* ‘Stirn’ (R IV 2009); *maŋlay* ‘forehead’ (JARRING); Ujg *maŋlay* ‘lob’. Sz: Alt *maŋdai* ‘id.’; Kmd, Tel *maŋday* ‘id.’ (R IV 2010); Tuv *maŋnay* voen. ‘peredovaja čast´ vojsk, avangard’; Jak *maŋnai* ‘načalo; vnačale, snačala, sperva, napered, prežde vsego’ ~ *magnai* ‘sperva, napered, prežde; vnačale’.

A Codex Cumanicusban található első török adatunk kora középmongol kori átvételt feltételez. DOERFER szerint a mongol nyelvekben a ‘homlok’ jelentésből alakult ki az ‘elöl

[507] Tévesen *mïnglay* ‘Stirn, an der Spitze gehender Soldat’ (KÚNOS 143).

[508] VÁMBÉRY kiadásában *mangla* ‘homlok’, ATALAYnál *manga* ‘alïn’ azzal, hogy a szentpétervári kéziratban is *mangla* áll (Ab 372).

[509] A török nyelvjárási adatok SCHÖNIG szerint nem-oguz bevándorlók nyelvéből valók. Tokat környékén azonban jelentős a türkmen betelepülés, szókincsüknek pedig része a *maŋlay* ‘homlok’ szó.

lévő rész, elővéd'. A csagatájban mindkét jelentés ismert.[510] A régi török nyelvekben általában az *alïn* 'homlok' szót használták, az oguz nyelvágban a mai napig.[511] A türkmenben mindkét szót ismerik, a többi török nyelvben pedig a *manglay* megfelelő formái dominálnak. A régi török *qapaq* 'szemhéj' mai alakjai élnek 'homlok' jelentéssel a tuvaiban (*χavak*) és a hakaszban (*χamaχ*). Az özbegben és az ujgurban a perzsa *pešåna* 'homlok', a jakutban pedig a *süüs* (régi török *yūz* 'arc') használatos még 'homlok' jelentésben.

RÄSÄNEN szerint a szó a *mäη* 'Gehirn' és az *ilay* 'Stirn' szavakból létrejött török összetétel, POPPE, KAŁUŻYŃSKI és DOERFER mongol eredetűnek tartja a török nyelvekben. A mongolban rekonstruálható a **mang* 'homlok, arc' szótő.[512] Elképzelhető, hogy a balkár *maη* 'lob' ezt őrizte meg.

A mongol nyelvekben együttélő *manglai* és *mangnai* egyaránt megtalálható a csagatájban és a török nyelvekben általában. Az Abuska *mangla*, *manga* alakjai tükrözhetnek olyan nyugati-középmongol nyelvjárást, amelyben a szóvégi diftongus már hosszú magánhangzó volt, ez pedig kronológiai támpont.

◊ CSÁKI 2006: 146-148; CSIKY 2004: 17; EDAL 41, 960-961; ESTJa 2003: 37-39; KAŁUŻYŃSKI 1961: 15; KENESBAEW-SARIBAEW 1975: 85; POPPE 1955: 84, 159, 171; POPPE 1960: 73; POPPE 1962: 336; POPPE 1991: 150; RÄSÄNEN 1957: 92; RYBATZKI 2003: 63; RYBATZKI 2006: 609-610; SCHÖNIG 2000: 134; ŠČERBAK 1997: 206; TMEN I 501-502; VEWT 327.

maqta- 'pohvalit´' (MA 234; S 318v 4; ČN; Bud II 197; Z; ŠS; R IV 1997), ***maχta-*** 'id.' (Ag 1194), ***maqta-*** 'définir, déterminer' (PC; Z; R IV 1997) ← KMo ***maqta-*** 'to praise, eulogize, glorify'.

Származékok: -(*X*)*g*: *maqtaġ* (R IV 1997), *maqta* (< Tö *maqtaġ* ?, < Mo **maqtagu* ?) (S 318v 12; PC; ŠS); -(*X*)*g*+*lA*-: *maqtaġla-* (R IV 1997); -*n*: *maqtan-* (Z 801).

KMo: *maqta-* [*maġta-*] (HyM); *maqta-* [Csag *ög-*, *maqta-*] (MA 233); IrMo *maġta-*. MMo: Klm *makt*^{a}- 'loben, rühmen', *maktāl* 'loblied, lobrede', *maktū*, *maktūl* 'lobrede, lobend'; Bur *magta-*; Hlh *magta-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh *maχta-*; Brn, Sgl, Ucs,

---

[510] *Tayang χan üstinä yürüdi, jäbä Noyannï manglay qïlïp erdi* 'Tajan kán ellen vonult, Dzsebe Nojannit elővéddé tette meg' (AG 82); *manglayda bir közi bar erdi* 'homlokán egy szem volt' (ČN 34).

[511] A további adatokat l. ESTJa 1974: 146..

[512] L. *mangqan* 'horse with a star on his forehead', *mangqar* 'horse or cattle with a white head or face' (L). A szóvégi +*lAi* képzőhöz ⇒ *tanglay*; l. RAMSTEDT 1952: 223.

Csah, Ord *magta-*; Ord *maG't'a-*; Mgr *maṣDaġ* 'discours prononcé à la louange du gendre le jour du mariage'.

KTö: KK *maġla-* 'ezan okumak' (Kav 80b12), *maχta-* (CC), *maχtan-* 'se vanter, se glorifier' (KipArm 515), *maqta* 'övme, medih', *maqta-* (KTS). Oszm *maqta-* (TTS). MTö: O: TTö *mahta-* (DS IX 3106[513]); Tkm *magta-*. Csuv *muχta-*. K: Tat *makta-* 1. 'slavit´' 2. 'hvalit´' 3. 'odobrjat´'(TatRS[514]; R IV 1997); Bsk *maqta-*; Kir *makta-*; Kzk *maqta-*; Klp *maqta-*; KarT, KarH, KarK *maχta-* 1. 'hvalit´', 2. 'opredelit´, ob˝jasnit´'; KrT *maqta-*; Krč-Blk *maχta-*; Kum *maqta-*; Nog *makta-*. T: Özb *måqta-*; Tur *maqta-* (SHAW), *maχta-* ~ *mïχta-* (JARRING); Ujg *maχta-* (*maχti-*). Sz: Alt *makta-*; Alt, Koj, Kcs, Küe, Leb, Szg, Sór, Tel *maqta-* (R IV 1997); Hak *maχta-* 'hvalit´, pooščrjat´'; Tuv *makta-*; Jak *maχtā-*.

A csagatáj szövegekből[515] is jól ismert ige első előfordulása a Codex Cumanicus. Az ótörök forrásokban az *ög-* és az *alqa-* ige szerepel. A szibériai török dialektusok 'dicsőítés' jelentésű *mak*, *maχ* főnévi tövei[516] kései elvonások.

Mo → MaTu.[517]

◊ CSÁKI 2006: 143-144; EDAL 986-987; ESTJa 2003: 11-13; KWB 254; POPPE 1962: 336; SCHÖNIG 2000: 134-135; TUNA 1972: 232-233; VEWT 321; ZAJĄCZKOWSKY 1960: 300.

maral 'biche' (PC; MA 405; Bab; Ab; S 318r 25; Z; Bud II 221; ŠS; R IV 2025) ← KMo ***maral*** 'id.'.

KMo: *maral* (SH); *maral* (LNP 69); IrMo *maral* 'maral, species of deer'. MMo: Klm *marḷ*; Bur *maral*; Hlh *maral*. BMo: Arh, Brn, Csah, Ord *maral*; Ord *γurwā maral* 'le Baudrier d'Orion'.

KTö: U *maral* 'espèce de cerf' (LIGETI 1966: 181, R IV 2025). MTö: O: TTö *maral* ~ *meral* 'doe, roe', *maral* (DS IX 3124); Tkm *maral* 'lan´, džejran (samka)'; *Maral* '(imja sobst. ženskoe)'; Az *maral* 'id.'. Hal *maral* (← Az) (DOERFER – TEZCAN 160); Csuv *maral* (

[513] Betelepült karacsájok nyelvéből.

[514] További képzett alakok: *maktat-*; *maktan-*; *maktal-*; *maktaulï*; *maktaučï*; *maktaš-*; *maktaštïr-*. Szócsaládja minden török nyelvben kiterjedt.

[515] *Qorqut Atanïng Salor Qazan Alpnï maχtap aytġan tartïmï bu turur* 'Íme Korkut apónak Salor Kazan Alpot dicsérő verse' (Ag 1194); *öz yurtïn yamanlar, kiši yurtïn maqtar* 'saját országát gyalázza, idegen országot dicsér' (ČN 42), *biräw atïn maqtadï biräw itin maqtadï biräw alġan χātūnïn maqtadï* 'egyszer lovát, másszor kutyáját, ismét másszor asszonyát dicsérte' (ČN 79).

[516] VERBICKIJ; Hak.

[517] DOERFER 1985: 111; ROZYCKI 153.

← Or v. Tat). K: Tat *maral*; Bsk *maral*; Kir *maral* ‘važenka (samka olenja ili marala)’; Kzk *maral*; Klp *maral*; KrT *märal* ‘das Hirschweibchen’ (R IV 2091); KarT, KarH *maran* ‘dikaja koza, serna’; Nog *maral*; Krč-Blk *maral*; Kum *maral* 1. ‘lan´, maral’ 2. peren. ‘krasavica’. T: Özb *maral*; Tur *maral* ‘the femail of the 12-tined stag of Eastern Turkistan’ (SHAW), *mar´ar*, *maral* (JARRING); Ujg *maral*; Srz *maral* (R IV 2025); Sujg *maral* ‘samka olenja-sugun’ (MALOV 1957: 75). Sz: Alt *paral* (VERBICKIJ); Sór *paral* (R IV 1148).

Navái szerint a török nyelvben a *buġu* hímszarvast, a *maral* pedig szarvasünőt jelent.[518] A Báburnámában sokszor felbukkan a vidékek, tájak leírásakor a *buġu maral* ‘szarvas’ szókapcsolatban,[519] viszont a 14. század előtt nem fordul elő. Az ótörök forrásokban a *muyġaq* (*buńġaq*) szó használatos. Bekerült a perzsába és az oroszba is.[520] A vegyes hangrendű formák biztosan perzsa másolatok, széles körű elterjedéséhez az orosz is hozzájárulhatott.

◊ BAZAROVA – ŠARIPOVA 1990: 94; EREN 1999: 288; ESTJa 2003: 42-43; HAUENSCHILD 2006: 77-78; LIGETI 1935: 269; ML 83-84; RÓNA-TAS 1966: 434; RYBATZKI 2006: 616; SCHÖNIG 2000: 135; SCHÖNIG 2000a: 243; TMEN I 495; IV 398; VEWT 327.

märgän ‘fusilier, bon tireur; héros’ (PC; ČN 36; S 318r 25; Z; ŠS) ← KMo ***mergen*** ‘id.’.

KMo: *mergan* ‘geschickt’ (SH); *mergen* ‘wise, sagacious’ (PhP, LIGETI 1964b); *mergen* ‘qui a beaucoup de talents’ (HyM); IrMo *mergen* ‘a good marksman, wisdom; wise; learned, sage, experienced; apt’. MMo: Klm *mergṇ* ‘Künstler, geschickt, der sein Handwerk versteht, Jäger’; Bur *merge*(*n*) 1. ‘metkij srelok; metkost´; „myrgen” (obyčnyj epitet bylinnyh geroev)’ 2. ‘metkij; sposobnyj, razumnyj, mudryj; metko, iskusno, lovko’; Hlh *mergen* ‘id.’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn *mergen*; Sgl, Ucs, Csah *mergeŋ*; Ord *mergen* ‘prudent, sage’; Mgr *mierGän*; Dah *mergen*.

KTö: U *märgän* ‘habile, capable’ (LIGETI 1969: 39, R IV 2094); *mergen* (Wu-ti). MTö: O: Tkm *mergen* ‘metkij strelok; snajper; *Mergen* ‘(imja sobstv. mužskoje)’; Hor *mergān*, *mirgän*, *mergan*, *märγan*, *meryan*, *märyan*, *margan* (← Per). K: Tat *märgän* 1. ‘snajper, metkij strelok’ 2. ‘ohotnik’; Bsk *märgän* ‘id.’; Kir *mergen* 1. ‘ružejnyj ohotnik; strelok’ 2. ‘ružejnaja ohota’; Kzk *mergen* ‘shooter, sniper’ (Shnit), *mergän* ‘id.’ (R IV 2094); Klp *mergen*; KrT *mergin*; Nog *mergin*. T: Özb *mergan* 1. ‘strelok, snajper’ 2. ‘ohotnik’; Tur

[518] ML 777a 22 = Ab.

[519] Bab 8, 9, 145, 465, 591 stb.

[520] TMEN I 495.

märgän ‘sportsman, hunter’ (JARRING); Ujg *märgän* ‘strelok, snajper’; Lop *meygen*. Sz: Alt *mergen* ‘metkij; lovkij, provornyj’; Tub *mergen* (BASKAKOV 1966); Leb *märgän* ‘Schütze’ (R IV 2094), *pärgän* ‘geschickt, Schütze’, *pärgä* ‘geschickt’ (R IV 1234); Szg *mergän* 1. ‘Schütze’ 2. ‘schwer, gewaltig, stark’ (R IV 2094); Tel *märγä* ‘eine geschickte Hand habend, geschickt’, *märγän* ‘Schütze’ (R IV 2094); Hak *mirgen* ‘metkij; lovkij, provornyj’; Tuv *mergen* ‘metkij; masterskoj; mudryj, genial´nyj’; Jak *märgän* ~ *bärgän* (KAŁUŻYŃSKI 1961: 41), *bärgän* ‘geschickt, Schütze’ (R IV 1234).

A török nyelvekben a mongol kor után a sino-ujgur anyagban jelenik meg először. A mongol szót RAMSTEDT egy ősi **mer-* ‘heranschleichen’ ige +*gA*(*n*) képzős alakjának tartja, amely azonban nem mutatható ki sem a mongol, sem a török nyelvekben. Az adatok tanúsága szerint a mongol szó eredeti jelentése ‘ügyes, tehetséges’ > ‘jól lövő íjász’ > ‘harcos; hős; erős; vadász’ > ‘vadászat’. A horaszániba a vegyes hangrendű szavak a perzsából kerültek.[521]

Mo → MaTu.[522]

◊ ESTJa 2003: 57-58; KAŁUŻYŃSKI 1961: 41; KWB 262; POPPE 1960: 35, 88, 125; POPPE 1977: 113; RÓNA-TAS 1975: 203; RÓNA-TAS 1982: 101-102; RYBATZKI 2006: 616; S 98; TMEN I 496-498, IV 399; VEWT 335.

megäǰin [MYKǰYN] ‘truie’ (PC 506, 293; ML 777a 23; Ab[523]; S 321r 21; Z[524]; Bud II 250; ŠS[525]; R IV 2149[526]) ← KMo ***megeǰin*** ‘sow’ < **mege+ǰin*.

KMo: *mekeǰin* (ZY); *mekeiǰi* (HyM); *megeǰi* (Wu-ti 16005, 16163); IrMo *megeǰi*. MMo: Klm *megᵊdži* ‘wilde Sau (die eben Ferkel geworfen hat)’; Bur *megeže*; Hlh *megdž*; Dah *megǰi*.

KTö: U *mägäči* ‘soeur aînée’, *qaγ-a mägäči* ‘tante paternelle’ (LIGETI 1966[527]). MTö: O: –. K: Kir *megeǰin* ~ *megiǰin* ~ *megilǰin* ‘svin´ja, svinomatka’; Kzk *meižin* (R IV 2070), *megäžin* 1. ‘Wildschwein (die Sau)’ 2. ‘Frauenvolk, Weibsleute’ (R IV 2076), *megežǐn* ‘female (of women collectively)’ (Shnit), *meiǰin* ~ *megeǰin* (Bud II 250); Klp *megeǰin*; Krč

[521] SCHÖNIG 2000: 135-136.

[522] DOERFER 1985: 80; LIGETI 1960: 243; ROZYCKI 158.

[523] Az Abuska szerzője átbetűzi, a kiadásban így találjuk: MYKǰYN *mikcin* ‘hinziring dişisi’ (ATALAY 374), VÁMBÉRY kiadásában helyesen szerepel (VÁMBÉRY 1862: 96).

[524] *mikǰin* ‘Sau, Mutterschwein’ (Z 900).

[525] ŠEYX SULEYMAN [MKČYN] adatát KÚNOS *mikčin* ‘daġ domuzu yavrusu, mijkai; Gebirgs-Spanferkel’ alakban írja át (KÚNOS 145).

[526] RADLOFFnál *migečin* MYKYČYN ‘das Mutterschwein’.

[527] „Faut-il rattacher ce mot plutôt au mong. *egeči* ‘soeur aînée’?” (LIGETI 1966: 182).

begeǰen 1. ‘svin´ja (samka), svinomatka’ 2. ‘peren. prenebr. tolstuha, tumba, koloda’; Kum *megežin*, dial. *mögeže*. T: Özb *megaǰin* 1. zool. ‘dikaja svin´ja (samka kabana)’ 2. bran. ‘svin´ja (rugatel´stvo, upotrebljaemoe ženščinami)’. Sz: –.

Csak a mongol kor után jelenik meg a török forrásokban.

RAMSTEDT a mongol *meg* ‘sovány, legyengült (állat)’ szóval veti egybe, magyarázata azonban szemantikai okok miatt kevéssé valószínű.[528] Képzett szónak tűnik, a DenN +*ǰin* nőnemű élőlényeket képez[529], azonban a szótő nem mutatható ki a mongol nyelvekből. Lehet, hogy a mandzsu *meχe* ‘junges Schwein’ őrizte meg az alapszót.[530] A kumük nyelvjárási adat a standard kumük alakhoz képest olyan nyugati mongol nyelvjárást tükröz, amelyben *e* – *e* > *ö* – *e* hangváltozás zajlott le, és a szóvégi -*n* is eltűnt.

⇒ *öbüčin*, ⇒ *örkebči*

Mo → MaTu.[531]

◊ BAZAROVA – ŠARIPOVA 1990: 94; ML 84; POPPE 1960: 125; VEWT 332.

morqay [MWRTY] ‘quinquisaïeul’ (PC; AG[532]; ŠS[533]; R IV 2194[534]) ← KMo ***borqai*** ‘apai ős, felmenő’.

KMo: *borḥa* ‘Ururgrossvater, Ahn’ (SH); *boroqai* ‘trisaïeul paternel’ (HyM). MMo: –.

KTö: –. MTö: –.

Mint arra DOERFER rámutatott,[535] az Abul-Gázinál található és a szótárakba átkerült MWRTY forma a középmongol *borqai* romlott alakja, amely valószínűleg Rasídaddín munkájából került a csagatájba. A szó forrásául szolgáló középmongol szó mára kiveszett a mongol nyelvekből.

◊ TMEN I 225-226; VEWT 345.

---

528 KWb 260.

529 POPPE 1954: 42.

530 CINCIUS 1975-1977: I 566.

531 DOERFER 1985: 103; ROZYCKI 156.

532 *anïng atasï Qaydu χan, altïnčï atanï MWRTY der* ‘az ő apja Kajdu kán, a hatodik felmenőt morkajnak hívják’ (AG 69).

533 Tévesen *murqï* ‘sechste Urahne’ (KÚNOS 147).

534 Tévesen *murqi* ‘der sechste Vorfahr’.

535 TMEN I 226.

möngän [MWNG'N] 'argent' (PC; S 320v 26; Z; ŠS[536]) ← KMo ***mönggän*** 'id.'.

KMo: *müŋgü*(*n*) (SH); *mengü*, *mengün* (LNP 71); *mönggü* (*menggü* ?, *münggü* ?) (ZY); *möngü* (RH 303); *münggün* (HyM); *mö*[*ngün*] (IMP 442); *niken mengü* 'une pièce d'argent (monnaie)' (VI); *möngü* [Csag *kümiš*, *dang*] 'serebro, ¼ dirgema', *möngün erike* 'serebrjanaja bahroma' (MA 239); IrMo *mönggü*(*n*) 'silver, money'. MMo: Klm *möŋgṇ* 'Silber, silbern; Geld'; Bur *münge*(*n*); Hlh *möngön*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn *möŋö*; Sgl, Ucs, Csah *möngön*; Ord *möŋgö* ~ *müŋgü*; Mgr *miänGu*; Dng *miengu*; Bao *miŋgo*; Dah *meŋu* ~ *meŋgu* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *müngo* ~ *müngü* ~ *mengu* (KOTWICZ 1953: 443).

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *mönggün*. T: –. Sz: Alt *möŋün*; Alt, Tel, Leb *möŋün* (R IV 2130); Tub *mönggün*; Szg *müngün* (R IV 2220); Tuv *mönggün*; Tof *mönggün*; Jak *möngün*.

A csagatájban hapax legomenon a Szanglahból, a modern török nyelvekben a szibériai areában található meg, a kirgiz ide kapcsolódik. A középmongol forrásokban a Leideni Névtelen és az Isztambuli Szójegyzék adata első szótagi illabiálist mutat.

Mo → MaTu.[537]

◊ KARA 1990: 309; POPPE 1955: 50, 56, 89; TMEN I 510-511; IV 399; VEWT 342.

mör 'route, chemin' (PC; S 319v 5; Z) ← KMo ***mör*** 'id.'.

KMo: *mör* 1. 'Weg, Spur' 2. 'Sitte, Ordnung, Benehmen, Ansehen' (SH; LNP 71; PhP; RH 250; HyM; IMP 442; VI; *mör* [Csag *iz*, *yol*] 'iz, sled' (MA 239); IrMo *mör*. MMo: Klm, Bur, Hlh *mör* 'Spur, Weg; Glück'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah *mör*; Sjg *mór* ~ *mör* (KOTWICZ 1953: 443).

A csagatájban egyedül a Szanglahban fordul elő. RÄSÄNEN szerint a teleut *mör* 'erény; önmérséklet'[538] is idetartozik, amely az 'út' > '(helyes) viselkedésmód' > 'erény' jelentésváltozással érthető, hasonlóképpen a török *yol* 'út' > 'viselkedésmód' szóhoz,[539] illetve a kalmük 'szerencse' jelentés szemantikai párhuzamaként említhetjük a török nyelvekből a mongolba került török *yol* 'út > utazás > lehetőség > sors > szerencse' →

[536] Tévesen *munkan* 'Geld, Gold, roth' (KÚNOS 146).

[537] DOERFER 1985: 25; POPPE 1960: 109; ROZYCKI 157.

[538] L. RADLOFF IV 2132.

[539] L. ED 917.

mongol *ǰol* ‘szerencse, jó eredmény, siker’ szót,[540] lásd még tuvai *čol* ‘sors, szerencse’ (← Mo *ǰol*).

◊ VEWT 342.

N

naġačï [NAĠAČY] ‘oncle maternel, ancêtre’ (PC; ČN 32; ŠS; R III 640), ***naġaču*** [NĠAČW] (MA 405; Z: ‘Schwestersohn’) ← KMo ***naġaču*** ‘maternal uncle; relatives on mother’s side’ < **naġa+ čU* ?

KMo: *naġaču* (SH); *naqaču* (ZY); *naqaču* [KTö *taġayï*] (RH 232); *naqaču* (*naġaču*) ‘frère de la mère’; *naqaču* (*naġaču*) *egeči* ‘soeur de la mère’ (HyM); IrMo *naġaču* ‘maternal uncle; relatives on mother’s side’. MMo: KalmÖ *naġ^{a}tsa*, *naktsa* ‘verwandter Mütterlicherseits’; Ojr *naġats*; Bur *nagasa*; Hlh *nagac*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *nagš*, *naχš*; Arh, Csah *nagč*; Brn, Onn, Najm *nagā āv*; Hes *naχč*; Sgl *naχc*; Drg *naG‘ts*; Sjg *naġačə* (KARA 1990: 311); Ord *naga‘tš‘i*, *naga‘tš‘a*; Dah *nagču*, *naučō*; *nakču* ‘djadja (mladšij brat materi)’.

KTö: U *naġačï* ‘tante: soeur de la mère’, *naġaču* ‘oncle: frère de la mère’, *naġaču kälin* ‘femme du frère de la mère’ (LIGETI 1966: 184, R III 640). MTö: O: –. Csuv *naGas* ‘(szitokszó) lusta, lusta ember; faul, Faulpelz’ (Paas). K: Bsk *naġasï* ‘rodina (selo, dom) materi’; Kzk *naġašï* ‘id.’; Klp *naġašï* ‘id.’; Nog *nagaš* ‘id.’. T: –. Sz: Koj, Kcs *negä^{t}yi* ‘die Frau des älteren Bruders’ (R III 672); Sór *nägäǰi* 1. ‘id.’ 2. ‘die Frau des jüngeren Bruders des Vaters’ (R III 672); Szg *negäči* ‘id.’ (R III 672).

A sino-ujgur anyagban fordul elő először a török forrásokban. A szókezdő *n-* miatt jövevényszónak kell tekintenünk. A régi törökben a *naġaču* jelentésének megfelelő terminus a *taġay* volt. A mongol *naqaču* (*naġaču*) *egeči* és a hasonló török rokonsági elnevezések[541] azt mutatják, hogy ‘anyai (ági)’ jelentése korán kialakult, sőt talán ez az elsődleges. A szóvégi

[540] LESSING 1973.

[541] L. még *äwwäl bašï naġačï babalarïndïn söyläyälik* ‘először anyai (férfi) felmenőit mondjuk el’ (ČN 3); Kaz ~ *apa* ‘female relatives on the mother’s side, ~ *ata* ‘grandfather on the mother’s side, ~ *aġa* ‘oldest uncle on the mother’s side, ~ *šeše* grandmother on the mother’s side’ (Shnit); *naġašaġa* ‘der ältere Bruder der Mutter’, *naġašata* ‘der Vater der Mutter’ (R III 640); Nog *nagaš aye* ‘babuška’, *nagasakay* ‘djadja’, *nagaš ana* ‘staršaja rodstvennica po linii materi’.

+čU toldalék funkciója POPPE szerint a társadalmi csoporthoz való tartozás kifejezése,[542] a halha *nagai* 'nőstény mormota' pedig az alapszót őrző, tabuisztikus elnevezés lehet.

Mo → MaTu.[543]

◊ CSÁKI 2006: 156-158; KENESBAEW-SARIBAEW 1975: 85; KWB 270; POPPE 1991: 149; RYBATZKI 2006: 622; ŠČERBAK 1996: 221; TMEN I 516-517, IV 400; VEWT 348.

nekä- 'takip et-, peşine düş-, kovala-; iste-, yalvar-, rica et-, taciz et-' (ML 775b 20, AN), ****nekämiši*** 'hâte, promtitude, action de poursuivre' (PC 216; S 157v 27; ŠS) ← KMo ***neke-*** 'id.'

KMo: *neke-* 'verfolgen, hetzen, überfallen' (SH); *neke-* 'fondre à l'improviste sur' (HyM); IrMo *neke-* 'to claim, demand; to exact; to pursue in order to seize; to seek'. MMo: Klm *nekᵊ-*; Bur *neχe-*; Hlh *neχe-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *neχe-*; Dah *negē-* (*nege-*).

KTö: –. MTö: O: –. K: TatB *näkä-* 'bitten, flehen, mit Bitten belästigen' (R III 671); Bsk *nikä-* '(razg.) povtorjat´, tverdit´ odno i to že, taldyčit´ prost.'. T: –. Sz: Alt *neke-*; Tub *neke-*; Kmd *neke-* 'vzyskivat´, gnat´sja, gnat´'; Alt, Tel *näkä-* 'folgen, verfolgen' (R III 671); Tuv *nege-*; Tof *neʹhe-*; Jak *ńäkäi-*, *ńäkii-* 'delat´ čto tščatel´no'.

A Szanglahban, valamint az innen merítő PC és ŠS szótárban a *nekämiši* helyett egy romlott *tekämiši* alakot találunk – a két szó között arab írással egy pont a különbség. Navái munkájában, a Muhákemetül-lugateinben megtaláljuk a képzés alapjául szolgáló *nekä-* igét. Az ige szemantikájában már a mongolban lezajlott változás a 'követ' > 'követel'.

Mo → MaTu.[544]

◊ ML 134; RYBATZKI 2006: 630; TMEN I 530-531; VEWT 352.

noyan [NWYAN] 'titre que les Kalmouks donnent á leur khan' (PC; S 322r 1; Z; VámbĆSpr[545]; ŠS**;** R III 694), ***noyïn*** [NWYYN] 'général; prince, noble' (PC; S 322r 1; Z; ŠS), ***noyon*** 'Königssohn, Prinz, Edeling, Anführer, Oberhaupt (üb. 10 000 Mann)' (Z) ← KMo ***noyan***.

noyat 'the qalmaqīya's name for their ruler' (S 322r 1; Z) ← KMo ***noyat***.

---

[542] POPPE 1954: 41.

[543] DOERFER 1985: 103; LIGETI 1960: 235; ROZYCKI 161.

[544] DOERFER 1985: 51; ROZYCKI 162.

[545] VÁMBÉRY szójegyzékében *nuyan* 'die Grossen, die Vornehmen'.

MMo: *noyan* ‘Beamter, Würdenträger, Befelshaber, Chef’ (SH); *noyad* ‘seigneurs’ (LIGETI 1964b); *noyan*, *noin* (LNP 73); *noyad*, *noyan* (RH 202); *noyan* (HyM; IMP 443; VI; MA 260); IrMo *noyan* ‘lord, prince, chief, superior; title given to the son of a prince or high-ranking nobleman’. MMo: Klm *noyṇ* ‘Fürst, Herrscher, Herr’; Bur *noyon* 1. ‘ist. nojon (feodal´nyj knjaz´, gospodnik)’ 2. ‘činovnik, načal´nik’ 3. ‘často vhodit v sostav imeni personažej burjatskogo fol´klora’; Hlh *noyon* ‘úr, nemesúr, herceg; parancsnok; (sakk, kártya) király’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn *noyin*; Sgl, Ucs, Csah *noyiŋ*; Ord *noyon*; Mgr *nəyōn*; Sjg *nion* ~ *niyon*; Szn *noyan* ~ *noyən* (KARA 1990: 313); Dah *noyun*, *noyon*.

KTö: Oszm *leşker-i noyan* ‘kumandan’ (TUNA 1976: 301). MTö: O: –. K: Kir *noyon*, *oyon* ‘bogatyr´; ‘gospodin’. T –. Sz: Tuv *noyan* ‘knjaz´, pravitel´ hošuna; (šahm.) korol´’; Jak *noyon* ‘molodoj čelovek, paren´, parniška, vzroslyj mal´čik; molodec, udalec’.

Abul-Gázi munkáiban személynév elemeként jelentkezik.[546] A Szanglahban a *noyan* mellett szereplő *noyat* formát ZENKER íráshibának tartja, CLAUSON szerint azonban a *noyan* mongol többesszámú alakja.[547] Az oszmánli adat perzsa szerkezet másolása. A mai török nyelvek közül a kirgizben, a tuvaiban, továbbá erősen megváltozott jelentéssel a jakutban található meg. RAMSTEDT és nyomában RÄSÄNEN is a kínai **lao-ye* ‘id.’ szóból származtatták a mongol *noyan* szót.

◊ ANIKIN 2000: 409; DOERFER 1985: 127; KAŁUŻYŃSKI 1961: 118; KWb 278; MALOV 1957: 73; RYBATZKI 2006: 627; SCHÖNIG 2000: 140-141; TMEN I 526-529, IV 400; VEWT 317, 354.

nökär ‘ami, compagnon; conseiller; client; serviteur’ (PC 510; ČN 38, 39, 41, 46; Z[548]; Bud II 296; R III 695) ← KMo ***nöker*** ‘id.’ < *nöke-*, *nökü-* < **nökö-r*.

KMo: *nökör* ‘Gefährte, Freund, Kamerad’, *derge nökör bolǰu* ‘als Gefährte, der zur Stelle ist’ (SH); *nökör* ‘serviteur’ (LIGETI 1964b); *nökür* ‘drug’ (IMP 443); *nökör* (HyL; [KTö *qoldaš*] RH 233); *nüger* (ZY); *nökör següder* (MoPre); *nöker* (VI; [Csag *yar*] MA 261); IrMo *nökür* ‘friend, comrade, companion; husband’, *nökü-* ‘to patch, darn, mend; to fill a gap, fill

---

[546] *ǰäbä Noyan Sübädäy Bahadur tegän iki bekini baš qïlduq* ‘a Dzsebe Nojan és a Szübedey Bahadur nevű két béget vezetővé tettük’ (Ab 304); *ǰäbä Noyannï maŋlay qïlïp erdi* ‘Dzsebe Nojant megtette elővédnek’ (AG 82); *ǰäbä Noyan munï ešitkäč* ‘Amikor Dzsebe Nojan ezt meghallotta’ (AG 94).

[547] S 93.

[548] *newker*, *nuker* ‘Dienstbote, Leibwächter, Diener, Bursche; bewaffneter Reitknecht, Knappe, Soldat; Gefährte, Kamerad, (auch femin.) Dienerin’. ZENKER perzsa eredetűnek tartja, megállapítása részben igaz.

in; to replace, substitude', *nöküče-* 'to become intimate, contract a friendship'. KMo: Klm *nökṛ*; Ojr *nökör*; Bur *nüχer*; Hlh *nöχör*. BMo: Dzsl, Dör *nüχer*; Hrcs, Arh, Ucs, Csah *nöχör*; Ord *nöχ^{k}χör*; Mgr *nok'uor*, *nokor*; Dng *noke*; Bao *noker* (TODAEVA 1964); *nokor* ~ *noxgor*; Szn *nokiə* (KARA 1990: 314); Dah *nugur*; Sjg *nök^{h}ör* 'friend' (NUGTEREN – ROOS 65).

KTö: U *nökär* 'Gefolge' (ON 1932: 33); *nökür* 'camerade' (LIGETI 1966: 185); Oszm *nöker* 'maiyet memuru, hizmetçi' (TTS 1943 I 532[549], 1957 IV 595[550]); KK *nöger* 'Genosse, Kamerad' (CC 172), *nökär* (ZAJĄCZKOWSKI 1968: 99), *nöger* (KTS). MTö: O: TTö *nuker* (← Per); Tkm *nökär* 'družinnik'; Az *nökär* 'sluga'; D-O *noukär*, *nokär* (← Per); Hor *nokär* (← Per). Hal *nōkär* (← Per) (DOERFER 1987: 302). Csuv *neker* (Ašm). K: Tat *nägär* (TTAS), *nükär*; Bsk *nögör*; Kir *nökör* '(v epose) sluga epičeskogo bogatyrja, hana, feodala; otrok (knjažeskij); svita ženy ili dočeri epičeskogo bogatyrja, hana, feodala'; Kzk *nöger* (Shnit), *nögör* (R III 695); Klp *nöker*; KarL *nägär* (R III 672); Krč-blk *nögär*; Kum *nökär*. T: Özb *navkar* (← Per); Ujg *nökär*; Szl *nühür* 'ami' (DRIMBA 1976: 418); Sujg *nökär* ~ *nükär*, *nö^{h}ker*, *nöker*, *nüker*, *neker*, *nö^{h}kör*, *nio^{h}kör*, *löger* 'friend; helper; travel companion' (NUGTEREN – ROOS 65). Sz: Csul *nükär* ~ *nüŋär* (RASSADIN 1980: 52); Tel, Leb *nökör* (R III 695).

A *nökür*, *nökär* 'társ, bajtárs' szó közvetlenül a mongol hódítás után jelenik meg a keleti és a nyugati középtörök emlékekben, a csagatájban elsősorban a történeti anyagokban. Eredetileg azokat jelöli, akik nemzetségüket elhagyva a törzsi vezető követői lesznek, vagyis a mongol hadvezér csatlósai, katonai kísérete, majd a mongol és a török nyelvekben is kialakult a 'szolga, szolgáló' jelentés is. A kumük szó oguz hatást mutat, mert a *-k-* hangból nem lett *-g-*; a vegyes hangrendű formák pedig a perzsából kerültek a török nyelvekbe.[551] Németh szerint a mongol *nökör* alapszava a *nöke-*, *nökü-* (*nökö-*?) ige, amelynek jelentésére a kölcsönös képzős *nöküče-* 'közeli baráttá válik, barátságot köt' igéből következtethetünk.[552] Doerfer szerint viszont egy **nökö* névszóból kell kiindulnunk, amelyhez a DenN *+r* járul.[553] A kérdést nem lehet megnyugtatóan eldönteni.

[549] 14. századi adat.

[550] 16. századi adat.

[551] A szó török történetéről l. NÉMETH 1953.

[552] A DevN *-r* képzőről l. POPPE 1954: 49.

[553] TMEN I 521. A **nökö* tőből képzett további szavak: *nökö'e* 'zweiter, weiterer, der andere' (< **nökö+ge*), *nököǰi* 'der zweite' (< **nökö+ǰi*), *nököče-* 'Gefährte sein, werden' (< **nökö+če-*) (SH). A melléknevet és főnevet létrehozó *+r* képzőről l. SZABÓ 57.

Mo → MaTu.[554]

◊ CAFEROĞLU 1952; CAFEROĞLU 1954; CSIKY 2006: 456; EREN 1999: 301; GOLDEN 1992: 305; IŠBERDIN 1979: 21; KAŁUŻYŃSKI 1961: 55; LIGETI 1935: 242; LIGETI 1962: 58-59; NÉMETH 1953: 1-23; POPPE 1955: 146, 248; POPPE 1962: 336; RAMSTEDT 1957: 77, 184; RYBATZKI 2006: 630-631; RÓNA-TAS 1971-1972: 79; RÓNA-TAS 1975: 204; RÓNA-TAS 1982: 107; SCHÖNIG 2000: 141-142; TMEN I 521-526, IV 400; TUNA 1972: 235; VEWT 354-355.

nuġula [NWĠWLH] 'zavivka, sgib' (MA 405) ← KMo ****nuġulā*** < **nuġulaġa* 'id.' < *nuġu+lA-ġA*.

KMo: IrMo *nuġulġa* 'bend, fold', *nuġul-*, *niġul-* 'to bend, fold; to curve'; *nuġu* 'meadow in the winding of the river' (L), *niġula-* 'tourner tantôt d'un côté, tantôt d'un autre', *nuġula-* 'plier, mettre en rouleau' (Ko). MMo: Klm *nuġ^{u}l-* 'umbiegen, falten', nuġ^{u}*r-* 'sich umbiegen', *nuġ^{u}* 'Wiese an einer Flussbiegung'; Bur *nugalga* 'sgib', *nuga* 'lug (v izlučine reki); zajmišče, zalivnoj lug, lugovaja nizina', *nugal-* 'perelamyvat´ (napr. kost´ v sustave); Hlh *nugalā*(*n*) 'hajlás, redő, berakás, hajtás', *nugal-* 'hajt, hajlít', *nuga* 'rét, nedves talajú, dús fűvel benőtt terület'. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Sgl, Ucs *nugla-* 1. 'sgibat´, peregibat´; skladyvat´' 2. 'raz˝edinat´ sustav'.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Jak *nuoġay* 'sgib'.

Hapax legomenon a Mukaddimat al-Adabban. A csagatájba átkerült mongol szó alapszava a *nugu* 'meadow in the winding of the river'. A másolt szó képzését, vagyis **nuġulaġa* < **nuġu+lA-gA*(*n*)[555] vö. a halha *nugalā*(*n*) 'hajlás' szóval. A jakut adatban más a képző.

◊ TMEN I 516; VEWT 355.

O

olǰa [AWLǰA, AWLČH] 'prise, butin, prisonnier' (PC 75[556]; TIH 97; MA 264, 265, 405; S 86r 3; Z; ŠS; R I 1094) ← KMo ***olǰa*** 'id.' < **ol-ǰA*.

[554] ROZYCKI 162.

[555] POPPE 1954 65, 45; RAMSTEDT 1952: 195, 147.

[556] Együtt tárgyalja az *olča* 'cette quantité; ce qui' homoním szóval, amely természetesen nem tartozik ide. ŠEYX SULEYMAN ezt is átveszi tőle.

olǰala- [AWLǰHLA-] ‘piller, capturer’ (PC 76; S 84v 13; ŠS; R I 1094) ← KMo ***olǰala-*** ‘id.’ < *ol-ǰA+lA-*.

olǰa- ? [AWLǰA-] ‘acquérir une chose; capturer’ (PC 76; ŠS; R I 1094) ← KMo ***olǰā-*** ? < *ol-ǰa+yi-*.

KMo: *olǰa*, *olǰala-*. (SH); *ol-* ‘to find’ (PhP); *ol-* ‘id.’ (LNP); *olǰalaba mali* [Csag *olǰaladï malnï* ‘vzjal v dobyču imuščestvo’ (MA 265); IrMo *olǰa*, *olǰala-* ‘to seize, capture, take prisoner; to profit, gain, make a fortune’; *olǰi-* [Go.] ‘to capture, take prisoner’. MMo: Klm *olz^{o}*, *olzḷ-*; Bur *olzo*, *olzol-*; Hlh *oldz*(*on*), *oldzl-* (KARA 1998); Ord *olDžo*; Mgr *urdži*.

KTö: KK *olča* (KTS); *olǰa* (CC); Oszm *olcala-* (TS V 2970[557]). MTö: O: TTö *olca* (DS IX 3277[558]); Tkm *olǰa* ‘trofej; peren. dobyča; legkaja pribyl´’, *olǰala-* ‘zahvatyvat´, dobyvat´’. K: TatD *ultsa*, *ōltsa*, *ōlǰa*; TatB *oldzo*, *oldzolo-* (R I 1095); Bsk *ul”ya* ‘ust. pribyl´; baryš; trofej’; Kir *olǰo*; *olǰolo-*; Kzk *olža*; *olžala-* ‘procure, obtain, acquire, earn; to plunder’; Klp *olža*; KarT, KarK *olǰa*, KarH *oldza*, *olca*, KarT, KarK *olǰala-*, KarH *oldzala-*, KarH *olcalan-* ‘byt´ zahvačennym, byt´ dobytym’; Nog *olǰa*, *olǰala-*; Kum *olǰa* ‘ust. žena, supruga; dobyča (voennaja), trofej’ (KumRS); *olǰa* ‘asszony; Weib, Frau’ (NÉMETH 1911). T: Özb *ŭlža*, *ŭlža qil-* ‘zahvatyvat´ trofej ili dobyču; peren. razdobyt´ (pol´zujas´ udobnym slučaem), priobresti (besplatno, darom)’, *ŭlža ål-*‘zahvatyvat´ trofej’; Tur *ulǰa*, *ulǰala-*, *ulǰalaš-* ‘to loot one another’ (SHAW), *olǰa* ‘victims of war, prisoners of war, war-trophy, war-booty’ (JARRING), *olǰala-* (R I 1094); Ujg *olǰa*, *olǰa al-* ‘zahvatit´ trofej’, *olǰa qil-* ‘zahvatit´, prisvoit´’, *olǰili-* ‘zahvatyvat´ v kačestve dobyči, trofej; prisvaivat´’. Sz: Alt *old´o* ‘plen’, *old´olo-* ‘brat´, vzjat´ v plen; okkupirovat´’; Sór *olya*, Alt, Tel *olyo* (R I 1088); Küe *oldzo*, *oldzolo-* (R I 1095); Hak *olǰa* (BUTANAEV 1999); Tuv *olča*; Tof *ol´ča*.

A hadászati szókincsbe tartozó mongol jövevényszavak, az *olǰa* és az *olǰala-* a mongol kor előtt nem fordulnak elő a török nyelvemlékekben. A csagatáj történeti irodalomban mindkét szó gyakori.[559] Szinte minden török nyelvben ismert. Az *olǰa* ‘asszony’ jelentése a

[557] 14-15. századi adat.

[558] Trabzon környéki nyelvjárás, valószínűleg türkmen.

[559] *Durman χalqïnï Samarqand töräläri olǰalab erdi* ‘Durman népét a szamarkandi hercegek foglyul ejtették’ (AG 124); *olǰa va esir qïla turur erdi* ‘zsákmányt és foglyokat szerzett’ (AG 211); *olǰalarnï yüklep qaytdïlar* ‘a zsákmányt felrakták és visszatértek’ (Ag 263); *bir yaš oġlannï olǰalap kältürüp* ‘egy egyéves fiút foglyul

törökben jött létre, valószínűleg ‘*rabnő’ > ‘szolgálólány’ jelentésváltozás során. A csagatáj *olǰa-* (< **olǰa+yi-*) ige léte bizonytalan; a török nyelvekben az egyetlen adat PAVET DE COURTEILLE szótára – a többi innen másolt –, és az irodalmi mongol *olǰi-* (< **olǰa+yi-*) is hapax legomenonnak tűnik.

A mongol *olǰa* az *ol-* ‘talál, szerez’ igéből képzett szó,[560] a DEVN *-ǰA* képző a cselekvés eredményét jelzi.[561] Az *olǰala-* a török és a mongol nyelvekben egyaránt meglévő *+lA-* DENV képzővel továbbképzett ige.

◊ CSÁKI 2006: 206-207; ESTJa 1974: 446-447; KWb 285; POPPE 1962: 337; RYBATZKI 2006: 100; SCHÖNIG 2000: 142-143; ŠČERBAK 1997: 196, 207; TMEN I 143-145, IV 372; TUNA 1972: 235; VEWT 360; ZAJĄCZKOWSKI 1960.

orčïn [AWRČYN, ARǰYN] ‘divisions de territoire dans le pays d’Endidjan et de Kachgar correspondent au sandjak’ (PC 12, 54; Bab 211; S 71r 13; ŠS[562]; R I 1075) ← KMo ***orčin*** ‘around, in the neigbourhood, near; neighbourhood, surroundings’ < **horči-n*.

KMo: *horcin* ‘umgehend, im Kreise herum’, *horci-* ‘umringen, sich drehen’ (SH); *horčiba* ‘drehte’ (LNP 75); *horčin* ‘kraj’ (MA 140), ‘okružnost´’ (MA 226, 250, 272), *horči-* ‘vertet´, vertet´sja’ (MA 186), *yirem orčim tere kü’ūndü* [Csag *kelür barur ol kišige*] ‘posetit togo čeloveka’ (MA 390); **orči-* ‘pojti’ (MA 269), **orči-* ‘vertet´sja’ (MA 270); *ġolumtanu horčin modun* ‘derevjannaja obšivka vokrug očaga’ (MA 179); *gerīn orčinqi tatāl* [Csag *ew tegresi arïq*] ‘kanal v okružnosti doma’ (MA 170); IrMo *orčim* ~ *orčin* ‘around, in the neigbourhood, near, about; neighbourhood, surroundings’, *orči-* ‘to turn around, revolve, rotate; to go through the cycle of transmigrations, transmigrate’. MMo: Klm *ortšṃ* ‘Umgebung, Kreis’, *ortš^{i}-* ‘selt. sich drehen’; Bur *oršon* ‘okolo, vokrug; krugom, vblizi; okrestnost´; okrestnyj’, *oršo-* ‘knižn. vhodit´ v (o mestnosti); nahodit´sja, prebyvat´; svodit´sja k, zaključat´sja v’; Hlh *orčin* ‘környék, környezet; hat. környékén, körül’, *orčim* ‘körülbelül, mintegy; környék’, *orči-* ‘forog, kering, körbejár’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *oršim*; Arh, Brn, Ord *orčim*.

KTö: –. MTö: –.

---

ejtett és elhozta’ (Ag 967); *bu yigitlär … qalïn kišini oqlap alïp qalïn olǰa keltürdilär* ‘ezek a jigitek sok embert lenyilaztak és foglyul ejtettek, gazdag zsákmánnyal tértek vissza’ (Bab 79).

[560] IrMo *ol-* ‘to find, get, acquire’.

[561] POPPE 1954: 47.

[562] *určïn* ‘sanǰak; Fahne’ (KÚNOS 158).

Az *orčïn* a Báburnámában[563] és a Szanglahban előforduló helynév. A mongol szó az *orči-* ‘forog, fordul, körbejár’ ige *-n* képzős alakja.[564] A csagatáj a szókezdő *h-* nélküli középmongol adatokat tükrözi.

◊ RYBATZKI 2006: 146; VEWT 364.

Ö

öbüčin [AWBWČYN] ‘maladie’ (PC; S 58r 28; ŠS; R I 1313) ← KMo ***öböčin*** ‘id.’ < *ebečin* < **ebe+d-či-n*.

KMo: *öbečin*, *ebečin*, *öbetčin* ‘id.’, *ebere-*, *ebet-* ‘schmerzen’ (SH); *ėbečʹin* (PhP); *ebčin*; *ebčin bolba* ‘wurde krank’; *ebčitü* ‘krank’ (LNP); *ebedübe* ‘byl ogorčen’, *ebčibe* ‘id.’, *ebedmüi* ‘bol´noj, bolezn´’ (IMP 436); *ebečin* [KTö *aġrïq*] ‘disease’, *ebedčitei* ‘sick, ill’ (RH 273, 274); *ebečin* ‘maladie’, *ebečitü* ‘malade’ (HyM); *ubadum* (WEIERS 1972a); *ebečin* [Csag *aġrïq*], *ebečitü* [Csag *iklik*] ‘bol´noj’ (MA 149); IrMo *ebedčin*, *ebeči*(*n*) ‘illness, disease, pain’, *ebed-* ‘to be taken ill, be sick; to hurt, feel pain’. MMo: Klm *öwtšṇ* ‘Krankheit’, *öwdö-* ‘wehtun, schmerzen, krank sein’; Ojr *ebečin*, *öböčin* ‘bolezn´; bol´noj’; Bur *übše*(*n*); Hlh *öwčin*; BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *öwšin*; Arh, Brn *öbčin*; Sgl, Ucs, Csah *öwčin*; Dah *eude-* ‘krank sein’, *eur* ‘Krankheit’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970: 131).

KTö: –. MTö: –.

A szó csak a Szanglahban fordul elő. A mongol szótő **ebe* ‘beteg’ (vö. fentebb **ebe+re-*, **ebe+d-*), amelynek a *+d-* denominális verbumképzővel[565] a jelentése ‘betegnek lenni, fájdalmat érezni’. Ezt az igét a *-či-* deverbális képző tranzitívvá teszi.[566] A szóvégi deverbális nomenképző *-n* főnevet és melléknevet egyaránt képez.[567] Az első szótagban az *e* hang az azt követő *b* hatására labializálódott.

◊ POPPE 1955: 48; VEWT 368.

---

563 Bab 107, 131, 145.

564 Az *-n* képzőről l. POPPE 1954: 49; SZABÓ 45.

565 POPPE 1954: 64.

566 SZABÓ 32.

567 POPPE 1954: 49; SZABÓ 45.

ögälgä [AWKALKA] ‘présent, don’ (PC 69; ŠS[568]; R I 1194), ***ögülge*** [AWKWLKA] ‘id.’ (S 80r 5; BL 35[569]) ← KMo ***ögelge ~*ögülge*** ‘adás, ajándék’ < *ög*(*ö*)-*lGA*.

KMo: *öklige* (SH); **ög-* ‘to give’ (PhP); *ögbe* ‘gab’ (LNP 1256); *ögligi* ‘ščedryj’ (IMP 443); *ögü* ‘donner’ (HyL); *nada ök* ‘donne-moi!’ (VI); *ögligetü* [Csag *ǰāwanmard*] ‘ščedryj’ (MA 321); IrMo *öggülge*, *öggülte* ‘the act of giving, debt’, *öglige* ‘alms, gift, donation’, *ög-* ‘to give, give away’. MMo: Klm *ögḷgən*, *ögḷġan* ‘Geben, Geschenk; Almosen; Almosen geben’; Bur *ügelge* ‘dača, podača’, *üge-* ‘davat´, otdavat´; podavat´’; Hlh *öglög* ‘adomány, alamizsna’, *ögö-*, *ö-* ‘ad, juttat, nyújt, odaad’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *ögö-*, *öχ-* ‘davat´, otdavat´; podavat´’.

KTö: –. MTö: –.

Az *ögälge*, illetve *ögülge* CLAUSON szerint a 13. században az Ilhanida udvarban kialakult török és mongol szavakkal teli perzsa zsargon egyik eleme.[570] DOERFER szerint nem biztos, hogy a szó valóban létezett a csagatájban, MIRZA MAXDĪ XĀN is idegen szóként idézi. Adataink alapján azonban úgy tűnik, több alakban is használták.

A mongol *ögülge*, *ögelge* ‘ajándék’ szó az *ög*(*ö*)- ‘ad’ ige *-lGA* képzős[571] alakja. A mongol nyelvekben ezzel a jelentéssel gyakoribb a nem teljesen világosan más képzésű *öglige* alak.

◊ TMEN I 140-141.

ökün [AWKWwN] ‘fat’ (S 80r 10; BL 35[572]) ← KMo ***ōkün*** < **ögükün* ‘id.’.

KMo: *e’ükün*, *ö’ükün* (SH); *ökün* [KTö *ič yaġï*] (RH 211); IrMo *ögekü*(*n*). MMo: Klm *ōkṇ* ‘Fett (im Fleische)’; Bur *ōχe*(*n*); Hlh *ōχ*(*ön*); Ord *ōkxö*; Dah *ege* ~ *eugu* (TODAEVA 1986), *ewG*, *ewk* (KAŁUŻYŃSKI 1969).

KTö: –. MTö: –.

A török nyelvekben csak a Szanglahban és a nagymértékben ebből merítő Behdzsetül-lugátban fordul elő a zsír, kövérség, háj jelentésű mongol *ökün* (*ōkün* ?) szó. A mongol szavak korábbi alakja feltehetően **egükün* volt. A csagatájba már kontrahálódott alak kerülhetett az

---

[568] *ökelge* ‘hediye, armağan; Geschenk’ (KÚNOS 154).

[569] *ökülge* [AWKWwLGA] ‘ajándék’ (BL 35).

[570] S 40.

[571] POPPE megállapítása, hogy a képző magát a cselekvést jelenti, módosításra szorul, l. pl. IrMo A *barilġa* ‘honorarium, fee’ < *bari-lGA*; a *bari-* ‘to present, offer’ ige derivátuma (POPPE 1954: 47).

[572] BOROVKOV az *ökün* ‘drugoj, krome’ címszó alatt idézi Fath Ali Hán Kadzsar Behdzsetül-lugátjának [AaW-KWwN] adatát: ‘drugoj, inoj; žir, salo’ (TIH 84).

első szótagban labiálissal. Nincs megbízható fogódzónk az első szótag hosszúságára vonatkozóan, és nehezen dönthető el az is, hogy a csagatáj hangalakban az intervokális gutturális zöngés volt-e. CLAUSON és THÚRY zöngésnek, BOROVKOV zöngétlennek tételezi fel.[573]

ölügä [AWLWKH] 'gahvāra; cradle' (S 86v 9; VámbĆSpr[574]; R I 1852[575]) ← KMo ***ölügē*** 'id.' < *ölügei* < **ölö-GAi* | vö. *elgü-*, *ölgü-* 'to hang, hang up, suspend'.

KMo: *ölegei* (SH); *ölügei* (IMP 443); *ölege* [KTö *bišik*] (RH 281); *ölöge* (VI); *ölegei* [Csag *bešik*] (MA 275); IrMo *ölügei* 'baby's cradle, swaddling clothes'. MMo: Klm *ölgē* 'Wiege; Heimat'; Bur *ülgï*; Hlh *ölgī*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör *ülgī*; Arh, Brn, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *ölgī*.

KTö: –. MTö: –.

A török nyelvek közül egyedül a csagatájból ismert az *ölügä* 'bölcső' szó, amely a Szanglah szerzője szerint mongol, és a zárhang zöngétlen benne. A mongol nyelvekben és a másik csagatáj forrásban azonban zöngés a gutturális. A csagatáj az isztanbuli szójegyzék mongol adatához hasonlóan szóvégi monoftongust tartalmaz. A szó töve a már nem adatolható **elö-* 'lóg' ige,[576] a *-gAi* szóvég gyakori mongol deverbális nomenképző.[577] A mongol ige összefüggése a török *il-* 'to hang sg.' igével további vizsgálatot érdemel.

ömüdün [AWMWDWN] 'caleçon, pantalon large' (PC 81; S 86v 25; BL[578]; ŠS[579]; R I 1794[580]) ← KMo ***ömüdün*** 'id.' < *emüd-ün* < **emüd-* < *emüs-* 'felölt, felvesz'.

KMo: *emüdün* 'Hose', *emüs-* '(ein Kleid) anziehen', *emüsgek* 'Besuchkleid, Geschenkkleid (bei d. Zubringung der Tochter)' (SH); *emüdü* (ZY); *emüdün*, *ömüsbe*

---

[573] S 91; BL: 35; TIH 84.

[574] VÁMBÉRY szójegyzékében *ülüge* 'Wiege, Schaukel'.

[575] RADLOFF VÁMBÉRYre hivatkozva *ülüge* alakban veszi át szótárába, de a jelentés 'Wage', vagyis összekeveri a török *ülgü* 'mérleg' szóval.

[576] Vö. *elgü- ölgü-* 'to hang, hang up, suspend'.

[577] „-gAi: to form nouns designating qualities resulting from the action" (POPPE 1954: 45; SZABÓ 50)

[578] Tévesen *umurun* [AWwMWwRWwN] 'nadrág, šalvır' nyilvánvalóan íráshiba (THÚRY 35). Az arab د és ر betűk könnyen összetéveszthetők.

[579] ŠEYX SULEYMAN szótárában és KÚNOS kiadásában is romlott *umuduk* [AWMWDWQ] 'Jagd-, Kriegs- und Ringkampfhose' alak áll (ŠS 41; KÚNOS 158). Az arab kézírásban a szóvégi ـن és a ـق összetéveszthető.

[580] Tévesen *umudun* 'weite Hosen', PAVET DE COURTEILLE szótárára visszamenő adat.

‘kleidete sich an’ (LNP 1263, 1261); *emüdün* (IMP 437); *emüdün* ‘culotte’ (HyM); *emü*(*n*)*dün* ‘drawers, panties’ (RH 298); *ėmüsbe* ‘il s’est habillé’ (VI); *ömüdün ömüsbe* ‘nadel štany’ (MA 276); IrMo *ömüdü*(*n*) ‘trousers, underpants’, *emüs-* ‘to wear, put on (as clothes, headgear, etc.)’. MMo: Klm *öm^{ö}s-* ‘ein Kleid anziehen, sich ankleiden’, *öm^{ö}skḷ* ‘Anzug, Kleidung’; Bur *ümde*(*n*) ‘brjuki, štany’; Hlh *ömd*(*ön*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *ömöd*; Ord *ömöDu*; Mgr *undun*; Sjg *modən*, Bao *emdoŋ*, Szn *məduŋ* (KARA 1990: 294); Dah *umse-* (TODAEVA 1986), *emŭs-*, *emse-* (KAŁUŻYŃSKI 1969: 130); Mog *undun* (RAMSTEDT 1906).

KTö: –. MTö: –.

A török nyelvekben egyedül a csagatájban fordul elő a mongol eredetű *ömüdün* ‘nadrág’ szó. A mongol szó töve az *emüs-* ‘ruhát felhúz’ ige, amely a legkorábbi mongol emlékektől fogva ismert. A szóvégi, szótagvégi –s(-) > –d(-) hangváltozás több mongol nyelvben és nyelvjárásban lezajlott.[581] A nyugati középmongol nyelvekben megőrződött a szóvégi *-n*, a csagatáj szóban is ezt tükröződik.[582] Az első szótag regresszív labializációja valószínűleg már az átadó mongol nyelvjárásban lezajlott, ahogy azt a csagatáj egyéb mongol jövevényszavain is láthatjuk: ⇒ *ebügän* > *öbügän*.

öndür [AWNDWR] ‘haut, élevé’ (PC 82; Ab 116; S 66v 19[583]; Z[584]; VámbĆSpr[585]; ŠS[586]) ← KMo ***öndür*** ‘id.’ < **öndö-r*.

KMo: *ündür* (SH); *ündur* (PhP); *öndür* [Csag *biyik*] (MA 276, 349); *öndür* [KTö *tebe*] ‘hill’ (RH 247); *üntür, eke dö’en ündür* ‘nom d’une montagne’, *ündüs* ‘debout’ (HyM); IrMo *öndür* ‘high, tall; height’, *öndeyi-*, *öndüyi-* ‘to raise one’s head; to raise oneself, rise slightly’. MMo: Klm *öndṛ* ‘hoch, gehoben; Höhe’; Bur *ünder*; Hlh *öndör*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *ünder*; Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *ünder*, *öndör*; Sgl, Ucs, Csah *öndör*; Ord *öndür*, *ünder*; Mgr *ndur*, *undur*; Dng *undu*; Bao *onder*, *under*; Dah *χundur*; Sjg *uŋdur*, *oŋdur*, *oŋdö-*.

KTö: –. MTö: O: TTö *hündür* ‘yüksek, uzun’ (DS VII 2450) (← Az); Az *hündür* ‘vysokij’. K: –. T: –. Sz: Tuv *öndür* ‘velikij’; Jak *öndöi-* ‘nemnogo podnimat´sja, pripodnimat´sja, privstavat´; rasti’, *öndöl* ‘vysokij, pripodnjatyj’.

---

581 POPPE 1955: 121-122.

582 A DevN *-n* képzőről l. SZABÓ 45; POPPE 1954: 49.

583 Átírásában *ündür* (S 94).

584 Tévesen *ondur* ‘hoch’.

585 Tévesen *ondur* ‘hoch, erhaben’.

586 Tévesen *ondur* ‘yüksek; hoch’ (KÚNOS 151).

A csagatájban mongol eredetű *öndür* ‘magas’ szó a mai török nyelvek közül csak az azeriben és a tuvaiban él. Az azeri *h-* POPPE szerint megőrződött középmongol szókezdő *h-*.[587] A közép- és modern mongol anyag azonban nem utal erre, az azeri és a dahúr *h-* is egymástól függetlenül, másodlagosan jött létre.[588]

RAMSTEDT és az EDAL szerzői összekapcsolják[589] az ótörök *ün-* ‘felkel, emelkedik, felegyenesedik’ igével.[590] Valószínűbbnek tartom, hogy egy **öndü* ‘fenti’ névszó (< **ön+dU*[591]) *+r* képzős alakja.[592]

DOERFER fölvetésével szemben ROZYCKI kétségesnek tartja, hogy a mandzsu *enduri* ‘spirit, god, deity’ és a mongol *öndür* (< **endür*) jelentésük alapján összetartozhat.[593]

◊ EDAL 1134; KAŁUŻYŃSKI 1961: 55, 103; KWb 296; POPPE 1955: 50, 56; POPPE 1965: 162; RAMSTEDT 1957: 86; TMEN I 178-179.

örgä [AWRKA] ‘tente, pavillon’ (PC 55; Ag 497-499 = AG 30[594]; VámbĆSpr; ŠS[595]; R I 1228) ← KMo ***örgē*** < *örgüge* < *ergü-GAn*, vö. ÓTö *ör-* ‘to rise, to stand up, to sprout’.

KMo: *ergü-* ‘heben; erheben zu; einsetzen’ (SH); **ergü-*, *örge-* ‘aufheben’ (LNP); *ergü-* ‘lever, porter’ (HyM); **hörgü-* ‘podnjat´’, **örgü-* ‘podnjat´, podnimat´, snjat´’ (MA 186, 278 stb.); IrMo *örgüge*(*n*), *örgege*(*n*), *ergüge*(*n*) ‘residence or tent of a prince; palace of a khan or a person of rank’, *ergü-*, *örgü-* ‘to raise, lift up’. MMo: Klm *örgē* ‘Hof, Palast (des Fürsten), Haus (in höflicher Rede)’; Bur *örgō̄*(*n*); Hlh *örgō*̄. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Ucs, Csah, Ord *örgō̄*; Dah *urgē* (*urger*) ‘ust. palata, stavka, dom vysokopostavlennogo lica’.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *örgö*, *örgō̄* ‘ust. svadebnaja jurta, jurta dlja novobračnyh; čistaja jurta (u bogatogo kirgiza, kotoraja javljalas´ kak by gornicej, gostinoj – v nej pišča ne

---

587 POPPE 1965: 162.

588 KAŁUŻYŃSKI az IVANOVSKY által gyűjtött cicikár dialektusban *γundur* alakot jegyez föl, itt pedig a *h-* általában megőrződött (KAŁUŻYŃSKI 1969: 143).

589 KWb 296; EDAL 1134.

590 A modern török nyelvi adatokat l. ESTJa 1974: 530-532. A haladzsban *hin-*.

591 A *+dU* képzőről POPPE: „added to adverbs of place. Function: to form locative-adjectives’ (1954: 50).

592 A feltételezett alapszóra vö. IrMo *öndeyi-*, *öndüyi-* (**önde+yi-*, **öndü+yi-*) ‘to raise one’s head, to raise oneself, rise slightly’. A DenN *+r* képző főnevet és melléknevet hoz létre (POPPE 1954: 49; SZABÓ 57).

593 L. DOERFER 1985: 81; ROZYCKI 69.

594 *Andïn song Oġuz χan qïldurġan altun evni tektürdi, ong yaqda altï aq örgä ve sol yaqda altï aq örgä tektürdi* ‘Aztán Oguz kán az elkészíttetett arany palotasátrat felállíttatta, a jobb oldalra hat fehér sátrat, a bal oldalra hat fehér sátrat állíttatott’.

595 *örke* ‘Zelt’ (KÚNOS 155).

gotovilas´)'. T: –. Sz: Alt *örgȫ̄* 'dvorec, ham'; Tel, Leb, Alt, Szg, Koj, Kcs *örgȫ̄*, Tuba *örgüö*, Szg, Koj *ürgǟ* 'der Palast, das Schloss, die Heldenjurte' (R I 1230, 1839); Hak *örge*; Tuv *örgē*; Jak *ürgüö d´iä* 'privedennaja v porjadok jurta, v kotoruju otec i mat´ ženiha s rodstvennikami otpravljajutsja na drugoj den´ priezda, v kotoroj deljat´ privezennoe posledneju mjaso i v kotoruju nikto drugoj ne vhodit; nečto v rode čulana'.

Csak a csagatájban, illetve a modern török nyelvek közül a szibériai nyelvekben és a kirgizben használatos mongol eredetű szó, amely egy speciális, ünnepi vagy fejedelmi sátrat jelölt.

Az átadó mongol alak **örgē*. A csagatáj szóvégi magánhangzó hosszúságáról az arab íráskép nem árul el semmit, de a modern török adatok hosszú vokálist jeleznek. A szó a mongol *ergü-*, *örgü-* 'felemel' igének a cselekvés eredményét jelző DevN *-GAn* képzős származéka[596], vagyis 'amit felemelnek, felállítanak' > 'sátor'. Az *ergü-*, *örgü-* ige a régi török **örV-* 'felemelkedik' ige másolatának továbbképzett formája.

◊ CLARK 1977: 142; ESTJa 1974: 546-547; EDAL 1147-1148; KWb 299; ŠČERBAK 1997: 131; TMEN I 166; VEWT 374.

örgäsün [AWRKASWN] 'épine' (PC 55; S 71r 20; ŠS 30[597]; R I 1839[598]) ← KMo ***örgesün*** 'id.' < **örge-GAsU*(*n*) ← Tö *ör-* 'to rise'.

KMo: *örgesün* 'šip' (IMP 443), *örgesün* (RH 253); *örgesün* (VI); *örgesün* [Csag *tiken*] 'ternovnik' (MA 278); IrMo *örgesü*(*n*), *örgüsü*(*n*), *örgegüsü*(*n*) 'thorn, splinter'. MMo: Klm *örgēsṇ*, *ürg^{e}sṇ* 'Dorn, Stachel (der Pflanzen und Bäume)'; Hlh *örgösön* 'tövis, tüske; (mongol) lakat rögzítő „tövise"; gyermek első foga(i)'; Ord; Mgr *rGuoDze*; Mog *ȯrgȧsun* (RAMSTEDT 1905); *ůrgasůn* (IWAMURA 145).

KTö: -. MTö: -.

A Szanglah *örgäsün* 'tövis' szava hapax legomenon a török nyelvekben, a szótár szerzője jelzi mongol eredetét.[599] A mongol szó az *ergü-*, *örgü-* 'felemel' ige[600] *-GAsUn* deverbális nomenképzős alakja. A képző azt a dolgot jelöli, amivel az alapigével jelzett

[596] A képzőről l. POPPE 1954: 45; SZABÓ 43-44.

[597] Tévesen *orkasun* 'čengel, diken; Haken, Dorn' (KÚNOS 152).

[598] RADLOFF szerint *ürgäsün* ' Stachel' (R I 1839).

[599] Vö. *tiken* (ED 483).

[600] IrMo *ergü-*, *örgü-* 'to raise, lift up'.

cselekvés megtörténik, tehát az *örgegesün* > *örgesün* szó szerinti jelentése ‘ami felmered’.[601] ŠČERBAK szerint a mongol *örgü-* jövevényszó a törökből, alapszava az *ör-* ‘felemelkedik, kisarjad’ ige,[602] amely az ótörök kortól jól adatolt. A mongol nyelvekbe a *-GA-* képzővel[603] illeszkedett be. Az EDAL nem fogadja el, hogy a mongol szó a törökből kölcsönzés,[604] SEVORTJAN[605] szerint is az *ör-*, *ōr-* ige a török és a mongol nyelvek közös eleme.

ös- ‘grandir’ (PC 65; Ag[606]; AG[607]; ČN; S 74v 24[608]; Z[609]; VámbĆSpr; Bud I 136; ŠS[610]; R I 1291) ← KMo ***ös-*** ‘id’.

KMo: *ös-* ‘wachsen’ (SH); *ösge-* ‘faire accroître’, *ösbürin* ‘adultes mâles non encore inscrits au rôle’ (HyM); *ösbe üsün* [Csag *qoptï tüki*] ‘volosy vstali’ (MA 279); IrMo *ös-* ‘to grow, multiply; to increase’. MMo: Klm *ös-* ‘id.’, *öskᵊlŋ* ‘fruchtbar; fruchtbarkeit’, *öslġan*, *öslgn* ‘Aufwachsen, Zuwachsen, Zuwachs’; Bur *üde-*; Hlh *ös-*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *ös-*; Ord *ös-*; Mgr *ōse-*; Dah *euse-*; *euselgē-* ‘vyraščivat´, rastit´; razmnožat´, razvodit´; uveličivat´’; *eusge:-* ‘vyraščivat´, rastit´’; Dng *osə-*, *osi-*; Bao *ose-*; Sjg *ǖs-*.

KTö: KK *ös-* (CC 184, KTS); Oszm *ös-* (TS I 749[611]). MTö: O: TTö *ös-* (DD 3: 1119); Tkm *ös-*. Csuv *üs-* (← Tat.). K: Tat *üs-*; TatT, Bar *üs-* (R I 1877); Bsk *üθ-*; Kir *ös-*; Kzk *ös-*; Klp *ös-*; KarT, KarK *ös-*, KarT *öś-*, KarH *es-*; KrT *ös-*; Nog *ös-*; Krč-Blk *ös-*; Kum *ös-*. T: Özb *ös-*; Tur *ös-* ~ *ůs* (JARRING), *us-* (SHAW); Ujg *ös-*; Lop *ös-*, *üs-* ; Szl *ös-* (YAKUP 2002:

---

601 A képzőről l. POPPE 1954: 46.

602 *ör-*, *örü-* ‘to rise; to sprout’ (ED 195).

603 A *-GA-* deverbális verbumképző *-l* vagy *-r* végű igékhez járul. Az intranzitív igéből tranzitív igét hoz létre, a tranzitív igéből pedig faktitívat (POPPE 1954: 61).

604 EDAL 1148.

605 ESTJa 1974: 544.

606 *taġaylarïnïng ičindä ösdi* ‘nagybátyjai között nőtt fel’ (Ag 873); *Oġuz elining ičinä alïp bar anda össün* ‘vidd magaddal az oguzok közé, ott nőjön föl’ (Ag 1032) stb.

607 *Köp tozïn ičip, ämgäkin tartïp, bir yerdä ösüp erdim* ‘Sokszor ettem ételét, szenvedtem kínját, [vele] egy helyen nőttem fel’ (AG 193).

608 Nem szerepel a Szanglah mongol szavainak egyik listáján sem. CLAUSON megjegyzése: „*ös-* ‘ma’lūf šudan wa ‘adat kardan; to be accustomed to (sg)’ an erroneous translation derived fr. a misinterpretation of the quotn. *tuġgan ösgän yerim* ‘the place where I was born and grew up’ not ‘to which I am accustomed’” (ED 241). Ez a téves fordítás olvasható PAVET DE COURTEILLE szótárában is: *ös-* ‘grandir; s’habituer’ (PC 65).

609 Tévesen *us-* ‘sich ausdehnen, wachsen, grösser werden’.

610 Tévesen *üs-* ‘ (KÚNOS 160).

611 17. századi adat, *üs-*.

148). Sz: Alt *ös*-; Tub *ös*-; Alt, Leb, Sór, Tel, Krg, Küe *ös*- (R I 1291); Hak *ös*-; Tuv *ös*-; Tof *ö'*s-.

A török és mongol nyelvek *ös*- 'nő' igéjét RAMSTEDT, RÄSÄNEN és az EDAL altaji örökségnek tartja, és POPPE sem említi a Codex Cumanicus mongol elemeiről írt cikkében. CLAUSON viszont mongol jövevényszónak tartja a török nyelvekben.[612] Kronológiája és szinonimái miatt CLAUSONnal értek egyet. A mongol kor előtt nincsenek adataink a török nyelvekből, a korai ujgur írásos szövegben nyilvánvalóan többen félreolvastak adatokat.[613] Ugyanakkor az *ös*- nyilván igen korai átvétel, mert szinte minden török nyelvben megtalálható, és rendkívül gazdag a szócsaládja.[614]

Az ótörök kortól az *ulġad*- '(meg)nő' és a *bädǖ*- 'nagy, hatalmas lesz' szinoním igéket használták. Az *ös*- a Defter-i Dzsingisznámeban hendiadioinban áll az *ulġay*- igével.[615] Az archaikus mongol nyelvjárások kétszótagos formára utalnak, a középmongol és a török adatok mind egyszótagúak, ez az ellentmondás is magyarázatra vár.

◊ EDAL 660; ESTJa 1974: 552-553; RAMSTEDT 1949: 212; ROZYCKI 83; TENIŠEV 2001: 115; VEWT 376.

ötägä [AWTKH] 'ours' (PC 44; S 62r 19; ŠS[616]; R I 1267[617]) ← KMo ***ötege*** 'id.' < **öte-GU* ← Tö **ötV*-.

KMo: *ötögü* 'der Alte, die Alten; Chef', *ötögüle*- 'Ältester, Chef sein, kommandieren' (SH); *öt'ögus* 'seniors', *öt'ögule*- 'to head, be at the head of, be the senior' (PhP); *ötegü* 'Greis'; *ötege*, *ötge* 'Bär' (LNP 1258); *ötege* 'id.' (IMP 443), *wetege* 'id.' (IMM); *ötege* [KTö *ayu*] 'id.' (RH 222); *ötögö* 'ours', *ötögü gü'ün* 'personne âgée' (HyM); *ötöge* 'ours' (VI); *ötege* [Csag *ayïq*] 'medved´' (MA 279); IrMo *ötege* 'id.'; *ötegü* 'old man, senior'. MMo: Klm

[612] RAMSTEDT 1949: 212, KWb 301, VEWT 376, EDAL 660, POPPE 1962, ED 241.

[613] ED 241, CLARK 1977: 142-144.

[614] Illusztrálásul néhány nyelvben a származékai: Tat *üsen*-; *üsender*-; *üsenker*-; *üster*-; *üsterel*-; *üstert*-; *üsem*; *üsemlek*; *üseš*; *üsken*; Kir *östür*-, *öskör*-, *ösül*-; *östürül*-; *ösüm*; *ösümdük*; *ösüü*; Klp *ösim*; *ösimli*; *ösimlik*; *ösimlikli*; *ösimsiz*; *ösir*-; *ösiril*-; *ösirt*-; *ösiy*; *östir*-; *östiril*-.

[615] *ǰingiz ösdi ulġaydï* 'Dzsingiz nőtt, növekedett' (ČN 11).

[616] *ötke* 'Bär' (KÚNOS 155). Tévesen 'nüchtern' jelentést is ad a szónak, amely a ŠS 'ayık' oszmán-török szó fordítása. KÚNOS más esetben is, sokszor a kontextusból kiragadva, mérlegelés nélkül fordítja az általa ismert oszmánli szavakat németre, íly módon szaporítva a nem létező jelentések számát. További példákat l. BOROVKOV 1960: 161.

[617] RADLOFF adata ŠEYX SULEYMAN szótárából való.

öt^{ö}gə, ötk^{ö} ‘alter Mann, Greis; Bär’ (KWb), *oethægu, uttego, oethegæ* ‘Bär’ (KRUEGER 1975); Bur *ütöö* ‘babuška’; Hlh *ötög* ‘tabu, nyj. medve’; Mog *wataga* ‘bear’ (LIGETI 1954).

KTö: –. MTö: –.

A török nyelvekben az *ötägä* ‘medve’ szó csak a Szanglahban fordul elő, írója szerint mongol eredetű. A mongol lexéma tabukifejezés, etimológiáját tekintve megegyezik az irodalmi mongol *ötegü* ‘öreg ember’ jelentésű szóval, amely a **öte-* ige[618] *-GU* képzős származéka.[619] Az alapige valószínűleg a régi török **ötV-* ‘időt eltölt; átkel, elhagy’ ige[620] átvétele. Ugyanezt az ‘öregember’ > ‘medve’ tabuisztikus jelentésváltozást látjuk, mint a szibériai nyelvekben általában, egyfajta jelentéstani areális jelenségként.

⇒ *abaġa*

◊ DOERFER 1985: 46; EDAL 1150; KWb 302; PELLIOT 1927: 281-282; POPPE 1960: 51, 108; RYBATZKI 2006: 34; TMEN I 160-162; VEWT 376.

Q [Ġ]

qaban ‘porc’ (PC 391; Ab; KN; S 265r 21; Z; ŠS; R II 439), ***qaban***, ***qaan***, ***qapan***, ***qafan*** ‘kaban, borov; geroj, hrabrec’ (VámbĆSpr; Bud II 2, 36) ← KMo ***qaban*** ‘id.’

KMo: *qaban* (ZY); *qaban* (HyM); IrMo *qaban*, *qabang*. MMo: Klm *χawn* ‘id.; (in Märchen) Held’; Hlh *χawaŋ*; Sjg *qavan*, *χaβaŋ* ‘boar (?)’ (NUGTEREN – ROOS 70).

KTö: KK *qaban* (CC); *qaban* (KTS). MTö: O: TTö *kaban*; Tkm *gaban*; Az *gaban*. Csuv *kapan* ~ *kaban*, *kaban sïsna* (← Or). K: Tat *kaban*, *kaban duŋïzï* (← Or); Bsk *qaban*, *qaban susqahï* (← Or); Kir *kaman*; Kzk *qaban* (KzkRS); Klp *kaban*; Kar *qaban* ‘svin´ja’; Nog *kaban* ‘kaban; plohoj, durnogo nrava čelovek’; Krč-blk *qaban* ‘kaban; tolstjak, tolstyj, žirnyj’; Kum *qaban* ‘kaban, vepr´; zdorovjak; zdorovyj, sil´nyj (o čeloveke)’. T: Özb *qåbån*; Tur *qaban* (SHAW); *qavan* (JARRING); Ujg *qavan*; Sujg *qavan* ‘svin´ja’, *qhawan*, *qawan*, *χawan*, *gawan* ‘pig’ (NUGTEREN – ROOS 70). Sz: Alt *qaman* (R II 480); Hak *kaban* (← Or); Tuv *χavan* ‘svin´ja; kaban’, *törūr χavan*, *kïs χavan* ‘svinomatka’; Jak *kabān kīl* ‘skazočnyj zver´, živuščij v ozere’ (← Or).

---

618 Vö. IrMo *ötel-* ‘megöregszik’. A DevV *-l-* képző erősítő vagy gyakorító funkciójú, l. SZABÓ 29.

619 A DevN *-GU* képző a cselekvés eredményeként létrejövő minőséget jelzi, l. POPPE 1954: 46.

620 Az ÓTö „*öt-* the basic connotation is movement through or over, it is both Trans. and Intrans, in the latter case almost always with ‘time’ of some sort as the Subject.” (ED 39). L. még csuvas *vată* ‘staryj, požiloj’.

Az ótörökben a vaddisznó és a domesztikált fajta általános megnevezése a *toŋuz* volt. A *qaban* ‘vaddisznó’ csak a 13. századtól, a mongol kortól jelenik meg a középkipcsak, majd a csagatáj forrásokban. A csagatájban és a mongol nyelvekben egyaránt megfigyelhető a metaforikus ‘hős, rendíthetetlen’ jelentés is. A mai török nyelvekben ‘durva, erős, kövér stb.’ jelentésbővülést látunk, talán orosz hatásra. Az oroszba is átkerült, sőt, orosz közvetítéssel is számolhatunk.

A mongol szónak nem ismert az etimológiája. Levitskaja felveti, hogy összefüggget a mandzsu-tunguz *qava* ‘vaddisznó, medve agyara, szemfoga’ szóval.[621] Az EDAL altaji alapon rekonstruál prototörök **qāpan* és protomongol **qab*, **qobu* alakokat, és idekapcsolja az irodalmi mongol *qobusun* ‘two-year-old boar’, *qabčig* ‘young animals born after the regular season’ szavakat is.

◊ BAZAROVA – ŠARIPOVA 1990: 94; EDAL 852-853; KWb 174; ŠČERBAK 1961: 125; TENIŠEV 2001: 56; VEWT 216.

qačar ‘ščeka’ (MA 406; Luṭfi[622]; Bab[623]; R II 335), ‘vertèbre inférieure’ (PC 394; S 267v 18; Z; R II 335) ← KMo ***qačar*** ‘cheek, a flat side of an object’.

KMo: *qačar* (SH); *qačar* (LNP 62); *qačar* (IMP 444); *qačar* (HyM); *qačar* (MA 111, 187); IrMo *qačar*, *qačir* ‘cheek, a flat side of an object’. MMo: KalmÖ *χatšr* (KWb 173); Bur *χasar*; Hlh *χacar*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *χašar*, *χešir*; Arh, Brn, Har, Tüm *χečir*; Onn, Najm *gečir*; Sgl, Csah; Ord *gačar*; Mgr *χaD´źiär*; Dah *kačir*, *χačir* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

KTö: –. MTö: O: –. K: TatB *kaǰar* ‘der hervorstehende Theil der Backen’ (R II 345). T: UjgT *χačir* (YAKUP 2005: 184); Tar *kačār* (R II 335). Sz: Alt, Szg *kačār* (R II 335).

A *qačar* ‘arc, orca’ szűk areában elterjedt mongol jövevényszó, amely a 15. századnál korábban (Lutfi) nem fordul elő a török nyelvekben. RAMSTEDT a török *qat* ‘oldal’ szó származékának tartja, és a mongolban tételezi fel a **qatïr* > *qačïr* > *qačar* hangváltozást. Ötlete elgondolkoztató. A török nyelvekben ‘arc, járomcsont’ jelentésben a *yangak* szót használták.

◊ EDAL 199, 726; KWB 173; RYBATZKI 2006: 455-456; TMEN III 419; VEWT 217.

---

[621] ESTJa 1997: 164.

[622] *qačar* ‘yanak’ (KARAAĞAÇ 1997: 1013, 569, 2305, 2667, 2668).

[623] *qaranġu kečede öz elining oqï oq Ḥasan Ya'qūbnïng qačarïġa tegip* ‘az éjszakai sötétségben saját népéből valakinek a nyila Haszan Jakúb arcába fúródott’ (Bab 49); *Barlasnïng qašïnïng üstige oq tegdi, qačarïnïng üstide čïqtï* ‘Barlasz szemöldöke fölé egy nyíl csapódott, és az orcáján jött ki’ (Bab 445).

qačïr**: aq qačïr* [QǰYR] ‘belyj lošak’ (MA 130[624]; ŠS; R II 340); ***χačïr [XǰYR] ‘chameau de course ou de charge, mulet’ (PC 312; Bab[625]; KN[626]; S 222v 9; AG 123[627]; Z; ŠS; R II 1685), ***ġačïr*** ‘id.’ (ŠS) ← KMo ***qačir*** ‘id.’ ← Tö *qatïr*.

KMo: *qačidut*[628] ‘eine Maultierart’ (SH); *qačir* ‘Maulesel’ (LNP 61); *čaġān qačir* [Csag *aq qačïr*], *ötegü qačir* [Csag *qarï qačïr*] ‘staryj lošak’ (MA 130, 279). MMo: Ord *Ġaʹčʹit* ‘nom de clan’; Mog *ġotīr* ‘Maulesel’ (← Per) (RAMSTEDT 1905: 28).

KTö: Hvá *qačïr*[629], *χaṭïr*[630] (BOESCHOTEN 1995). MTö: O: –. K: Tat *kačïr*; TatTatT *kačïr* (R II 338); Bsk *qasïr*; Kir *qačïr*; Kzk *qašïr*; Klp *qašïr*, *ġašïr*; KrT *χačïr*; Kum *qačïr*. T: Özb *χačir*; Tur *χečir* (MENGES 1954: 728), *qačir* (SHAW), *qæčïr*, *qæčï* (JARRING); Ujg *χačir*, *χäčir*, *χečir*; UjgT *χičir* (Yakup 2005: 185). Sz: –.

A nyelvi érintkezés és kódmásolás érdekes típusa. A *qačïr* ‘öszvér’ szó valószínűleg szogd eredetű.[631] Innen jutott az ótörökbe, ahol az emlékanyagban *qatïr* formát találunk. Tovább szabályosan *qačir* lett a mongol nyelvekben, majd a mongol korban a török nyelvek ezt vették „vissza”. Ugyanakkor a középmongol nyelvekben a kínai eredetű *laġusa*, *luusa* szót is használták,[632] ma szabályos megfelelői élnek a mongol nyelvekben, a *qačir* pedig kikopott a használatból.

Abul-Gázi Sedzsere-i terákime kiadásában KARGI ÖLMEZ tévesen a *qačïr* ‘öszvér’ szóból származtatva olvassa és értelmezi a QǰRǰY szót,[633] amely helyesen ⇒ *qaǰarǰï* ‘kalauz’.

◊ ED 594; ESTJa 1997: 339-340; HAUENSCHILD 2006: 90; POPPE 1955: 40; RYBATZKI 2006: 456; ŠČERBAK 1997: 170, 171, 241; TMEN III 391-393; VEWT 151, 217, 242.

---

[624] Egyéb előfordulások: *qarï qačïr* ‘staryj lošak’ (MA 279); *tiši qačïr* ‘samka mula’ (MA 153).

[625] *üč tört qiṭār χačïr va tevädä* ‘three or four trains of mules and camels’ (Bab 257); *mening bir ǰebälär, ǰerdä atïmnï va yana bir χāṣṣa χačïrïmnï Čarbāġdïn čïqarïp eltti* ‘made off from the Charbagh with a bay horse of mine and its armour and my personal mule’ (Bab 329).

[626] *qatïr* alakban is megvan a szótárban.

[627] *bir χačïrnï minip* ‘egy öszvért megülve’ (AG 123).

[628] A *qačir* duplán többesszámú alakja.

[629] Szentpétervári kézirat.

[630] Londoni kézirat.

[631] TMEN III 393. Egy kevéssé valószínű másik vélemény szerint a török *qat-* ‘to mix’ ige származéka (ŠČERBAK 1961: 95; ESTJa 1997: 340; EREN 1999: 218).

[632] A jemeni hatnyelvű szótár is ezt tünteti föl a török *qatïr* mongol megfelelőjeként, l. RH 216 *lausa*.

[633] Szerinte *qačïrčï* ‘öszvérhajcsár, kalauz’ (KARGI ÖLMEZ 1996: 308, 388).

qada- [QADA-] ‘rendre solide, en enfonçant un coin ou un clou; piquer dans’ (PC; ML 775b 27; Ab; Bab[634]; S 267v 28; Z; Bud II 7-8; ŠS), ***qada-*** ? ‘prišit´’ (MA 350) ← KMo ***qada-*** ‘to drive in, knock in; to nail’, vö. ÓTö *qadū-* ‘to sew firmly’

Származékok: -(*X*)*l*-: *qadal-* ‘bat-, sancıl-’ (Ab; KN; S 268r 10; Z); -(*X*)*g*: *qadaġ* (Z; R II 307[635], 309); -(*X*)*k*: *qadaq* [QADAQ] ‘coin, clou, fer á cheval’ (PC; S 268r 12; Bud II 7-8; ŠS); -(*X*)*k+čX*: *qadaqčï* ‘der Nägelschmied’ (R II 307); -(*X*)*g+lIg*: *qadaġlïq* ~ *qadaġlïġ* ‘angenagelt’ (S 268r 13; BL; ŠS); -*GAn*: *qadaġan* [QADAĠN] ‘qui enfonce des coins; action d’affermir; vigueur’ (PC; S 268r 19; Z; ŠS).

KMo: *ḥada’asun* ‘Nagel’, *ḥada’ul-* ‘nageln’, *ḥadasun ḥada’ul-* ‘einen Nagel einschlagen’ (SH); *qadasun* (*qadāsun* ?) (ZY); *qadasun* ‘peg’ (RH 251, [KTö *qazuq*] RH 291); *tobči qadaba čamčaidu* [Csag *topčï qadadï könglekke*] ‘prišil pugovicu k rubaške’ (MA 350). IrMo *qada-* ‘to drive in, knock in; to nail; to insert in a text’, *qadaġasun*, *qadasu*(*n*), *qadaġa* ‘nail peg, spike’. MMo: Klm *χad*^{a}- ‘festschlagen, einschlagen (einen Nagel); einstecken, stechen’; Bur *χada-*; Hlh *χada-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χada-*; Ord *χaDa-*; Mgr *GaDa-*; Dah *χada-* ‘ernten, (ab)mähen’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *ġada-*.

KTö: Hvá *qadaġlïq*, *qadaqlï* ‘angenagelt’ (R II 309); KK *qada-* ‘annageln, befestigen’ (CC); U *qadaġlaġu barmaz erdi* (ON); *qada-* ‘marqueter’ (LIGETI 1969: 28); Oszm *qadan-* ‘pekişmek’ (TS IV 2157; XVI c.). MTö: O: TTö *kada-* prov. 1. ‘to nail’ 2. ‘to sew’, *kadan-* ‘to be stuck in; to be nailed’, *kadak* ‘nail; hook-and-eye a coarse sewing, a tacking’; Tkm *gada-*; Az *gadag* ‘zaklepka, os´ nožnic’. K: Tat *kada-* 1. ‘kolot´, ukalyvat´, ukolot´’ 2. ‘vonzat´, vsaživat´, vtykat´’ 3. ‘vodružat´’ 4. ‘prišivat´’, TatD *kada-* ‘to pierce’ (CLAUSON 1987: 76); TatB *qadau* (R II 307); Dbr *kada-* ‘sapla-’; Bsk *qaδa-* 1. ‘vtykat´, vonzat´, vsaživat´’ 2. ‘kolot´, ukalyvat´’ 3. ‘vodružat´, stavit´, prikrepljat´’ 4. ‘prišivat´’ 5. ‘prikralyvat´’, *qaδau* ‘gvozd´’, *qayau* I. ‘prjam. peren. žalo’; *qayau* II. ‘obruč (na posude)’; Kir *kada-* ‘vonzat´, vtykat´, vbyvat´; nasaživat´; klepat´’; *kadal-*; *kadalan-*; *kadalïš-*; *kadan-*; *kadat-* (Yud); Kzk *qada-* 1. ‘to dive sg in; to stick in; to thrust’ 2. ‘to sew’; *qay-* ‘to sew (for example, the hem of a skirt) with a small stich’; Klp *kada-*; KarK *qada-* ‘vtykat´’, KarT, KarH *kada-*; Dbr *kada-* ‘sapla-’; Nog *kada-*; Krcs-blk *kada-* ‘sık-, sıkıştır-; iğnele-, iğneyle

[634] *Bu beš uluġ gumbazlärning üstigä zarandūd qïlġan mis tankalarïnï qadapturlar*. ‘Ennek az öt nagy kupolának a tetejére aranyozott rézlapokat erősítettek’.

[635] A *qadau* 1. ‘der Nagel’ 2. ‘der Splitter’ előzménye vagy **qadaġ* vagy **qadaġu*. Képzésük az első esetben török, a másodikban mongol.

tuttur-', *kadav* 'büyük çivi', *kay-* 'dik-'; Kum *qada-* 'vonzat´, vtykat´; ukrepljat´, ustanavlivat´, vodružat´; prikalyvat´, prišpilivat´', *qayï-* 'stročit´, šit´'. T: Özb *qada-* 'vonzat´, vtykat´; prišpilivat´, prigvoždat´; vodružat´; upirat´; prišivat´; zastegivat´'; Tur *qayu-* ~ *qayi-* 'to stitch, to hem-stitch' (SHAW); *qada-* 'to stab, to thrust into, to drive in' (JARRING); *qadał-* 'steckenbleiben, feststecken' (MENGES 1954[636]); Ujg *qadi-* [*qada-*]- 1.'vonzat´, vtykat´, kolot´' 2. 'prikalyvat´, prišpilivat´' 3. 'prišivat´, pricepljat´'; Lop *qada-* (MALOV 1956: 123); Sujg *qataġ* 'gvozd´'; Szl *qadā-*, *qata-* 'prikalyvat´, vonzat´, kolot´'. Sz: Tel, Alt, Leb, Szg, Koj, Kcs, Küär *qada-* 1. 'stechen, hineinstecken, einstauchen, aufpflenzen' 2. 'feststecken, einen Nadel einschlagen, befestigen'; 3. (Alt) 'mit Nägeln und Bruckeln verzieren (den Sattel, das Zaumzeug) (R II 306-307); Hak *χaza-* 'prikalyvat´; kolot´, vonzat´, vtykat´; prišivat´; podkovyvat´'; Tuv *qada-* 'vbivat´, vkolačivat´; 'vtykat´; prikalyvat´, nadevat´ (napr. značok); kolot´'; Tof *qada-* 'vbivat´, vkolačivat´; 'vtykat´, kolot´; 'kucat´ (o nasekomyh)'; Jak *χatā-* 'zakryvat´, zapirat´; pribivat´; peren. uderživat´ v pamjati, zapominat´[637]'.

A *qada-* 'beszúr, szöget bever' az ótörök forrásokban nem fordul elő, továbbá intervokalikus *-d-* szerepel a szóban, ezért a török nyelvekben mongol másolatnak kell tartanunk.

DOERFER szerint a mongol *qada-* régi török jövevényszó, és a csagatáj és modern török *qada-* alakok visszakölcsönzések. Érvelése szerint a hakasz *qaza-* az ótörök **qada-* szabályos mai alakja, a hakaszban ugyanis a mongol eredetű szavak intervokális *-d-* hangja megőrződött, nem spirantizálódott, bár nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a hakaszba a *-d-* > *-z-* hangváltozás előtt került be szó.[638]

A *qada-* alakok török nyelvföldrajzi elterjedése és derivátumokban gazdag szócsaládja alapján úgy gondolom, a mongol hatás a fonológia (l. *-d-*) és a szemantika szintjén jelentkező interferencia, részleges másolás. Összefügg az ótörök *qadū-* 'összevarr, erősen összetűz' szóval,[639] amely a Mukaddimat al-Adabban szintén *-d-*vel szerepel: *qada-*. Az ótörök *qadū-* szabályos *kayı-*, *qayu-* formái több nyelvben is megvannak. Ugyanakkor a *qada-* igének 'beszúr, szögel, odaerősít' jelentései mellett léteznek 'varr, összeerősít' jelentései is (l. fent). Lásd még IrMo *qada-* 'to nail', *tobči qada-* 'to sew on a button'.

---

[636] MENGES mongol eredetűnek tartja.

[637] Ez a jelentés a mongolban is létezik.

[638] TMEN III 421.

[639] Vö. *kadut-* 'to have (something) sewn firmly' (ED 597); *kaduş-* (ED 607). Az ótörök formák mind hapax legomenonok.

Mo → MaTu.[640]

◊ BERTA 1985: 196; ED 597; EDAL 669-670; ESTJa 1997: 180-182; GRØNBECH 1942: 189; KAŁUŻYŃSKI 1961; ML 120; RYBATZKI 2006: 463-464; SCHÖNIG 2000: 148; SERTKAYA 1992: 272; TMEN III 420-422; TUNA 1976: 296; VEWT 217-218.

qaḥa- 'sar-, çevrelen-, abluka altına al-' (ML 775b 25) ← KMo ***qaha-*** < *qaġa-* 'id.', vö. ÓTö **qapa-*.

qahal [QHAL] 'abluka, muhasara' (ML 778a 8) ← KMo ***qahal*** 'id.' < **qaġal* < **qaġa-l*.

KMo: *qa'a-* 'umringen, einschliessen', *qa'alqa* 'Tür' (SH); *qālġa* (IMP 444); *qahalqa* [KTö *kent qapuġï*] (RH 248); **qa'a-* (HyM); IrMo *qaġa-* 'to close; to block, keep out (as wind, rain); to attack from all sides; to surround, besiege; to serve in an official capacity'. MMo: Klm, Bur, Hlh *χā-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord, Dah, Bao, Mgr *χā-*; Dng *qa*.

KTö: –. MTö: –.

Egyedül Navái Muhákemetül-lugatein című munkájában fordul elő a *qaḥa-* 'körbezár, ostromol' jelentésű ige a törökben. A csagatájban megmaradt a középmongol *-h-*, és a 14. századi Raszúlid hexaglot *qahalqa* 'kapu' szava is ezt az alakot őrzi derivátumban.[641] Ez a mongol *-h-* < *-g-*, lásd az irodalmi mongolban *qaġa-*, a török nyelvekben **qap*(*a*)-.[642] A Muḥākamatu'l-luġataynban szerepel az igéből képzett *qahal* 'ostrom' jelentésű főnév is török dubblettjével együtt: *qapal*[643] (< Tö **qapa-* 'körbezár'). RADLOFF szótárában találunk hasonló azeri adatot is: *qahal* 'Belagerung'.[644] A mongol *-l* képző funkciója absztrakt névszók képzése.[645]

◊ DOERFER 1985: 60-61; EDAL 816-817; ML 45-46, 120-121; TMEN I 442-443.

---

[640] DOERFER 1985: 91; POPPE 1962: 337; ROZYCKI 97.

[641] RH 248.

[642] A *-p-* > *-ġ-* > *-h-* hangváltozásról l. TMEN I 12-13.

[643] 'muhasara, abluka, ihata' (ML 778a 8).

[644] *šähäri qahala saldï* 'er belagerte die Stadt' (R II 79).

[645] POPPE 1954: 47.

ġaǰarǰï [ĠǰRǰY] ‘guide’, ***qaǰarǰï, qaǰïrǰï*** [QČRČY, QǰRǰY, QǰRǰY, QAǰYRǰY] ‘indicateur, guide’ (PC 417; MA 406; Ab 299[646]; Bab[647]; S 261v 27; S 267v 22; AG[648]; Ag 1227[649]; Z) ← KMo ***ġaǰarǰï, ġaǰïrǰï*** ‘id.’ < *ġaǰar, ġaǰïr* ‘föld’.

ġazarǰï [ĠZRǰY] ‘guide’ (PC 385; Ab 299; Z) ← KMo ***ġazarǰï*** ‘id.’ < *qaǰar* ‘föld’.

KMo: *qaǰar* ‘Land, Ort’, *qaǰarčila-* ‘den Weg führen’ (SH); *qaǰar* ‘earth, land’ (PhP), *qaǰar* ‘id.’ (LIGETI 1964b); *qaǰïr* ‘id.’ (ZY); *qaǰarči* ‘Wegführer’; *qaǰar* ‘Erde’ (LNP 62); *qaǰarči* ‘putevoditel´’ (IMP); *ġaǰar* ‘earth’ (RH 246); *qaǰar* (= *ġaǰar*) ‘id.’ (HyM); *qaǰar* (*qačar*) ‘id.’ (VI); *qaǰar* ‘id.’ [Csag *yer*] (MA 288); IrMo *ġaǰarčï* ‘guide, conductor’, *ġaǰar* ‘ground, land; locality, region’. MMo: Klm *ġazrtši* ‘Landeskenner, Wegweiser, Führer’; Bur *gazarša χün* ‘provodnik; znatok mestnosti; vožak’; Hlh *gadzarč* ‘kalauz, (idegen)vezető, kísérő, olyan, aki jó helyismerettel rendelkezik’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *gadžir*; Ur, Csah, Ord *gadžar* ‘zemlja, počva; mir; mestnost´; mesto, punkt’; Mgr *ġažar* ‘id.’; Mog *ġaǰar* ‘Landstück’ (WEIERS); Dah *gadz´ir ~ gadz´ire* ‘Erde’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *qačar*, *qaǰar*, *γazar*, *gaǰar*, *gad´ar* (NUGTEREN – ROOS 68).

KTö: –. MTö: –.

A *qaǰarčï ~ qaǰarǰï* stb. ‘kalauz, vezető’ csak a csagatájban fordul elő. KARGI ÖLMEZ olvasata tévesen *qačirči*, és a mongol ⇒ *qačir* ‘öszvér’ szóból magyarázza.[650] A szó helyes olvasata *qaǰarčï ~ qaǰarǰï*, *qaǰïrǰï*, *ġaǰarǰï*, *ġazarǰï* stb., és ugyanúgy +*čï* nomen actoris képzős

---

[646] [ĠaǰaRǰY, ĠaZaRǰY] *gacırcı ~ gazırcı* ‘kılavuz’ (Ab 299). Az arab írásban a ز és az ر közt csak egy pont a különbség, így a VÁMBÉRY-féle kiadásban a [ĠaǰaZǰY] *ġaǰazǰi* nyilván íráshiba a *ġaǰarǰi* helyett. Az Abuška szerzője Lutfitól idéz.

[647] *ġaǰarčïmïz bu sayïrlarda Yusuf ‘Ali Kükäldaš edi* ‘kalauzunk e kirándulásokon Juszuf Ali Kükeldas volt’ (Bab 401).

[648] *Nisápurdïn qaǰïrǰï alïb Sulṭan Muḥammadnïng keynidin ketdi*. ‘Nisápurból vezetőt fogadott és Szultán Muhammad után ment’ (AG 119); *on χaǰïrǰï alïb birisin öltürüb özgesin qorqutub aytdïlar kim bizni yaχšï yol birlen bašlamasangïzlar yoldašïngïzge ne qïlsaq, sizlerge šunï qïlurmïz* ‘tíz vezetőt fogtak el, egyiküket megölték, a többit megfélemlítették, és azt mondták, ha nem a jó úton vezettek minket, akkor veletek is azt tesszük, amit a társatokkal’ (AG 121).

[649] KONONOV 1958: 1227. sor: [QRČY[LAR]KA, YRČY[LAR]KA] *qïrčïlarge yerčilerge* ‘tem, kto znajet polja i zemli’ (a fordítást l. p. 72). KONONOV az arab írásos szöveg lábjegyzetében közli a taskenti kéziratok alakvariánsait: T T2 [QǰRǰYĠA] *qaǰarǰïġa ~ qaǰïrǰïġa*, mindkét olvasat védhető; T1 [QAǰYRǰYĠA] *qaǰïrǰïġa*. Ezeket figyelembe véve a szövegkiadásban szereplő alak is helyesen *qaǰarǰïġa yerčige*.

[650] KARGI ÖLMEZ 1991: 90, KARGI ÖLMEZ 1996: 388.

alak a mongol *ġaǰar* ‘föld’ szóból, mint ahogy a kérdéses helyen vele hendiadioinban álló *yerči* a török *yer* ‘föld’ szóból. A *ġaǰarči yerči* a török hendiadioinoknak abba a csoportjába tartozik, amelyben egy török és egy nem török szó áll egymás mellett ugyanabban a jelentésben. A török nyelvekben ‘kalauz, vezető’ jelentésben a *yerči* és a *yolči* szavakat találjuk.[651]

A *ġazarči* nyugati mongol alakot tükröz. POPPE szerint a *ǰ* > *dz* > *z* változás nem korábbi, mint a 16. század,[652] ez a szó tehát valószínűleg későbbi átvétel, mint a *ǰ*-s formák. Az Abuska ATALAY által kiadott kéziratában már *z*-s formát is találunk.

A modern török nyelvekből hiányoznak a *ġaǰarčï* ~ *ġaǰarǰï* alakoknak megfelelő változatok, egyedül az alapszó mutatható ki a sárga ujgurból, ahol a *qazïr* ‘zemlja’ mongol jövevény.[653]

◊ KARGI ÖLMEZ 1996: 266; KINCSES NAGY 2005a: 1132-1133; SINOR 1970: 541-542; TMEN I 376-377.

qamar [QMAR] ‘nez’ (PC 420; AG 32; Z; R II 480) ← KMo ***qamar*** ‘id.’.

KMo: *qabar* (SH); *qabar* (ZY); *qabar* (LNP 62); *qabar* (WEIERS 1972a); *qabar* [Csag *burun*] (MA 284, 336, 368, 369); *qabar* (VI); *qabar* (HyM); IrMo *qabar*. MMo: Klm *χamṛ*; Bur *χamar*; Hlh *χamar*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χamar*; Mgr *χawar*; Dng *qava*; Bao *χor*; Dah *χamṛ* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Mog *kabr* (LIGETI 1954); Mog *qabar* (WEIERS); Sjg *xwār*; Szn *qawa*; Bao *xawar* (KARA 1990: 315).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tel *qamur* ‘Nasenscheide’.

A *qamar* szót munkájában ABŪL ĠĀZĪ mongol szóként idézi.[654] Ezen kívül egyedül a teleut nyelvjárásban ismerjük, de speciálisabb jelentésben: *qamur* ‘orrsövény’.

A mongol nyelvekben *qabar* és *qamar* formák találhatók. POPPE **qaŋar* alakot rekonstruál, az EDAL szerzői altaji alapon egy **qaŋ-bar* (> *qamar* ~ *qabar*) formából indulnak ki, amelyet összekapcsolnak az irodalmi mongol *qangsiyar* ‘orrnyereg’ és *qaŋqul-* ~ *qaŋġul-* ‘szagot áraszt’ szavakkal.

---

[651] Vö. TEKIN 1995: 216.

[652] POPPE 1967: 12.

[653] MALOV 1957.

[654] *qamarnïng manasî burun temäk* ‘a *qamar* jelentése orr’ (AG 32).

◊ EDAL 862-863; ESTJa 1997: 256-258; POPPE 1955: 131.

qara- ‘observer, regarder, garder’ (PC 398; Gad 228: ; MA 292; S 268r 20; Z; Bud II 47; ŠS; R II 142-143) ← KMo ***qara***- ‘id.’.

Származékok: -*lA*-: *qarala*- ‘to gaze at, to keep watch, to give into keeping, to guard’ (Bab 241, 387; S 268r 21; PC 398; ŠS; R II 159); -(*X*)*š*-: *qaraš*- (S 268r 21); -*GAn*: *qaraġan* ‘smotrjaščij; kasajuščijsja, otnosjaščijsja’ (Bud II 47); -(*X*)*l*: *qaral* ‘bakış’ (Ab 306) ← Mo.

KMo: *qara*- ‘ausschauen, spähen’ (SH); *qara*- (HyM); **qara*- (MA 292); IrMo *qara*-. MMo: Klm *χar*^{a}- 1. ‘beschauen, begaffen’ 2. ‘nichts zu tun haben, müssig sein’ (KWb 169); Bur *χara*- ‘smotret´, gljadet´, videt´; uhaživat´’; Hlh *χara*- ‘lát, néz, tekint, felügyel, vigyáz, függ vkitől’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χara*-; Dah *χarāla*- ‘nabljudat´, prismatrivat´.

KTö: –. MTö: O: Tkm *gara*-. K: Tat *kara*- ‘smotret´, posmotret´, gljadet´; osmatrivat´, obozrevat´, nabljudat´’; *qara*- ‘schauen, anschauen, zuschauen, besehen, betrachten; versuchen, einen Versuch machen, sich an eine Handlung machen; auf Jemand sehen, sich nach Jemanden richten’ (R II 142); Bsk *qara*- ‘smotret´, posmotret´, gljadet´’ 2. ‘prismatrivat´’ 3. ‘soderžat´’; Kir *kara*-‘smotret´, gljadet´, osmatrivat´, obraščat´ vnimanie’; Kzk *qara*- 1. ‘to look at, to inspect, to turn one’s attention (to)’ 2. ‘to belong’ 3. ‘to wait for’; Klp *qara*-; Kar *qaravla*- ‘ždat´, ožidat´, podžidat´’; Nog *qara*- 1. ‘smotret´, gljadet´, osmatrivat´’ 2. ‘prismatrivat´ za; uhaživat´; njančit´ (rebenka)’; Krč-Blk *qara*- ‘smotret´, gljadet´; uhaživat´’; Kum *qara*- 1. ‘smotret´, gljadet´’ 2. ‘nabljudat´, prismatrivat´; uhaživat´’ 3. ‘otnosit´sja, projavljat´ otnošenie’. T: Özb *qara*- 1. ‘smotret´, gljadet´’ 2. ‘nabljudat´, prismatrivat´’ 3. ‘uhaživat´, soderžat´, vospityvat´’ 4. ‘prinadležat´, nahodit´sja v vedenii’, *qarala*-; Tur *qara*- (SHAW), *qara*- ~ *qāra*- (JARRING); Ujg *qari*- [*qara*-] 1. ‘gljadet´, smotret´’ 2. ‘uhažıvat´, prismatrivat´’ 3. ‘ždat´, nabludat´’; Sujg *qara*-. Sz: *kara*- ‘smotret´, gljadet´; nabljudat´; ždat´’; Leb *qara*- ‘warten, erwarten’ (R II 142); Szg, Tel *qara*- ‘in die Ferne schauen’ (R II 142); Hak *χara*- ‘pristal´no smotret´, vsmatrivat´sja; obozrevat´; obraščat´ vnimanie; smotret´ za, nabljudat´’; Tuv *χara*- ‘smotret´ sverhu čerez; obozrevat´ mestnost´’; Jak *χaray*- ‘zabotit´sja, peč´sja; sohranat´; podbirat´; pomogat´’.

Első adataink a török forrásokban a csagatáj emlékekben találhatók. CLAUSON, CLARK és legutóbb ZIEME meggyőzően bizonyította, hogy a korábbi emlékek *qara*- olvasata téves.[655]

[655] ED 645, CLARK 1977: 144-146, ZIEME 2005: 4.

A török nyelvekben kiterjedt a szócsaládja,[656] nagyon „attraktív” viselkedésű szó. A régi török emlékanyagban a *baq-* és a *közäd-* ige használatos ebben a jelentésben. RAMSTEDT és RÄSÄNEN a török és mongol nyelvek genetikusan közös elemének tartja.[657]

⇒ *qaravul* ~ *qaraul*

◊ CLAUSON 1987: 76; ESTJa 1997: 288-289; ROZYCKI 103; 31, ŠČERBAK 1997: 31, 208; TMEN III 436.

qaraġay [QARAĠAY] ‘bois, forêt’, ‘fenyő, vörösfenyő’ (PC; ČN 35[658], 59; Z 677; VámbĆSpr; R II 151) ← KMo ***qarġai*** ‘larch tree’ < **qarV+GAi* ← Tö ?.

KMo: IrMo *qarġai* ‘larch tree’. MMo: Klm *χarġǟ, χarġā* ‘Tanne od. Lärche; Nadelholz’; Hlh *χargai*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *karagay* ‘listvennica; dial. sosna’; Bar *qaraġai* ‘Pique (im Kartenspiel)’ (R II 151); Bsk *qaraġay* ‘sosna’; Kir *karagay* ‘listvennica’; Kzk *qaraġay*; Klp *qaraġay*; Nog *karagay*; Krč-Blk *qaraġay*; Kum *qaraġay*. T: Özb *qaraġay*; Tur *qaraġay* (SHAW); Ujg *qariġay*; Tar *qaraġai* (R II 151). Sz: Alt *qaraġïy*; Tub *qaragïy*; Kmd *qaraġay*; Alt *qaranai* (R II 153); Leb, Tel, Sór, Szg, Koj, Kcs *qaraġai* (R II 151); Hak *χaraġay*.

A délnyugati török nyelvek kivételével szinte mindenütt kimutatható. Mongol eredetére már BUDAGOV, majd RADLOFF hívta fel a figyelmet. Többen a török, illetve mongol *qara* ‘fekete’ szóból képzett mongol formának tartják.[659] RASSADIN az ujgur adat alapján feltételez egy három szótagú korábbi mongol **qarïġai* alakot, melynek metatetikus változata szerinte az altaji *qaragïy* is. A mongol szó töve **qarï* lehet, melyet összekapcsol a **qaδï* tőből származó és rotacizmust mutató török, valamint szamojéd szavakkal.[660] Az ótörökben a *+gA*, illetve az ennek megfelelő mongol *+gAi* képző valóban állat és növénynevekben jelentkezik, l. például török *qartïġa* ~ mongol *qarčiġai* ‘sólyom’.[661]

◊ CSÁKI 2006: 115-117; EDAL 705; ESTJa 1997: 291-293; TENIŠEV 2001: 133; TMEN I 406.

---

[656] Példaként kirgiz adatok: *karal-*, *karan-*, *karanïš-*, *karat-*, *karaš-*, *karaštïr-*, *karala-*, *karalaš-*, *karooču*.

[657] KWb 169b; VEWT 235.

[658] *aq šonqar erdüm emdi sizniŋ qaraġay deg boyunga qondïm* ‘fehér sólyom voltam, fenyőhöz hasonlatos testedre leszálltam’.

[659] Például BUD II 43, KWb 169, CSÁKI 2006: 117.

[660] L. Csuv *χïră*, HakD *χayï*, Hak *χazï*, Jak *χarïya*, illetve szamojéd *hāru*, *karu* ‘vörösfenyő’ (ESTJa 1997: 292-293).

[661] ERDAL 1991: 83-85.

qaravul ~ ***qaraul*** ‘gardien, surveillant; troupe postée quelque part’ (PC 398; MA 406[662]; ML 778a 6; Bab 49, 217; Ag 1085[663]; AG 82[664]; ČN 71[665]; S 271v 15; S 271r 29; Z; Bud II 48; ŠS[666]; R II146; R II 165), ***qaraġul*** (PC 398; Z; R II 152), ***χaravul*** (KN) ← KMo ***qaraġul*** ~ ***qara’ul*** ‘id.’ < *qara-gUl*.

MMo: *qara’ul*, *qara’ulsun* (SH); **qari’ul-* ‘faire retourner’ (HyM); *qara’ūl* (MA 293). IrMo *qaraġul*. MMo: Klm *χarūl* 1. KalmÖ ‘Grenzwache, Pikett’; KalmD ‘Visier auf der Flinte’ 2. ‘Mastb.aum, Mastkorb auf dem Schiffe’; *χarūlda-* ‘wachen, bewachen’; Bur *χarūl*; Hlh *χaruul* ‘őrség’, *χaruulda-* ‘leselkedik, kémkedik stb.’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *χarūl*; Dah *χarōl*.

KTö: DK *karavul*; Oszm *karavul* (TS IV 2283), *qaravïl* (R II 165), *qaraqol* (Z 696); KK *qaraqul*, *qaravul*, *qaravulu* (KTS); U *qaraġul* (LIGETI 1969: 29-30). MTö: O: TTö *karavul* ‘(archaic) ‘id.’; Tkm *garavul* ‘id.’, ‘muška’; Az *ġarovul*. Hal *garawul* (← Az). Csuv *χural*, *karaul* (← Or). K: Tat *karavïl* (TatRS), *qaraul* (R II 146); TatB *qaraul* ‘Korn am Gewehr’ (R II 146), *qaraulčï* ‘Wächter’ (R II 147); Bsk *qarauïl* 1. ‘id.’ 2. ‘pricel´naja planka’, *qarauïlsï* ‘storož, ohrannik’; Kir *karaal* ‘pricel’, *karool* 1. ‘id.’ 2. ‘mesto, otkuda možno nabljudat´ za vragom; karaul’naja vyška, holm’; 3. ‘muška, pricel’; *karoolču* ‘storož, straž’ (Yud), *qarōl* (R II 166); Kzk *qarauïl* 1. ‘id.’ 2. ‘sight (on a weapon or instrument)’, *qarauïlšï* ‘sentry, guard, watchman’ (Shnit), *qaraul* (R II 146), *qarault-* ‘von Weitem kaum zu sehen sein’, *qaraulda-* ‘bewachen’ (R II 147); Klp *qarauïl*; KarK *qaravul*, KarH *karavcu* ‘nabludatel´’, KarT *karavču*; KrT *qaravul*; Dbr *karaul*; Nog *qaravïl*; Kum *qaravul*; Krč-blk *karavul*. T: Özb *qåråvul*; Tur *qarawal* [QARAWL] (*qaraul* ?) ‘post of observation, watch’, *qarawalči* (SHAW); *qara’ul* ‘post of observation, watch-out’; *qara’ulčï* ‘watchman’ (JARRING); Ujg *qarivul*; UjgH *qorul*; Lop *qayal*; Tar *qorūl* ‘Piquet, Wachtposten’ (R II 560). Sz: Alt *qarūl* (Bud); Tel *qaraul* (← Or) (R II 146), *qarūl* (R II 188); Hak *karaul* ‘karaul’ (← Or), *χarol* ‘muška (ruž´ja)’; Tuv *χaraal* I. 1. ust. ‘karaul’ 2. ‘nabljudatel’nyj punkt’ II. ‘pricel; muška’; *karaul* ‘karaul, karaulnyj’ (← Or); Jak *koruol*, *χoruol* ‘karaul´nyj, bodrstvujuščij, dajuščij znat´ tovariščam (ob opasnosti)’, *χarabil* (← Or).

---

[662] POPPE átírásában *qara’ūl* ‘storož’ (MA 406).

[663] *Taqï uzaq qaravul saldï. Bir kün qaravul keläturur tep keldilär*. ‘A távolba felderítőket küldött. Egy nap a felderítők visszatértek és jelentették, hogy jön.’

[664] *qaravullar körüp kelip Čiŋiz χanġa χaber berdiler* ‘a felderítők hírt adtak Dzsingisz kánnak’.

[665] *aralarïnda köb qarawullar yasawullar qoydïlar* ‘közéjük sok őrt és vigyázót állítottak’.

[666] *qaraul* ‘Wächter, Wache’ (KÚNOS 121).

Katonai szakszóként a mongol kor után jelenik meg a török nyelvekben. A szó töve a mongol ⇒ *qara-* ‘néz, figyel’ ige, amelyhez a deverbális foglalkozásnév-képző *-gUl* járul.[667] Jelentése a török nyelvekben változott meg a *qaravul* jelentése: ‘őr’ > ‘őrség’ > ‘a (meg)figyelés helye’ > ‘irányzék, célgömb’.[668] Következményeként egyrészt megjelentek a+*čX* nomen agentis képzős szavak a kipcsak és a turki nyelvekben,[669] másrészt a szibériai dialektusokban az oroszból átvett *karaul* szó jelentése lett ‘őr’, míg a mongolból átkerült szavak általában a megváltozott jelentést hordozzák. Az oszmánli *qaraqol* és a középkipcsak *qaraqul* népetimológia hatására jött létre.

Mo → MaTu.[670]

◊ BANG 1919: 57; CSÁKI 2006: 119-120; CSIKY 2006: 449-450; EGOROV 304; ESTJa 1997: 290-291; FEDOTOV 2: 363; KAŁUŻYŃSKI 1961: 66-67; RÓNA-TAS 1982: 110; RYBATZKI 2006: 521-522; SCHÖNIG 2000: 152-153; ŠČERBAK 1997: 204, 208, 224; TMEN I 399-403, IV 391-392; TUNA 1972: 227-228; VEWT 235-236.

qarčïġay, ***qarčïġa*** [QARČYĠAY, QARČYĠA, QARǰYĠAY] ‘espèce de faucon’ (PC 399; MA 287, 406; Ab; Bab 481; Ag 599, 616; ČN 57, 61; KN; S 271v 25; Bud II 9; ŠS; R II 205), ***qarčuġa*** [QARČWĠA] ‘ein grosser Raubvogel; Adler, Geier’ (VámbĆSpr) ← KMo ***qarčiġai, qarčïġa*** ‘id.’ < **qartiġay* < **qarta+ġay*.

MMo: *qarčiqai* ‘brauner Falke’ (SH); *qarčaqa* (*qarčiqa*) (ZY); *qarčaqai* (LNP 63); *qarčaqai* [KTö *čaqïr quš*] (RH 227); *qarčiqai* (= *qarčiġai*) (HyM); *qarčiġai* (MA 287, 293, 272); IrMo *qarčaġai*, *qarčaġa* ‘falcon, hawk’. MMo: Klm *χarts^{a}ġā̄* (*χartsχā*) ‘Habicht’, *χarts^{a}ġā̄ šowūn* ‘id.’; Bur *χarsaga*; Hlh *χarcaga*, *χarcgai*; Ojr *χartsaG*; Ord *Gartš‘agā̄*; Sjg *karčigei* (KOTWICZ 1953: 443).

KTö: Hvá *qarčïġay* (BOESCHOTEN 1995); KK *qarčïġa*, *qarčaġa* (CC 194); *qarčïġa* (KTS); U *qarčaġana* (LIGETI 1969: 30). MTö: O: TTö *kartçığa* (DS VIII 2670, 2641), *qaraçığa*[671] (DD 2: 831); Tkm *qarčïġay*. Csuv *χurčăka* (← Tat[672]). K: Tat *karčïga*; TatD *karčïgan*; TatB, TatT *qarcïġa* (R II 205); Bask *qarsïġa*; BaskD *qarsaġa*; Kir *karčïġa*; Kzk *qaršïġa*; Klp, KrT *qaršïġa*; Nog *karšïga*; Krč-blk *kartčïġa*; *qïrtčïġa*; Blk *karčïġa* (NÉMETH

[667] POPPE 1954: 44.

[668] E két utóbbi jelentéssel a kalmükök visszakölcsönözték a szót.

[669] Legkorábbi adatom: *ičindä bir qarawulčïsï bar erdi* ‘közöttük volt egy kéme’ (ČN 34).

[670] DOERFER 1985: 138; ROZYCKI 135.

[671] Valószínűleg népetimológiás alak.

[672] A *-č-* miatt relatíve kései jövevényszó.

1911); Kum *karčïġa*. T: Özb *qarčiġay*; Tur *qarčiġa* (SHAW; RAQUETTE); *qačiġœ*, *qa.čiġœ*, *qāčïġœ*, *qačïġœ* (JARRING)); Ujg *qačuġu*, UjgD *qarčiġa*, *qarčiġay*; Lop *qayčiġa*. Sz: Alt *karčïġa*, *karčaga*; AltT *qarča*; Alt *qarčā* (R II 203); Tel *karčïġa* (R II 204).

A *qarčïġay*, *qarčïġa*, *qarčuġa* 'sólyom' mongol jövevényszó a csagatájban, amely csak a 14. századtól kezdve adatolt a keleti és a nyugati középtörök nyelvekben. Általános feltételezés, hogy a mongol szó török eredetű (← **qartïġa*), és a török nyelvek egy része megőrizte a régi alakot.[673] A *-ti-* > *-či-* a mongol nyelvekre jellemző hangváltozás, a mongol adatok szóvégi *-i* hangja pedig DOERFER szerint analógia.[674] Az EDAL szerzői szerint török-mongol *qartïġay*, *qarčïġay* tőszava azonos a török *qartal*,[675] mongol *qaǰir* stb. ragadózómadár nevek **qart* alapszavával. PETROV a *qartï-*, *qarčï-* 'karmol'[676] igéből eredezteti, amely csak a csagatájban, illetve szerinte a csuvas *χïś-* 'vakar' (< **qartï-*) igében mutatható ki, de ez a magyarázat nem fogadható el.[677] A szibériai török nyelvekben a *qartaġa*, *qartïġa*, *qartāčaq* formák az állatnevekben gyakran található *+gA* formánssal képzett alakok,[678] az utolsó szó esetében továbbképzett alakban. A sino-ujgur *qarčaġana*[679] másfajta képzést mutat. A szóvégi *+gAnA* a növény- és állatnevekben gyakran jelentkező mongol képző, a török *+gAn* mongol megfelelője. A tatár nyelvjárásokban *+gAn* képzős forma is él, a *karčïġan* innen került az obi-ugor nyelvekbe és a mordvinba.[680] Névszói alapból kell tehát kiindulnunk (**qart* ~ **qartV*), amelyet a jakut *kïrt*, *kït* (< **qart*) 'sólyom' szó[681] megőrzött. Természetesen ezzel együtt az alapszó szó lehet hangutánzó eredetű. A karacsáj-balkár *kartčïġa*, *qïrtčïġa* alakvegyülés eredménye. Az ótörökben gazdag szóanyag jelöli a sólyomféléket, de nem mindig tudjuk megállapítani, pontosan melyeket.[682] Figyelemre méltó, hogy a **qartïġa* nincs köztük.

---

[673] Kir *qartïġa* 'Habicht' (R II 201); Alt *qartaġa*, *qartāčaq*, *qartïġa* (VERBICKIJ); Szg *qartïqa* (R II 201); Sór *qartaġa* (R II 200); Hak *χartïġa*, *χartχa*; Tuv *χartïġa*.

[674] L. *taulai* 'nyúl', *noqai* 'kutya', *moqai* 'kígyó', *ġaqai* 'disznó' (TMEN I 404).

[675] Ugyanakkor a 701. oldalon a *qartal* szót a **qaltar* 'variegated' metatéziseként magyarázzák.

[676] Vö. Csag *qarti-*, *qarči-* 'kratzen, ritzen' (R II 201, 205). Ezeket az adatokat RADLOFF a VámbĆSpr-ből veszi át, és valószínűleg nem léteznek. Hívatkozik ugyanitt a *qartmaq* 'ce qui sort de la peau d'un teigneux ou d'une plaie quand on la gratte' (PC) szóra, amely azonban az ÓTö *qart* 'fekély, heg, ótvar' szóval függ össze.

[677] A csuvas szó etimológiája egyértelműen az ótörök kortól jól ismert *qašï-* 'kapar, vakar' ige.

[678] ERDAL 1991: 83.

[679] LIGETI 1969: 30.

[680] Az adatokat l. TMEN I 405; RÓNA-TAS 1982: 112.

[681] *kïrt*, *kīt* 'hiščnik; jastreb, kobčik; sokol sansan' (PEKARSKIJ 1419, 1440).

[682] L. *toġan*, *çavlï*, *lačïn* 'falcon'; *sïŋqur* 'a bird of pray, gerfalcon'; *čaġrï* 'falcon; merlin, stone falcon'; *čibek kïrġuy* 'merlin'; *turumtay* 'a kind of small hawk, merlin'; *qïrġuy* 'sparrow-hawk' (ED).

Mo → MaTu.[683]

◊ CSÁKI 2006: 120-121; ERDAL 1991: 83, 87; ESTJa 1997: 317-319; HAUENSCHILD 2006: 107; EGOROV 1964: 309; KARGI ÖLMEZ 1996: 298; PETROV 1982: 70-76; POPPE 1923-1927: 116-117; POPPE 1982: 384-386; KWB 170; RAMSTEDT 1952: 220-223; RASSADIN 1980: 6; RÓNA-TAS 1982: 111-112; ŠČERBAK 1997: 208; SERTKAYA 1992: 273; TMEN I 404-405; VEWT 239.

qaru [QARW] 'échange; on donne aussi ce nom á la coupe qu'on présente á l'échanson en échange de celle qu'il a versée dans la première tournée' (PC 401; Ab; ČN 35; S 272r 27; Z; R II 187) ← KMo ***qarū*** 'id.' < **qari-GU*.

MMo: *qari-* 'zurückkehren'; *qari'u* 'zurück, (in) Vergeltung, in Antwort' (SH); *qariqulba* 'liess zurückkehren' (LNP 63); **qari'ul-* 'faire retourner' (HyM); *ġari'ūn* 'otvet', *qariba* 'vozvratilsja' (IMP 437, 444); *qari-* 'vernut´sja'; *qariġu ġaǰar* [Csag *yanar yer*] 'mesto vozvraščenija', *qari'ū* ~ *qariyū* [Csag *yanut*], *qarū* [Csag *ǰawab*], 'otvet' (MA 294); IrMo *qariġu* 'answer, response, return; in return', *qari-* 'to return, go back; to subside (as flood, swelling, etc.)'. MMo: Klm *χärū̄* (*χäŕū*) 'id.'; Bur *χariū*; Hlh *χar^{i}u*, *χar^{i}un*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm *χerū*; Sgl, Csah, Ord *χarū*; Mgr *χari*, *χarū*; Dah *χarō*; Sjg *q´aro* (TENIŠEV 1976a: 636); *χarū*, *haru* 'letter; news; information; signal; answer' (NUGTEREN – ROOS 69).

KTö: Hvá *qaruw* (BOESCHOTEN 1995); *qarġu* (recte *qarïġu* ← KMo *qariġu*) (FAZYLOV 605); KK *qarav*, *qarov* 'Entgelt, Belohnung' (CC 194). MTö: O: –. Csuv *χurav*, *χura* 'otvet, otklik; vozraženie'. K: Tat *karu* 'razg. vozraženie'; Bask *qarïu* 'sila, mošč´; otvetnoe dejstvie; vozmeščenie'; Kir *karū* 'peren. sila, mošč´'; Kzk *qaru* 'weapon, arms', *qarulï* 'armed equipped; strong' (Shnit), *qarū* 'Antwort, Erwiderung' (R II 187); Klp *qaruv* 'sila, mošč´; oružie'; KarK *qaruv*; KarT, KarH *karuv* 'otvet'; KrT *qaruw* 'sila, mošč´'; Nog *karuv* 'sila, mošč´; sostojanie': *qaruvï bar ädem* 'sostojatel´nyj čelovek'; Blk *qarū* 'Kraft, Vermögen, Vermögensverhältnisse, Talent, Begabung': *qarū'umnan kelgen özdellik* 'Geschenke, so wie sie mir meine Vermögensverhältnisse zu machen erlauben', *qarūlu* 'stark, kräftig, vermögend', *qarūsuz* 'schwach, unvermögend' (PRÖHLE); Krcs-blk *karuv* 'kuvvet, güç', *karuvlaş-* 'karşı koy-, diren-'; Kum *qarïv* 'sila, mošč´; mščenie, otmščenie'. T: Sujg *qaro* ~ *qaru* 'izvestie, vest´, svedenie; prikaz (trebovanie otveta)'. Sz: Alt *karū* 'otvet'; Kmd *karu* 'otvet, vozmezdie; mošč´, sila'; Tel *qarū* 'Antwort, Erwiderung; Vermögen, Macht, Kraft,

[683] ROZYCKI 134.

Vermögensumstände; Anhänglichkeit' (R II 187); Tuv *χarïï* 'otvet; otpoved´'; Jak *χorui* 'otvet; sudebnyj otvet; vozmezdie; voznagraždenie; vozmeščenie; otplata', *χarïidā-* 'otvečat´, vozmeščat´'.

A csagatáj *qaru* 'válasz, viszonzás, kártérítés stb.' szó a 13. századtól adatolt a török nyelvekben. A török nyelvekben másodlagosan alakultak ki a 'büntetés', 'bosszú', 'visszacsapás', 'erő', 'képesség', 'tájékoztatás' stb. jelentések, valószínűleg a hadászati terminológia részeként. A mongol alapszó a *qari-* 'visszatér' ige, amelyhez a cselekvés eredményét jelző *-gU* DevN képző járult.[684]

◊ CSÁKI 2006: 122-123; DOERFER 1985: 118; EDAL 712-713; EGOROV 306; KAŁUŻYŃSKI 1961: 38; KLIMOVIČ 1973; KWB 178; ROZYCKI 134; RYBATZKI 2003: 65; TMEN I 380-382.

qayčï [QYČY, QAYČY] 'ciseaux' (PC 444; TA 144v 15[685]; MA 346, 406; VámbĆSpr; Z[686]; Bud II 32; ŠS[687]) ← KMo ***qaiči*** 'id.'.

KMo: *qaiči* (ZY); *qayiči* (HyM); *qaiči* [KTö *qïptu*] (RH 282); *temür oqtalqu qaiči* [Csag *temür keser qayčï*] 'nožnicy dlja rezki železa' (MA 346); IrMo *qaiči*(*n*) 'scissors, tongs, pincers'. MMo: Klm *χ̄ätši*; Bur *χayša*; Hlh *χayč*(*in*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor *χēš*; Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm *χēč*; Drg *χaet'tš*; Ord *χ̄ätš'i*; Mgr *xaīǰə*, *xaičə*, *xēǰi*; Sjg *xaičə* (KARA 1990: 316); *χeiči* (KOTWICZ 1953: 443); Bao *xəičiə*; Szn *qaiči* ~ *qaičw* (KARA 1990: 316); Dah *kaiči* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *χayčʰi*, *χeiči* (NUGTEREN – ROOS 70).

KTö: –. MTö: O: Tkm *gayčï*; Az *qayčï*. Csuv *χača*, *χayčă* (← Tat). K: Tat *kayčï*; TatT *qayčï* (R II 41, 42); Bsk *qaysï*; Kir *qayčï*; Kzk *qayšï* 'scissors; fig. contradictory'; Klp *qayšï*; Nog *qayšï*; Blk *kayčï* (NÉMETH 1911); Kum *kayčï*. T: Özb *qayči*; Ujg *qa*(*y*)*ča* (UjgRS), *qayči* (R II 42); Tar *kāči* (R II 340); Sujg *qayčï* ~ *qayči* , *qʰayči*, *qayčï*, *qʰeyčʰi* (NUGTEREN – ROOS 70). Sz: Alt, Tel *qaičï* (R II 41); Leb *qaidzï* (R II 42); Tuv *χačï*.

A modern török nyelvek széles körben elterjedt *qayčï* 'olló' szava a csagatáj irodalomban fordul elő először, az ótörökben ebben a jelentésben a *qïftū* szót találjuk. A mongol *qaiči* szót RÓNA-TAS a *qayi-* 'vág' ige[688] derivátumának tartja, s felteszi, hogy az ige eredeti jelentése 'megcsíp, szorít, elkap' és hogy összefügg a török *qap-* 'elkap' igével,

[684] POPPE 1954: 46.

[685] *Ibrayïmnïng burutïnï qayčï bilä yasar ärti* 'Ibrájim bajuszát ollóval megigazította'

[686] Téves olvasata *qïǰï* 'Schere'.

[687] Tévesen *qïčï* 'Schere' (KÚNOS 128).

[688] L. IrMo *qayi-* 'to hew, square; to cut, chop'.

valamint ennek derivátumával, a **qapïtï* ‘olló’ szóval, amely a mongol *qaiči* megfelelő török alakja.[689] Nehézséget okoz azonban egyrészt az, hogy **qapïtï* alak nem mutatható ki a török nyelvekből,[690] másrészt hogy a mongol ige általa feltett szemantikai változása hipotézis. Ugyanakkor a mongol szó morfológiája sem világos. A *qayi-* ‘vág’ ige jól adatolt, de csak denominális *+čin* képzőről tudunk, deverbálisról nem.

Mo → MaTu.[691]

◊ CSÁKI 2006: 111-112; ED 582; EDAL 187, 686-687, 830; EGOROV 284; ESTJa 2000: 224; POPPE 1960: 89, 146; RÓNA-TAS 1982: 109; RYBATZKI 2006: 482; SCHÖNIG 2000: 149; TMEN I 448-451, IV 395; VEWT 221.

quda [QWDA] ‘tribu qui donne une de ses filles en mariage ou qui en demande une à une autre tribu’ (PC 424; AG; S 284r 5; Z; VámbĆSpr; Bud II 40; ŠS[692]; R II 998) ← KMo ***quda*** ‘sógor, nász’.

KMo: *quda* ‘verschwägert, Schwager’ (SH 70); *quda* (MoPrkl); *ġuda* (HyM). IrMo *quda* ‘the heads of two families related through marriage of their children; father of one’s son-in-law or daughter-in-law’. MMo: Klm *χud*^{a}; Bur *χuda*; Hlh *χud*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah *χud*; Ord *χuda*; Dah *χuada*; Sjg *Gudā*; Mgr *Guda*.

KTö: KK *χuda* (TRYJARSKI 1968-1969). MTö: O: TTö *kuda* (DS VIII 2990, DD 986), *kuda* ‘bekâra kız arıyan gezici kadın, görücü’ (DD 948), *koda* ‘kadının erkek tarafı akrabaları’ (DS VIII 2896, DD 948); *guda* ‘id.’ (DS VI 2187); Tkm *guda*; Az *guda*. Csuv *χăDa* (← Tat). K: Tat *koda* 1. ‘kum, svat (otec i rodstvenniki ženiha po otnošeniju k roditeljam i rodstvennikam nevesty)’ 2. ‘svatajuščij, svat’; *kodagïy* ‘kuma, svat´ja (mat´ i rodstvennicy nevesty po otnošeniju k roditeljam i rodstvennikam ženiha’; TatB *kodača*; *kudadzï* ‘Freier’ (R II 1001); Dbr *kuda* ‘dünür’, *kudagıy* ‘dünüş’, *kudalık* ‘dünür görevi’, *kudaşa* ‘gelin ve güveyin kız kardeşleri bir birine kudaşadır’; Bask *qoδa* ‘svat’, *qoδaġïy* ‘svaha’, *qoδala-* ‘svatat´, *qoδasa* ‘mladšie sestry i mladšie rodstvennicy snohi ili zjatja (po otnošeniju k govorjaščemu)’; Kir *kuda* ‘svat’, *kudagïy* ‘svat´ja mat´ (nevesty, ženiha ili ih požilaja rodstvennica)’, *kudača* ‘svat´ja (molodaja rodstvennica ženiha, nevesty)’; Kzk *qŭda* ‘matchmaker; kinsman (father, daughter or son-in-law)’; *qŭdaša* ‘a young kinswoman of the groom or bride, brother-in-law’; *qŭdaġïy*, *qŭdaġay* 1. ‘godparent (mother of the bride or

[689] RÓNA-TAS 1971-1972: 130; POPPE 1960: 48.

[690] Ismert viszont a *qïptï* szó, amely a már idézett ótörök *qïftū* későbbi változata. Az adatokat l. ESTJa 2000: 224.

[691] DOERFER 1985: 153; ROZYCKI 102.

[692] *qoda* ‘ein unter einander heiratender Stamm; Schwager’ (KÚNOS 132 = R II 998);

groom)' 2. 'matchmaker (female)'; Klp *quda*; KarH *kuda* 'svat', KarT, KarH *kudaġïy* 'svaha', KarK *qudalaš-* 'porodnit´sja, vstupit´ v rodstvo', KarK *qudalïq* 'rodstvo'; Nog *kuda* 'svat; rodstvenniki ženiha i nevesty (mužčiny po otnošeniju drug k drugu)', *kudagay* 'svat´ja'; Kum *quda* 'svat', *quda qatïn* 'svaha'. T: Özb *quda* 'svat, svat´ja', *quda-anda* 'vsja rodnja so storiny svata; svat´i', *qudaġay* 'svat´ja', *qudača* 'molodaja rodstvennica odnogo iz suprugov, obyčno po otnošeniju k materi drugogo supruga'; Tur *quda badža* 'relations through marriage' (JARRING); Ujg *quda* 'svat, svat´ja', *quda-baǰa* 'svojaki'; Tar *quda* 'der Freiwerber, Brautwerber, Gevatter' (R II 998); Szl *GUda* 'relative by marriage' (YAKUP 2002: 109). Sz: Tel, Alt, Leb, Sór, Kcs, Koj, Küär *quda* 'Freiwerber, Brautwerber, Gevatter' (R II 998); Leb *kudaǰï* 'Freier' (R II 1001); Tel *kudačï* 'id.' (R II 1001); Hak *χuda* 'svatovstvo', *χudagay* 1. 'mat´ ženy' 2. 'svaha' 3. 'svat´ja'; Tuv *kuda* 'svad´ba; svatovstvo; svat, svaha', *kudagay* 'razg. svatuška, svat'; Jak *χodoġoi* 'rodstvo dvuh materei, nahodjaščihsja k detjam odna drugoj v položenii svekrovi; svat´ja'.

Fonológiai[693] és kronológiai[694] okokból a *quda* szót mongol jövevényszónak tarthatjuk a csagatájban. Szinte mindegyik modern török nyelvben megtalálható 'sógor, rokon, beházasodott, házasságközvetítő stb.' jelentésben, nagy szócsaláddal. Továbbképzett alakjai részben török (*qudača*, *qudačï*, *qudalïq*, *qudala-*, *qudalaš-*, *qudalaš*), részben mongol képzésűek (*qudaġïy*, *qudaġay*[695]), ez utóbbi mongol nőnemképzős[696] forma.

Mo → MaTu.[697]

◊ CSÁKI 2006: 130-133; EDAL 780; ESTJa 2000: 102-103; KENESBAEW-SARIBAEW 1975: 85; POKROVSKAJA 72-75; RÓNA-TAS 1982: 112; RYBATZKI 2006: 462; SCHÖNIG 2000: 157; TENIŠEV 2001: 310; TMEN I 423-425; VEWT 296.

quduq [QWDWQ], ***quduġ*** [QWDWĠ] 'puits' (PC, MA 157, 165; LN 139; KN; S 137; VámbĆSpr; Bud II 42; Z; ŠS; R II 1002, 1003), ***qudïq*** [QWDYQ] (AG 207; Ag 74[698]) ← KMo ***quduq*** 'id.' ← Tö **quduq*.

---

[693] Megőrződött a szóbelseji *-d-*.

[694] A csagatájban fordul elő először. CLARK meggyőzően cáfolta, hogy mongol kor előtt is előfordult volna (CLARK 1977: 150).

[695] IrMo *quduġui* 'the female heads of two families related through the marriage of their children; mother of one's son-in-law or daughter-in-law (also a term of address)'.

[696] *+GUi*: „to form nouns designating female beings" (POPPE 1954: 42).

[697] DOERFER 1985: 81-82, ROZYCKI 107.

KMo: *quduq* (SH 70); *qudu*[*q*] (PhP); *quduġ* (IMP); *quduq* [KTö quyu] (RH 245). *quduq* (MA 157, 165, 265 stb.). IrMo *quduġ*, *qudduġ*. MMo: Klm *χudᵘG*; Bur *χudag*; Hlh *χudag*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah *χudag*; Ord *χuDuk*; Dah *kodir*, *χodir*; Szn *gudəu* (KARA 1990: 319).

KTö: Hvá *quduġ* (BOESCHOTEN 1995, R II 1003); *quduq* (Tef); U *quduġ* (LIGETI 1966: 168). MTö: O: –. K: Tat *kodïk* 1. 'ust. knižn. kolodec' 2. 'prorub´'; TatD *qodoq*, *qozoq*; TatB *quduq* (R II 1002); Bask *qoδoq*; Kir *kuduk*; Kzk *qŭdïq*; Klp *qudïq*; KarK *quduq*; KarH *kuduk*; KarT *kuduχ*. T: Özb *quduq*; Tur *quduq* (SHAW), *quduq*, *quduġ* (JARRING); Ujg *quduq*; Szl *Guduχ* (YAKUP 2002: 109). Sz: Alt, Tel, Küär, Szg *quduq* (R II 1002); Hak *χutuχ* 1.'kolodec' 2. kizil nyj. 'omut'; Tuv *kuduk*.

A csagatáj és a modern török szavakat a szóközépi *-d-* megőrződése miatt a szakirodalomban többen mongol másolatnak, visszakölcsönzésnek tartják.[699] Az idézett középtörök szavakról nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a mongolból vették-e át, vagy az ótörök *quduġ* alaknak megfelelő archaizáló szavak-e. Azt sem lehet kizárni, hogy a 13. században a *-d-* spirantizálódási folyamata még nem zárult le minden nyelvben, és egy erőteljes mongol hatás következtében ebben a szóban megerősödött a *-d-*. A modern nyelvek közül a tatárban, a baskírban, a karakalpakban és a karaimban párhuzamosan élnek a „mongolos" (*-d-*) és a „törökös" (*-y-*) szavak[700] részben ugyanabban a jelentésben. Használatuk gyakoriságáról nincs információm, bár például a tatár szótár a *koyo* formát tekinti standardnak. Valószínű, hogy ezekben a nyelvekben a mongol szó átvétele a spirantizáció lezáródása után történt. A tuvai szó kapcsán nincs fogódzónk, ebben a nyelvben ugyanis az ótörök *-d-* megmaradt – ami ugyancsak lehet mongol nyelvi hatás. Az Abul-Gázi munkájában található *qudïq* a tatár, kazak és karakalpak adathoz hasonlóan a második szótagban delabializált.

Mo → MaTu.[701]

◊ CSÁKI 2006: 133-134; ED 598; EDAL 780; ESTJa 2000: 119-120; POPPE 1955: 151; RYBATZKI 2006: 465; TMEN I 395-396; VEWT 296-297; ZAJĄCZKOWSKI 1960: 299.

---

[698] A különböző kéziratokban más-más alakot találunk. Leningrádi kézirat: *quzuqda*; Taskent 1. *quduqda*; Taskent 2. *quyuġda*.

[699] ED *quduġ* '*lit*. something which pours out (water); well' (ED 598) < *qud-* 'to pour out (a liquid)' (ED 596). Hasonlóan vélekedik a szó etimológiájáról VEWT 297 és ESTJa 2000: 119.

[700] Tat *koyo* 'kolodec'; Bsk *qoyo* 1. 'grjaz´' 2. 'kolodec'; Klp *quyu*; KarT, KarH *kuyu*, KarK *quyu*; KrT *quyu*; Nog *kuyï*; Krč-blk *quyu*; Kum *quyu*.

[701] ROZYCKI 111.

qulqana [QWLQNH] ‘plaie dangereuse qui se déclare dans les members de l’homme et au pied du cheval ou du chameau’ (PC 435; S 290r 12[702]; ŠS[703]) ← KMo ***qulġana*** (~ ***yara***, ~ ***ebedčin***) ‘egy betegség neve, kelés’ < ***quluġana*** ‘mouse, rat’ < **qula+GAnA*, vö. ÓTö *qulā* ‘(a word for the colour of the horse’s coat) dun with a black mane and tail’.

KMo: *quluqana* ‘(Maus) Ratte’ (SH); *quluqana* (PhP, LIGETI 1964b); *qulquna* (LNP 64); *qulġuna* (IMP 445); *quluqana* (= *quluġana*) (HyM); *qulġuna* (VI); *qulġuna* (MA 309, 147, 161, 268, 324); IrMo *quluġana* id.’, *quluġana ebedčin* ‘tubercolosis of the submaxillary glands’, *quluġana yara* ‘anthrax’. MMo: Klm *χulġana yara* ~ *χulġana öwtšn* ‘Krebs (Krankheit)’, *χulġana* ‘Maus; das erste Tierbild in der Ekliptik’; Bur *χulgana* ~ *χulganān*; Hlh *χulgana*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *χulgan*; Ord *χuluGuna*; Mgr *χanaĠla*, *χulGanaG*; Sjg *χunaGlaG*.

KTö: –. MTö: –.

A *qulqana* ‘seb, kelés, tályog’ csak a Szanglahban előforduló mongol jövevényszó, amely egy mongol *qulġana yara* vagy *qulġana ebedčin* ‘lit. egér seb, egér betegség’ féle szerkezetből ellipszissel jött létre.[704] A mongol *quluġana* ‘egér, patkány’ szó a *qula* ‘barna, barnás’[705] melléknév növény- és állatnevekben gyakran előforduló DenN + *gAnA* képzős formája.[706]

◊ POPPE 1981: 384; TMEN I 440.

qunajïn [QWNAJYN] ‘jument, génisse de deux ans’ (PC; S 291r 14; VámbĆSpr[707]; Bud II 95; ŠS), ‘ein dreijähriges Füllen’ (R II 911), ***qunačï*** [QWNAČY] ‘ein zweijähriges Füllen’ (R II 911), ***ġunajïn*** ‘trehletnjaja telka’ (KN) ← KMo ***qunaǰi***, ***qunaǰin*** ‘three-year-old (female animal)’ < **ġu+nA*(*n*)*+ǰin*[708].

---

[702] CLAUSON a Szanglah mongol indexében *qolquna* alakot ír, DOERFER javítása *quluqana* (TMEN I 440).

[703] Tévesen *qolqana* ‘Wunde am menschlichen Körper und am Fusse des Pferdes und Maulesels vorkommend’ (KÚNOS 133).

[704] L. irodalmi mongol és kalmük adatok.

[705] IrMo *qula* ‘fawn-colored, tawny, bay, having a black stripe along the spine’. Az ÓTö-ben is megvan, vö. *qula* ‘a word for the colour of a horse’s coat; dun’ (ED 617).

[706] POPPE 1954: 41.

[707] VÁMBÉRYnél *qonačïn* ‘die Kuh im zweiten Jahre’.

[708] Vö. IrMo *ġu-rban* ‘three’, *gu-taġar* ‘the third (literary form)’, *ġu-rba-tai* ‘three-year-old’, *ġu-či*(*n*) ‘thirty’.

KMo: *qunaǰin* ‘dreijährig’ (SH); IrMo *ġunaǰi*(*n*) ‘three-year-old cow; three-year-old (female animal). MMo: Klm *ġundžṇ* ‘dreijährig (von weiblichen Haustieren)’; Bur *gumžan*; Hlh *gundž*(*in*). BMo: Hrcs, Dzsl, Arh, Brn, Har, Tüm *gundž*; Sgl, Ucs, Csah *gundžiŋ*; Ord *ġunaǰi*; Dah *gunǰin* (TODAEVA 1986), *gunǰi une* ‘dreijährige Kuh’ (KAŁUŻYŃSKI 1969).

KTö: –. MTö: O: –. K: TatB *kunadzïn* ‘ein dreijähriges Kalb’ (R II 911); Bask *qonažïn* ‘kobyla ot dvuh do treh let’; Kir *kunažïn* ‘telka (po tret´emu godu)’; Kzk *qŭnažïn* ‘three year old heifer’; Klp *qunažïn*; Krč-Blk *kunaǰïn*; Nog *kunažïn* ‘telka (po tret´emu godu); netel´’. T: Ujg *ġunǰun*, *ġunuǰun* ‘telka, verbljudica, kobyla po tret´emu godu’; Tar *ġunuyin* (R II 1542). Sz: Alt *kunad´ïn* ‘telka dvuh let; korova’; Kmd *kunad´ïn* ‘molodaja kobyla s 3-j vesny’, *kunačïn* ‘trehletnjaja korova’ (BASKAKOV 1972); Alt, Tel *qunat^{y}ïn* ‘id.’(R II 910); Leb *qunad^{y}ïn*, *qunaǰïn* ‘ein dreijähriges Füllen’ (R II 910-911).

Először a csagatáj irodalomban feljegyzett mongol jövevényszó, itt kétszeres átvétel, szóvégi *-n* hanggal és anélkül. A szókezdő *q-* a mongol *ġ-* helyettesítése. A mongol szó a ⇒ *ġunan* ‘hároméves állat’ női nemet jelölő DenN *+ǰin* képzős alakja.[709] Jelentése a csagatájban ‘kétéves nőstény állat’, a modern török nyelvekben viszont az intenzívebb mongol hatásra inkább a mongol jelentésnek megfelelő hároméves állatot jelöli.

◊ ANIKIN 2000: 171; ESTJa 2000: 142-144; RASSADIN 1980: 21, 23; RYBATZKI 2006: 512; ŠČERBAK 1997: 32; VEWT 300.

qunan [QWNAN], ***ġunan*** [ĠWNAN] ‘cheval de trois ans’ (PC; MA 179, 404; AG 44; KN; S 291r 21; Z; VámbĆSpr; Bud II 95; ŠS; R II 910) ← KMo ***ġunan*** ‘a three-year-old animal (chiefly of bull, ox, or tiger); three-year-old’ < **ġu+nA*(*n*).

KMo: *qunan* ‘drei Jahre alt’ (SH); *ġunan* ‘a horse in its third year’ (ZY); *ġunan üker* [Csag *ġunan uy*] ‘trehletnjaja rogataja skotina’ (MA 179); IrMo *ġuna*(*n*) ‘a three-year-old animal; three-year-old’. MMo: Klm *gunṇ* ‘dreijährig (vom Vieh); die Dreizahl, der dritte Tag (im Monat)’; Ojr *gunun*; Bur *gunan*; Hlh *guna*(*n*). Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs *guna*; Dah *gunan* (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970); Sjg *ġunan*; Mog *quinan* ~ *qunan* ‘Stier’ (RAMSTEDT 1905); Sjg *qunan* ‘three-year-old ox, animal’ (NUGTEREN – ROOS 69).

KTö: KK *qunan* ‘üç yaşındaki tay’ (KTS), *quna* ‘iki yaşındaki dana’ (KTS). MTö: O: Tkm *gunan* ‘dvuh-trehgodovalyj žerebenok’. K: Tat *qonan*; Bask *qonan* ‘žerebec-trehletka’; Kir *kunan* ‘id.’; Kzk *qŭnan* ‘colt of two or three years (old)’; Klp *ġunan*; KrT *qunan*; Nog

[709] L. POPPE 1954: 42.

kunan ‘žerebenok (po tretemu godu)’; Kum *qunan* ‘dvuhletnij žerebenok’. T: Özb *ġŭnån* ‘žerebenok po tret´emu godu’; Tur *qunan* (SHAW); *ġunan* (JARRING); Ujg *ġunan*; Sujg *qunan* ‘vol 2-3 let’. Sz: Alt *kunan*; Alt, Leb, Tel *qunan* ‘ein dreijähriges Füllen’ (R II 910); Sór *qunaq: qunaq älik*[710] ‘ein dreijähriges Rehjunges’ (R II 910); Tuv *χunan* ‘telenok, žerebenok na tret´em godu’; Jak *qunan*.

A középkipcsak emlékanyagban bukkan föl először a mongol eredetű *qunan* szó, jelentése a török nyelvekben ‘fiatal (2-3 éves) háziállat’. A mongol nyelvekben a három éves állatokat nevezik így. Mongol etimológiája a már csak derivátumaiban kimutatható **ġu* ‘három’ szó DenN +**nA*(*n*) képzős formája.[711] A mongol átadó alak szókezdő zöngés gutturálisát a török nyelvekben általában zöngétlenre cserélték, a csagatájban zöngés és zöngétlen szókezdővel is megtalálható. A török nyelvekben gyakran jelző, lásd például *qunan at, qunan qoy, qunan ögüz, qunan ayū*[712], *qunan yïlqï*.[713]

⇒ *qunajïn*.

Mo → MaTu.[714]

◊ CSÁKI 2006: 135-136; EDAL 1111-1112; ESTJa 2000: 142-144; IŠBERDIN 1979: 20. KAŁUŻYŃSKI 1961: 19; ML 79; POPPE 1955: 240, 245; RASSADIN 1980: 21, 31, 59, 67; RYBATZKI 2006: 512; ŠČERBAK 1961: 92-94; ŠČERBAK 1997: 32; VEWT 300.

quyan [QWYAN] ‘tourbillon’ (PC 441; Ab; Z; ŠS), ***quyun*** [QWYWN, QYWN] ‘id.’ (Ab; MA 313; KN; VámbĆSpr; Bud II 100, 106; R II 906) ← KMo ***quyun*** < *quyïn* ‘id.’.

KMo: *quyun* [Csag *quyun*] (MA 313); IrMo *quyi* ‘tornado, whirlwind’, *quyila-* ‘to turn, whirl (of wind); to roll up’, *quyiladasu*(*n*), *quyilaġadasu*(*n*) ‘whirlwind, storm’. MMo: Klm *χū̄*; Bur *χuy*; Hlh *χuy*; Ord *χuy*; Dah *χein χuain* (POPPE 1930); Sjg *χuy*.

KTö: –. MTö: O: –. K: TatTTat *qoyunlï* ‘vetrjanyj’ (Bud II 106); Kir *kuyun*; Kzk *qŭyïn*; Klp *quyïn*; Nog *kuyïn*. T: Özb *quyun*; Tur *quyun*, *qur´un* (JARRING 1964: 256; MENGES 1954: 782); Ujg *quyun*. Sz: Tel, Alt, Leb, Szg, Koj *quyun* (R II 906); Hak *χuyun*.

A *quyan*, *quyun* ‘forgószél’ jelentésű szó először a csagatájban fordul elő a törökségben. Kronológiája, szóföldrajza és gyakorisága miatt mongol jövevényszónak tartjuk. A nyugati

[710] A szóvégi -*q* török kicsinyítőképző.

[711] A rekonstruált szótővet és a képzőt illetően l. *ġurban* ‘3’ < **ġu+*r+ban*; *ġu-čin* ‘30’, illetve ⇒ *dönen* ‘négy éves állat’ < **dö+nAn* (MA 69).

[712] Bud II 95; R II 910.

[713] *yabaġïsï bizning qunan yïlqïday bolur* ‘csikói olyanok, mint másod-harmadfű lovaink’ (AG).

[714] DOERFER 1985: 02; ROZYCKI 94.

törökség nem ismeri, de a mongol nyelvek minden ágában megtalálható. A török adatok olyan mongol szóra utalnak, amelyben szóvégi *-n* állt[715], amely a mai mongol nyelvekben a dahúr kivételével mindenhol eltűnt.

◊ EDAL 729-730; ESTJa 2000: 117-118; KWB 204; POPPE 1960: 67; RYBATZKI 2006: 483; TENIŠEV 2001: 44; VEWT 297.

S

sadaġ, ***sadaq*** [SDAQ, SADAQ, ṢDAĠ] 'carquois' (PC 334; ECKMAN 1971; AG 77[716]; ČN[717]; KN; S 230r 17; Z; VámbĆSpr; Bud I 622; ŠS; R IV 383), ***saġdaġ*** [SAĠDAQ] 'id.' (PC 336; Bab[718]; Z; R IV 279), ***saġadaq*** [SAĠADAQ] 'id.' (S 232r 29) ← KMo ***sādaġ***, ***saġadaġ*** 'id.' < **saġa-dAG*.

KMo: IrMo *saġadaġ* 'quiver, arrow-case', *saġali* 'automatik bow used for trapping animals; arbalest, crossbow'. MMo: Klm *sādaG* 'Bogen und Pfeile; Köcher, Bogen; Stellbogen'; Bur *hādag*; Hlh *sādag*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *sādag*; Dzsl, Dör *tādag*; Sjg *savutaq* (KOTWICZ 1953), *sātaq* (NUGTEREN – ROOS 72).

KTö: Hvá *sadaq* 'Scheide' (R IV 383); Oszm *sadaq* (TS V 3219[719]); KK *sadaχ* (TRYJARSKI 1968-1969). MTö: O: TTö *sadak*; Tkm *saġdaq*; Az *sadaġ* 'kol´čuga'. K: Tat *sadak*; TatB *saudaq* 'Bogen (zum Schiessen)' (R IV 237); Bask *haδaq* 'kolčan; (ust.) vid operennoj strely s ostrym na konečnikom'; Kir *sādak*, *sādak kabï* 'kolčan; sajdak, sagajdak (luk so vsemi prinadležnostjami), *sādak ogu* 'strela'; Kzk *sadaq* 'bow (or bow and arrows in the quiver); *sadaq oġï* 'arrow'; *sadaq tart-* 'to shoot with a bow' (Shnit); *sadaq* 'Bogen mit allem Schiessgeräthe' (R IV 383); Klp *sadaq* 'kolčan, luk'; Kar *saġdaq*, *sadaq*; KrT *sadaq*; Nog *savït-sadak* 'oružie, vooruženie'; Krč-blk *sadaq* 'strela (dlja strel´by iz luka), *sadaq orun* 'kolčan', *sadaq džaya* 'luk'; Kum *sadaq* '(ust.)' (KumRS); *sadak* 'nyíl; Pfeil' (NÉMETH 1911); T: Özb *sadåq*; Tur *saġdaq* 'bow' (SHAW); *saġdaq* 'id.' (JARRING); Ujg *saġdaq* 'luk

[715] A Mukaddimat al-Adab is ilyen középmongol nyelvjárást tükröz.

[716] *sadaqlï kišini alïp qaldï* 'egy tegzest maga mellé vett' (AG 77); *ṣadaqdin bir oq čïqarïp sïndurdï* 'a tegezből kivett egy nyilat és széttörte' (AG 93).

[717] *aq tonlï, altun sadaqlï, er čirayli* 'fehér ruhájú, arany tegzű, férfias arcú' (ČN 16r 11).

[718] *qïlïč saġdaqïnï boynïġa asïp* 'kardhüvelyét nyakába akasztva' (Bab 63); *yašïl saġrïlïġ saġdaqlar ve egärlär* 'zöld bőr tegzek és nyergek' (Bab 209).

[719] 14-17. századi adatok.

(oružie)'; Tar *sāġidaq* (R IV 279); Sujg *saġadaq*, *saġataq*, *saġïdaq*, *sawutaqh*, *ssawadak* (sic!), *saγadaq*, *saγataq*, *saγïdaq* 'bow, quiver' (NUGTEREN – ROOS 72); Szl *sadaχ* 'bow' (YAKUP 2002: 155). Sz: Alt *sādaq* 'luk so vsemi prinadležnostjami; bogatyrskij samostrel'; AltT *sādaq* 'kolčan, luk i strely'; Szg *sadaq*; Koj, Kcs *sadaq* (R IV 383); Tel, Alt *sadaq* 'Bogen und das Bogenfutteral (Bogentasche)' (R IV 383); *sataq* 'Bogen (zum Schiessen)' (R IV 376); Hak *sādaχ*; Tuv *sādak* 'kolčan; ohotnič´ja sumka, jagdtaš; sumka, ranec'; Jak *sātaχ*, *sātaχ* 'luk, luk i strely, luk s nalučnikom i kolčan so strelami; kolčan; naluč, nalučnik; starinnoje oružie'.

A *sadaq* szó a 14. századi török nyelvemlékekben fordul elő először, a csagatájban jelentése 'tegez', a mai török nyelvekben pedig íjat, nyilat, íjtartót, vadásztáskát stb. is jelent.[720] Fonológiája, vagyis a megőrzött intervokalikus *-d-*, továbbá a jakutban a szókezdő *s-*, valamint morfológiája és kronológiája miatt mongol jövevényszónak tartjuk a török nyelvekben.

A mongol *saġadaġ* RAMSTEDT szerint a *saġa-* 'összehúz, rövidre húz' > *'íjat felajz' ige derivátuma.[721] Ugyanebből az igéből képzett még az irodalmi mongol *saġali* 'automatic bow used for trapping animals; arbalest, crossbow' is.[722] Amennyiben ez az etimológia helyes, a *saġadaġ* elsődleges jelentése nyilván 'íj' volt, a többi metonimikus jelentésváltozás eredménye. A csagatáj adatok (*saġadaġ*, *saġdaġ*, *sadaġ*, esetleg *sādaġ*) többszöri, illetve több mongol nyelvből történt átvételre utalnak.

◊ CSÁKI 2006: 168-169; EDAL 1377; ESTJa 2003: 140-141; SCHÖNIG 2000: 159; ŠČERBAK 1997: 209; TENIŠEV 1976: 636; TENIŠEV 2001: 561, 567; TMEN I 336-340; TUNA 1972: 236; U.-KŐHALMI 1953: 45-71; U.-KŐHALMI 1960: 293-297; VEWT 393.

sayïn [SAYYN ~ ṢAYN] 'bon; choisi; bien' (PC 347[723]; Ag[724]; AG[725]; ČN 2r 15; S 261r 8[726]; ŠS) ← KMo ***sayin*** 'id.' ← Tö *saġV* ?.

---

[720] Az adatokat l. KŐHALMI 1960: 296, TMEN I 339. A török népek számos szót használtak a tegez megnevezésére: *oqluq*, *keš*, *qurman*, *yasïq*, *yasïqlïq*, *quruġluq* (ED 85, 752, 660, 974, 975, 657).

[721] KWb 316. A DevN *-dAG* képzőről l. SZABÓ 48; POPPE 1954: 94.

[722] A DevN *-li* képzőről l. SZABÓ 44; POPPE 1954: 47.

[723] PAVET DE COURTEILLE szótárában a Báburnáme idézetben szereplő *sayïn* 'mind, mindegyik', mint arra DOERFER helyesen rámutat, nem ide tartozik (TMEN I 372).

[724] *Andïn song ǰoǰï χan öldi ve yurtï oġlï sayïn χanġa qaldï* 'Aztán meghalt Dzsocsi kán és a birodalmát fia, Szajin kán örökölte' (Ag 322), l. még Ag 1394.

[725] *Batu ki laqabï Ṣayïn χan turur* 'Batu, akinek az uralkodói mellékneve Szajin' (AG 146).

[726] *sayïn* 'χūb wa bar-guzīda wa muntaχab bāšad wa nīz laqabi Bātū χān'.

KMo: *sayin* ~ *sayi* (SH); *sayin* ‘bon, noble’, *sayitur* ‘bien’ (LIGETI 1964b); *sayin*, *sayid* ‘good, noble’ (PhP); *sayin* (LNP 57); *sain* ‘vernyj’ (IMP 446); *ṣain* (RH 261); *sayin* (HyM); *sayin sau* ‘assieds-toi bien’ (VI); *sain* [Csag *yaχši*] (MA 315-317); IrMo *sayin*; *sayid* ‘megnate, dignitary, minister’. MMo: Klm *sǟn* ‘gut; gesund, wohlbehalten; hübsch, fein; glücklich’, *sǟd* ‘hohen Herren, mächtigen Edelleute’; Bur *hay*(*n*); Hlh *sayn*. BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm *sēn*; Dzsl, Dör *tēn*; Ord *sǟn*; Mgr *sēn*; Dah *sain*; Mog *sōin*; Bao *saŋ*; Sjg *sain*, *sēn*, *sein* (KOTWICZ 1953: 443).

KTö: –. MTö: –.

A *sayïn* a csagatáj történeti irodalomban Batu kán tiszteleti címe, nem vált a török lexikon elemévé. BOYLE kimutatta, hogy a kortársak soha nem nevezték Batut Sayïn kánnak, a *sayïn* posztumusz cím, jelentése ‘jó emlékezetű’.

A mongol szó POPPE, RAMSTEDT, RÄSÄNEN és az EDAL szerzői szerint[727] az ótörök *saġ* ‘egészséges, jó, jobb’ szóval közös altaji eredetű, amivel DOERFER nem ért egyet.[728] A török és a mongol szó közötti kapcsolatot hangtani és szemantikai oldalról is védhetőnek tartom.

◊ BOYLE 1970; EDAL 1323-1324; POPPE 1955: 27, 77, 120; POPPE 1977: 113; ROZYCKI 173; RYBATZKI 2006: 675; TMEN I 248.

serün [SAYRWN[729]], [SYRWN] ‘température d’un froid modéré’ (PC; S 238r 2; Z 531; Bab 643), ***serin*** [SYRYN] ‘cool’ (S 251v 21; Z 494; Bud I 627; ŠS[730]) ← KMo ***serǖn, serīn*** < **seri-GUn*.

KMo: *seri’üt-*[731] ‘kühl, fieberfrei werden; ruhig werden’ (SH); *seri’ün* (PhP); *seri’ün*, *seri-* ‘se réveiller’ (HyM); *seri’ǖn* [Csag *oyġaq*] ‘bodrstvujuščij’ (MA 320); IrMo *serigün*, *seregün*, *seri-*, *sere-* ‘to awaken, revive; to recover consciousness; to become sober; to keep vigil’. MMo: Klm *serǖn* ~ *sirǖn*; Bur *herǖn* ‘prohladnyj, svežij; prohlada, svežest´’; Hlh *serǖn*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *serǖn*; Dzsl, Dör *terǖn*; Ord *serǖn*; Mgr *sarin*; Dah *serūn*.

---

[727] POPPE 1960: 29, 61, 137; KWb 318; VEWT 394; EDAL 1323.

[728] TMEN I 372.

[729] CLAUSON íráshibára gyanakszik a Szanglahban (S 99). Ez az alak került PAVET DE COURTEILLE és ZENKER szótárába. A Báburnámában [SYRWN].

[730] *sirin* ‘kühl’ (KÚNOS 171).

[731] < **seri-GU*(*n*)+*DA-*.

KTö: KK *serövün* (CC); *serüin* (KTS[732]). MTö: O: TTö *serin*; Tkm *serin*; Az *särin*. Hal *särin* (← Az) (DOERFER 1987: 309). K: TatD *sären*; Kir *serū̄n* ‘umerennoj temperatury, prohladnyj, osvežajuščij’ 2. ‘peren. neprijatnyj, neodobritel´nyj’; KirgF *sirin*; Krč-Blk *seriwün* ‘medlennyj, umerennyj; grustnyj, pečal´nyj’. T: Özb *sarin* ‘poėt. prohladnyj; prijatnyj’; Tur *sörůn*, *söjůn* (JARRING 1964); Ujg *sürün*. Sz: Alt *särū̄n* (R IV 465); Küe *serägün* (R IV 459); Kcs, Koj, Szg, Sór, Leb *sär̄ǟn* (R IV 459); Koj *sürän* (R IV 812); Tel *särū̄n* ~ *särügün* (R IV 465); Hak *siren*, *sörön*; Tuv *serīn*; Tof *serīn*; Jak *serīn*, *sörū̄n*.

Már BUDAGOV is és RAMSTEDT is jelzi, hogy a török és a mongol adatok összetartoznak, az utóbbi közös altaji örökségnek tartja.[733] Itt jegyezzük meg, hogy a török nyelvekben csak a mongol kort követően ismert. A középkipcsak formákkal szemben (← Mo **seri'ün*) a csagatáj szavak már két szótaggá kontrahálódtak, a karacsáj-balkárban és a szibériai nyelvek egy részében viszont megőrződött a hosszabb alak. A mongol szó alapja a *seri-* ‘to wake’ ige, amelyhez az elvont fogalmat kifejező *-GUn* képző járul.[734] Lehetséges, hogy az igető összefügg a török *sez-* ‘érez’ igével.

Mo → MaTu.[735]

◊ EDAL 1318-1319; EREN 1999: 362; ESTJa 2003: 244-245; KAŁUŻYŃSKI 1961: 17, 34; POPPE 1960: 29; POPPE 1962: 338; RASSADIN 1971: 108, 226-227; 1980: 64; SCHÖNIG 2000: 165; ŠČERBAK 1997: 144; TATARINCEV 1976: 23; TENIŠEV 2001: 16; TUNA 1972: 236-237; VEWT 411.

seül (*se’ū̄l*) [SYWL] ‘hvost’ (MA 407) ← KMo ***se’ül*** < *segül* ‘id.’.

KMo: *se’ul* (SH); *se’ū̄l* (IMP); *seül* [KTö *quduruq* ~ *quyuruq*] (RH 211); *se’ül* (HyM); *seyül* (VI); *sū̄l*, *se’ū̄l*, *sü’ū̄l* [Csag *quyruġ* ~ *quyruq*] (MA 131, 322, 330); IrMo *segül*. MMo: Klm *sū̄l* ‘Schwanz, Sterz, Schweifende; Steuerruder; Ende’; Bur *hū̄l*; Hlh *sū̄l*. BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *sū̄l*; Dzsl, Dör *tū̄l*; Mgr *sėul*, *sūl*, *sūr*; Dah *seul*; Mog *söül* (RAMSTEDT 1905), *sūl* (LIGETI 1968); Sjg *sū̄l*.

KTö: –. MTö: –. O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *sō̄lü* ‘konec’, *sō̄lünde* ‘potom, posle; posle togo’; Jak *süöl: bu aspït süölä buolla* ‘nastal konec etoj našej pišče’.

[732] *servin* ‘esin’ (KTS 232).

[733] Bud I 627; KWb 325.

[734] POPPE 1954: 46; SZABÓ 47.

[735] DOERFER 1985: 119; ROZYCKI 178.

A Mukaddimat al-Adabban előforduló mongol szó hapax legomenon a csagatájban. A modern török nyelvek közül a tuvaiban és a jakutban ismert ‘vége, befejezése’ jelentés a mongolban is kialakult.

◊ EDAL 1393-1394; DOERFER 1985: 127; POPPE 1955: 120; RASSADIN 1980: 64; VEWT 430.

soqur ‘aveugle dont l’oeil s’est desséché et enfoncé; puits desséché’ (PC 358; ČN 65; S 245r 22; VámbĆSpr; Z; ŠS; R IV 521; Bud I 710) ← KMo ***soqur*** < **soqo+r*.

KMo: *soqor* ‘blind’ (SH); *suqur* (ZY); *soqar* (LNP 59); *soġur* (IMP 446); *soqar* (HyM); *balai soqar* ‘aveugle’ (VI); *soqar* (MA 281, 324, 326, 353), *soqur* [Csag *kör*] (MA 255); IrMo *soqur* ‘blind’. MMo: Klm *soχ^{o}r* ‘blind, mit einem Fehler an dem Auge, einäugig’; Bur *hoχor* ‘slepoj, s očen´ plohim zreniem; krivoj, kosoj, odnoglazyj’; Hlh *soχor*. BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah, Ord *soχor*; Dzsl, Dör *toχor*; Hes *soχor*, *dzoχor*; Sjg *sogor* (KOTWICZ 1953: 443); Mgr *soGuor*, *sogor*; Bao *soχor*; Dah *sokor*, *sogor*; Mog *ṣuġār* ‘Blinde’ (WEIERS 1972a); Sjg *sɔqɔr*, *soqor*, *sogor*, *ssugur* ‘blind (person)’ (NUGTEREN – ROOS 73).

KTö: KK *soqur* ‘kör, tek gözlü, şaşı’ (KTS[736]); Hvá *soqur* (NADŽIP); Oszm *soqur* ‘tek gözlü’ (TS V 3504[737]). MTö: O: TTö *sokur* (DS X 3660). Csuv *sukkăr*, *sokkăr* (← Tat). K: Tat *suqïr*; TatB *soġïr* (R IV 529); Bask *huqïr*; Kir *soqur*; Kzk *soqïr* (Shnit), *soqur* (R IV 521); Klp *soqïr*, *soχïr*; Kar *soqur*; KrT *soqur* (R IV 521); Nog *sokïr*; Krč-blk *soqur*; Kum *soqur*. T: Özb *sŭqir*; Tur *soqur* (SHAW[738]); Ujg *soqur*; Sujg *sɔkɔr* ‘person with narrow eyes’ (NUGTEREN – ROOS 73). Sz: Alt s*okor*; Tub *sokor*; Alt, Tel, Leb *soġïr* (R IV 529); Alt, Tel *soqqor* (R IV 523); Szg *soqqïr* (R IV 523); Tuv *soġur*; Jak *soχχor* ‘krivoj, odnoglaznyj; slepoj’.

A *soqur* ‘vak’ szó a Codex Cumanicusban fordul elő először a török nyelvekben. POPPE is és LIGETI[739] is mongol jövevényszónak tartotta.

A mongol nyelvekben a legkorábbi nyelvemlékektől kezdve mindenütt ismert. Az ESTJa szerint a mongol *soqui-* ‘megvakul’ ige DevN *-r* képzős derivátuma,[740] ám a mongol adatok alapján valószínűbb, hogy a tő **soku* ‘*vak’.[741]

[736] Öt középkipcsak forrásban fordul elő: Codex Cumanicus, ad-Durrat, al-Idrák, al-Kavani, Munjatul-guzát.

[737] 19. századi adat (Kamus-ı Osmani).

[738] SHAW kazak szónak tartja.

[739] POPPE 1962: 338; LIGETI 1962: 64.

[740] ESTJa 2003: 297. A DenN +*r* képzőről l. SZABÓ 57.

A jakut szóbelseji gemináta oka nem világos, a csuvasban ortográfiai sajátosság, a szóbelseji zöngétlen mássalhangzót jelzi. A középkipcsak, oszmánli és jakut jelentések alapján lehet, hogy a jövevényszó eredetileg félszeműt jelentett, majd vált az ótörök korszaktól ismert *kör* ‘vak’ szinonímájává. Az Abuska szótárban a ‘mohó’ jelentésű *soqur* (*suqur*)[742] homofón alak, nem tartozik ide.

◊ CSÁKI 2006: 181-183; DOERFER 1985: 128; EDAL 1442; ESTJa 2003: 297-298; JEGOROV 193; KAŁUŻYŃSKI 1961: 67; POPPE 1962: 338-339; RASSADIN 1980: 72; RYBATZKI 2006: 680; SCHÖNIG 2000: 169; ŠČERBAK 1997: 209; TUNA 1976: 305; VEWT 426.

soyurġa- [SWYWRĠA-] ‘donner, concéder’ (PC 346; ECKMAN 1971; MA 325; Ab 295; Z 529; ŠS; R IV 536), ***sïyurġa-*** [SYWRĠA-, SyYWwr-ĠaA-[743]] ‘hoş tut-, hilat ve nimet vir-’ (Ab 283; Z) ← KMo ***soyurġa-*** ‘to grant, donate’ ← Tö ***tsoyurqā-*** ‘to have pity on someone, to be passionate’.

soyurġal [SWYWRĠAL, SYWRĠAL] ‘don, cadeau’ (PC 363; MA 325; ML 778a 9; Ab; AG 94[744]; S 249v 2; Z; ŠS; R IV 536), ***sïyurġal*** ‘id.’ (Ab 283; Z) ← KMo ***soyurġal*** < Mo *soyurġa-l* ‘id.’.

KMo: *soyurqa-* ‘Gnade gewähren, belohnen’; *soyurqal* ‘Gnade(ngeschenk), Belohnung’ (SH); **soyurqa-* ‘donner en récompense; témoigner de la bienveillance’ (HyM); *soyurqal* [Csag *in‘am, hediye*] ‘milost´’, *soyurġal ġaǰar* [Csag *soyurġal yer*] *soyurqa-* [Csag *in‘am ber-, baχïšla-*] ‘okazat´ milost´’ (MA 325); IrMo *soyurqa-*; *soyurqal* ‘favor, kindness’. MMo: Klm *soyŗχa-* ‘(B. selt.) gnädig sein’; Hlh *soyorχol* ‘kegy, kegyes hozzájárulás, kegyelem; (új) díj’.

ÓTö: *tsoyurqā-* ‘to have pity, to be passionate’. KTö: KK *soyurġa-* ‘gnädig sein, Gnade erweisen’, *soyurġal* ‘Gnade’ *soyurġat-* ‘Gnade finden’ (CC 221); AH *soyurġal* ‘donation, grant’ (ÖZYETGIN 1996; VÁSÁRY 1995: 481); U *soyurqa-* ‘daigner, accorder une faveur’ (LIGETI 1966: 196); Oszm *suyurgal* ‘ihsan, atiyye, hükümdar tarafından bağışlanan dirlik’,

---

741 Vö. *soχoi-* ‘vakoskodik, pislákol, hunyorog’ < **soqu+yi-*, *soχlo-* ‘megvakít’ < **soqu+la-*, *soχči-* ‘id.’ < **soqu+či-* (KARA 1998).

742 *sokur* ‘harîs, ac közlü’ (Ab 290).

743 [SwWYwWr-ĠaA-] *suyurġa-* ‘jól tart, szívesen lát’, illetve [SyYWwr-ĠaA-, SyYwWr-ĠaAL] *siyurġa-* ‘jól tart, díszruhát és ajándékot ad’, *siyurġal* ‘jól tartás’ (VÁMBÉRY 1862: 73, 70).

744 *ǰäbä Noyan munï ešitkäč ïlġap barïp, Küčlükni tutup bašïn kesip qaytïp χannïng χïdmatïġa kelip köp in‘am ve soyurġalġa učradï* ‘Amikor Dzsebe Noyan ezt meghallotta, elsietett. Elfogta Kücslüköt, levágta a fejét, majd a kán szolgálatára tért. Sok ajándékot és adományt kapott’ (AG 94).

suyurga- ‘taltif et-, ihsanda bulun-’ (TS V 3604[745], R IV 536). MTö: O: TTö *suyurgat-* ‘yüzüne karşı övül-, armağan ya da ödül al-’ (DD X 3704). K: –. T: Özb *suyurġål* ‘ist. sujurgal (žalovannoe pomest´e, davavšeesja feodalam za službu)’. Sz: –.

A török nyelvekben a *soyurġa-* ‘adományoz’, illetve a belőle képzett *soyurġal* ‘adomány (birtok)’ a mongol kor után először a Codex Cumaniusban fordul elő. CLAUSON szerint a kínai eredetű ótörök szó került be először korán a mongol nyelvekbe valószínűleg az ujgurból *soyurqa-* alakban már megváltozott szemantikával.[746] POPPE szerint viszont már az ótörökben is mongol jövevényszó.[747] Nem tudjuk pontosan, meddig és mely areában volt aktív eleme az ótörök szókészletnek, az adatokat többnyire az ujgur írásos szövegekből ismerjük. Amennyiben ez az ótörök *tsoyurqā-* szó még élt a mongol kor után, akkor a *soyurġa-* ‘adományoz’ jelentésben szemantikai részleges másolás a mongolból, ha azonban a *tsoyurqā-* a 13. századra már kikopott a nyelvhasználatból, akkor a *soyurġa-* teljes másolat. Mára elavult szó az özbegben, a törökországi törökben nyelvjárási szó, mégpedig a krími tatár diaszpóra nyelvében.[748] Figyelmet érdemelnek az Abuska *sïyurġa-*, *sïyurġal* alakjai, mert az Izmir környéki nyelvjárásban is ilyen alakú a szó,[749] és a delabializálódás valószínűleg a *y* hatására következett be.

Morfológiája miatt a csagatájban is megtalálható *soyurġamiši*[750] alak csak perzsa másolat lehet, de a perzsában török közvetítésű mongol jövevényszó.

◊ CSIKY 2006: 461; ED 556; ERDAL 1991: 462; KARA 2001: 108; KWB 329; LIGETI 1966: 196; ML 46; ÖZYETGIN 1996; SCHÖNIG 2000: 169-170; TMEN I 351-354; TUNA 1972: 239-240; VÁSÁRY 1995: 481; VEWT 426.

subusun ‘perle’ [SWBWSWN] (PC 351; S 239r 2; ŠS 188[751]; R IV 789) ← KMo ***subusun*** ‘id’ < **subu+sun*?.

KMo: *subut* (Pl. ?) ‘(feine) Perlen’ (SH); *subut* (= *subud*) (HyM); *subut* [Csag *injü*] (MA 327); IrMo *subusun*, *subud*, *subad*. MMo: Klm *suwsṇ*; Bur *hubha*(*n*); Hlh *suws*, *suwd*(*an*).

---

[745] 14-15. századi adatok.

[746] ‘to show favour to (someone), to reward’ (ED 556). A szó etimológiájáról l. TMEN I 351, 354; ERDAL 1991: 462.

[747] POPPE 1962: 338.

[748] TUNA 1972: 240.

[749] TMEN I 354.

[750] Ag 453.

[751] ŠEYX SULEYMAN [SWBSWN], KÚNOS *sobsun* ‘Perle; Schmuck’ (KÚNOS 172).

KTö: –. MTö: –.

A török nyelvekben csak a Szanglahban előforduló mongol szó. Az ótörök kortól kezdődően minden török nyelvben a kínai eredetű *yinčü* ‘gyöngy’ jelentésű vándorszót használták.

A mongol szó RAMSTEDT és RÄSÄNEN szerint +*sUn* DenN képzős[752] forma, **subu* alapszót azonban nem tudunk kimutatni.

◊ KWb 332; VEWT 431.

suqay ‘tamariszkusz’ (AG 56[753]) ← KMo ***suqai*** ‘id.’.

KMo: *suqai* ‘tamarisk’ (RH 253); *suqai* [Csag *yulġun*] (MA 328, 337); IrMo *suqai*. MMo: Klm *suχā̈, suχā* ‘irgendein Strauch mit roter Rinde’; Bur *huχai*; Hlh *suχai*; Ord *suχā̈*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *sugay* ‘bot. tavolga (odna iz raznovidnostej)’.

Kizárólag Abul Gázi Sedzsere-i türkjében előforduló idegen szó. A tuvain kívül nincs adatunk török nyelvből.

◊ EDAL 1426; DOERFER 1985: 132; RASSADIN 1980: 58; TMEN I 347-348.

südär [SWDR] ‘suivant’ (PC 351; Bab 31, 263; ŠS 188; R IV 836) ← KMo ***sṻder*** < *següder* ‘id.’ < *segül+de+r* < *segül* ‘farok’.

KMo: *se’üder* ‘Schatten’, *nökör se’üder* ‘Gafährte-Schatten, unzertrennlicher Gefährte’ (SH); *se’uderiyed* (instead of *se’uderiyer*) ‘instr. shade, shadow’ (PhP); *se’üder* ‘domestique’ (LIGETI 1964b); *se’ṻder* ‘ten´’ (IMP 446); *seüder* (RH 201); *se’üder* (HyM); *seüder* (VI); *se’ṻder, sṻder* [Csag *kölägä*] (MA 168, 187, 267, 293, 322, 366, 371); IrMo *següder* ‘shade, shadow; age (hon.); photograph; apoplexy’. MMo: Klm *sṻdr* ‘Schatten, Schattendach; beschatterer Platz, Schuppen’; Bur *hṻder*; Hlh *sṻder*. BMo: Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *sṻder*; Gor, Tüm *sügder*; Dah *suidur, seuder*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tel *süder* ‘die Decke, der Schirm, das Schutzdach, der Schatten’ (R IV 838); Jak *süöder*: *ǰüögä süödär kisi* ‘obščitel´nyj, druželjubnyj čelovek, prijatel´’.

A mongol[754] és a csagatáj[755] történeti forrásokban a *nökör següder* ~ *nükär südär* páros kifejezésben fordul elő. A hadi terminológia részeként került be a csagatájba. A mongol szó a

[752] A képzőről l. POPPE 1954: 44; SZABÓ 57.

[753] *Moġol yïlġunnï suqay der* ‘a tamariszkusz mongolul szukaj’.

segül ‘farok, vminek a vége’ szóból értelmezhető: **segül+de-r* > *següder* lit. ‘hátul jövő’ > ‘követő; szolga’ > ‘árnyék’.[756] A mai mongol nyelvekben az utóbbi jelentés az általános. A *l* eltűnése mássalhangzó előtti helyzetben nagyon gyakori a mongolban.[757]

◊ KWB 341-342; POPPE 1960: 48; VEWT 434.

sürün [SWRWN], ***sürän*** [SWRAN] ‘cri que poussent les soldats de deux armées placées en face l’une de l’autre; vacarme; plainte’ (PC 352; Ab 287; S 242r 12; Z[758]; Bud I 642; ŠS[759]; R IV 812) ← KMo ****sürēn, sürū̄n*** ‘id.’ < **süregän* < **süre-GAn*, *sürü-GAn* < *süre-*, *sürü-*.

KMo: IrMo *süre-* ‘to awe, inspire fear’, *sürkei*, *sürekei* ‘terrible (-ly), frightening(ly)’. MMo: Klm *sür* ‘mannliches, imponierendes Aussehen; Männlichkeit, Mut, Bravheit; starker Einfluss, Einwirkung (öfters Schlechte)’, *sürdᵊ-*, *sürtᵊ-* ‘Bang werden, erschrecken’, *sürkē* ‘furchtbar, schrecklich, imposant’; Bur *hür* ‘mošč´, moguščestvo; veličie’, *hürdō̄*(*n*) ‘smjatenie’, *hürdeme* ‘strašnyj, ustrašajuščij’; Hlh *sür* ‘tekintély, nagyság, fenség, hatalom, pompa’, *sürde-* ‘megijed, fél’, *sürē* ‘hatalmas; rettegett, fenyegető’. BMo: Hrcs, Arh, Csah, Ord *sürde-*; Dzsl, Dör *türde-* ‘bojat´sja, pugat´sja, robet´’; Hrcs, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *sür* ‘veličie, mošč´, moguščestvo’.

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat *sörän sal-*, *sörän salïp kičkïr-* ‘kričat´ istošnym golosom, vzyvaja o pomošči’; Bask *hörän* ‘krik; klič, prizyv’; Kir *sürō̄n* ~ *sürō̄* ‘klič (gl. obr. vo vremja konskih skaček); gromkij krik s prizyvom na pomošč´’, *sürō̄n* ‘das Antreiben der Pferde beim Wettlaufe’ (R IV 814); Klp *süren* ‘boevoj klič’; Kum *süren* ‘(ust.) boevoj klič’. T: Özb *surån* ‘šum, krik, gvalt, sodom’, *surånli* ‘šumnyj’; UjgH *sürän* (MALOV 1954: 180). Sz: Alt *süreen* ‘užas, trepet, strah’; Szg *sürā̄* ‘der Schrecken, das Entsetzen, die Verwunderung, das Wunder’, *süräi-* ‘aufrecht stehen’ (R IV 811); Tel *sürā̄n* ‘der Schrecken, die Gefahr’ (R IV 813); Hak *sürün* ‘(po suevernym predstavlenijam) duh, priznak, kotoryj dušit čeloveka vo vremja sna’; Jak *sürükäy* ‘strašno, črezvyčajno, užasno’.

---

[754] RYBATZKI 2006: 683.

[755] *nökär südäridin ayrïp* ‘kíséretétől elválván’ (Bab 31), *nökär va südär … bilä* ‘kísérettel’ (Bab 263).

[756] A *+DA-* képzőről l. SZABÓ 36, az *-r* képzőről SZABÓ 45; POPPE 1954: 49.

[757] POPPE 1955: 158.

[758] Átírásában tévesen *suran* ~ *surun* ‘Kriegsgeschrei (zum Angriff oder während des Kampfes)’ (Z 524).

[759] KÚNOS kiadásában *suran* ‘Ausmusterung zum Soldatenstande’ (KÚNOS 174).

A *süren*, *sürün* a mongol kor előtt nem fordul elő a török nyelvekben. A csagatáj történeti forrásokban gyakran szerepel a *süren* ‘csatakiáltás’ és a *süren sal-* ‘csatakiáltást hallat’ kifejezés[760] mint a hadászati terminológia része.

A mongol **sürǟn* a *sür* ‘bátorság, merészség, férfiasság’ szóból képzett **süre-* ige DevN *-GAn* képzős derivátuma.[761]

◊ CSIKY 2006: 468; KAŁUŻYŃSKI 1961: 20, 77; RASSADIN 1980: 26, 76; TMEN I 344-345; VEWT 438.

Š

šiġavul, ***šaġavul*** [ŠYĠAWL, ŠĠAWL] ‘mihmandar, teşrifatçı’ (ML 778a 7; Ab 297; S 260r 28; Z 556; ŠS 205[762]), ‘celui qui accompagne les ambassedeurs’ (PC 380; R IV 1067), ***šaġa*(*v*)*ul*** [ŠAĠAWL] ‘nabljudatel´ za merami i vesami, kotorogo imenujut ŠAHWL’ (TIH 197), [ŠĠAWL, ŠQAWL] ‘ein Hofbeamter in Chiva und Chokand, Speisenaufseher der Fürsten’ (VámbĆSpr; Bud I 668; R IV 1067; R IV 937) ← KMo ****šiġa’ul*** < * *siġa-gUl* < *siġa-* ‘to peer, look intently or searchingly’.

KMo: *šiqaǰu üǰe* ‘observe attentivement (imperat.)’ (HyM); IrMo *siqaġa-* ~ *siġa-* ‘to peer, look intently or searchingly; to peep through; to take aim’. MMo: Klm *šaġā-*; Bur *šagā-* 1. ‘smotret´, zagljadyvat´, podsmatryvat´ (v ščel´)’ 2. ‘pricelivat´sja’; Hlh *šagā-*, *šagai-*. BMo: Hrcs, Arh, Brn *šaχā-*; Sgl, Ucs, Csah *šagā-*; Ord *šaχā-*; Mgr *sGe-*.

KTö: –. MTö: O. –. K: –. T: Özb *šiġåvul* ‘ust. sanovnik pri hanskom dvore, ceremonijmejster’; Tar *šaġa* ‘der Gehilfe des Hekims, der zweite Beamte der Tarantchi des Ili-Thales’ (R IV 937; NADŽIP 1968). Sz: –.

A szó először a Muhákemetül-lugateinben a *-GUl* képzős szavak között fordul elő, jelentés nélkül. A Báburnámában név-elem, titulus.[763] Mára a mongol nyelvekben nem ismert, a törökségben pedig csak az özbegben és az ujgurban találunk két címet, amely etimológiailag összefügg vele. BUDAGOV tévesen a török *čïq-* ‘kimegy’ ige származékának tartja (Bud I

[760] AG 100, 318, 322; Bab 171, 179, 187, 201, 213 stb.

[761] L. POPPE 1954: 45.

[762] ‘tešrīfatčï, mihmāndār, Türkistan’da bir rütbe ismidür, sofra maṣlaḥat ve ešikdārï’.

[763] *‘Abdul-Raḥim Šiqavulġa kelgän kišini qošup Bhera yibärildi* ‘az Abdulrahim sigavulhoz jött embert a többiekhez csatlakoztatva Bherába küldték’ (Bab 477). Fordítása THACKSTON szószedetében ‘escort’.

668), BANG szerint vagy a mongol *šiqa-* ‘nyom’ derivátuma vagy az **ašaγaγul* > *yasaul* romlott alakja, ez utóbbi elfogadhatatlan.[764] CLAUSON a mongol *ǰiġu-* ‘to support’ szóból magyarázza, ami sem hangtani, sem jelentéstani okokból nem valószínű.[765] DOERFER szerint a mongol *siġā-* ‘figyel’ ige derivátuma, amely összefüggget a *šiqa-* ‘nyom’ igével.[766] CSIKY szerint a perzsa nyelvű Tuzúkát-i Timuri *šïqavul* – amely mindig a vele szinoním török *čapavul* szóval áll párban – jelentése ‘advance-guard of the left wing’,[767] és a hadi terminológia részeként a mongol *siqa-* ‘nyom, üt, ver’ származéka. Más eredetűek azonban a csagatáj szótárak adatai. A Badái al-lugát *šaġa*(*v*)*ul* ‘a súlyok és mértékek felügyelője’ és a többi szótár *šïġavul*, *šaġavul* ‘ceremóniamester stb.’ szavai a mongol *siġa-* ‘figyel, figyelmesen néz stb.’ származékai. DOERFER is, CSIKY is hivatkozik a Timurnál járt spanyol követ leírására, amelyben a *šagaul* ‘a person who accompanies and takes care of the ambassadors’.[768] A mongol *siqa-* ‘nyom’ és *siġa-* ‘figyel’ igéket két szónak tartom, és a mongol adatok mellett[769] a török adatok is ezt bizonyítják.[770] Az ótörök *sïq-* ‘nyom’ és az irodalmi mongol *siqa-* ‘id.’ összetartozik, továbbá a kazak és tuvai alapján feltételezhető a török **sïġa-* ‘figyel’ ige, amellyel az irodalmi mongol *siġa-* ‘id.’ állítható párhuzamba.

◊ BANG 1919: 62-63; CSIKY 2006: 451; DOERFER 1985: 136; KWb 344; ŠČERBAK 1962: 28; ŠČERBAK 1997: 209-210; TMEN I 355-357; VEWT 445, 446.

---

764 BANG 1919: 63.

765 S 99.

766 TMEN I 356, VEWT 446.

767 CSIKY megállapítása szerint tizennyolcszor fordul elő, míg ebben a jelentésben más timurida forrásból nem ismeretes.

768 CSIKY 2006: 451; TMEN I 356-357.

769 A *siġa-* ‘figyel’ ige fent idézett változataival szemben l. KMo: *šiqa-* ‘sich anlehnen, andrücken’ (SH); **šiqa-* ‘presser’ (HyM); *šiqa-* ‘davit´’, *šiqaqsan* ‘davivšij’ (MA 333, 335). IrMo *siqa-* ~ *siġa-* ‘to press, to squeeze, squash’. MMo: Klm *šā-* ‘hineinschlagen, hineintreiben (Pflöcke, Nägel, Keile), stecken; einschlagen, einbuckeln’, *šaχ*^{a}- ‘pressen, drängen, zwingen; dicht auf den Fersen sein, ganz Nahe sein’; Hal *šaha-* ‘szorít, présel’; *šā-* ‘belever, beleüt’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Naj, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *šaha-*; Ord *šaχa-*; Mgr *sGa-*.

770 I.: Kir *šïka-* ‘vtiskivat´, plotno nabivat´, napirat´’; Tel *šā-* ‘einen Keil einschlagen’ (R IV 926); Jak *sïġai-*, *sïaġai-* ‘prižimat´’. II.: Kir *šïkāla-* ‘podsmatrivat´, podgljadyvat´’ (← Mo); Kzk *sïġala-* 1. ‘to spy, to peep, to look through a hole’ 2. ‘to take aim, to sight’ 3. ‘to examine, to survey’; Tel *šïqa-* ‘zwingen, zielen (auf etwas)’ (R IV 1044) (← Mo); Tuv *šïġa-* ‘celit´sja, nacelivat´sja, navodit´ na cel´, metit´sja’ (← Mo) és *sïġa-* ‘nazojlivo ugoščat´, potčevat´’.

šilän [ŠYLAN] ‘table des sultans et des émirs; repas publics’ (PC 381; AG 203; S 260r 29; ŠS 205; R IV 1077[771]), ***šölän ~ šülän*** [ŠWLAN] ‘id.; kušan´e dlja prostogo naroda’ (KN; Z; Bud I 676[772]; R IV 1037) ← KMo ***silen*** ‘soup, buillon, broth’.

šilänǰi [ŠYLANǰY], ***šölänči ~ šülänči*** [ŠWLANČY] ‘askerlerin yemeğini dağıtan memur’ (ML 777b 22; R IV 1077-1078) < *šilän, šölän ~ šülän+CX*.

KMo: *šülen* ‘Suppe’ (SH); *šile* (IMP 447); *sülen* [KTö *šorba*] (RH 293); *šülen* (HyM); *šilän* [Csag *šorba*; *aš*] (MA 108, 270, 289, 333, 373); IrMo *silen*, *silü*(*n*), *šülen* ‘id.’. MMo: KalmD *šölṇ*, KalmÖ *šülṇ*, *šilṇ*; Bur *šüle*(*n*); Hlh *šöl*(*ön*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm *šul*; Sgl, Ucs, Csah *šöl*; Ord *šölö*; Dah *šil*; Mgr *šulō*; Dng *šulie*; Bao *šile*; Sjg *šəlen*.

KTö: KK *šölen* ‘ziyafet’ (KTS); Oszm *şölen*, *şilen* ‘umumi ziyafet, büyük ziyafet’ (TS V 3682[773]). MTö: O: TTö *šölen*[774], *šile* ‘pirinç ya da bulgur lapası’ (DD X 3777); Tkm *šüle* ‘šule (židkaja risovaja kaša)’; Az *šile* ‘id.’. K: Kir *šilen* 1. ‘vid ugoščenija v skladčinu’ 2. ‘(ist.) ugoščenie (kumys i mjaso), kotoroe v objazatel´nom porjadke davalos´ bajami na džajloo’ 3. ‘(peren.) vklad v obščee delo’; *šölen*, *šöylen* ‘hanskoe ugoščenie činovnikov i vojska, po pjatnicam’ (Bud I 676). T: Özb *šulån* ‘(rel.) darovoe kušan´e, darovaja pišča (razdavaemaja v mečeti bednjakam)’; Tur *šilan* ‘cooked rations issued to soldiers’, *šilanči* ‘the officer charged with issuing these rations’ (SHAW); *šilan* ‘table’ (JARRING); Ujg *šüllä ~ šulu ~ šoyla* ‘risovaja kaša c lukom i morkov´ju’. Sz: –.

A *šilen*, *šölen* (*šülen* ?) szót először a 14. századi kipcsak és oguz emlékekben jegyzik föl. Az első szótag labiális magánhangzóját a szótárirodalomban többnyire középső nyelvállásúnak jelölik, én is így idézem, noha az arab írás alapján nem eldönthető, és a korai adatokban a mongol alapján elképzelhető az *ü* is. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy az ótörök *söl* ‘lé’[775] hatására is korán létrejöhettek a *šölen* alakok.

A szó a Mukaddimat al-Adab mongol részében gyakran felbukkan, de a csagatáj rész szerzője nyilván nem ismeri, mert a *šorba* és az *aš* szót használja. A turki adatokat SHAW is, JARRING is perzsának tartja, ezek lehetnek visszakölcsönzések is. A *šilänǰi*, *šölänči ~ šülänči* nomen actoris képzős formák valószínűleg a törökben jöttek létre, tudniillik maga a képző a

[771] Bábur és Abul-Gázi idézettel.

[772] A Kalkuttai Szótárra hivatkozik adata forrásául.

[773] 15-16. századi emlékek.

[774] A török nyelvújítás során elevenítették föl a *ziyafet* helyett (SCHÖNIG 2000a: 244).

[775] *sōl* ‘juice in a tree or meat’ (ED 824; ESTJa 2003: 321-322).

mongolban is megvan, de ilyen képzett alakot a mongol nyelvekben nem tudunk kimutatni. A hadászati terminológia részeként került a török nyelvekbe és innen a perzsába, amint azt a turki, illetve a BUDAGOV által kirgiznek jelzett adat jelentése is mutatja. De erre utal az is, hogy a timurida-kori perzsa forrásban, a Tuzúkátban az adófajták között szerepel mint ételadó.[776]

Mo → MaTu.[777]

◊ CAFEROĞLU 1954: 9-10; EDAL 1447-1448; EREN 1999: 390; KWb 371; ML 36; RYBATZKI 2006: 690-691; ŠČERBAK 1997: 210; TMEN I 368-370; VEWT 446-447.

širä [ŠYRH] 'tray, trencher' (Bab 391[778]; Bud I 680[779]; R IV 1072) ← KMo ***širē*** < *sirige*(*n*) 'table' < *siri*+*GAn* < *siri* 'bőr'.

KMo: *širē* 'table' (ZY); *šire* [KTö *šire*] (RH 279); HyM *širi'e* 'table'; *širē* [Csag *xawan*] 'stol' (MA 166, 400); IrMo *sirege*(*n*) 'table; desk; throne, seat; offering table, altar table; feast, banquet'. MMo: Klm *širē* 'Tisch; Stuhl, Sessel'; Bur *šerē*; Hlh *širē*(*n*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *širē*; Ord *širē*; Mgr *širiē*; Dng *šïre*; Bao *šele*, *xele*; Dah *širē*; Sjg *šere*, Szn *ŝirə* (KARA 1990: 323).

KTö: Hvá *šira* 'table' (BOESCHOTEN 1995); *šire* 'a tray with a leg to stand upon' (RH 279); *širä* (ON 91); Oszm *širä* 'ein viereckiger Tisch' (R IV 1072). MTö: O: –. K: Kzk *širä* 'die ledernen Theekasten' (R IV 1072); KrT *širä* 'ein viereckiger Tisch' (R IV 1072). T: Ujg *širä* 'table' (YAKUP 2005: 186); UjgH *šira*, *širä* 'stolnik'; Szl *šira* 'table' (KAKUK 191), *čira* 'stolik na kane' (TENIŠEV 51), *šīra* 'table' (YAKUP 2002: 164); Sujg *šere* ~ *šerey* 'stol, stolik; prestol (hanskij); skatert´, zamenjajuščaja stol'. Sz: Alt *šire*, *širē* 'prestol, tron'; Tub *čire* ~ *širgē* ~ *širē* 'tron, prestol'; Szg *sirǟ* 'Bett, Sessel, Sopha' (R IV 701); Tel, Töl *širǟ* 'Unterlage aus Birkenruthen, auf die man das Fleisch der Opferthiere legt; Altar' (R IV 1071); Sór *širǟ* 'Bett' (R IV 1071); Hak *sirē* 'skamejka, lavka; kreslo; divan, derevjannaja krovat´; tron'; Tuv *širǟ* 'ust. nizkij stol´nik (na kotorom stojali izobraženija buddijskih bogov ili na kotoryj stavili ugoščenie pered uvažaemym čelovekom)'.

---

[776] CSIKY 2006: 466.

[777] DOERFER 1985: 26; ROZYCKI 181.

[778] *Aš tartïladurġan yerdä širä qoyup altun ve kümüš ṣurāḥīlarnï širä üstigä berdilär* 'ahol az ételt felszolgálták, asztalt állítottak, az asztalra arany és ezüst kancsókat tettek'.

[779] 'četverougol´nyj stolik ili podnos, ili kvadratnaja skatert´, na kotoroj podajut kušan´e'.

A *širä* a mongol kor után jelenik meg a török forrásokban. A csagatájban, a kipcsak és a turki nyelvekben ‘alacsony asztalka’, a szibériai török nyelvekben pedig ‘ágy, trón’ a jelentése.

A mongol átadó alak *sirē*, amely a *siri*(*n*) ‘bőr’ szó[780] DenN +*GAn* képzős[781] származéka. A jelentésváltozás kultúrtörténetileg jól érthető metonimikus jelentésalkotás: ‘az a bőr, amin tálalnak, amire fekszenek, leülnek stb.’ > ‘asztal, ágy, trónus’. A mongol *siri* alapszó is bekerült néhány török nyelvbe, így a baskírba vagy a kirgizbe.[782]

Mo → MaTu.[783]

◊ KWB 359; ON 28; RASSADIN 1980: 37; TMEN I 367-368; VEWT 447.

širdaġ ‘feutre qu’on place sous la selle, en guise de coussin, ou qu’on étend à terre au lieu de tapis; kaftan blanc, en cottonnade, à larges manches, qu’on met par-dessus ses habits dans les expeditions; espèce de par-dessus sans couture et à manches courtes’ (PC 380; ML; Ab; TIH 199; VámbĆSpr; Z; Bud I 680; ŠS; R IV 1075) ← KMo ***sirdeg*** ‘saddlepad’ < **siri-dA-G*.

KMo: IrMo *sirdeg* ‘saddlepad’, *siri-* ‘to quilt, stitch’. MMo: Klm *širdəG* ‘gesteppte Filzdecke, Filzteppich (zwei od. drei Filzstücke sind aufeinandergenäht)’, *šir-* ‘steppen, durchnähen (Filze, Decken)’; Bur *šerdeg* ‘matrac steganyj tjufjak’; Hlh *širdeg* ‘(tűzött v. rátétes díszű) nemezlap, nemeztakaró’. BMo: Hrcs, Arh, Brn Sgl, Ucs, Csah *širdeg*; Ord *širDeG*; Drg *širdeG*.

KTö: –. MTö: O: –. K: Kir *širdaq* 1. ‘tekimet (šityj v dva sloja ornamentirovannyj vojlok)’ 2. ‘juž. potnik’; Nog *širgi* ‘vojločnaja podstilka (kladetsja meždu sedlom i potnikom)’. T: Ujg *širdaq* ‘mat, podstilka’. Sz: Alt *šerdek* ‘dvojnoj steganyj vojlok, podstilka iz vojloka’; Tel *širdäk* ~ *širdägä* ‘die Matratze, die Unterlage zum Sitzen’ (R IV 1075-6); Tuv *širtek* ‘vojločnyj kovrik, podstilka’.

A *širdaġ* szó a csagatájban fordul elő először a török nyelvekben. A mai török nyelvek közül az ujgurban, a kirgizben és a szibériai török nyelvekben ismert. Szókezdő *š-* hangja miatt biztosan mongol jövevényszó.

SZABÓ és TUNA szerint a *siri-* ‘steppel, összevarr’ igéhez a cselekvés tárgyát kifejező *-dAG* képző járult a mongolban.[784] Véleményem szerint a *siri-* igéhez összetett képző

[780] IrMo *siri*(*n*) ‘skin, rawhide’.

[781] SZABÓ 56.

[782] Bsk *širi* ‘plotnaja syromjatnaja koža’; Kir *širi* ‘syromjatnaja koža kopčenaja koža krupnogo skota; kolpak iz syroj koži, nadevavšijsja na golovu nakazuemogo’.

[783] DOERFER 1985: 128.

kapcsolódott: *siri-dA-* > **sirde-*, majd a cselekvés eredményét jelölő DevN *-G* képző.[785] Az irodalmi mongolban nem ismerünk ilyen igét, de egykori létét bizonyítja a kirgizbe került *šïrda-* 'skladyvat´ tkan´ ili vojlok v dva ili bolee sloev i prošivat´, prostračivat´'[786] és a teleut *širdägä* (< **širi-dA-GU*) szó. A palatális hangrendű mongol *siri-* az ótörökben is meglévő és a török nyelvek többségében most is élő veláris hangrendű *sïrï-* 'steppel'[787] átvétele. A másolat a csagatájban, kirgizben és ujgurban az eredeti török alapszó hatására veláris hangrendű, a szibériai török nyelvekben viszont a hosszantartó, intenzív nyelvi érintkezés hatására a mongolhoz hasonlóan palatális. A nogaj *širgi*[788] és a fentebb már bemutatott teleut *širdägä* másfajta képzéssel jöttek létre.

◊ ANIKIN 2000: 696; EDAL 1363; KWb 359; SCHÖNIG 2000: 167; TUNA 1976: 304-305; VEWT 448.

šügün [ŠWGWN] 'présage, bon augure' (PC 378; Bab[789]; VámbĆSpr; ŠS[790]; R IV 1108) ← KMo ***šū̄gün*** < **sigü-GUn* < *sigü-* 'megvizsgál; nyer'.

KMo: *šū̄be tū̄nēse mali* [Csag *uttï andïn malnï*] 'vyigral u nego imuščestvo' (MA 337); IrMo *sigü-* 'to try or examine in court; to judge; to win in a game or gambling'. MMo: Klm *šū̄-* 'sichten, auswählen; examinieren (die Besseren, das Hauptsächlichste); (einen Rechtssach) aufklären, untersuchen; im Spiel gewinnen'; Bur *šū̄-*; Hlh *šū̄-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah, Ord *šū̄-*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *šū̄gü* 'sud, justicija'.

A *šügün* 'jó jel' a Báburnámában többször előforduló mongol jövevényszó.

Ebben az alakban a szó nem fordul elő a mongol forrásokban,[791] de alapszava, a *sigü-* 'kivizsgál, ítél, nyer', illetve szuffixált formái[792] jól ismertek. A DevN *-GUn* főnevet és melléknevet egyaránt képez,[793] a 'nyereség' > 'jó jel' a törökben végbement jelentésváltozás.

---

[784] SZABÓ 48; TUNA 1976: 305.

[785] A DevV *-dA-* szenvedő ige képzőről l. POPPE 1954: 62; SZABÓ 29. A *-G* képzőről l. POPPE 1954: 45.

[786] A palatális hangrendű mongol ige mély hangrendűvé válása a török *sïrï-* 'steppel' hatására következett be.

[787] ÓTö *sïrï-* 'to quilt or smock (a garment)'.

[788] < **širi-GU*.

[789] *qatïlgannï šükün tutup* 'csatlakozását jó jelnek tekintve' (Bab 143), *Hindning tasχīrï zamanïda bu χabar kelgän üčün šükün tutup Hindāl at qoydïm* 'mivel ez a hír akkor jött, amikor Indiát leigáztam, ezt jó jelnek tekintettem és a Hindal nevet adtam neki' (Bab 481).

[790] *šükün* 'gutes Vorzeichen, Glück' (KÚNOS 179).

[791] TMEN I 364 *šū̄kün* alakban rekonstruálja a a perzsába került mongol szót.

◊ TMEN I 364-365; VEWT 450.

šükür [ŠWKWR] ‘tente; parasol des sultans’ (PC 378; S 259v 12; VámbĆSpr; ŠS; R IV 1035) ← KMo ***šükür*** < ***sikür*** ‘id.’.

šükürči ‘şemsiyedar’ (ML 777b 22; S 259v 12; Z; VámbĆSpr; ŠS; R IV 1035) < ***šükür+či***.

KMo: *sügür* ‘umbrella’ (ZY); *sikür* [SKR] (RH 203); IrMo *sikür* ‘umbrella, parasol; ceremonial parasol’. MMo: Klm *šükr* ‘Sonnenschirm (an religiösen Festtagen in Prozessionen getragen)’; Bur *šüχer*; Hlh *šüχer*; Ord *šw*^{ck}*χwr*.

KTö: –. MTö: –.

Az ernyő hatalmi jelkép a törököknél és a mongoloknál egyaránt.[794] Kasgári az ismeretlen eredetű *čuvāč* szót említi ebben a funkcióban.[795]

A *šükürči* ‘ernyőtartó’ és a *šükür* ‘ernyő’ Navái Muhákemetül-lugatein című munkájában és a Szanglahban előforduló mongol idegenszó, a mai török nyelvek nem ismerik.

◊ ML 36-37; TMEN I 357-358.

T

tanglay ‘le palais de la bouche, la bouche’ (PC 207; S 164v 7; Z 249[796]; ŠS[797]; R III 811) ← *tanglay* ‘palate’ ← KMo ***tanglay*** ‘id.’ < **tang+ lAy*.

KMo: *tanglai* (LNP); *tanġlai* (RH 206); *tanqlai* (Csag *tamaq*) (MA 341); IrMo *tanglay*, *tangnay* ‘roof of the mouth, (hard) palate; hillock, hillside; ornamental design resembling the surface of the hard palate’. MMo: Klm *taŋnǟ*; Bur *tangalay*; Hlh *tagnai*. BMo: Hrcs, Džar, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *taŋnē*; Ucs *tagnā*; Ord *t’aŋnǟ*, *taŋgil*; Mgr *taŋlī*; Sjg *t*^{h}*aŋlī* (NUGTEREN – ROOS 77).

---

[792] IrMo *šigükü tüšimel* ‘juge suprême’ (Ko), *sigümǰile-* ‘to discuss, criticize, debate’, *sigügči* ‘judge, member of the jury’ (L).

[793] POPPE 1954: 46; SZABÓ 47.

[794] L. DOERFER TMEN I 358.

[795] *qarvi čuvač quruldi* ‘when the royal canopy was unfurled in it’; *χān čuvāč yasdi* ‘The king unfurled the royal canopy which is raised over his head’ (DANKOFF-KELLY I 192, II 180, ED 395).

[796] Tévesen *tanklay* ‘Gaumen’.

[797] Tévesen *tanklay* ‘Gaumen’ (KÚNOS 182).

KTö: –. MTö: O: –. K: Tat, TatD *taŋgay* ‘kamakaš; nebo; čast´ neba za desnami, tverdoe nebo’; Bask *taŋlay* ‘mjagkoe nebo’; Kir *taŋday* 1. *üstünkü taŋday* ‘nebo’ 2. *astïnkï taŋday* ‘pod˝jazyčnaja čast´ vmeste s pod˝jazyčnoj uzdečkoj’ 3. ‘nebo, kak organ krasnorečenija i istočnik umnyh slov’ 4. ‘nasos (bolezn´ lošadej)’; Kzk *taŋday* (Shnit), *taŋday* 1. ‘Gaumen’ 2. ‘Einschnitte auf dem Gaumen des Viehes’ (R III 812); Klp *taŋnai*; Kar *taŋlai* (R III 811); Nog *taŋlay*; Krč-blk *tïŋïlawuq*; Kum *taŋlaw*. T: Özb *tanglay*; Ujg *taŋlay*; Sujg *taŋne ~ tanni*. Sz: Alt *taŋday*; Tel *taŋday* 1. ‘Gaumen’ 2. ‘Einschnitte auf dem Gaumen des Viehes’ (R III 812); Alt *qaŋday* (R II 86); Leb, Sór *taŋnay* (R III 809); Tuv *tālay*; Szj *tālai* (R III 879); Jak *taŋalai*, *taġalai*.

A szó a törökségben a csagatájban fordul elő először, és az oguz nyelvek kivételével minden köztörök nyelvágban ismert. A mongol szót az EDAL szerzői fenntartással ugyan, de összekapcsolják az ótörök *tamġaq* ‘torok, lágy szájpadlás’ szóval, amelyet DOERFER javaslatára ERDAL a *tam-* ‘csöpög’ ige *-GAk* képzős alakjának tart.[798]

A mongol szó valószínűleg az eddig nem adatolt **tang*(*V*) névszó *+lAi* képzős származéka,[799] vö. ⇒ *manglay*. A karacsáj és a kumük *-w* szóvég vagy alakkeveredés vagy egy másfajta képzés eredménye.

Mo → MaTu.[800]

◊ DOERFER 1985: 128; EDAL 1519; KAŁUŻYŃSKI 1961: 25, 57; POPPE 1960: 69; VEWT 461.

tarġun [TRĠWN] ‘gras, replet’ (PC 213; S 155r 10; ŠS[801]; R III 854) ← KMo ***tarġun*** ‘obese, stout, corpulent, fat’.

KMo: *tarḥut* ‘(Pl) fett’ (SH); *tarqun* (ZY); *tarġun*; *tarġun* (LNP 1269); *tarġalaba* ‘byl tolst’ (IMP 447); *tarġun* [KTö *semiz*] (RH 263); *tarqun* (= *tarġun*) (HyM); *tarġun* (VI); *tarġun* [Csag *etlik*] (MA 341). IrMo *tarġu*(*n*). MMo: Klm *tarġan*; Bur *targan* 1. ‘žirnyj, tučnyj, upitannyj, otkormlennyj’ 2. ‘polnota, dorodnost´’; Hlh *targa*(*n*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm *targan*; Sgl, Ucs, Csah *targaŋ*; Ord *tarGun*; Sjg *tarγan*; Bao *tarγoŋ*; Mgr *tarγun*; Szn *taγuŋ* (KARA 1990: 326); Dah *tarġun*, *tarhu* (KAŁUŻYŃSKI 1970).

[798] ERDAL 1991: 392. Az ötletet korábban már CLAUSON is felvetette (ED 502, 505).

[799] RAMSTEDT 1952: 223.

[800] DOERFER 1985: 128

[801] Tévesen *teryun* ‘semiz, dolgun; fett, voll’ (KÚNOS 186).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Jak *targïn* ‘slovo dlja usilenija prilagatel´nago: *targïn taragai* ‘plešistyj’ (PEKARSKIJ).

A csagatájban idegen szó, a modern török nyelvek közül csak a jakut vette át érdekes módon a melléknév jelentését hangsúlyozó határozószóként.

A mongol szó RAMSTEDT szerint összefügg a mongol *tar* ‘haj’, török *tara-* ‘fésül’ és koreai *tharak-čul* ‘emberi hajból készült zsineg’ szavakkal, ám ez jelentéstanilag nehezen érthető. Képzett szónak tűnik,[802] és a mongol adatok **targon* alakra engednek következtetni.

Mo → MaTu.[803]

◊ RYBATZKI 2006: 425; TMEN I 254.

tavus- [TAWWS-] ‘achever, compléter’ (PC 210; S 164v 27; R III 988); ***ṭaus-*** [ṬAWS-] ‘einem zutrinken’ (Z; ŠS; R III 988) ← KMo ***da’us-*** ~ ***daγus-*** ‘id.’ < *daġus-*.

Származék: -(*X*)*l*-: *tavsul-* (AG 189[804]).

KMo: *dao’us-*, *da’us-* ‘leiden, ertragen; erfüllen, beenden’ (SH); *daġus-* (HAENISH 1957: 31); *daus-* (LIGETI 1964b); *da’ūs-* [Csag *töken-*] (MA 139, 364). IrMo *daġus-* ‘to end, finish, lapse; to become accomplished’. MMo: Klm *dūs-*; Bur *dūha-*; Hlh *dūs-*. BMo: Hrcs, Arh, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *dūs-*; Dzsal, Dörb *dūt-*; Ord *Dūs-*; Dah *dausa-* ‘končat´sja, zaveršat´sja, isčerpyvat´sja’.

KTö: Hvá *davus-*[805] (NADŽIP 1961: 150-151); KK *tavus-*, *tuvus-* (CC); U *taġus-*, *toġus-* ‘épuiser’ (LIGETI 1969: 193, 202; R III 800); Oszm ? *tavus-* ‘auf Jemandes Gesundheit trinken’ (R III 988[806]). MTö: O: –. K: Tat *taušal-* ‘mjat´sja; iznašivat´sja; starit´sja’; TatB *tauš-* ‘beendigen, zu Ende bringen, ausgeben’ (R III 776); Bask *taušal-* ‘mjat´sja; iznosit´sja’; Kzk *tauïs-* ‘id.’, *tauïsïl-* ‘id.’; *tausul-* ‘id.’; Klp *tawïs-* ‘okončit´, zakončit´; izrashodovat´, istratit´’; *tawsïl-* ‘(iz)rashodovat´sja, istratit´sja; byt´ izrashodovannym, istračennym; isčerpyvat´sja, issjakat´, končat´sja’; Kar *tavus-* ‘uničtožat´, gubit´, končat´; zaveršat´; prekraščat´’; *tavusul-* ‘isčezat´, pogibat´, uničtožat´sja; ustavat´, utomljat´sja’; KarH *tavsul-*

[802] L. Hlh *tar* ‘életerő’, *tartai* ‘életerős, jó erőben lévő’. A +*GAn* képzőről l. SZABÓ 56.

[803] DOERFER 1985: 119, ROZYCKI 203.

[804] *azuqlarï tavsuldï* ‘útravalójuk elfogyott’.

[805] SERTKAYA (1987: 268, 271) *davïs-* ‘to repeat’ alakban és jelentéssel idézi. Mongol másolatnak tartja, de nem közli, mely mongol szóé.

[806] A RADLOFF szótárában oszmánlinak feltüntetett adat nagy valószínűséggel ZENKER szótárából való, mert íráskép (*taus-*) is és jelentése is ugyanaz. Sem a Tarama Sözlüğüben, sem a Söz Derleme Dergisiben nincs ilyen szó.

‘gibnut´, propadat´’; KarK *tavusïl-* ‘isčezat´, byt´ uničžennym; byt´ zakončennym, končat´sja’[807]; Krč-blk *t‘a’us-*, *ta’us-* ‘id.’; *t‘a’usul-*, *ta’usul-* ‘sich endigen, zu Ende sein, verschwinden’ (PRÖHLE). T: Özb *tåvsil-* ‘umen´šat´sja, ubyvat´; poredet´’; Szl *Dos-* *D‘os-* ‘être complet, s’accomplir’ (KAKUK 1962), *tos-* ‘okančivat´sja, zaveršat´sja; prekraščat´ (tečenie krovi)’ (TENIŠEV); Sujg *tūs-* ‘končit´sja’. Sz: Alt *tūzïl-* ‘id.’ (VERBICKIJ); Sór, Tel *tos-* ‘beendigen, zu Ende bringen’ (R III 1208); Hak *tōs-* ‘id.’; Tuv *dōs-* ‘id.’; Tof *dōs-* ‘id.’, *dōziïl-*, *dōzul-* ‘zakančivat´sja, končat´sja, okončit´sja’.

A szó a 14. század óta adatolt a török nyelvekben, a mongolban a 13. századból származnak első adataink. Az oguz ág kivételével minden török nyelvben széles körben elterjedt. A szakirodalomban többen jelzik, hogy mongol jövevényszó. A sino-ujgur anyagban a *tükädi taġustï* hendiadioinban fordul elő,[808] és olyan páros kifejezés, amelyben az egyik szó idegen eredetű. Esetleges összefüggése a tatár és a baskír *tuz-*, illetve *tuδ-* 1. ‘iznašivat´sja’ 2. ‘podnimat´sja (pyl´), razletat´sja (volosy)’ igével vizsgálatot érdemelne.

Az intervokalikus *-ġ-* nagy valószínűséggel már a mongol átadó alakban spirantizálódott. A középtörök nyelvek, így a csagatáj is, valamint a kipcsak nyelvek és az özbeg adatok a kontrahalódás előtti átvételre utalnak. A szibériai nyelvek esetében az ún. kétszótagok összevonódása egyaránt bekövetkezhetett ezekben a török nyelvekben vagy az átadó mongol nyelv(ek)ben. Az utóbbi eset későbbi átvételt feltételez.

◊ KAKUK 1962: 179; KWB 104; LIGETI 1969: 193; RASSADIN 1971: 105; SERTKAYA 1987: 268, 271; TATARINCEV 1976: 66; TATARINCEV 2002: 211-213; TENIŠEV 1976: 515; VEWT 454; VLADIMIRCOV 1926: 29.

toqum ‘bât; couverture d’une bête de somme’ (PC; MA 407; ML 777b3; S181r 23; VámbĆSpr; ŠS; R III 1151) ← KMo ***toqum*** ‘id.’ < **toqu-m*.

KMo: *eme’el toqu’ul-* ‘den Sattel auflegen, satteln’ (SH); *toġum* ‘Sattelunterlage’ (LNP 1270); *toqum* [KTö *ičlik wa yaġïrlïq*] (RH 289); **toqu-* ‘seller’ (HyM); *emēl toġuba* ‘sedlal’ (IMP 448); *toqum* (MA 407); *toquba dēli* ‘sotkal odejanie’, *toquba köheyi* ‘sotkal pancyr’ (MA 351, 57); IrMo *toqum*. MMo: Klm *toχ^{o}m*; Bur *tār toχom* ‘potnik, vojlik (pod sedlo)’; Hlh *toχom*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har *toχom*; Onn, Najm, Sgl, Csah, Ord *doχom*; Ojr *toχom*; Drg *Doχom*; Ord *Doχom*.

[807] L. még *tavustur-* ‘gubit´, uničtožat´’, KarT *tavusturuvču*, KarH *tavusucu*, KarT *tavusuvču* ‘uničtožajuščij’.

[808] LIGETI 1969: 193.

KTö: –. MTö: O: TkmD *toqum*. K: TatD *toġum* (R III 1166); Bask *tuqïm*; Kir *toqum*; Kzk *toqïm*; Klp *toqïm*. T: Özb *toqim*; Ujg *toqum*. Sz: Alt *toqum*; Sór *toqïm* (R III 1149).

A csagatáj kor előtt nem fordul elő a török nyelvekben. CLAUSON véleményével ellentétben az ótörök *toqum* 'an animal for slaughter' szó szerintünk csupán homofón alak. A szó mongol etimológiája biztos, gyöke a mongol *toqu-* 'felnyergel' ige,[809] amely a történeti és a modern mongol nyelvekben egyaránt megtalálható.[810] A DevN +*m* képző cselekvést, a cselekvés eredményét jelölő főnevet képez.[811]

Mo → MaTu.[812]

◊ CSÁKI 2006: 197-198; ED 470; KWB 397; ML 88; RYBATZKI 2006: 350; TENIŠEV 2001: 544; TMEN I 271-274; VEWT 485.

tulay [TWLAY] 'lièvre' (PC; S 184v 7; Z[813]) ← KMo ***taulai*** < **tabil+Ai*, vö. Tö *taβïš-ġan*.

KMo: *taolay*, *ta'ulay* (SH); *t'avlayi* (PhP); *taulai* (LNP 1270); *taulai* (RH 221); *taulai* (HyM); *taulai* (VI); *ta'ūlai* [Csag *taušqan*] (MA 343); *taulai* (PELLIOT 1927: 282); IrMo *taulai*, *tulai*. MMo: Klm *tūlǟ*; Bur *tūlai*; Hlh *tūlai*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm *tūlē*; Sgl, Ucs, Csah *tūlā*; Ord *t'ūlǟ*; Dah *taulē*; Mgr *t'ūlī*; Dng *taulei*; Bao *toli*; Mog *itaula*; Sjg *tʰulī*, *tōle*, *t´olei*, *tolai* (NUGTEREN – ROOS 78).

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: Sujg *tʰɔley* (NUGTEREN – ROOS 78). Sz: Alt *tulay*; Koj, Szg *tolai* (R III 1192); Tel *tulai* (R III 1467); Tuv *tōlai*; Jak *tūlay*.

A mongol eredetű *tulay* 'nyúl' a Szanglahban idegen szóként fordul elő, a mai szibériai török nyelvekben viszont a lexikon része. A csagatáj forma kiejtését nehéz megállapítani, valószínű azonban, hogy kontrahálódott átadó alakot tükröz.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a mongol *taulai* (a kitajban *taoli*[814]) és a régi török *taβïšġan* összefügg egymással: a két szó töve etimológiailag azonos, ám képzésük eltér. DOERFER az irodalmi mongol *taolai* szót a mongol állatnevekben gyakori -*ai* szóvég hatására analógiásan létrejött alaknak tartja.[815]

---

[809] DOERFER 1985: 104.

[810] IrMo *toqu-*; Bur *toχo-*; Hlh *toχo-*; BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har *toχo-*; Onn, Naj, Sgl, Csah, Ord *doχo-*; Dah *toχo-*.

[811] POPPE 1954: 7; SZABÓ 45.

[812] DOERFER 1985: 104.

[813] ZENKER tévesen *tüley* 'Hase' alakban írja át.

[814] Vö. LIGETI 1927: 308.

[815] L. még *čaqulai* 'sirály', *degelei* 'gém, kócsag', *ġaqai* 'disznó', *moqai* 'kígyó', *noqai* 'kutya'.

Nehezen védhető az a vélemény, hogy igei tőre vezessük vissza a török és a mongol szót.[816] A török szó tövének tartott *tauš-*, *tavuš-* (< **tabïš-*) ‘szalad, ugrik’ ige[817] csak a csagatájból adatolható hapax legomenon, valószínűleg a *tavušġan*ból elvonással létrejött „tudós szóalkotás” eredménye. Állítólagos mongol megfelelője a **tauli-*, amelyre azonban nincs adatunk. Az irodalmi mongol *taġuli-* ‘to chase, pursue; to attack; to seize’ jelentése nehezen kapcsolható ide.

ERDAL úgy véli, az ótörök *tavišġan* a DenN *+gAn* képzős szavak közé tartozik, az irodalmi mongol *taulai* pedig az *+Ai* képzős állatnevek csoportjába.[818]

A modern török nyelvekben a *tavišġan*, illetve a *qodan*, *qoyan* szavak megfelelői élnek.[819] A tuvai *kodon* és az altaji *koyon* mellett élő mongol eredetű *tōlay*; *tolay*, *tulay* formák létét SCHÖNIG tabuisztikus okokkal magyarázza.[820]

◊ ANIKIN 2000: 529, 550; DOERFER 1985: 126; EDAL 1527-1528; POPPE 1960: 13, 44, 77, 89; RAMSTEDT 1957: 109; RASSADIN 1980: 64; ŠČERBAK 1997: 151; TMEN I 276-277, II 615-617; VEWT 453.

U

ulġun [ALĠWN] ‘montagne peu élevée’ (PC; S 50r 20; ŠS; R I 396) ← KMo ***ulqun*** ‘id.’.

KMo: *hulqun* (SH); *hulqun* [KTö *tebečuq*], *alqun*[821] (recte: *ulqun*) [KTö *kičik taġ*] (RH 247); *ulqun* [Csag *töpä*] (MA 363[822]); *hulqun* (VI); IrMo *ulqun čulqun* ‘inégal, raboteux’ (Ko I 406). MMo: –.

KTö: –. MTö: –.

Mindegyik csagatáj adat a Szanglahból ered, KÚNOS, RADLOFF és CLAUSON *alġun*alakban olvassa.[823] Az utóbbi megjegyzi, hogy noha a Szanglah szerzője szerint a szó

[816] KWb 413; TMEN I 276; EDAL 1527.

[817] R III 776.

[818] ERDAL 1991: 88-89. POPPE 1954 nem tárgyal mongol *+Ai* képzőt, de l. RAMSTEDT 1952: 205.

[819] Szóföldrajzi megoszlásukat l. TMEN II 616.

[820] SCHÖNIG 2003: 414.

[821] GOLDEN 2000: 247: 1. lj.: „Kara prefers an emendation to: *qaldun* cf. SH *qaldut* ‘petites montagnes’. *Qaldun* is best known as a toponym.”.

[822] POPPE orosz fordítása: *ulqun* ‘volosy na makuške’ (MA 363). A csagatáj *töpä*, *tepä* szónak, mint arra LIGETI rámutatott (VI 33), két jelentése van: 1. ‘hegy, hegytető’ 2. ‘fejtető’. Az *ulqun* esetében itt a ‘hegy’ jelentés a valószínűbb. Vö. ED 436.

mongol, nem ismerjük a mongolban. A szókezdő alif betű azonban bármely vokálist jelölheti, így labiálist is,[824] és a középmongol adatok alapján valószínűbb az *ulġun* olvasat a csagatájban is és a RH mongol részében egyaránt.

◊ RYBATZKI 2006: 107.

uran 'nom du cri ou du mot au moyen duquel les Turks d'une même tribu se reconnaissent entre eux' (PC 53[825]; Bab 105b; Ab 96; ČN 23r 2; S 70v 27; VámbĆSpr[826]; Bud I 121; R I 1653) ← KMo ***urān** < *uri-GAn* < *uri-* 'to call, summon, invite'.

Származékok: *urandaš-* 'to exchange passwords' (Bab), *uranlaš-* (S 70v 14; VámbĆSpr[827]; R I 1654).

KMo: **uri-* 'appeler' (HyM); *uri-* 'priglasit´' (MA 91, 315, 366, 401). IrMo *uriya* 'invitation; appeal, call; summons; alogan; allurement; whistle used to lure hawks and gerfalcons; decoy birds used in cathing wild hawks' < *uri-* 'to call, summon, invite; to envoke a deity; to recite sacred texts, murmur prayers'. MMo: Klm *urān* 'Kriegsruf, Ruf', *urāl-* 1. 'rufen; einladen'; 2. 'vorwärts gehen'; Bur *uryā* 'prizyv, vozzvanie', *uri-* 'zvat´ k sebe; priglašat´, prosit´'; Hlh *uri*(*an*) 'felhívás, hívó szó, jelszó', *uriyada-* 'jelszót hangoztat; jelt ad', *uri-* 'meghív, elhív'. BMo Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Ord *uri-* 'priglašat´'.

KTö: –. MTö: O: TTö *oran* (DD 3: 1092). K: TatB *uran* 'Schrei' (R I 1653); Bask *oran* 'klič, prizyv; oglašenie, razglašenie; krik'; Kir *urān* 1. 'ist. uran, boevoj klič (slovo roda parol´; byli urany: obščenarodnyj, u každogo plemeni, u každogo roda i daže u každogo melkogo podrazdelenija)' 2. 'plemja, rod'; Kzk *ŭran* 'slogan, public address, pass-word, warcry' (Shnit); *urān* 1. 'Geschrei' 2. Kriegsgeschrei, Losungwort, Parole' (R I 1653); Klp *uran*. T: –. Sz: Sór *uranna-* 'schreien, singen (von Betrunkenen), schreien (von Kindern)' (R I 1654); Tel *urān* 1. 'Geschrei' 2. 'Kriegsgeschrei, Losungwort, Parole' (R I 1653); Jak *uran*, *ran*.

A mongolból az *uri-* 'hív' tő is és a képző is kimutatható, a középmongol *uriya* alak előzménye *uriga*(*n*), a *g* > *y* változás *i* környezetében megszokott. Feltehetően egy

---

[823] KÚNOS 1902: 10; S 91.

[824] Példákat l. RH 52.

[825] Egy lemma alatt az *uran* 'métier, industrie' szóval.

[826] *ören* 'das Losungswort, durch welches zwei Stammesgenossen in der finstern Nacht aus der Ferne sich erkennen'.

[827] *örenlaš-* 'das Losungswort aus der Ferne ausrufen'.

onomatopoetikus **ur* tőből ered. A csagatáj másolat nyugati mongol nyelvre utal, lásd a kalmük adatot.

◊ ESTJa 1974: 601-602; KWb 450; VEWT 515.

usun ‘eau’ (PC; S 75r 25; ŠS; R I 1746) ← KMo ***usun*** ‘id.’.

KMo: *usun* (SH); *usun* (LNP); *usun* (PhP, LIGETI 1964b); *usu* (ZY); *husun* ‘semen, sperm’ (RH 69), *usun* (RH 245); *usun* (HyL); *husun* ‘sperma’, *usun* (IMP 438, 449); *usun* (VI); IrMo *usu*(*n*) ‘water; body of water’. MMo: Klm *usṇ*; Bur *uha*(*n*); Hlh *us*(*an*). BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Onn, Csah *us*(*an*); Dzsl, Dör *ut*(*an*); Ord *usu*(*n*); Ord *usu*; Mgr *sju* ~ *fuyu* ~ *fudzu*; Dah *os*; Mog *usun*; Sjg *χsun*; Bao *su* ~ *sə*; Szn *usu* (KARA 1990: 331).

KTö: –. MTö: –.

Csak a Szanglahban fordul elő, mongol eredetét jelzi a szótár. RAMSTEDT felvetette esetleges indo-európai etimológiáját, amelyet azonban DOERFER elutasított. Összefügg a középmongol forrásokban található *husun* ‘sperma’ szóval, a monguor és a sira-jögur adatok is szókezdő *h*-ra utalnak.

◊ RAMSTEDT 1946: 23; RYBATZKI 2006: 177; SINOR 1970: 549-550; TMEN I 167; VEWT 517.

Ü

üdür (***ödür*** ?) [AWDWR] ‘jour’ (PC 52; S 66v 19; ŠS[828]) ← KMo ***üdür*** ‘id.’ < *ödür* < *edür*.

KMo: *üdür* ‘Tag, bei Tage’ (SH); *üdürč'in* ‘all day’ (PhP); *üdür* (ZY); *ödür*, *öder čaiba* ‘es ist Tag geworden’ (LNP); *ödür* (IMP 443); *ödür* [KTö *ertä*] (RH 235); *üdür* (HyM); *ödür* (VI); *ödür* [Csag *kün*] (MA 273, 293-395). IrMo *edür*, *ödür* ‘day, in the daytime’. MMo: Klm *ödṛ*; Bur *üder*; Hlh *ödör*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Har, Tüm *üder*, *ödör*; Sgl, Ucs, Csah *ödör*; Ord *üDür*; Mgr *uDur*; Mog *odur* (LIGETI 1954), *udur* (RAMSTEDT 1906).

KTö: –. MTö: –.

A szó csak a Szanglahban fordul elő. A középmongol források egy része nyílt szókezdő labiálisra utal, a csagatáj alak a keleti-középmongol adatokkal mutat egyezést. Az irodalmi mongol egy korábbi *edür* formát őriz. AZ EDAL szerzői a protomongol **üd* ‘délután; nappal;

[828] Tévesen: *udur* ‘gün, nehar; Tag’ (KÚNOS 157).

este' jelentésű szótőre vezetik vissza, amely véleményük szerint azonos eredetű az ótörök *ōd* 'idő, időpont' szóval.

Mo → MaTu.[829]

◊ ED 35; EDAL 1122; KWB 293; VEWT 368.

ünän [AWNAN] 'droit, sincérité, vérité' (PC 81; S 88v 24; ŠS[830]) ← KMo ***ünen*** 'id.'.

KMo: *ünen* (SH 164); *ünen* (ZY); *ünen* (PhP; LIGETI 1964b); *ünün* (sic!) (IMP 449); *ünen* (HyM); *ünen* [MTö *köni*] (RH 308); *ünen* [Csag *čïn*] (MA 381). IrMo *ünen*, *üneker*, *üner* 'truly, really, indeed', *üneren* 'truly; really'. MMo: Klm *ünṇ*; Bur *ünen*; Hlh *ünen*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Ord *ünen*; Sgl, Ucs, Csah *üneŋ*.

KTö: –. MTö: –.

A Szanglahban feljegyzett mongol szó, valószínűleg nem vált a nyelv aktív elemévé.

Mo → MaTu.[831]

◊ DOERFER 1985: 104, RYBATZKI 2006: 136.

ürünli **[**AWRWNLY] 'petit-fils, neveu, descendants' (PC; S 71v 23; ŠS) ← KMo ***üren*** 'id.' < *hürön*.

KMo: *hüre* fruit, merit' (PhP); *hüre* 'semences' (HyM). IrMo *üre* 'seed, grain, fruit; result, producy; offspring, descendant(s)'. MMo: Klm *ürṇ*; Bur *üri*; Hlh *ür*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Sgl, Ucs, Csah *ür*; Ord *üre*; Mgr *furiē*; Dng *fure*; Bao *fure*.

KTö: –. MTö: O: TTö *üren* 'neol. generation, progeny', *ürün* 'neol. product'. K: TatB *ürön* 'Same, Frucht, Saat, Korn; Nachkommenschaft, Generation' (R I 1831); Kir *ürön* 'semja, semena'; Kzk *ŭren* 'seed, grain, fruit, progeny, posterity, generation'. T: –. Sz: Alt *ürön* 'semja, plod, zerno, semena; detja'; Alt, Szg, Tel, Sór, Kojb, Kcs, Küe *üren* (R I 1827); Hak *üren*; Tuv *üre* 'semja, zarodyš', *ürüŋ* 'zerno, jadro'; Tof *üren*; Jak *ūrān*.

A legkorábban a Szanglahból ismert *ürünli* szó ebben a képzett formájában és jelentésben a török nyelvekben hapax legomenon. A török ellátottságképző *+lX* használatának oka nem világos. A mongol eredetű *ürün*, *üren* a modern török nyelvek közül a szibériai nyelvekben, a kirgizben és a kazakban van meg, illetve a török nyelvújítás eredményeként a

[829] ROZYCKI 215.
[830] *onan* 'sadaket, doġruluk; Wahrheit, Grandheit' (KÚNOS 151).
[831] DOERFER 1985: 104.

törökországi törökben is. Abban a középmongol dialektusban, amelyből a csagatáj másolat származik, a szókezdő *h-* az átvétel idején már eltűnt. A tuvaiban a kétféle hangalak az átvételek kronológiai különbségére utal, ez a jelentéscsoportok hasadását is eredményezte.

◊ DOERFER 1985: 137; ED 233; KWB 459; POPPE 1955: 55, 89; RASSADIN 1980: 36; VEWT 522.

üyile ‘affaire’ (PC; S 92v 20) ← KMo ***üyile*** ‘id.’.

KMo: *üyile* ‘Sache, Angelegenheit, Tat’, *üyilet-* ‘tun, machen’ (SH); *üile üiletbe* ‘machte’ (LNP 1261); **üėle* (PhP); *üile* (LIGETI 1964b); *üile* [KTö *iš*] (RH 309); *üile* ‘id.’ (HyM); *üile* (IMP 449); *üile* (VI); *üile* [Csag *iš*] (MA 375 stb.), *üiletbe* ‘dal’ (MA 376); IrMo *üile*. MMo: Klm *ūl*^{ü}; Bur *üile*; Hlh *üil*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm *ūl*; Sgl, Ucs, Csah *üěl*; Ord *üile*; Mgr *uile*, *ulie*; Dah *uile*.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Tuv *ūle* ‘sud´ba; prednaznačenie; posledstvie; delo, rabota’; Jak *ülä* ‘delo, rabota’.

A Szanglahban előforduló szó a szótár szerint mongol lexéma. A modern török nyelvek közül csak a tuvaiban és a jakutban van meg.

Mo → MaTu.[832]

◊ DOERFER 1985: 119; KAŁUŻYŃSKI 1961: 38; RASSADIN 1980: 22, 70; TEKIN 1977: 233; VEWT 520.

X

xubul- ‘sortir de la tombe, en parlant d’un mort’ (PC; S 22v 22; Z; ŠS) ← Mo ***χubil-*** ‘id.’ < ****qubi-l-***.

KMo: IrMo *qubil* ‘to take another form; to be reincarnated’; *qubilga-* ‘to transform, change, metamorphose’, *qubira-* ‘to change’, *qubis-* ‘to change, metamorphose’, *qubisqal* ‘revolution; disturbance’, *qubisulta* ‘change’. MMo: KalmÖ *χüwḷ-* ‘sich verändern, sich anders gestalten, eine andere Form bekommen; sich reinkarnieren (von Göttern und Märchenwesen), sich verwandeln’; Bur *χubil-* ‘id.’; Hlh *χuwil-* ‘változik’, *χuwilg-* ‘változtat’, *χuwir-* ‘változik, alakul’, *χuwiral* ‘alakulás, változás’, *χuwĭs-* ‘változik, alakul’, *χuwĭsal*,

[832] DOERFER 1985: 119; ROZYCKI 222.

χuwĭsalt ‘változás, alakulás’. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn *χuwila-* ‘id.’; Ord *χuwil-*; Dah *χobil-* ~ *kobil-* ‘id.’ (KAŁUŻYŃSKI 1969-1970).

KTö: U *qubul-* ‘id.’ (R II 1038). MTö: O: –. K: Kir *kubul-* ‘id.’; Klp *qubïl-*. T: –. Sz: Alt *kubul-* ‘id.’; Tub *kubul-* ‘id.’ (BASKAKOV 1966); Szg, Koj *qubulġat* ‘Verwandlung’ (R II 1039); Tel, Sór *qūl-* ‘sich verwandeln’ (R II 967); Tel, Leb, Sór, Szg, Koj, Küe *qubŭl-* ‘id.’ (R II 1038); Hak *χubul-*; Tuv *χūl-* ‘prevraščat´sja, vidoizmenjat´sja; preobrazovyvat´sja; oslonjat´sja, razdražat´sja’; Tof *hubuġ* ‘sposobnost´ k perevoploščeniju’; Jak *qubului-* ‘prevraščat´sja vo čto’.

Általánosan elfogadott a szakirodalomban, hogy ez az ige mongol eredetű a török nyelvekben, etimológiája azonban vitatott. Kései megjelenése a nyelvemlékekben és areális elterjedése is a mongol eredet mellett szól. A sokféleképpen képzett mongol alakok mind **qubi-* ‘változik’ jelentésű igei tőre engednek következtetni: *qubil-* < **qubi-l-*, *qubis-* < **qubi-s-*, *qubira-*qubi-ra-*, *qubilga-* < **qubi-lga-*,[833] illetve a tofalar főnévi alak is erre utal. Kérdéses, hogy az irodalmi mongol *qubi-* ‘to deceive, to seduce’ idetartozik-e.

Mo → MaTu.[834]

◊ EDAL 832; ESTJa 2000: 96-98; KAŁUŻYŃSKI 1961: 104; KWb 203; RAMSTEDT 1952: 165; RASSADIN 1980: 21, 28, 37, 76; RYBATZKI 2006: 450-451; STACHOWSKI 1993: 159; VEWT 295.

Y

yada- ‘devenir faible, sans force’ (PC; MA 386; TIH 256; Ab[835]; S 326v 29; VámbĆSpr; Bud II 322; Z; ŠS; R III 209) ← KMo ***yada-*** ‘id.’.

Származékok: -(*X*)*t*-: *yadat-* (S 327r 12; MA 386); -*gAn*: *yadaġan* (MA 386); -(*X*)*g*: *yadaġ* ~ *yadaq* (S 327r 17; PC; ŠS).

KMo: *yada-* ‘nicht können, vermögen’ (SH); *yada-* (HyM), *yadaba* ‘ustal’ (IMP 450); *yadaba ere ügēse* [Csag *yadadï er sözni*] ‘mužčina ne perenes slova’, *yadaba yamayi* [Csag *yadadï nemeni*] ‘ne perenes vešči (t. e. čego-to ne smog)’ (MA 386); IrMo *yada-*. MMo: Klm *yada-* ‘nicht im Stande sein, in Armut leben’; Bur *yada-*; Hlh *yada-*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör,

[833] A képzőkről RAMSTEDT 1912: 50, 32-33, 13; SZABÓ 29, 31, 34; POPPE 1954: 64, 62.

[834] DOERFER 1985: 138; ROZYCKI 148.

[835] *Körüp zaif mini töhmet itme cevringke kim / Yadayitti her ni mini yoksa cevringke yadaman* ‘Beni arık görüb de senin cevrinden zayıfladığımı sanma. Beni ayrılık zayıflattı, yoksa senin çevrin değil’ (Ab 400).

Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *yada-*; Ord *yaDa-*; Mgr *yaDā-* ~ *iDā-*; Dah *yada-*; Sjg *yita-*, *ita-* (NUGTEREN – ROOS 79).

KTö: Hvá *yada-* (NADŽIP); KK *yada-* (CC 109); ArmK *yada-*; U *yada-*; Oszm *yada-* (TS). MTö: O: Tkm *yāda-* 'tomit´sja, utomljat´sja'. K: Tat *ǰata-* ~ *ǰada-*, *ǰaza-*; Bask *yaδï-* 'lišat´sja, terjat´'; Kir *ǰada-*; Kzk *ǰadav* 'hudoj, toščij' (KzkRS 1954); Klp *žadau* 'hudoj, istoščennyj'; Kar *yada-*; Krcs-blk *cadav* 'dayanıksız, canıtez, sabırsız'; Nog *yadav* 'toščij, hudoj'. T: Özb; Tur *yada-* 'to fall away, to get thin' (JARRING); Ujg *yada-*; Szl *yata-*, *yada-* (KAKUK 197), *yada-* (YAKUP 2002: 121); Sujg *yata-*. Sz: Alt *yada-*, *yadāl-* 'liegen bleiben; ermüden' (R III 208-209); Kiz *yadan-* 'sich quälen'; *yadal-* 'sich abmühen' (R III 209); Leb, Tel *yada-* (R III 209); Tuv *čada-*; Jak *dʸadai-* 'bednet´, bednym stanovit´sja', *satā-* ~ *sïtā-* 'ne sostojat´sja, nedostigat´ celi'; *ǰadā-* 'obezsilit´sja', *ǰadai-*; *ǰaǰai-* *ǰaǰā-* 'bednet´, niščat´, oskudevat´, nesostojatel´nym stanovit´sja'.

A szó az ótörök forrásokban nem fordul elő, ezért, valamint a szóbelseji *-d-* miatt mongol jövevénynek tartom. RÄSÄNEN a török és a mongol szavakat közös eredetűnek véli, és többen összefüggést látnak a török *yadaġ* 'Fussgänger' szóval is.[836] Valószínűleg korán került a török nyelvekbe, ezt nyelvföldrajzi elterjedése, kronológiája (már a 13. században megjelenik a forrásokban), továbbá hangtani kritériumok egyaránt alátámasztják. A mongol átadó alak szókezdő hangja vitatott, de a jakut *dʸ-*, *ǰ-* és a mandzsu *ǰadaha*[837] arra utal, hogy korábban a mongolban is lehetett szókezdő *ǰ-* vagy *d-*. Így azonban a török szókezdő *ǰ-* alapján nem eldönthető, hogy e szavak régi átvételek-e vagy belső török hangváltozást mutatnak. A jakut szavak egyértelműen többszöri átvételre utalnak.

⇒ *yada*; ⇒ *yadangu*

Mo → MaTu.[838]

◊ ESTJa 1989: 67-68; KAŁUŻYŃSKI 1961: 4, 50, 95; KWB 213; ML 153; SCHÖNIG 2000: 185; TMEN I 550-551; TUNA 1972: 243-244;.

yaman 'chèvre' (PC; S 337v 4) ← KMo ***yamān*** 'id.' < *imaġan*.

KMo: *ima'at* (Pl. v. *ima'an*) (SH); *ima'an* (HyM); *imān* (WEIERS 1972a); *ima'ān* (MA 153, 178, 187, 372); IrMo *imaġa*(*n*) ~ *nimaġan*. MMo: Klm *yamān*; Bur *yama*(*an*); Hlh *yama*(*an*). BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah

[836] VEWT 177; TUNA 1972: 243; TMEN I 551; DOERFER 1985: 83; DOERFER 1995.

[837] ROZYCKI 118.

[838] DOERFER 1985: 82-83; ROZYCKI 118.

yamān; Ord *yamā*; Mgr *imā*; Dah *ima* ~ *imo* ‘Ziegenbock’ (Kał 1969-1970); Sjg *ima* ‘bouc’ (KOTWICZ 1953: 443).

KTö: –. MTö: –.

Alaktani okokból csak mongol jövevényszó lehet. CLAUSON szerint az irodalmi mongol *imaġan* korai török[839] jövevény a mongolban, a mongol szóvégi *-n* miatt azonban fordított irányú korai kölcsönzésre gondolok. A mongol nyelvek egy részében a *y-* protézis megjelenését követően lezajlott az *i* törése az első szótagban, ezt az alakot tükrözi a csagatáj. Az EDAL szerzőivel ellentétben úgy vélem, hogy a mongolban a szókezdő *n-* másodlagos, mégpedig a szóbelseji nazális hatására *y-* > *n-*. A történeti és a modern török nyelvek közül egyedül a csagatájban ismert a mongolból visszakölcsönzött szó, a többi nyelvben az ótörök *ïmġa* szabályos megfelelőit találjuk.[840] A jakut *ïmaġa* az intervokalikus *-ġ-* miatt biztosan kései jövevényszó az evenkiből.

Mo → MaTu[841]: két kronológiai rétegbe tartozó másolást látunk.

◊ BAZIN 1957: 28-29; CLAUSON 1962: 235; ED 158; EDAL 1080; POPPE 1960: 32, 123; POPPE 1966: 190; RAMSTEDT 1957: 78; RYBATZKY 2003: 369; ŠČERBAK 1961: 118; ŠČERBAK 1997: 124; TENIŠEV 2001: 154; VEWT 165.

yasa- ‘arranger; faire’ (PC; TIH 260: ‘ukrašat´, delat´’; MA 153, 168, 202; Ab; Bab 202[842]; AG 77, 187[843]; DǰN 19r11, 40v4, 46v4; KN: ‘masterit´, izgotovljat´, proizvodit´’[844], S 331r 2; BL; Z: ‘herrichten, zurichten, machen, schmücken, putzen; anordnen, befehlen’; VámbĆSpr; Bud II 330; ŠS; R III 214) ← KMo ***ǰasa-*** ‘id.’.

Származékok: *-(X)t-*: *yasat-* (BL; Z); *-(X)š-*: *yasaš-* (BL; Z); *-(X)n-*: *yasan-* (Z); *-(X)l-*: *yasal-* (Z); *-(X)l-gAn*: *yasalġan* (BL); *-mIš*: *yasamïš(ï)* (PC; ŠS; Z).

KMo: *ǰasa-* (SH); *ǰasa’ul(un)* ‘to have put in order’ (PhP); *ǰasa-* (HyM); *ǰasaba* ‘sdelal ravnym’ (IMP 439); *ǰasaba čerigi* ‘vystroil vojsko’, *ǰasaba dewetni* ‘ukrasil černil´nicu’ (MA

---

839 L. ÓTö *ïmġā* ‘wild mountain goat’.

840 Tkm *imġa*; Alt *ïmġa*, *yumġa*, *d´umġa*; Tuv *čuŋma*.

841 DOERFER 1985: 37; ROZYCKI 116, 162.

842 Nagyon gyakran előfordul a Báburnámában, l. *atlïġ yayaqnï yïġïp yasap* … ‘a lovasságot és a gyalogságot összegyűjtve és hadrendbe állítva ...’ (Bab 202); *Manga här yurtta alačuq yasar edilär* ‘nekem minden táborhelyen egyszerű sátrat állítottak’ (Bab 247).

843 *Ikisi yasap uruštïlar* ‘mindkettő hadrendbe állt és megütköztek’; *yasau yasab uruštï* ‘hadrendbe álltak és megütköztek’.

844 *yasandur-* ‘ukrašat´, narjažat´’, *yasan-* ‘ukrašat´sja, narjažat´sja’, *yasat-* ponud. ot *yasa-*.

202); IrMo *ǰasa-*. MMo: KalmD *zas-* ‘Vorwürfe machen, zurechtweisen, bestrafen, mit etwas drohen’, *yas-* ‘in Ordnung bringen, (einen Kranken) heilen; (sein Bett) ordnen; ausbessern, reparieren; verschneiden, kastrieren’; Bur *zaha-* 1. ‘ispravljat´, propavljat´; privodit´ v porjadok, nalaživat´’ 2. ‘činit´, remontirovat´’ 3. ‘stelit´, zastilat´’ 4. ‘vit´, svivst´’; Hlh *dzasa-*. BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Har, Csah, *džasa-*; Dzsl, Dör *džata-*; Sgl *dzasa-*; Ord *Džasa-*, *yasa-*.

KTö: Hvá *yasa-* ‘delat´, sdelat´’ (NADŽIP 1979); Tef *yasa-* (BOROVKOV 1963: 147); U *yasa-* ‘arranger’ (LIGETI 1966: 282); Oszm *yasa-* 1. ‘tertıp, tanzim, tasmim et-, kur-, hazırla-’ (13/14-19. sz.) 2. ‘yığ-, tahşit et-’ (16-18. sz.) 3. yamyassı yatır-, yere ser-, yay-’ (15-18/19. sz.) (TS VI); KK *yasa-* 1. ‘sevk et-, tertip ve tanzi et-’ 2. ‘düzelt-’ (KTS). MTö: O: TTö *yasa-* arch. 1. ‘to make laws, to govern, to control’ 2. ‘to arrange, to put straight’ 3. ‘to prepare or get ready, to make’; Tkm *yasa-*. Csuv *yusa-* (← Tat). K: Tat *yasa-* 1. ‘delat´, sdelat´, masterit´, izgotovljat´, sozdavat´’ 2. ‘gram. obrazovyvat´’ 3. ‘delat´, ustraivat´’; Bask *yaha-*; Kir *ǰasa-* 1. ‘sdelat´, ustroit´; sotvorit´’ 2. ‘ukrašat´’; Kzk *žasa-*[845] 1. ‘to create, produce, make, construct’ 2. ‘to load, charge (as a gun)’ 3. ‘to depict, portray’ 4. ‘to conclude’ 5. ‘(local W) to do (a job)’; Klp *ǰasa-*; Kar *yasa-*; Nog *yasa-*; Krcs-blk *ǰasa-*; Kum *yasa-*; Nog *yasa-*. T: Özb *yasa-*; Tur *yasa-* (SHAW, JARRING); Ujg *yasi-* [*yasa-*]; Szl *yasa-*. Sz: Alt *ǰasa-*; Hak *čaza-*; Tuv *čaza-*; Jak *ǰahay-*.

Ugyan az ótörök anyagban nincs meg a szó, de több tény is arra mutat, hogy nagyon korai átvételnek kell lennie. A 13. századi nyelvemlékekben már megtalálható, földrajzilag rendkívül elterjedt és számos a lexikai derivátuma, így a csagatájban is. A csagatájban és azokban a török nyelvekben, ahol akkor nem ismerték a szókezdő *ǰ-* hangot, hanghelyettesítéssel vették át.[846] Erős kétnyelvűségre utal, hogy *y-* szókezdős formákat a mongol nyelvekbe is visszakölcsönöztek. A Mukaddimat al-Adabban a *yasaqsan tabčan*[847] kifejezés szókezdő *y-* hangja is ezt tanúsítja, de a kalmükben és az ordoszban is kétféle alakban él. Kevésbé tartom valószínűnek azt az elvileg lehetséges magyarázatot, hogy volt olyan mongol dialektus is, amely ismerte a szókezdő *y-* hangot.

Mo → MaTu.[848]

---

[845] SHNITNIKOV egy címszó alá veszi szótárában a homofón *yasa-* ‘to live, thrive’ igével (< **yaš+A-*).

[846] L. még ⇒ *yam*; ⇒ *yočin*.

[847] [Csag *yasaġan tabčan*] ‘ukrašennyj tron’ (MA 388).

[848] TMEN IV 94; DOERFER 1985: 61; ROZYCKI 56.

◊ BUD II 330; CLAUSON 1987: 76; ED 974; EGOROV 351; ESTJa 1989: 150-152; KALUŻYŃSKI 1961: 73, 83, 86; KWB 468; RYBATZKI 2006: 324-325; SCHÖNIG 2000: 108-109; TMEN IV 92-96; VEWT 101, 191.

yasal [YASAL] 'rang, trouppe' (PC; ML 778a 8; MA 408; Ab 396; Bab[849]; S 332r 1; VámbĆSpr; Bud II 330; Z; ŠS; R III 218) ← KMo ***ǰasal*** 'order of battle' < *ǰasa-l*.

KMo: *ǰasal* 'Ordnung', *ǰasaldu-* 'für einander zurechtmachen; miteinander ordnen, Ordnung halten' (SH). IrMo *ǰasal* 'adornment or headdress of a married woman, correction'. MMo: Bur *zahal* 1. 'ispravlenie, popravka' 2. 'snarjaženie; ubor, ubranstvo, ukrašenie, narjad' 3. 'ulučšenie (napr. zdorov´ja)' 4. 'ust. pridanoe'; Hlh *dzasal* 'viselet; díszítés, arcfestés, kendőzés; gyógymód, gyógyítás, kúra'. BMo: Hrcs, Gor, Arh, Brn, Har, Csah, Ord *džasal*; Dzsl, Dör *džatal*; Sgl *dzasal* 'narjad, ubranstvo, ukrašenie'.

KTö: –. MTö: O: –. K: –. T: –. Sz: Jak *ǰasal* 'rasporjaženie, privedenie v porjadok'.

A katonai terminológia része a csagatáj forrásokban. Ezeken kívül csak a jakutból adatolt, itt szókezdő *ǰ*-je miatt a legújabb rétegbe tartozó jövevényszónak tartjuk.

Mint arra VÁSÁRY az Arany Hordai iratokban megjelenő dublettek (*ötüg – ötül*; *tüšün – tüšül* stb.) kapcsán rámutatott,[850] az erőteljes mongol nyelvi hatásra a ritkán használatos régi török -(*X*)*l* deverbális nomenképző produktivitása lényegesen megnőtt a mongol kor után. Valószínűbb azonban, hogy a *yasal* mongol képzés eredménye, és így a ⇒ *yasaġ*[851] dublettje. A mongol *ǰ-* helyén jelentkező csagatáj *y-* hanghelyettesítés. Másik szinonímája a törökben a *tüzük* < *tüz-* 'elrendez'.

⇒ *yasa-*, *yasaġ*

◊ CSIKY 2006: 452; ESTJa 1989: 150-152; ML 47; RYBATZKI 2006: 324-325; TMEN IV 82-84, 92; VEWT 191.

yasavul [YASAWL] 'huissier, porte-verge; intendant' (PC; ML 778a 7; Ab; S 332rv 4; Z; VámbĆSpr; Bud II 329-330; ŠS; R III 215 ← KMo ***ǰasa'ul*** 'id.' < *ǰasaġul* < *ǰasa-GUl*.

---

[849] *baranġar ǰuvanġar ġol yasal yasap* 'a balszárnyat, jobbszárnyat és a centrumot hadrendbe állítottuk' (Bab 565).

[850] VÁSÁRY 1995: 484-5.

[851] A fenti lábjegyzet Bábur idézetében szereplő *yasal yasa-* 'hadrendbe állít' kifejezéssel szemben *yasau yasa-* 'id.' kifejezést találunk Abul-Gázinál (AG 82, 187). Ez az alak „kipcsakos" a csagatájban, de emellett az „oguzos" *yasa* és a turki típusú *yasaġ* és *yasaq* egyaránt megtalálható.

KMo: *ǰasa'ul* 'Beamtentitel (Ordner)'(SH); IrMo *ǰasaġul* 'arbitrator, judge; sentry, guard'. MMo: Klm *zas-* 'Vorwürfe machen, zurechtweisen, bestrafen, jmdm mit etwas drohen', *yas-* in Ordnung bringen, (einen Kranken) heilen; (sein Bett) ordnen; ausbessern, reparieren; verschneiden, kastrieren'; Bur *zahūl* 'ust. esaul'; Hlh *dzasūl* 'birkózó segítője, tanácsadója'; Ord *Džasūl*.

KTö: Hvá *yasavul* (*yäsavul*) 'ohrana, ohrannik' (NADŽIP 1979); Oszm *yasaul* 1. 'Wache zu Pferde, die sich him Gefolge eines hohen Würdenträgers befindet' 2. 'ein niedriger Officier, der auf den Weg aufzupassen hat, den der officielle Zug passiren muss' (R III 215). MTö: O: TTö *yasavul* 1. 'Ott. hist. official charged with the arrangement of state processions' 2. 'arch. guard'; Tkm *yasavul* 'ust. posyl´nyj (u aul´nogo staršiny i. t. p.)'; Az *yasavul*. Csuv *yesaul* (← Or). K: Tat *yasaul* 'ist. esaul'; Bask *yaθawïl* 'id.'; Kir *ǰasōl* ist. 1. 'ispol´nitel´ poručenij pri dolžnostnom lice' 2. 'rassyl´nyj'; Kaz *žasawïl* 1. 'watchman, guard'; 2. 'special messenger'; Klp *ǰasawïl* ist. 1. 'ispolnitel´ porucenij pri polžnostnom lice' 2. 'rassyl´nyj' 3. ' pridvornoe zvanie (odna iz policejskih dolžnostej v byvšem Hivinskom hanstve)'; Krcs-blk *ǰasavul* 'nöbetçi, polis, kanun adamı'; Kum *yasaul* 'ist. esaul'. T: Özb *yasåvul* ist. 1. 'jesaul' 2. 'vsadnik, soprovoždajuščij vysokopostavlennoe lico'; Tur *yasavul* 'body-guard' (JARRING), *yasawal* 'a chamberlain, an usher; lit. a former up or arranger of men' (SHAW), *yosōl* 'Adjutant; Polizist' (MENGES 1954). Sz: *ǰasabil* 'rasporjaditel´, rasporjaditel´nost´ (PEKARSKIJ), *ǰahabïl* 'id.' (JakRS).

A szó a hvárezmi irodalmi nyelvből adatolható először a török nyelvekben. A csagatáj történeti irodalomban gyakran előfordul.[852] Mint az alapszóul szolgáló mongol *ǰasa-* igét (⇒ *yasa-*), ezt is hanghelyettesítéssel vette át a csagatáj. A karacsáj-balkárban két alakban is megvan: a mongolból másolt *ǰasavul* és az oroszból átvett *yesaul*, a csuvas szó szintén orosz jövevényszó. A jakut kései átvétel a mongolból.

[852] Gyakran személynév eleme Báburnál (Bab 217b, 197b). A volgai turkiban is ismert: *aralarïnda köb qarawullar yasawullar qoydïlar* '(a két sereg) közé sok karavult és jaszavult helyeztek el' (ČN 35r). A 17. századi Abul-Gázinál: *bir yasavulġa aytdï kim barïp ol kišining ahvalïn sorġïl* 'mondta egy jaszavulnak: menj és kérdezd meg, mi van azzal az emberrel' (AG 141), *χan ḥukm qïldï šol ǰamā'atnïng qolïn va boynïn baġlap alïb kelinglär teb yasavullar barïb baġlab alïb keldilär* 'a kán megparancsolta, hogy azoknak az embereknek a kezét és a nyakát kötözzék össze és hozzák ide őket. A jaszavulok elmentek, megkötözték és idehozták őket' (AG 157).

A mongol szó a *ǰasa-* ‘elrendez’ ige *-GUl* képzős származéka. Eredeti jelentése ‘udvarmester, ajtónálló, katonai rendész, hírnök’. Ez a jelentés fokozatosan a mongolban is és a török nyelvekben is devalválódott.

◊ BANG 1919: 60-61; CSIKY 2006: 54; ESTJa 1989: 152-153; KAŁUŻYŃSKI 1961: 73; MENGES 1954: 739; ML 44-45; RYBATZKI 2006: 324-325; ŠČERBAK 1997: 204; SCHÖNIG 2000: 112; TMEN IV 166-172; VEWT 191.

yasun ‘os’ (PC 526; S 332r 7; Z; ŠS; R III 220) ← MMo ***yasun*** ‘id.’.

MMo: *yasu*(*n*) ‘Knochen, Leiche’ (SH); *yasun* (LNP 77); *yasun* (ZY); *yasun* (RH 214); *yasun* ‘os’; *yasutu menegei* ‘tortue’ (HyM); *yasun* (IMP 450); *yāsun* (VI); *yāsun* (MA 388); IrMo *yasu*(*n*) 1. ‘bone, skeleton; dead body’ 2. ‘race, family, clan; descent’. MMo: Klm *yasṇ* ‘Knochen, Geschlecht’; Bur *yaha*(*n*); Hlh *yas*(*an*). BMo: Hrcs, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm, Sgl, Ucs, Csah *yas*(*an*); Mgr *yāsun*, *yäsən*; Dah *yos´ud* (WEIERS); Mog *yōsun*; Sjg *yasėn* ‘bone, clan’ (NUGTEREN – ROOS 78).

KTö: –. MTö: O: –. K: –.T: –. Sz: –.

A *yasun* ‘csont’ csak a Szanglahban fordul elő, és a szótár szerzője szerint is idegen szó. A régi török *süŋäk* ~ *süŋük*[853] megfelelő alakjai szemantikai másolással – a mongol szóhoz hasonlóan – ‘csont’ és ‘nemzetség’ jelentésben is használatosak a mai török nyelvek egy részében.[854] A nyugati area *kemik* szava azonban csak ‘csont’ jelentéssel ismert.

◊ KRADER 1963: 55, 134; TMEN I 553; VEWT 194.

yekä ‘at türü, iri, şişman at’ (ML 777b1; Bud II 361) ← KMo ***yeke*** ‘great, big, large’.
ikä ‘grand’ (PC 123) ← Klm ***ike*** ‘id.’.

KMo: *yeke* (SH 169); *yeke ečege* ‘Grossvater’, *yeke ečge ekīn* ‘Grossvater, Vater der Mutter’ (LNP 78); *yėke* (PhP, LIGETI 1964b); *yeke* (ZY); *yeke* ‘grand’ (MOSTAERT – CLEAVES 1952); *yeke* [KTö *uluġ*] (RH 268); *yeke* ‘grand’ (HyM); *manaγ*[*ā*]*r yeke* ‘pol´ den´’ (IMP 441); *yeke* (MA 388, 123, 132); IrMo *yeke* ‘great, big, large; older; majestic, imposing; adult; much, very, greatly’. MMo: Klm *ikᵊ* ‘gross; alt, alter als, der älteste (von Brüdern)’; Bur *yeχe*; Hlh *iχ*. BMo: Hrcs, Dzsl, Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Hes, Har, Tüm *iχ* ~*yiχ*; Sgl, Csah *iχ* 1. ‘bol´šoj, velikij’ 2. ‘staršij’ 3. ‘mnogo’; Mgr *ŝge*; Dah *xig*, *χige*, *yig*, *yige*, *šig*, *šige*; Sjg *šike*; Bao *ŝgo*; Szn *fugiə*; Mog *ika*, *eka* (RAMSTEDT 1905: 29).

[853] ED 838

[854] Vö. Hak, Tuv, Alt, Kir *söök*, Kzk *süyek*.

KTö: KK *yege* ‘breit’ (CC 120); Oszm *yäkä* ‘ogromnyj, tol´styj; gross, dick’ (R III 317). MTö: Hal *yeke* (← Az) (DOERFER – TEZCAN 1980: 222). O: TTö *yeke* (DD 1505); Az *yeke* (Bud II 361, CAFEROĞLU 1954: 6-7); D-O *yekä*. K: –. T: Sujg ? *yeχke* ‘staršaja ženščina’ (MALOV 1957: 38). Sz: –.

A csagatájban két alakban találkozunk a mongol ‘nagy’ jelentésű *yeke* szóval. A Navái Muhákemetül-lugatein című munkájában szereplő ‘lófajta’ jelentésű *yekä* korábbi jövevény, amely BARUTÇU ÖZÖNDER szerint egy **yekä at* ‘nagytestű ló’ féle szerkezetből ellipszissel jött létre a csagatájban. Ugyane mongol szó ‘nagy’ jelentésű másolatait CAFEROĞLU az azeri nyelvjárásokban mutatta ki, és 13-14. századi átvételnek tartja. Innen kerültek tovább a haladzsba és a dél-oguz nyelvjárásokba.

Egy másik kronológiai rétegbe tartozik az Abul-Gázi Sedzsere-i türk című munkájában idegen szóként előforduló *ikä* (*ekä* ?) ‘nagy’ szó,[855] amely valószínűleg a kalmükből került át.[856] PAVET DE COURTEILLE szótárának forrása a Sedzsere-i türk.

Mo → MaTu.[857]

◊ CAFEROĞLU 1954: 6-8; ML 78; POPPE 1955: 126, 127, 145; POPPE 1962: 340; RYBATZKI 2006: 725-726; SCHÖNIG 2000: 185; TMEN I 553-554, IV 401; VEWT 195.

Z

zölän ‘doux, mou’ (PC; S 228r 24[858]; Z; ŠS[859]; R IV 902[860]) ← Mo ***zōlen*** < ***ǰögelen*** ‘soft(ly)’.

KMo: *jö’ölen* (SH); *ǰölen* [KTö *yumšaq*] (RH 269); *ǰö’elen* (HyM); *ǰōlen* (VI); *ǰōlen* [Csag *yumšaq*], *ǰö’ēlen ġaǰar* ‘mjagkaja zemlja’, *ǰö’ōlen bolba yama* ‘vešč´ stala mjagkoj’ (MA 209); IrMo *ǰögelen*. MMo: Klm *zōlṇ*, *džōlṇ*; Bur *zōlön*; Hlh *dzōlön*. BMo: Hrcs, Dzsl,

855 *ikä moġol tili turur, uluġ tegän bolur* ‘az ike mongol szó és azt jelenti, hogy nagy’ (AG 71).

856 Abul-Gáziról tudjuk, hogy több évet töltött a kalmük udvarban.

857 TMEN I 554; ROZYCKI 115.

858 Tévesen *zulan* ‘soft, smooth, gentle’, amelyet a mongol *sula*(*n*) ‘loose, free’ szóval kapcsol össze. Helyesen *zölen* ‘narm wa lain’.

859 ŠS 176 valószínűleg PC francia jelentését (‘doux, mou’) félrefordítva ‘šire, tatlu, šehd’ jelentést ad. KÚNOS 201 tévesen *zulan* ‘tatlï, šehd; Honigseim’.

860 Tévesen *zolan* ‘süss, weich’.

Dör, Gor, Arh, Brn, Onn, Najm, Ucs *džȫlön*; Hes, Har, Tüm, Sgl, Csah *džȫlöŋ*; Mgr *D'z'iōluon*; Dah *džeulēn*; Mog *ǰōlan*.

Minden csagatáj adat forrása a Szanglah, a mai török nyelvekből pedig nincs adatunk. A csagatájba került alak valószínűleg kései átvétel a kalmükből.

◊ KWb 115.

3. Török – mongol nyelvtörténeti tanulságok

3.1. A másolt elemek fonológiai asszimilációja és a másolatok hatása a fonológiára

Az átvételek a másolás után beilleszkednek az átvevő nyelv rendszerébe. A morfémamásolás során az átvevő nyelv saját beszédhangjait használja a másolatok fölépítéséhez. A mongol és a török fonémarendszer nagymértékben hasonlít egymásra, de amint azt korábban már írtam, lényegesen eltérnek abban a kérdésben, hogy egy adott hang milyen pozícióban fordulhat elő. A csagatáj fonémarendszernek a *ǰ*- nem tagja, bizonyos pozíciókban egyes hangok pedig (szókezdő *g*-, *ġ*-, *š*-, *l*-, intervokalikus -*d*-) nem fordulnak elő, míg a mongolban a *ǰ*, *g*, *ġ*, *š*, és *d* hangok szókezdő és szóbelseji pozícióban is megjelennek. Más a két nyelvben a magánhangzók kvantitásbeli eltérése is. A csagatájban csak az arab és a perzsa jövevényszavakban lehetnek hosszú vokálisok, diftongusok is csupán jövevényszavakban, például a belső kölcsönzésű kipcsak elemeken.

Általában elfogadott vélemény, hogy az átadó nyelvnek azt a hangját, amely hiányzik az átvevő nyelvből, az átvevő nyelv az ahhoz legközelebb álló hanggal helyettesíti. Ez akkor is így történik, ha a fonéma ugyan létezik, ám bizonyos pozícióban nem állhat. Kiterjedt, hosszantartó kétnyelvűség esetén fonotaktikai tulajdonságok, esetleg fonotaktikai minták is megjelennek az átvevő nyelvben. Megváltozhat egyes hangok disztribúciója, így például gyakrabban jelentkeznek új pozícióban, bizonyos hangváltozások megállnak vagy éppen visszafordulnak, újabb hangváltozások pedig elindulhatnak.[861]

A mongol jövevényszavak adaptációjának tendenciái jól leírhatók az ortográfia már említett konfúziója ellenére is.

A mongol szókezdő *d*- helyén csak egy esetben figyelhető meg *t*- hanghelyettesítés: *tavus*- ‘elfogy, befejeződik’ ← KMo *daġus*-. Néhány esetben ugyanannak a szónak egyaránt van *d*- és *t*- kezdetű írott alakja: *dapqur* ~ *tapqur*, *davulġa* ~ *tavulġa*, *degeläy* ~ *tägälä*. A szavak többsége, huszonegy szó azonban a mongol szókezdő *d*- hangot megőrizve illeszkedett be a csagatájba.

[861] JOHANSON 2002: 13-14.

Hasonló a helyzet a veláris zöngés gutturálissal is. Csupán néhány szónál tapasztaljuk a szókezdő /ġ/ és /q/ transzfonemizációját: *qunačï*, *qunajïn* ‘2-3 éves nőstény állat’ ← *ġunaǰi*(*n*), *qanǰuġa* ‘szíj’ ← *ġanǰuġa*. A *ġunan*, *qunan* ‘harmadfű ló’ ← *ġunan*, *ġaǰarǰï*, *qaǰarǰï* ‘kalauz’ ← *ġaǰarči* szó mindkét alakban megtalálható. A többi jövevényszóban megmarad a szókezdő zöngés gutturális: *ġangšï-* ‘nyüszít’ ← *ġangsi-*, *ġašun* ‘keserű’ ← *ġašūn*, *ġol* ‘sereg centruma’ ← *ġōl*. Mindkét típus esetében feltehető, hogy a transzfonemizációs átvételek korábbi kölcsönzések, illetve hogy a hanghelyettesítés nélküli adaptációt az biztosította, hogy a fonéma létezett egyéb pozícióban.

A zöngés affrikáta megítélésével kissé nehezebb a helyzet. Az ortográfiai sajátosságoknál említettem, hogy nehéz a graféma hangértékét megállapítani, mert gyakran használják a /ǰ/ és a /č/ hang jelölésére is. Mégis úgy vélem, tendenciájában hasonlít az előbbi két esethez.

Az érintkezések korai fázisában a mongol *ǰ-* hangot hanghelyettesítéssel adaptálták. Anyagomban csupán néhány szó tartozik ide: *yam* ‘postaállomás, postaszolgálat’ (← *ǰam*), *yauči* ‘vőfély’ (← *ǰaġuči*), illetve a *yasa-* ‘elrendez, elkészít, díszít’ (← *ǰasa-*) és származékai, a *yasaq* ‘törvény, rend, rendelet’, *yasal* ‘hadrend’ és *yasaul* ‘őr, intéző’.[862]

Az adaptáció újabb fázisát mutatja a mongol *ǰöp* ‘helyes, igaz’ szó beilleszkedése. A csagatájban *čöp* alakban jelentkezik, noha a legkorábbi török képzésű előfordulásaiban, a Codex Cumanicusban és az Arany Hordai emlékekben még hanghelyettesítéssel szintén szókezdő *y-* áll. Hasonló a *čïlapčï* ‘mély tál’ ← *ǰilabči* átvétele is. Sokkal nagyobb a dublettek, sőt triplettek száma: *yočïn* (legkorábbi adat TA) ~ *čočïn* ~ *ǰočï* ← *ǰoci*(*n*); *yada* ~ *ǰada*, *yar* ~ *ǰar*; *yergä* ~ *ǰergä*; *ǰïrġa-* ~ *čïrġa-*, de hvárezmi és KK: *yïrġa-*.

A globális másolások nagy száma miatt a kölcsönzések harmadik fázisában már a mongol alakkal megegyező szókezdő *ǰ-* hangot találunk: *ǰar* ‘parancs, hírnök’, *ǰebe* ‘fegyverzet, páncél’, *ǰerdä* ‘pej, fakó’, *ǰerän* ‘szarvas, őz, gazella’, *ǰergä* ‘hadrend, hadsor’, *ǰibir* ‘szárny’, *ǰilau* ‘gyeplő, kantárszár’, *ǰïrġa-* ‘örvend, szórakozik’, *ǰočïn* ‘vendég, utas’, *ǰuwanġar*, *ǰunġar* ‘balszárny’.

A *ǰ-* átvételét nem csupán a mongol globális másolatok növekvő száma segítette, hanem az is, hogy a *ǰ*, mint a *č* hang allofónja bizonyos pozíciókban korábban is

[862] A *y-* hanggal helyettesítés az átadó hang kérdését is felveti. A prepalatális affrikáta helyett talán inkább egy palatalizált *d´*-t kellene feltennünk.

előfordulhatott. Ennél is fontosabb, hogy az erőteljes arab – perzsa hatás következtében sok *ǰ* hangot tartalmazó szó került a csagatájba. A kölcsönszavak nagy száma hatott a csagatáj fonológiai struktúrára is. Létrejött egy attraktívabb hangtani rendszer, és a későbbi kölcsönzések már az eredeti modellhez közelebb álló hangtani formában illeszkedtek be. Végül azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a csagatáj nyelven alkotók között kipcsak anyanyelvűek is voltak, akik révén *ǰ*-ző kipcsak nyelvből is bekerülhettek szavak.[863]

Mongol hatásnak tulajdonítom az intervokalikus *-d-* megőrződését a *quduq* 'kút' és a *qada-* 'odeerősít, szögel' szavakban. Ezek olyan szavak, amelyek az ótörökben is léteztek, és a mongol nyelveknek is régi elemei. Az ótörök intervokalikus *-d-* szabályosan *y*-ként jelentkezik a csagatájban, ezért is szokták ezeket a szavakat a visszakölcsönzések között számon tartani. Azonban nem feltétlenül kell ezeket a szavakat globális másolatoknak tekinteni, lehetnek a fonológiát érintő részleges másolások is. Az ótörök korban elindult a *-d-* spirantizálódásának folyamata, de az erőteljes mongol hatás következtében a *-d-* pozíciója megerősödött ezekben a szavakban.[864]

Az asszimiláció újabb típusát jelentik a népetimológás elhasonulások, mint a mongol *qubčur* 'adó' asszimilációja *qabčur* formában.

---

[863] A mai kipcsak nyelvek közül a kazak, karakalpak, kirgiz, ak-nogaj, karacsáj-balkár és kumük *ǰ*-ző (illetve *ž*-ző) nyelvek, nyelvjárások, a tatár és a krímitatár pedig részben az. Néhány ujgur és özbeg (kipcsak özbeg) nyelvjárásban is *ǰ*-t találunk az ótörök *y-* helyén. Első információink a kipcsak *y-* > *ǰ-* hangváltozásra az arab nyelven író 11. századi „nyelvésztől", Kasgáritól származik, aki azt írja, hogy a kipcsakok a *yinčü* 'gyöngy' helyett *ǰinčü*-t ejtenek, a *yoġdu* 'a teve hosszú szőre' helyett *ǰoġdu*-t, a *yigi* 'szegély' helyett *ǰigi*-t. Meglepő, hogy középkipcsak emlékeink alig vagy egyáltalán nem tartalmaznak szókezdő *ǰ-* hanggal török szót, ezzel szemben a *y-* kezdetűek száma mintegy kétszáz. A mameluk-kipcsak és az örmény-kipcsak anyagban eredeti török szavakban csak *y-* áll. A Codex Cumanicus szavai esetében már nem ilyen egyszerű a helyzet. GRØNBECH minden esetben eredeti török szóban *y-* hangot rekonstruál és ad meg szószedetében, GABAIN és LIGETI viszont amellett érvelnek, hogy a Tolmácsok Könyvében a *gi-* betűkapcsolatnak a hangértéke *ǰ-*, pl. *ǰïltra-* 'villan', *ǰïl* 'év', *ǰemiš* 'gyümölcs'. Ezzel együtt az általuk szókezdő *ǰ*-vel olvasott szavak száma a *y-* mellett elenyésző (11), és ebből egyet (*ǰïrġa-*) már POPPE is mongol jövevényszónak tartott. A maradék 10 szó között több olyan is akad, amely a mongolban is megvan szókezdő *ǰ*-vel. A Kasgári által említett három szóból is kettő megvan a mongolban *ǰinǰū*, illetve *ǰogdor* alakban. Lehetett-e szerepe a mongoloknak a kipcsak *ǰ*-zés megerősödésében? A *ǰ*-ző kipcsak nyelveket beszélő népek etnogenezisében a mongoloknak bizonyítottan nagy szerepük volt. A kérdés megérdemelne egy alapos és átfogó vizsgálatot. De talán nem túlságosan merész az a feltételezés, hogy a kipcsak *ǰ*-zés stabilizálódásában is mongol interferenciát látunk.

[864] A tuvaiban az ótörök intervokalikus *-d-* megőrződésében is lehetett szerepe a mongol hatásnak.

Érdekes a *šïrdaġ* szó története. Morfológiai struktúrája mongol eredetről tanúskodik. A palatális hangrendű mongol *siri-* [*širi-*] az ótörökben is ismert és a török nyelvek többségében most is élő veláris hangrendű *sïrï-* ‘steppel’[865] átvétele. A másolat a csagatájban, kirgizben és ujgurban az eredeti török alapszó hatására veláris hangrendű, a szibériai török nyelvekben viszont a hosszantartó, intenzív nyelvi érintkezés hatására a mongolhoz hasonlóan palatális.

3.2. A szemantikai átvétel

A globális másolatok jelentéstani asszimilációja

A globális másolások során egy szó anyagi és jelentéstani vonatkozásaival együtt kerül a másik nyelvbe. Az átvétel során azonban a két nyelv részrendszerei, így a szemantikai részrendszerek nem mindig fedik tökéletesen egymást. A különbség már akkor megszülethet, amikor a beszélő ekvivalencia pozícióba helyezi a modellt, amint a török nyelvek egy csoportjában például a mongol eredetű ⇒ *düläy* ‘süket’ szót a beszélők ‘buta’[866] jelentéssel helyezték ekvivalencia pozícióba. Az átvétel után is változhat a másolat szemantikai spektruma. A csagatájban is ismert a mongol eredetű ⇒ *bätägä* ‘begy’ szó, amelynek jelentéséből egyes török nyelvekben metaforikusan növénynév[867] alakult, ami aztán szóhasadást eredményezett a csagatájban, a kazakban és a nogajban. A mongol *märgän* ‘mesterlövész’ a csagatájban már ‘mesterlövész’ és ‘hős’ értelmű is, és a kirgizben még tovább szélesedik a jelentése, és magát a vadászatot is jelöli. Meglepően nagy a mongol ⇒ *čaġan* ‘fehér’ szó használati gyakorisága, valamint jelentéstapadással létrejött szemantikai differenciálódása a török nyelvekben. Innen a legkorábbi adat egy 1312-ben Kairóban készült mameluk-kipcsak emlékből való, ahol a *čaġan* jelentése ráértéssel ‘sólyom’.[868] A mongol *čaqān šibawun* ‘fehér madár’ kifejezés egy másik mameluk emlék, az 1343-ra datált Leideni Névtelen[869] mongol anyagában található, ugyanitt szerepel török tükörkifejezése is, az *aq quš*. A csagatájban ellipszis eredményeként jött létre a *čaġan* szó ‘juhar’ és ‘ünnep’ jelentése, amit a más török nyelvekben élő *čaġan aġač* ‘juharfa’ és *čaġan ayï*, *čaġan ay* ‘a mongol

[865] ÓTö *sïrï-* ‘to quilt or smock (a garment)’ (ED).

[866] Vö. magyar *süket* 1. ‘az, aki nem hall’ 2. ‘hallgatag’ 3. ‘buta’.

[867] Vö. pl. a magyar ‘madárbegy, galambbegy’ növényelnevezéssel.

[868] KTS 45.

[869] HOUTSMA 1245-re datálta (POPPE 1972: Introduction).

kalendárium első hónapja’ kifejezések mutatnak. A tatár *aq čaġan* ‘nyírfa’ tulajdonképpen hendiadioin, amelynek első eleme török, a másik mongol. A sárga ujgur *čaġam bïrey* ‘hályog’ szintén rendelkezik mongol párhuzammal.

A mongol birodalom széthullása után, illetve a mongol nyelvi hatás csökkenésével majd megszűntével azok a jövevényszavak, amelyek csak a nyelv egy bizonyos részrendszerébe (csoportnyelv) ágyazódtak be, szinte minden török nyelvben jórészt kihulltak a használatból. Ilyenek például a ⇒ *soyurġal*, ⇒ *payza*, ⇒ *kebtävül* vagy az ⇒ *anda*. Más részük erőteljesen megváltozott jelentésben él tovább, mint a ⇒ *daruġa*, ⇒ *baχšï*, ⇒ *qaraul*. Ugyanakkor ezzel ellentétes nyelvi változás is megfigyelhető, amikor mongol szó kiszorított eredeti török szavakat a nyelvhasználatból. A haditerminológia részeként került a mongol ⇒ *manġlai* ‘elővéd’, eredetileg ‘homlok’ jelentésű szó a török nyelvekbe, ahol mindkét jelentésben használatossá vált. A hadászat jelentőségének csökkenésével az ‘elővéd’ jelentés eltűnt, testrésznévi használata megerősödött, és a kipcsak nyelvekben teljesen kiszorította a régi török *alïn* ‘homlok’ szót, a türkmenben pedig egymás mellett él a két szó. A mongol ⇒ *aqa* ‘idősebb fivér, bácsi’ szinte kivétel nélkül minden török nyelvben felváltotta a hasonló jelentésű ótörök *ečī* szót. Ez utóbbi példáknál az is feltételezhető, hogy ezek nem jövevény-, hanem szubsztrátumszavak.

A mongol átvételek rétegei a török nyelvekben az areális szemantikai differenciálódásban is tetten érhetők. A ⇒ *širä* a török nyelvek nyugati és középső csoportjában mindenütt valamilyen tálalóféleséget – asztal, tálca – jelent, míg a szibériai török nyelvekben fekvő- és ülőalkalmatosság. A mongolban mindkét jelentésben használatos. A ⇒ *ǰebe* szótörténete is hasonló areális különbséget mutat. A kipcsak és a szibériai török nyelvekben az irodalmi mongolhoz hasonlóan ‘nyíl, nyílhegy’ a jelentése, míg a csagatáj és a turki nyelvekben általánosabban ‘fegyver’.

A *čïray* jelentéseiben is kirajzolódik egy area: a türkmen–kirgiz–turki nyelvek ‘szépség’ jelentése szemben áll a többi török török nyelveknek a mongol eredeti jelentéshez sokkal közelebb álló ‘arc, kinézet, forma’ jelentésével.

A mongol eredetű ⇒ *aral* ‘sziget, félsziget’ szót a szibériai török nyelvekben a török *arïġ* ‘erdő’ hatására jelentésbővüléssel ‘erdő, fákkal, bokrokkal benőtt ártér’ jelentésben is használják, ugyanakkor viszont a mongol *aral* ‘sziget’ hatására az eredetileg csupán ‘erdő’ jelentésű török *arïġ* is szemantikailag differenciáltabbá vált, és kialakult ‘sziget’ jelentése is.
Más fajta jelentéstani areát mutat a medve tabuisztikus ‘öregember, apa, nagyapa, nagybácsi’ neve Szibéria altaji és nem altaji – uráli és paleoszibériai – nyelveiben. A jelenség ősi, és

összefügg a szibériai medvekultusszal. Legkorábbi írásos adatunk török. A 11. században élt Kasgári említi az *apa* ‘medve’ szót, amelyet kipcsak nyelvjárási szónak tart.[870] CLAUSONnak igaza van, amikor úgy véli, hogy ez ugyanaz a szó, mint az *apā* ‘ős, nagyapa, apa stb.’.[871] A mai török nyelvek közül a hakasz *aba* ‘apa’ és ‘medve’, az altaji tuba-kizsi *apšak* ‘öregember’ és ‘medve’ őrzi. A csagatájban könyvnyelvi szóként adatolható mongol ⇒ *ötägä* ‘medve’ etimologikusan azonos az ⇒ *ötegü* ‘öregember’ szóval, és a mongol ⇒ *abaġa* ‘nagybáty’ az altaji törökben szintén használatos ‘medve’ jelentésben is. Azt, hogy ebben az esetben a jelentéstani egyezéseknek mely nyelv a forrása, nem lehet megállapítani. Egy kultúrkörre jellemző, a nyelv szintjén is jelentkező tudati jelenséget látunk, és ebbe a kultúrkörbe tartoztak bele a török és a mongol népek is.

A visszakölcsönzések szemantikája

A visszakölcsönzések a mongol – török nyelvi érintkezés hullámzását, a nyelvek többszörös kölcsönhatását mutatják. A visszakölcsönzés fonológiai kritériumairól már korábban beszéltem, anyagomban sok az idevonható szó. A következő néhány példa a nyelvek közötti érintkezés dinamizmusát a szemantikai változásokon keresztül mutatja be.

A hadi terminológia jelentéskörébe tartozó ⇒ *keǰim* és *keyim* szavak jelentéstörténete érdekes és tanulságos példa. Az ótörök emlékekben a *kädim* ‘öltözködés, öltözet’, illetve ‘emberek és lovak által használt vért’.[872] Az ennek megfelelő *keyim* legáltalánosabb jelentése a mai török nyelvekben ‘öltözék’. Az ótörök szó bekerült a mongolba, ám szűkebb, speciálisabb ‘nyeregtakaró’ jelentésben. A mongol *-di-* > *-ǰi-* hangváltozás lezajlása után *keǰim* alakban a csagatáj és más török nyelvek is visszakölcsönözték. A csagatájban és az oszmánliban, ahova valószínűleg a csagatájból, esetleg perzsa közvetítéssel került, a mongolból átvett *keǰim* jelentésbővülése figyelhető meg az eredeti török jelentés hatására. Jelent nyeregtakarót, mint a mongolban, de a lovak vértjét is, mint ahogy az ótörök *kädim* is jelentette. A Báburnámában több helyen is páros kifejezésben találjuk: *keyim-keǰim*.

A visszakölcsönzésnek ebben az esetben egyértelmű fonetikai kritériuma is van (*-di-* > *-ǰi-*), ahogyan következő példánkban is. Az ótörök *uluš* ‘ország, terület; város’[873] a mongolra

[870] DANKOFF-KELLY I 122.

[871] ED 5.

[872] *kädim* ‘a garment’, *kädimlig*: *Yägänsilig bäging kädimlig torïġ at* ‘Yegensilig Beg’s armoured bay horse’; *beš yüz kädimlig yadaġ* ‘500 lightly-armoured (?) infantry’ (ED 704).

[873] ED 152-153.

jellemző megváltozott hangalakban és jelentésben található meg a mongol hódítás utáni török nyelvekben: ⇒ *ulus* ‘birodalom’.

Néhány esetben a visszakölcsönzések megállapításánál elsősorban a jelentéstan az, amire támaszkodhatunk. A kínai eredetű *talūy* ‘nagy víz; tenger’ szó már a legkorábbi török emlékekben megtalálható, de régi eleme a mongolnak is. A kölcsönzés irányáról vagy irányairól szóló viták még nem zárultak le. Felmerült, hogy a törökök és a mongolok egymástól függetlenül vették át a kínaiból (CLAUSON[874]), de az is, hogy az ujgurból került be a mongolba (KARA[875]), és amellett is elhangzottak érvek, hogy már az ótörökben is mongol jövevényszó (SINOR[876]). A szinonim *tengiz* szó fokozatosan kiszorította a török nyelvekből, ma már csak a szibériai török nyelvekben és a sárga ujgurban használatos ‘tenger’ jelentéssel. A csagatájban található ⇒ *daluy*, *taluy* szóról nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni, hogy mongol jövevényszó-e vagy az ótörök szó továbbélése. Amennyiben az utóbbi, akkor is az egyik jelentése nagy valószínűséggel mongol jelentésmásolás, vagyis a mongol hatásra létrejövő jelentésbővülés kategóriájába sorolható. A *taluy* ‘sok, tengernyi’ jelentés itt bukkan fel először a török nyelvekben, míg a mongolban már a legkorábbi emlékekből adatolható ez a metaforikus jelentés. Ma a kirgiz, a kazak és a karacsáj-balkár nyelvben csak ilyen értelemben használják.

A szemantikai visszakölcsönzésre ŠČERBAK a szibériai török nyelvekből hozott néhány példát. A szibériai török nyelvekben a *belge* ‘jóslás’ vagy a tuvaiban az *ertem* ‘tudomány, tudás’ jelentése egyértelműen a mongolban kialakult jelentések visszakölcsönzése.[877] A ⇒ *soyurġa-* ‘együttérez, sajnál’ eredetileg kínai eredetű ujgur buddhista vallási terminológiába tartozó szó, amely a mongolban a nyelv gazdasági-politikai rétegének elemévé vált ‘kegyeskedik; adományoz’ jelentéssel, és így került vissza a török nyelvekbe a mongol birodalom létrejötte után.

A mongol ⇒ *qada-* ‘odaerősít, szögel’ szó is a török és a mongol nyelvek kétirányú, ismétlődő kölcsönhatását mutatja. Véleményem szerint összefügg az ótörök *qadū-* ‘összevarr, erősen összetűz’ szóval. Az irodalmi mongolban *qada-* ‘szögel’, de a Mukkadimat al-Adabban *tobči qada-* ‘gombot felerősít’. Az ótörök *qadū-* megfelelői, a *kayı-*, *qayu-* lexémák több nyelvben ‘varr’ jelentésben élnek tovább, de a mongolból átvett *qada-* igének ‘beszúr,

[874] ED 502.

[875] KARA 2001: 91.

[876] SINOR 1972: 115-119.

[877] ŠČERBAK 1997: 199., vö. ÓTö *bälgü* ‘sign; mark’ és IrMo *belge* ‘sign; mark; symbol; fortune-telling, presage’; ÓTö *ärdäm* ‘virtue; good qualities’ és IrMo *erdem* ‘knowledge, learning, science, education’.

szögel, odaerősít' jelentései mellett 'varr, összeerősít' jelentései is vannak a csagatájban és a modern török nyelvekben egyaránt.

Jelentéskölcsönzés

JOHANSON az általa felállított másolási modellben a részleges másolatok ('selective copies') között tárgyalja a jelentésátvételt, mert csak egyetlen szerkezeti elem, a jelentés másolódik. Ebben az esetben csupán az új jelentés megjelenése a bizonyítéka a kölcsönzésnek. Nem arról van tehát szó, hogy egy hangzó szót vesznek át, hanem az érintkezés következtében egy meglévő szó jelentése differenciálódik. Két nyelv egymásra hatásának következtében egy meglévő lexikai elem jelentése bővülhet (felüldifferenciálódás) vagy szűkülhet (aluldifferenciálódás). JOHANSON az utóbbira hozza például, hogy azokban a török nyelvekben, amelyek szoros és hosszantartó kontaktusban álltak mongol nyelvekkel, az eredeti török *qol* 'kar' : *älig, äl* 'kéz' jelentéstani oppozíció megszűnik a mongol *ġar* 'kéz, kar' hatására.[878] Példájában egy jelentéselem tűnik el a törökből, amely a mongolból hiányzik, és az interferencia következtében a török beszélők is feleslegesnek érzik a megkülönböztetést. Ugyancsak jelentésszűkülést mutat az ótörök *yarlïq* 'utasítás, rendelet' szó. A török szót a mongol egy sokkal speciálisabb, 'uralkodói parancs, dekrétum' jelentésben, *ǰarlïġ* alakban vette át, és a mongol kortól a török nyelvekben is csak ebben a szűkebb jelentésben használatos. Az ezzel ellentétes, felüldifferenciálódást eredményező másolás során egy szó felveszi a másik nyelv többé-kevésbé szinonim szavának egy olyan jelentését, amely addig ismeretlen volt az átvevő nyelvben. A török – mongol párú érintkezésre vonatkoztatva ez csak úgy lehetséges, ha jelentésében differenciáltabb a mongol ekvivalens szó, mint a neki megfeleltetett török szó. Általában nem az összes jelentés másolása történik, hanem csak egyetlen szemantikai elemé. Óvatosságra int, hogy a szótárak hiányosan adják meg a jelentéseket, másrészt konvergens jelentésváltozásokkal is számolhatunk, különösen a metaforikus jelentések esetében. Bár éppen ez utóbbi meg is könnyítheti a szemantikai másolást, amint azt következő példánk is mutatja.

A török jelentéstörténet szerint a csagatájban jelenik meg a *qol* 'kar' szó 'hadseregszárny' jelentése. A jelentésbővülés a mongol *ġar* hatására történt. A mongolok titkos története tanúsága szerint a *ġar* a testrésznévi 'kéz, kar' jelentés mellett metaforikus jelentésbővüléssel 'hadseregszárny' jelentéssel is bírt, és a csagatájban a hadászati terminológia részeként jelent meg. A keleti török adatok a másolási folyamat különböző

[878] JOHANSON 2002: 15.

fázisait tükrözik, azonban egymás mellett éltek. A ⇒ *baran ġar* ‘jobbszárny’ és ⇒ *ǰöwän ġar* ‘balszárny’ globális másolatok mellett ugyanebben a jelentésben megjelent a vegyes másolatnak tekinthető *baran qol* és *ǰöwän qol* kifejezés, amelyben a mongol *ġar* szót a vele ekvivalensnek tekintett török *qol* váltotta fel. A másolás harmadik típusát, a tartalmi, jelentéstani részleges másolást a mongol frazeológiai egység tükörfordítása jelenti: *ong qol*, *sol qol* ‘jobb szárny, bal szárny’. A Báburnámában az említett szavak mindegyike megtalálható.

Az ilyen típusú szemantikai másolásra másik példa a csagatáj *süngäk* ‘csont’ szó jelentésbővülése. Sedzserei türk című munkájában Abul-Gázi a következőket írja[879]: *Türk χalqï bir kišidin sorsa aytur omaqïng ne turur der ve süngäking ne turur temäk bolur* ‘a törökök, ha valakitől megkérdezik, melyik omakból való vagy, az azt jelenti, hogy mely nemzetségből (*süngäk*) való vagy’. Másik munkájában, a Sedzserei terákimében[880] megmagyarázza a mongol *omaq* szó jelentését: *Omaq moġol tili turur. Bu vaqïtda qalmaq hem omaq deytururlar. Omaqnïng ma‘nasï uruġ temäk bolur* ‘Az omak mongol szó, a kalmükök most is omakot mondanak. Az omak jelentése nemzetség’. A mongol nyelvekben a ⇒ *yasun* ‘csont’ szó egy másik jelentése ‘nemzetség’. A mongol kor után ennek hatására a török nyelvek egy részében – a csagatájban, tuvaiban vagy a jakutban – a török *süngäk* ‘csont’ szót is elkezdik ‘nemzetség’ jelentéssel használni. A megelőző időszakból ilyen jelentésű használatára nincs adatunk, ugyanúgy, ahogy a nyugati, dél-nyugati, vagyis a mongol által kevésbé dominált török nyelvek *kemik* ‘csont’ szava ma sem jelent ‘nemzetséget’. Hasonlóan mongol hatásnak tulajdoníthatjuk a kazakban a *bauïr* ‘máj’ szó *bauïrïm* ‘rokonom’ jelentésbővülését.[881]

3.3. A morfológiai adaptáció

3.3.1. Igei átvételek

Az átvételekkel foglalkozó irodalom általános megállapítása, hogy az igék másolása sokkal ritkább, mint a névszóké. Ez természetesen magyarázható azzal is, hogy a beszédben is

[879] AG 33.

[880] Ag 579. sor.

[881] KENESBAEW – SARYBAEW 1975: 85.

ritkább az ige, mint a főnév. A török párú érintkezések igei kölcsönzéseit vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy minden török nyelvnek többféle másolási stratégiája van még ugyanazon kontaktnyelv esetében is. Az indoeurópai nyelvekből (perzsa, görög, orosz, német stb.) és a kínaiból a korábban MORAVCSIK által nyelvi univerzáléként definiált módon, azaz nómenként vették át az igéket.[882] A másolt szóalak tekintetében azonban areális különbségek figyelhetők meg. A legtöbb esetben infinitívuszt (török, karaim, örmény-kipcsak, kazak, özbeg stb.), vagy ennek hiányában egyes szám 3. személyű igealakot (a törökök a bulgárból), imperatívuszi formát (a jakutok az oroszból), befejezett melléknévi igenevet (az azerik a perzsából) kölcsönöznek a török nyelvek. A nyelvtani rendszerbe adaptálásnak kétféle módja lehet: az analitikus, vagyis segédigékkel (tranzitív igék esetén az **et-*, **yap-*, **qïl-*, **ädlä-* vagy **toġ-* 'csinál', intranzitív igék esetén a **bol-* 'lesz, válik' a segédige), illetve szintetikus, vagyis a szóképzéssel adaptálás, ami bármely török nyelvben kizárólag a *+lA-* denominális verbum képzőt és allomorfjait jelenti.

A török – mongol párú érintkezésben azonban más a helyzet. Az igék mindkét irányban igeként, az említett morfológiai adaptáció nélkül tőalakjukban illeszkednek az átvevő nyelv rendszerébe. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a török – finnugor kontaktusokban is. A nyelvek közötti tipológiai, strukturális hasonlóság, a nyelvi elemek könnyű felismerhetősége teszi lehetővé az adaptáció e módját.

Közel ötven mongol eredetű ige található az adatbázisomban, az hogy ezek az igék esetleg nem közvetlenül a mongolból, hanem más török nyelv közvetítésével kerültek be a csagatájba, nem befolyásolja a megfigyelésünket. Az igei átvételek között egyszerű, tovább nem elemezhető és képzett igealakok egyaránt megtalálhatók. Az egyszerű (*bos-* 'elmenekül', *čïda-* 'képes, tűr, elvisel', *näkä-* 'követ') és a továbbképzett igéket (*čura-* 'kilyukad' ← KMo *čūra-* 'id.' < *čoġura-*; *ïlġa-* '(le)rohan, megtámad' ← KMo *ilġa-*, *ilaġa-* < * *ila-GA-*) a csagatáj egyszerű igetőként kezeli.

Néhány esetben megfigyelhető a másolt mongol ige alapjelentésének a megerősítése a megfelelő török deverbális verbum képző hozzáillesztésével, például a passziv (mediális) jelentés megerősítése az *–l* képzővel (*tavus- – tavsul-*), vagy a faktitívképzővel (*borda- – bordat-*, *hüre- – hüret-*), esetleg intenzívum képzővel (*qara- – qarala-*). Előfordul, hogy mongol tranzitív igét intranzitívként (*daldala-*, *bavlï-*) használnak.[883] Néhány korán bekerült

[882] *„a lexical item whose meaning is verbal can never be included in the set of borrowed properties*" (MORAVCSIK 1978: 111).

[883] Hasonló jelenséget ír le SCHÖNIG a szibéria török nyelvek mongol igei átvételeinél: a tuva nyelv mongol igei kölcsönzései között sok *-gdA-* passzív képzős ige van, ám általában a tuvaiban aktív igeként használják. Az

ige (*yasa-*, *ös-*, *yada-*, *qada-* stb.) nagy szócsaládot alkotva, sok török nyelvben megtalálható, mások csak a csagatájban voltak használatosak (*čura-*, *qaha-*), vagy csagatáj közvetítéssel kerültek be egy-két közép-ázsiai török nyelvbe (Tkm, Kzk, Kir, Alt *bos-*). A mongol igék erősen differenciált jelentéseiből általában egy szemantikai elemet vesznek át (*ïlġa-* 'keres, válogat').

A mongol igék egy csoportja nagyon „aktívan" viselkedik a törökben, nagy szócsaládjuk van. Példaként említhetjük a *qara-* 'néz', *yasa-* 'elrendez, készít', *čïda-* 'képes valamire, eltűr' vagy az *ös-* 'nő, nevelkedik' igét. Jelentésük, szinonimáik, gyakoriságuk, produktivitásuk, kronológiájuk miatt felmerülhet, hogy korábbi szubsztrátum maradványai, amelyek a dominanciaviszonyok megváltozásával a standard aktív elemévé váltak.

altaji törökben eredetileg mediális ige (Mo **tokuni-* 'to become quiet') kauzatív igeként használatos (→ *toquna-* 'to make quiet') (SCHÖNIG 2002: 417).

3.3.2 Morfémák átvétele

Hosszú időn keresztül nagyon sok nyelvész tagadta a nem lexikai elemek átvételének lehetőségét. Mások elfogadták ugyan, feltéve, hogy előfeltétele a szó- vagy frazeológiai kölcsönzés.[884] Mint az elméleti bevezetőben már kiemeltem, minden nyelvi szinten lehet átvétel, tehát fonológiai szabályok, hangsúlyok, képzők és ragok, szintaktikai elemek és minták egyaránt másolhatók.[885] A grammatikai elemek másolását elősegíti a nyelvek közötti strukturális hasonlóság, ugyanúgy, ahogy a nyelvi elem felismerhetősége is. A szóvégi kötött morfémák másolása sokkal gyakoribb, mint a morfémaláncban a szótőhöz közelebb állóké. Megkönnyíti az átvételt, ha a tudatos nyelvhasználók kétnyelvűek. Kötött morféma átvételére anyagunk is szolgál példával és tanulsággal. A csagatájban a jövevényszavakkal együtt bekerült, majd produktívvá vált a mongol *-GUl* képző és részben a szintén deverbális nomenképző *-l* is, bár ez utóbbi esetében a kérdés összetettebb.

A csagatáj emlékek tanúsága szerint a timurida időszakban vált produktívvá a mongol *-GUl* képző *-AvUl* alakban a keleti török nyelvben. Elsőként a csagatáj irodalmi stílus megteremtője, Navái foglalkozott vele a Muhákemetül-lugatein című munkájában.[886] Funkciójáról azt írja, hogy valamilyen katonai vagy udvari hivatalt betöltő vagy szolgálatot teljesítő személyek nevében szerepel. Tizenegy szót sorol fel: *hirävül*, *qaravul*, *čangdavul*, *yangavul*, *sözävül*, *tapavul*, *kitpävül*, *yasavul*, *bökävül*, *šiġavul* és *daqavul*.[887] A szavak pontos jelentését Navái nem adja meg, nem is tartotta fontosnak, hiszen nem szótárt írt, hanem a nyelv gazdagságát akarta illusztrálni a szavak felsorakoztatásával. A pontos etimológiát illetően sok a bizonytalanság, néhány esetben a képzés alapjául szolgáló szó nem mutatható ki már sem a török, sem a mongol nyelvekből, vagy a szűkös adatok miatt nem dönthető el egyértelműen, hogy mi a képzés alapjául szolgáló ige.

---

[884] HAUGEN 1950: 220-221, MORAVCSIK: 1978: 110, COMRIE 1981b: 202-203; THOMASON – KAUFMAN 1988: 14-34.

[885] JOHANSON 2002: 195.

[886] ML 178, 213.

[887] A különböző kiadásokban, illetve a szavakkal foglalkozó szakirodalomban többféle átírással találkozunk, az eltéréseket a szavak feltételezett etimológiája is indokolja. Pl. *andåqki*, *χiråvul va čingdåvul va yankåvul va sŭzåvul va patåvul va kitpåvul va yasåvul va bakåvul va šiġåvul va daqåvul* (AN II 119), vagy ŠČERBAK olvasatai: *baqavul ~ baqaγul*, *čaγdavul ~ čaγdaγul ~ čiŋdavul*, *daqavul*, *ketävül*, *yasavul*, *patavul*, *qaraγul*, *saqavul ~ saqïvul*, *sozavul*, *šïġavul*, *tusqavul*, *tutqavul*, *χïravul ~ ïravul*. (ŠČERBAK 1962: 128-129; 1997: 224).

Az *-AvUl* képzővel többen foglalkoztak. BANG törökből magyarázta (*-a-ġu+l*), ami nem elfogadható.[888] ŠČERBAK és DOERFER helyesen állapítja meg, hogy a mongol képző globális másolásáról van szó.[889]

A mongol deverbális nomen agentis képző török igéken is megjelent: *čapavul* 'a támadást vezető csapategység' < Tö *čap-* 'megtámad, lerohan'; *yortavul* 'lovascsapat' < Tö *yort-* 'galoppozik', *yandavul* 'oldalszárny' < *yan+da-* 'oldalra áll', de még az oszmánli irodalomban, Evlíja Cselebi Szejáhatnáméjében is megjelenik: *kaytavul et-* 'geri dönmek, dönüş yapmak' < *kayt-* 'visszamegy, visszatér, visszafordul'.[890] Sok szó került a perzsába is, van köztük olyan, amely ezidáig a csagatáj irodalomból nem mutatható ki, csak perzsa forrásból, jóllehet mongol eredetű igei alapszava a csagatájban is megvolt: *nēkäv̄ül* 'Verfolgungskommando'.[891]

A képző rövid életűnek bizonyult a török nyelvek többségében. Ma már szinte egyetlen nyelvben sem produktív, sőt, jórészt az e képzővel létrejött szavak is a mongol hatás gyengülésével kikoptak a nyelvhasználatból. Gyors eltűnését azzal is magyarázhatjuk, hogy az ily módon képzett szavak többsége rétegnyelvi szó maradt, nem vált a standard részévé. Mára egy-két szó maradt meg komplex morfémaként, elsősorban azokban a nyelvekben, mint amilyen a tuvai, ahol a mongolokkal az érintkezés folyamatos maradt. A *qaraul* az egyetlen szó, amely szinte minden török nyelvben, gyakran megváltozott jelentéstartalommal ugyan, de továbbra is él. A szó fennmaradását segítette, hogy igei alapszava is konvencionalizálódott, és oly mértékben beépült, hogy gyakorisági használata nem csak eléri, de meg is haladja a vele szinoním török igékét. A *qaraul* szót az oroszok is átvették, és a 16. századtól felerősődő orosz – török nyelvi érintkezések következtében a török nyelvek folytonos megerősítést kaptak orosz oldalról is, ami némileg megváltozott jelentéssel hozzájárult a lexéma fennmaradásához.

A másik képző, amely esetében globális másolásról beszélhetünk, a mongol *-l* deverbális nomenképző. Elsőként erről a képzőről is Navái Muhákemetül-lugatein című munkájában olvashatunk. Főnévképző, amely a *qahal*, *yasal* 'hadsor', *soyurġal* 'ajándék' *qabal* 'ostromzár', *tunqal* 'behívó', *tarqal* 'szétszórás, feloszlatás', *tosqal* 'őr', *soyurġal*

---

[888] BANG 1919: 56-66.

[889] ŠČERBAK 1962: 128, ŠČERBAK 1997: 224; TMEN I 33-34.

[890] TS IV 2388. A *kayt-* 'visszafordul, visszatér' nem eleme a törökországi török nyelvnek, a kipcsak és turki nyelveknek igen, és természetesen a csagatájnak is az volt.

[891] TMEN I 531.

‘adománybirtok’[892] szavakban jelentkezik. Egyéb példák az anyagomból: *qaral* ‘pillantás’[893]; *hüräl* ‘üldözés’[894]. ŠČERBAK szerint[895] összefügg a *-vul* < *-ġul* képzővel, gyakran a két képző keveredik: *tutqal* ‘hranitel´; zastavščik jarlykov’, *tusqal* ‘post; karaul’, amely más forrásokban *tutqavul*, *tusχavul*, bár nem zárhatjuk ki, hogy az előbbi formák kontrahálódás eredményeként jöttek létre.

Az ótörökben is létezett egy ritka deverbális nomen -(*X*)*l* képző. ERDAL szerint elsősorban melléknevet képez, amelyet alkalmilag határozószói funkcióban is használtak, illetve egy-egy adatban egyértelműen cselekvést, illetve a cselekvés tárgyát jelölő főnevet hozta létre.[896] A mongol *-l* képzőnek is ez a funkciója.[897] VÁSÁRY rámutatott, hogy az erőteljes mongol nyelvi hatás következtében a ritkán használatos régi török -(*X*)*l* deverbális nomenképző produktivitása lényegesen megnőtt a mongol kor után.[898] Párhuzamos alakok jöttek létre, az *ötüg* ‘request, memorial to a superior’ mellett megjelent a hasonló jelentésű *ötül*, illetve a *tüšün* ‘guest’ (< *tüš-* ‘to fall, settle’) mellett a *tüšül* ‘id.’, továbbá az *emig* ‘breast, udder’ (< *em-* ‘to suck’) mellett az **emil*, lásd *emildeš*. VÁSÁRY ezeket az -(*X*)*l* képzős alakokat az Arany Hordai területről adatolja. A csagatáj *čïdau* és *čïdal* ‘türelem’[899] ehhez hasonló szinoním képzésű formák. A Muhákemetül-lugatein másfajta dublettet őrzött meg: *qahal* – *qapal* ‘ostrom’. A *qahal* egyértelműen mongol másolat, a *qapal* a török *qapa-* ‘bezár’ ige *–l* képzős származéka. Természetesen a szinoním, illetve szinoním képzésű formák egymás mellett élése közönséges jelensége a nyelvnek: Tö *öd* ~ *ödläk* ~ *ödün* ‘idő’, *qatïr* ~ *qatïġ* ‘erős’; kétszeres mongol másolat a *toqulġa* ~ *toqum* ‘nyereagalátét, izzasztó’, *tumaq* ~ *tomaġa* ‘sapka’; Tö *qayï-* ‘összevarr’ (< ÓTö *qadū-*) és a mongol jövevényszó *qada-* ‘összeerősít’; Tö *quyu* (< ÓTö *quduq*) és *quduq* ‘kút’.

---

[892] ML 178, 213.

[893] Ab 306

[894] *arangïzda yaχšï ve yamanlïq bolsa anï hüräl qilïng!* ‘Ha közöttetek van jó (nemes) ember, de gonosszá lesz, kergessétek el!’ (AG 45).

[895] ŠČERBAK 1962: 128.

[896] ERDAL 1992: 330.

[897] POPPE 1954: 47; SZABÓ 44.

[898] VÁSÁRY 1995: 484-485.

[899] Bud I. 471.

3.3.3 Vegyes másolatok

Az előzőekben elmondottakhoz kapcsolódik a vegyes másolatok megléte, a fentebbi példák egy része is idetartozik. További példaként lehet említeni a szinoním *yasau yasa-* és a *yasal yasa-* 'hadrendbe állít' kifejezést, ahol a *yasau* 'hadrend' török képzés eredménye (< **yasaġ*). Ugyancsak vegyes forma az *ongġar* 'jobbszárny' és a *solġar* 'balszárny'. A szó első eleme török, a második pedig a mongol *ġar* 'szárny' szó. Érdekes forma a Vásáry által részletesen kifejtett *kökäldäš*,[900] amely a Raszúlid hexaglot mongol adatai között ebben a formában szerepel, ugyanitt a török megfelelője az *ämčäktäš*.[901] A *kökäldäš* szóvégi képzője az ótörök kortól kezdve jól adatolt török *+dAš* képző.[902] Vegyes formának tűnik a mongol *aġa* 'asszony(om)' *aġača* 'id.' formában való megjelenése a csagatájban. A szóvég a török +(*X*)*č* kicsinyítő-becéző képző és az *+A* vokatívusz. DOERFER szerint az *arġamǰï* 'kötél' vegyes forma, a szótő a csupán a török nyelvekben ismert *arġa-* 'an den Sattelriemen festb.inden'[903] ige, amelyhez mongol DevN *-mǰi* képző járul.[904] A *šükürǰï* 'az, aki a baldachint tartja' szóvégi nomen agentis képzője ugyan a török és a mongol nyelvekben egyaránt produktív, de a mongolból az ily módon képzett forma nem mutatható ki, ezért feltételezhetjük, hogy török képzés eredményeként jött létre. A *čögüčäk*, *čüčäk* 'tálka' (← KMo *čüče* ~ *čögüče*) szavak végén a török kicsinyítőképző *-k* figyelhető meg.

A csagatájban is meglévő *antutay* 'édes' (← KMo *amtatai* 'id.') helyett a szibériai török nyelvekben török ellátottság képzős alakok élnek: Tuv *aʹmdannïg* 'vkusnyj'; Jak *amtannāχ* 'vkusnyj', ugyanígy a csagatáj *albutu* 'adóköteles' (← KMo *albatu* 'id.') török ellátottságképzővel, *albannïġ* alakban van meg a sor és a lebed dialektusban (R I 433).

---

[900] VÁSÁRY 1982: 549-562.

[901] ÓTö *ämigdäš* 'foster-brother, oe –sister' (ED 160).

[902] ERDAL 1992: 119-120.

[903] R I 295.

[904] A képzőről l. POPPE 1954: 48; SZABÓ 51.

3.3.4. Hendiadioinok

Az egymás mellé rendelt, azonos jelentésű szavak (szinonímák) halmozása a török és a mongol nyelveknek egyaránt jellemző tulajdonsága. Esetenként a mongol szavak adaptációja oly módon történik, hogy a jelentést megerősítendő, egy páros kifejezés (hendiadioin) egyik elemeként kezdik használni. A páros kifejezések használata különösen gyakori határozottan kétnyelvű helyzetekben, és erre anyagomban is van néhány példa:

Čingiz ösdi ulġaydï ‘Dzsingisz nőtt, növekedett’ (ČN 13r 5) < Mo *ös-* ‘nő, nevelkedik’ + Tö *ulġay-* ‘nő, növekedik’.

qačqan bosqan ‘elmenekült’ (R IV 1864) < Tö *qač-* ‘elfut, elmenekül’ + Mo *bos-* ‘elmenekül’.

olča äsir ‘hadifogoly’ (AG 211) < Mo *olča* ‘hadizsákmány, hadifogoly, hadifoglyok’ + A *asīr* > *äsir* ‘fogoly’.

könmäs čïdamas boldïlar ‘nem viselték el’ (ČN 11r 5) < Tö *kön-* ‘megszokik vmit, egyetért vmivel’ + Mo *čida-* ‘képes vmire, megtehet vmit’.

ġaǰarǰï yerči ‘kalauz’ (Ag 1227) < Mo *ġaǰarǰï* ‘id.’ + Tö *yerči* ‘id.’.

atalarïŋïz aġalarïŋïz ‘őseid’ (A III 3-4) ← T *ata* ‘apa, férfi felmenő’ + Mo *aġa* ‘báty, idősebb (férfi rokon)’.

keǰim keyim ‘vért’ (Bab 179) < Mo *keǰim* ‘id.’ + Tö *käyim* ‘id.’.

yaqšï čebär ‘ügyes’ (AG 18) < *yaqšï* ‘ügyes, jó’ + Mo *čeber* ‘ügyes’.

nökär südär ‘kíséret, társ’ (Bab) Mindkettő mongol másolat, már a mongolban is páros kifejezésben élt.

A csagatáj előtti ujgur írásos anyagban:

tükädi taġustï ‘elfogyott, véget ért’ (LIGETI 1969: 193) < Tö *tükä-* ‘elfogy’ + Mo *daġus-* ‘id.’.

tomaġa börk ‘espèce de bonnet, coiffe’ (LIGETI 1966: 45, 266) < Mo *tomaġa* ‘sapka’ + Tö *börk* ‘id.’.

Tat ***ak čagan*** ‘nyírfa’ < Tö *aq* ‘fehér’ + Mo *čagan* ‘id.’.

3.4. A másolatok modelljei: a középmongol nyelvi sajátosságok

A csagatáj és a középmongol korszak részben fedi egymást. Ezért a dolgozat anyaga alkalmas arra is, hogy megvizsgáljuk az átadó nyelv sajátosságait.

KMo *h-*

A középmongol szókezdő *h-* három szóban őrződött meg:

Csag *harbatan* ‘század, tömeg’, amely a KMo *harban* ‘tíz’ szó származéka. A középmongolban a SH, ZY, PhP, IMP, LNP, HyM, RH, VI, MA, és a modern nyelvek közül a Mgr, Dah, Sjg szintén őrzi az alapszó szókezdőjét.

Csag *honï* ‘rovátka a nyílvessző végén’, *honïla-* ‘nyilat az íjra helyez’. A középmongol RH, MA adatai szintén őrzik;

Csag *hüre-* ‘elpusztít; elkerget, elűz’. A SH szintén őrzi.

A középmongol szókezdő *h-* eltűnt:

Csag *äläkä* ‘máj’, de a középmongolban őrzik a SH, IMP, LNP, HyM és MA adatai. Egyedül a Szanglahban van meg a szó, amelyet a szóbelseji *-k-* miatt nem tartok középmongol átvételnek, hanem talán a kalmükből vagy az ojrátból került relatíve későn át.

Csag *erkäbči* ‘gyűszű’. Az ÓMo **herekei* ‘hüvelykujj’ (< **here* ‘férfi’) származéka. Az alapszó szókezdő *h-* hanggal van meg a SH, LN és dahúr adatokban.

Csag *orčïn* ‘vidék, környék’, de a *h-* hangot őrzi a SH, LNP, MA és a dahúr.

Csag *uǰavur* ‘gyökér, kezdet, eredet’, de a *h-* hangot őrzik a SH, PhP, LN, RH, VI és a MA adatai.

Csag *ürün*(*li*) ‘utód, unoka’, de *hüre* ‘semences’ (HyM); Mgr *furiē*; Dng *fure*; Bao *fure*; Dah *hur*.

Csag *ulġun* ‘domb’, de *hulqun* SH, RH, MA, VI.

Csag *usun* ‘víz’, de *husun* ‘semen, sperm’ (RH); *husun* ‘sperma’ (IMP); Mgr *sju* ~ *fuyu* ~ *fudzu*; Sjg *χsun*.

Másodlagos, protetikus a *h-* két esetben :

Csag *hona* ‘gazellabak’;

Csag *öndür* ‘magas’. A szó *h*- hanggal ismert az azeriben és egy törökországi nyelvjárásban, amely valószínűleg szintén azeri.

Mo *-*p*- > -*h*-

Csag *köhä* ‘páncél’ (MA, Bab), vö. ÓTö *küpǟ*;

Csag *qaha*- ‘körbezár’;

Csag *qahal* ‘ostrom’, vö. ÓTö *qapa*-. Az előbbi igéből képzett *qahalqa* szó található a RH-ban is, a többi középmongol forrásban a kontrahálódást megelőző -*a’a*- állapotot lehet rekonstruálni.

Mo *-*g*- > -*h*-

Csag *bählä* ‘solymászkesztyű’ ← KMo **behelei* < **begelei*. A modern török nyelvekben -*y*-hanggal vagy kontrahálódott formában él;

Csag **sahra*- ‘elhanyagol’ ← KMo **sahara*- < *saġara*-. Az egyedüli jakut adat és a mongol szavak alakja mind kontrahálódott.

Mo *si* > *š*

A mongol hangváltozás az átvételek előtt lezajlott, lásd a 2.2. Az átvételek kritériumai fejezetet.

Csag *ġangši*-‘nyüszít’ ← KMo *ġangsi*-;

Csag *ġašun* ‘keserű’ ← KMo *ġašūn* < *ġasiġun*;

Csag *išigäy* ‘nemez’ ← KMo *isigey* < *isigei* < *sisigei*;

Csag *košägä* ‘takaró’ ← KMo *kösige*;

Csag *labašaq* ‘kaftán’ ← KMo *labasiġ*;

Csag *šibä* ‘ár’ ← KMo **sibē*;

Csag šïba ‘nyílféleség’ ← KMo *sibā*;

Csag *šïdurġu*, *šudurġu* ‘lant’ ← KMo *sidurġu* ~ *šudurġu*;

Csag *šilän*, *šölän* ‘étel’ ← KMo *silen*;

Csag *šilim* ‘gyanta’ ← KMo **silim*;

Csag *šïqavul* ‘felügyelő’ ← Mo **siqaġul*;

Csag *širä* ‘asztal’ ← KMo *sirē*;

Csag *šïralġa* ‘zsákmányrész’ ← KMo *siralġa*;

Csag *šïrdaġ* ‘nyeregalátét’ ← KMo *sirdag*;

Csag *šonqar* ‘sólyomfajta’ ← KMo *šongqar* < *singqor*;

Csag *šügün* ‘jó ómen’ ← KMo **šū̄gün* < **sigügün*;

Csag *šükür* ‘ernyő’ ← KMo *šükür* < *sikür*.

Egy esetben kivétellel találkozunk:

Csag *süsün* ‘savó’ ← KMo **sū̄sün* < *sigüsün*. Két magyarázata lehetséges. 1. Ebben a nyugati középmongol nyelvjárásban az *i* törése hamarabb történt, mint a *si* > *ši* hangváltozás. 2. A második szótagi *s* hatására regresszív *š-* > *s-* asszimiláció zajlott le. A szó alakja a RH mongol anyagában is *süsün*, a többi mongol nyelvben viszont mindenütt szókezdő *š-* figyelhető meg.

Regresszív asszimilációk

A mongol első szótagi *i*:

Az átadó mongol alakok többségében nem asszimilálódott az első szótagban az *i* a következő magánhangzóhoz. Általában a középmongol források is azt mutatják, hogy ez a folyamat nem egy helyen és nem egy időben zajlott, s rendszere egyelőre nem ismerhető fel. A modern mongol nyelvek nagy többségében lezajlott az *i* törése.

Nem zajlott le az asszimiláció:

Csag *čina* ‘farkas’ ← KMo *čina* átadóra utal, de már a középmongol bizonyos nyelveiben lezajlott az asszimiláció: *čanā* (LNP), *čanā* (IMP). Az Ord *tš‘ino* ~ *tš‘ono* ingadozást jelez, az Ojr *činō* és a Mog *činå:* szóban pedig nem történt hasonulás.

Csag *čïda-* ‘képes, tűr, kitart, elvisel’ ← KMo *čida-* alakra utal, és a középmongol forrásokban sehol sem mutatható ki asszimilálódott alakban. Ám a mai mongol nyelvekben az ordosz és a mogol kivételével mindenütt lezajlott a hangváltozás.

Csag *čidär* ‘béklyó’ ← KMo *čider* < *čidör* szó esetében is a mai mongol nyelvekben szinte kivétel nélkül első szótagi labiálist találunk (*čidör* > *čödör*, *šödör* stb.).

Csag *čïlapčï* ‘mély tál’ ← KMo *ǰilabči* esetében sem történt meg az *i* törése a középmongol forrásanyag szerint. Mára a burjátban, a halhában és a belső-mongóliai nyelvek többségében lezajlott a hangváltozás.

Csag *čïlbur* ‘kantár’ ← KMo *čilbur* a középmongolban hasonlóképpen mindenütt első szótagi *i-* hanggal szerepel, ugyanígy a csagatájban és a modern török nyelvek nagyrészében is. A Tel, Ujg *čulbur* viszont olyan átadó alakra utal, amelyben már lezajlott az első szótag asszimilációja, ezért valószínűleg későbbi másolatok. Az ujgurban a *čulbur* mellett a *čilvir* alak özbeg nyelvjárási adatnak tűnik.

Csag a *čïray* ‘arc’ mellett egyedül a Szanglahban szerepel a *čaray* mint alakvariáns kései mongol modell alapján. Ezt az alakot csak a türkmenben ismerik, az összes többi török nyelvben megőrzött az első szótagi *i* a szóban, amely nagy szócsaláddal rendelkezik. A középmongol adatokban sincs asszimiláció, a modern mongol nyelvekben viszont a kalmük és a belső-mongóliai nyelvjárások kivételével lezajlott a hasonulás.

További példák:

Csag *čitkär* ‘a gonosz, sátán, ördög’

Csag *čïbar* ‘nedves, nyirkos idő’ (csahar, ordosz, mogol, ojrát: szintén megmaradt)

Csag *idäči* ‘hadtápos’

Csag *ilbäsün* ‘célpont’

Csag *ïlġa-* ‘(le)rohan’

Csag *ïlġa-* ‘keres, válogat’

Csag *ïnaq*, *ïnaġ* ‘barát, társ’

Csag *inǰü* ‘adománybirtok’

Csag *ïrġay* ‘gyógynövény, fűzfa’

Csag *išigäy* ‘nemez’

Csag *ïtavun* ‘fogoly (*madár*)’

Csag *ǰilav* ‘gyeplő’

Csag *ǰïrġa-* ‘örvendezik’

Csag *qïrġavul* ‘fácán’

Csag *šibä* ‘ár’

Csag *šïba* ‘nyílfajta’

Csag *šibä* ‘erődítmény’

Csag *širä* ‘asztal’

Csag *šïralġa* ‘a zsákmányból adott rész’

Csag *šïrdaġ* ‘nyeregalátét’

Néhány szó esetében megfigyelhető az asszimiláció az átadó nyelvben[905]:

Csag *šonqar* ‘sólyomfajta’ ← KMo *šongqar* < *singqor*

Csag *šükür* ‘ernyő’ ← KMo *šükür* < *sikür*, és mindkét esetben a *si* > *ši* hangváltozás lezajlása után történt az asszimiláció.

[905] A Csag *šügün* (< **sigügün*) és a Csag *süsün* (*sigüsün*) esetében az első szótagi kétszótag összevonódása eredményeképpen jöttek létre ezek az alakok, tehát nem tartoznak ide.

Csag *yaman* ‘kecske’ (← Mo *yamān* < *imaġan*) a Szanglah adata. Valószínűleg nem középmongol átvétel, mert a középmongol források mind *ima’an* alakban rögzítik a szót. Átadó nyelvként több mongol nyelv is számításba jöhet, mert a monguor, a dahúr és a sira-jögur kivételével mindenütt lezajlott a palatális törés, az Ord *yamā* pedig az *-n* hiánya miatt kizárható.

Dublettek:

Csag *ïrǰay-, arǰay-* ‘vigyorog’

Csag *šïdurġa, šudurġa* ‘lant’

Csag *šilän, šölän* ‘étel’

Csag *šiġavul, šaġavul* ‘felügyelő’

Az átadó nyelvek közötti különbség, illetve az adatok közötti kronológiai eltérés lehet a jelenség oka, de nem szükségszerűen. Nyilván az átadó nyelvben is voltak ingadozások, ahogy az egy folyamatban lévő hangváltozás esetén természetes, illetve a csagatájban is megtörténhetett a regresszív asszimiláció.

***e – ü* > *ö – ü*:**

A mongolban és a csagatájban egyaránt gyakori regresszív asszimiláció.[906]

Csag ? ~ Mo ? *ebügän* > *öbügän* ‘ős, elődʼ

Csag ? ~ Mo ? *emüdün* > *ömüdün* ‘nadrág’. A Codex Cumanicusban már labiális szókezdővel *öbüge* van, ez azt mutatja, hogy a 13. században a nyelvek egy részében legalább is, már lezajlott a hangváltozás.

Első szótagi elhasonulás

***a – a* > *ï – a*:**

Csag *ġïlǰay-* ‘megőrül’ ← KMo **ġalǰāyi-*

e – e* > *ö – e

A mongolban és a csagatájban egyaránt meglévő hangváltozás.[907]

Csag ? ~ Mo ? *ebečin* > *öbečin* > *öbüčin* ‘betegség’ valószínűleg a *b* labializáló hatására zajlott le.

Csag ? ~ Mo ? *erkebči* > *örkebči* ‘gyűszűʼ

[906] ECKMAN 1957: 57-58.

[907] ECKMAN id.

Nem tartozik ide a kumük nyelvjárási *mögeže* ‘koca’, ahol az első szótag labializációja a szókezdő *m-* hatására következett be. V.ö. mongol *megečin*.

A kétszótagok

A középmongolban a régi mongol, úgynevezett kétszótagok helyén gyakran hosszú magánhangzót vagy diftongust találunk. A keleti középtörök helyesírás sajátossága, hogy a magánhangzókat általában kiírják, és ritkán használnak mellékjeleket. Ha nem arab vagy perzsa a szó, a kiírt magánhangzó nem feltétlenül jelöl hosszú vokálist. Az átvett mongol szavak kiejtéséről, kvantitásáról nem tudunk biztosat, valószínűleg rövid magánhangzós formában illeszkedtek be a hangrendszerbe. Az átadó alakban azonban hosszú magánhangzót kell feltételeznünk, ha ez a magánhangzó eredeti kétszótagból vagy diftongusból jött létre.

Mo *-aġa-* > *-ā-*

Csag *alačï* ‘gyilkos’ ← KMo **alāči* < **alaġači*

Csag *yaman* ‘kecske’ ← Mo *yamān* < *imaġan*

Csag *čaġan* ‘fehér’ ← KMo *čaġān* < **čaġaġan*

Csag *daban* ‘hegy, hágó’ ← KMo *dabān* < *dabaġan*

Csag *nuġula* ‘hajlat, kanyar’ ← KMo **nuġulā* < *nuġulaġa*

Csag *dalbay* ← KMo **dalbāi* ‘csali’ < *dalbaġai*

Nem történt meg a kétszótag összevonódása:

Csag *bosaġa* ‘küszöb’ ← KMo *bosaġa*

Csag *tomaġa* ‘sólyomsapka’ ← KMo *tomaġa*

Mindkét alakban megvan, kétszeres átvételek:

Csag *boraġan* ‘(hó)vihar’ ← KMo *boraġan* ↔ *boran* ‘id.’ ← KMo *borān* < *boraġan*

Csag *saġadaq* ‘tegez’ ← KMo *saġadaġ* ↔ *sadaġ*, *sadaq* ‘id.’ ← KMo *sādaġ*

A Mo *-ege-* > *-ē-*:

Csag *bürkesün* ‘takaró’ ← KMo **bürkēsün* < *bürkegesün*

Csag *emel* ‘nyereg’ ← KMo *emēl* < *emegel*

Csag *idäči* ‘élelmező tiszt’ ← KMo *idēči* < **idegeči*

Csag *ilbäsün* ‘célpont’ ← KMo **ilbēsün* < *ilbegesün*

Csag *ǰeren*, *ǰerän* ‘szarvas; őz, gazella’ ← KMo *ǰēren* < *ǰegeren*

Csag *šibä* ‘ár’ ← KMo **šibē* < *sibegen*

Csag *širä* ‘asztal, tálca’ ← KMo *širē* < *sirege*

Csag *tülän* ‘tűzifa, gyújtós’ ← KMo *tülēn* < *tülegen*

Nem történt meg az összevonódás:

Csag *degeläy* ‘kaftán’ ← KMo *degelei*

Csag *emägän* ‘asszony’ ← KMo *emegen*

Csag *megäǰin* ‘koca’ ← KMo *megeǰin*

Csag *ötägä* ‘medve’ ← KMo *ötege*

Mo *-egü-* > *-ū̄-*:

Csag *köbün* ‘gyerek’ ← KMo **köbū̄n* < *köbegün*

Csag *ǰūnġar* <**ǰū̄n ġar* ‘balszárny’ ← KMo *ǰegün ġar*

Csag *süder* ‘kíséret’ ← KMo *sū̄der* < *següder*

Csag *kökür* ‘bőrtömlő’ ← KMo *kökū̄r* < **kökögür*

Mo *-egü-* > *-evü-*:

Csag *irävül, hirävül* ‘élcsapat’ ← KMo **ireül* < *ireġül*

Csag *keptävül, ketpävül* ‘éjszakai őr(ség)’ ← KMo *kebteül* < **kebtegül*

Mo *-aġu-* > *-ū-*:

Csag *ulǰa-* ‘üdvözöl’ ← KMo *ūlǰa-*

Csag *ulǰar* ‘hír, hadbehívó’ ← KMo **ūlǰar* < *aġulǰar*

Mo *-aġu-* > *-ā-*:

Csag *baranġar* ‘jobbszárny’ ← KMo *barān ġar* < *baraġun ġar*

Mo *-aġu-* > *-avu-*:

Csag *bavurčï* ‘szakács’ ← KMo *baurči* < *baġurči*(*n*)

Csag *ïtavun* ‘fogoly’ ← KMo *itaun* < *itaġun*

Csag *qaravul* ‘őrszem; őrség’ ← KMo *qaraul* < *qaraġul*

Csag *šïqavul* ‘tisztség, felügyelő’ ← Mo **šiqaul* < *šiqaġul*

Csag *tavus-* ‘befejeződik, véget ér’ ← KMo **daus-* < *daġus-*

Csag *uǰavur* ‘gyökér, kezdet, eredet’ ← KMo *uǰaur* < **huǰaġur*

Mo *-igü-* > *-ī-* ~ *-ǖ-*:

Csag *serin, serün* ‘hűvös, friss’ ← KMo *serīn, serǖn* < **serigün* (kétszeres átvétel)

Csag *šügün* ‘jó ómen’ ← KMo **šǖgün* < **sigügün*

Csag *süsün* ‘savó, savanyú tej’ ← KMo **šǖsün* < *sigüsün*

Mo *-iġu-* > *-ū-*:

Csag *ġašun* ‘keserű’ ← KMo *ġašūn* < *ġašiġun*

Csag *qaru* ‘válasz; viszonzás’ ← KMo *qarū* < *qariġu*

Csag *qumbul* ‘csapategység’ ← KMo **qumbūl* < *qumbiġul*

Csag *qupčur, qubǰur* ‘adó’ ← KMo **qubčūr* < *qubčiġur*

Mo *-uġu-* > *-ū-*:

Csag *čïlbur* ‘kantár’ ← KMo *čilbur* < *čilbuġur*

Csag *adun* ‘ménes’ ← KMo *adūn* < *aduġun*

Mo *-oġa-* > *-ā-*:

Csag *dolana* ‘galagonya’ ← KMo *dolāna* < *dologana*

Csag *oba* ‘domb’ ← KMo *obā* < **oboġa*

Mo *-oġa-* > *-ova-*:

Csag *tovačï, toġačï* ‘számvevő’ ← KMo *toġači*

Mo *-öge-* > *-ǒ-*:

Csag *böldürge* ‘hurok’ ← KMo *bǒldürge* < *bögeldürge*

Csag *bösün* ‘tetű’ ← KMo *bǒsün* < *bögesün*

Csag *ökün* ‘zsír’ ← KMo *ǒkün* < *ögekün*

Csag *zölän* ‘puha’ ← Klm *zǒlen* < *ǰögelen* (a szókezdő miatt nem lehet középmongol)

Mo *-abu-*> *-ū-*:

Csag *tulan* ‘öt éves állat’ ← KMo *tūlan* < *tabulang*

A szóvégi mongol diftongusok

A szóvégi *-ai*, *-ei* (*-oi*) diftongusok általában megőrződtek:

Csag *antutay* ‘édes’ ← KMo *amtatai*

Csag *dalay* ‘tenger(nyi)’ ← KMo *dalai*

Csag *dalbay* ‘a vadászmadarak idomításakor használt szárny’ ← KMo **dalbai*

Csag *daldaġay* ‘törött szárnyú madár’ ← KMo **daldaġai*

Csag *ïrġay* ‘gyógynövény, fűzfa’ ← KMo **iraġai*

Csag *ïrǰay-*, *arǰay-* ‘vigyorog, vicsorog, mosolyog’ ← KMo *irǰai-*, *arǰai*

Csag *morqay* ‘hatodik ős’ ← KMo *borqai*

Csag *qandaġay* ‘jávorszarvas’ ← KMo *qandaġai*

Csag *qaraġay* ‘fenyő, fenyves’ ← KMo *qarġai*

Csag *qayrïtay* ‘magasrangú hivatalnok címe’ ← KMo *qayiratai*

Csag *qurïltay*, *qurultay* ‘tanács, gyűlés, összejövetel’ ← KMo *qurïltai*, *qurultai*

Csag *suqai* ‘tamariszkusz’ ← KMo *suqai*

Csag *tanglay* ‘szájpadlás’ ← KMo *tanglai*

Csag *tulay* ‘nyúl’ ← KMo *taulai*

Csag *toqay*, *toġay* ‘folyókanyar, ártér, ártéri erdő’ ← KMo *toqai*

Csag *toray* ‘malac’ ← KMo *torai*;

Csag *išigäy* ‘nemez’ ← KMo *išigei*

Csag *düläy* ‘süket’ ← KMo *dülei*

Csag *kelägäy* ‘dadogó’. A Mukaddimat al-Adab alapján KMo *kelegei* átadót tételezünk föl. A 17. századi Abul-Gázinál szereplő szó esetében *kelke* olvasat is lehetséges, amely kalmük átadóra utal.

Kétszeres átvételt jeleznek:

Csag *bählä*, *bähläy* ‘solymászkesztyű’ ← KMo **behele*, *behelei*

Csag *deglä*, *degeläy*, *dägälä*, *tägälä* ‘felső, ujjas kaftán’ ← KMo *degelē*, *degelei*

Két esetben monoftongust találunk:

Csag *dara* ‘mindig, állandó’ ← KMo **darā* < *darai*

Csag *ölükä* ‘bölcső’ ← KMo *ölügē* < **ölü-GAy*. Ez megegyezik az Isztambuli szójegyzék mongol adatával, a többi középmongol forrás viszont diftongust mutat.

A középső nyílt szótagi magánhangzó kiesése

Szóbelseji helyzetben esetenként a középső szótagi vokális kiesése miatt mássalhangó-kapcsolatot tételezünk föl, azzal a megjegyzéssel, hogy a szinkópa az átvevő nyelvben is történhetett:

Csag *asra-* ‘gondoskodik, óv’ ← KMo *asra-* < *asara-*

Csag *ïlġa-* ‘megtámad, vágtázik’ ← KMo *ilġa-* < *ilaġa-*

Csag *ïrġay* ‘gyógynövény, fűzfa’ ← KMo **irġai* < **iraġai*

Csag *qatra-* ‘üget, vágtázik; siet’ ← KMo *qatra-* < *qatara-*

Csag *qulqana* ‘seb, kelés’ ← KMo *qulġana* < *quluġana*

Csag *turġun* ‘fáradt, kimerült’ ← KMo **turġun* < **turaġun*

A szóvégi *-ng*

A mongol nyelvekben általában megőrződött szótag végén is, bár szóvégi helyzetben *-ng* > *-g* változás is megfigyelhető.

Anyagomban megőrződött a *küräng* esetében, míg a RH megfelelő szavában a glottális elem már eltűnt. Az irodalmi mongolban mindkét alakban előfordul, a mai mongol nyelvek közül a kalmük, a halha és a belső-mongólia nyelvek többségében megmaradt az *-ng*.

Ugyancsak megőrződött a *čingsang* ‘magas rang’ szóban, amihez idegen hangzása is hozzájárult.

A *köndelen* ‘ferde, ferdén’ esetében a középmongolban mindenütt szóvégi *-n* áll, a csagatájban *köndäläng* és *köndälän* is előfordul, amely többszörös átvételre is utal egyben. A mai török nyelvek adatai igazolják a szóvégi *-ng* egykori meglétét, amelyet a kalmük és a halha adatok is megerősítenek.

A keleti török *tulan* ‘öt éves állat’ szóban a szóvégen etimologikus veláris nazálist kell feltételeznünk **tabulang* alakban, ám abban a néhány mongol nyelvben, ahonnan adatolható, mindenütt *-n* a szóvég, és a csagatáj modelljében is ezt kell feltennünk. Ugyanakkor a kirgiz *tulang* és a jakut *tuollang* olyan mongol szó másolata, amelyben megőrződött az *-ng*.

A *quyang* ‘ideggyulladás, zsába’ szó a mongolban mindenütt őrzi a szóvégi *-ng* hangot, és a török adatok nagy részénél is ezt látjuk viszont. A csagatájban két alakban élt, *quyang* és *quyan*, a kazakban pedig *quyan* található. A glottális elem vagy az átadó nyelvben, vagy az adott török nyelvben is eltűnhetett.

A szóvégi *-n*

Általában megőrződött, és néha olyan esetben is ki tudjuk mutatni, amikor más középmongol forrásokból nem.

A *quyan*, *quyun* ‘szélvihar’ szó a mongol nyelvek minden ágában megtalálható. A török adatok olyan mongol szóra utalnak, amelyben szóvégi *-n* állt[908], a mai mongol nyelvekben viszont a dahúr kivételével mindenhol eltűnt.

A kirgiz és kazak *čïlapčïn* alak is olyan mongol nyelvjárást feltételez, ahol megmaradt a szóvégi *-n*, a mai mongol adatokban viszont sehol nincs *-n*.

***

Néhány esetben az átadó nyelvre vonatkozó kritériummal is rendelkezünk.

Anyagomban a mongol *ġaǰarǰi* ‘kalauz’ *ġazarǰï* alakban is előfordul a *qaǰarǰï*, *ġaǰïrǰï* formák mellett. A *-z-* hanggal szereplő csagatáj adat a 16. század közepén íródott Abuskában található, és valószínűleg egy olyan középmongol nyelvjárásból ered, amelyben már lezajlott a *ǰ* > *z* hangváltozás. A kalmükben és az ojrátban a nem *i* előtti helyzetben lévő *ǰ* dezaffrikációja POPPE szerint a 16. századnál nem történt korábban.[909]

A mongol *itelgü* ‘sólyom’ előbb palatális *itälgü*, majd a 17. században veláris hangrendű *ïtalġu* (Kelürnáme és Abul-Gázi) alakban egyaránt bekerült a csagatájba. Nem zárhatjuk ki, hogy a hangrendi váltás a csagatájban történt, de az is feltehető, hogy olyan mongol nyelvből vették át, ahol a lexéma mély hangrendű volt. A kalmükben például *itlġa*, *itlġan*, de mint lehetséges átadót mégis ki kell zárnunk.

Az *äläkä* ‘máj’ esetében a Szanglah szerzője átbetűzi a szót, így biztos a *-k-* olvasat. A középmongol adatokban a szókezdő *h-* még szinte mindenütt megvan, de ebben a szóban a csagatáj ezt nem tükrözi. A mongol nyelvekben zömmel zöngés gutturálist találunk a szó belsejében, a kalmükben és a mogolban viszont zöngétlen a zárhang. Pontosabban a kalmükben szóhasadás következett be, lásd *elkṇ* ‘máj’ ↔ *elgṇ* ‘rokon’. Mindezek alapján a Szanglah adata relatíve kései, talán kalmük nyelvjárási átvétel.

Hasonlóan kései, szintén kalmükből másolt a *darġa* ‘vezető, parancsnok’, szemben a korábbi *daruġa* ‘kormányzó, helytartó’, illetve a korábban már említett *köndäläng* ‘ferde, ferdén’.

Morfológia

[908] A Mukaddimat al-Adab is ilyen középmongol nyelvjárást tükröz.

[909] POPPE 1967: 12.

A mongol szavak etimológiai elemzése adta meg a lehetőséget a képzők listájának összeállítására, amely a mellékletben található. Most csak néhány olyan esetet szeretnék bemutatni, amely eltér az általánostól.

A csagatájban és korábban a Codex Cumanicusban, valamint a sino-ujgur anyagban is előforduló *tunqal*, *tanqal* ‘behívó, toborzó’ ← KMo **tuŋġal* más képzésű szó, mint a többi mongol nyelvben, vö. irodalmi mongol *tungġaġ*, *tungqaġ* ‘declaration; report; order’ < *tungġa-* ‘to announce, notify’.

Az *olǰa-* ‘zsákmányul ejt’ szó egyedül a csagatájban fordul elő. Az irodalmi mongol szó *olǰi-* < **olǰa+yi-*. Az eltérés magyarázata a nem teljesen „szabályos” szóvégi *-ayi-* > *-a-* változás lehet, bár nem kizárt, hogy romlott alak.

A török nyelvekben a *qaraul* ‘őrség, őr’ mellett az alapjelentés elhalványulásával megjelent a *qaraulčï* ‘őr’ továbbképzett forma, amely véleményem szerint török alakulat. KOWALEWSKI irodalmi mongol szótárában szerepel *qaraġulči* ~ *qaraġulčin* ‘straž, karaulščik, nadsmotrščik’, és innen átveszi LESSING is. KOWALEWSKI megjelöli forrását (Es. 35. = *Sayin üge-tü erdeni-yin sang*, a.m. Bölcsességek kincsestára), de a szövegben nem szerepel a szó.

A *qarčïġa*, *qarčaġa* ‘sólyom’ szóval kapcsolatos adatok gyűjtésekor a sino-ujgur anyagban bukkantam a hapax legomenon *qarčaġana*[910] alakra. A szóvégi *+gAnA* a növény- és állatnevekben gyakran jelentkező mongol képző, amely a török *+gAn* mongol megfelelője. A mongolban sehol nincs ily módon képzett alak. Tudós szóalkotás vagy máshonnan nem adatolt képzés? Nem eldönthető.

[910] LIGETI 1969: 30.

3.5. A szavak jelentéstani csoportosítása

A szavak jelentéstani csoportjainak vizsgálata az érintkezések jellegét mutatják meg, azt, hogy a gazdaság- és a társadalom és ennek következtében a nyelv mely rétegeiben érhető tetten erőteljesebb mongol hatás. A szemantikai kategóriák közötti átjárhatóság természetes. A szavak jelentésének rétegzettsége miatt egy-egy szó több kategóriában is megjelenhet: a *manġlay* ‘homlok’ a testrésznevek csoportjában is megtalálható, de a ‘sereg elővédje’ jelentés miatt a hadászati terminológiában is joggal kap helyet. A szavak között található olyan lexéma is, amely csupán metanyelvi használatú, nem vált valódi jövevényszóvá a csagatájban. Ilyen a *doġolan* ‘sánta’, amely mongol glossza, de például a jakutban globális másolat vagy az *itavun* ‘fogoly (madár)’, amely könyvnyelvi szónak látszik a csagatájban. A szemantikai csoportok nem szolgálnak információval a használati gyakoriságra vonatkozóan. Jelentős részük korlátozott használatú elemként csupán a nyelv bizonyos alrendszereiben jelent meg, mint például a hadászati szakszókincs.

A legnagyobb csoportot a hadászat és a vadászat szakszókincse jelenti. Együtt tárgyaltam a két kategóriát, mert nehezen választható szét a kettő terminológiája. A vadászat a nomádok számára gyakran egyfajta hadgyakorlatként is szolgált. A szókincs alapján is megállapítható, hogy a mongol hódítás újfajta hadsereg szerveződést terjesztett el Közép-Ázsiában. Ugyanakkor a seregrész elnevezések, tisztségnevek szinte nyom nélküli homályba merülése arra utal, hogy csupán rétegnyelvi szavak voltak, és csak azok élnek tovább a modern török nyelvekben, amelyek nyelvi beágyazottsága erősebb volt. Külön vettem a vadászmadárral vadászás terminológiáját, mert ez egy speciális technika alkalmazását jelentette, amelyet, úgy tűnik, a mongolok ismertettek meg a közép-ázsiai török népekkel. Különösen érvényes ez a sasos vadászatra. A két kategória szókincse körülbelül az anyag egyötödét teszi ki.

A lótartással kapcsolatos szavak (a ló életkora, neme, színe, jellemzői, lószerszámok) nagy száma a lótartás jelentőségéről árulkodik. Újfajta eszközök használatbavétele, tudatos lótenyésztés húzódik meg a háttérben. A szavak jelentős része a 13. századtól már a közép-kipcsak emlékekben is előfordul. Egy nomád gyökerű kultúrában nem meglepő az állatnevek nagy száma a néhány növénynévvel szemben.

A második legnagyobb szemantikai csoportot az államszervezettel, adminisztrációval, a társadalom rétegződésével kapcsolatos szavak alkotják. Ez az összes szó valamivel több, mint 17%-át jelenti. Jelentős részük az évszázadok során kiveszett a használatból, illetve erősen megváltozott, devalválódott jelentésben él tovább a modern török nyelvek egynémelyikében (*daruġa ~ darġa*; *baχšï*, *šölän*).

A rokonsági terminusok száma és használati gyakorisága is relatíve magas. Az *aġa*, *aqa* ‘báty’ szinte minden nyelvben kiszorítja a korábbi török terminust, de az *abaġa* ‘nagybáty’, *abusun* ‘néne, nővér’, *äbügän* ‘nagyapa, férfi felmenő’ vagy a *quda* ‘sógor’, *naġačï* ‘anyai nagybáty’ is nagyon elterjedt a török nyelvekben. Némelyek általánosabb megnevezésként váltak a nyelv elemévé, mint az *emägän* ‘asszony’ vagy a *känǰä* ‘későn született gyermek’, amely eredeti török jelentésének megfelelően gyakran jelzői funkcióban, ‘fiatal; későn született’ jelentésben használatos, lásd Kkalp *känǰä ul* ‘fiatal gyerek’, *känǰä qozï* ‘későn született bárány’.

Az igei kölcsönzések a jövevényszavak körülbelül 13%-át teszik ki. Az igék között olyan rekonstruált, „csillagos” alakok is fellelhetők, amelyek egykoron biztosan használatban voltak, de csak képzett formában őrződtek meg. Ezek közé tartoznak azok az igék, amelyek bekerültek a perzsába, majd onnan vissza a csagatájba. A perzsa (és más iráni nyelvek, tadzsik, kurd, etc.) a török igéket névszói formájukban, múlt idejű particípiumként (*–mIš*) veszi át, majd a perzsa absztraktum képző *+ī* és valamilyen ‘csinál’, ‘lesz’ jelentésű segédigével illeszkednek be a nyelvbe. Visszakölcsönzés következtében ezek a *–mIšI* képzős formák megjelentek a csagatáj nyelvhasználatban, sokszor egyedüli bizonyítékaként annak, hogy az igető valamikor ismert és használt volt a törökben.

A mindennapi élettel kapcsolatos nagy számú szó, a háztartás és az öltözködés terminológiája olyan tárgyakra utal, amelyet a mongolok ismertettek meg a törökökkel. A természeti körülményeket leíró lexémák közül több egy-egy földrajzi területen terjedt el, bizonyítva a szorosabb török – mongol együttélést.

Hadászat, Vadászat (60)

arġa ‘csel, fortély’; *baranġar* ‘a sereg jobb szárnya’; *bolǰar*, *bolǰal* ‘időpont, találkozás ideje, helye’; *böke* ‘birkózó, erős ember’; *čaġdavul*, *čangdavul* ‘hátvéd, utóvéd’; *dalda* ‘rejtekhely’; *dapqur*, *tapqur* ‘hadrend, sor’; *daptavul* ‘kovács, harcos’; *davulġa* ‘sisak’; *dayïn* ‘ellenség’; *ǰar* ‘parancs; hírnök’; *ǰebe* ‘fegyverzet, páncél’; *ǰergä* ‘hajtóvadászat; hadsor’; *ǰergälä-* ‘hadrendbe áll, körülfog’; *ǰövän ġar*, *ǰövän qol*, *ǰūnġar* ‘a sereg balszárnya’; *ġaǰarǰï*, *ġazarǰi*

‘vezető, kalauz’; *ġol* ‘sereg centruma’; *honï* ‘rovátka a nyílvessző végén’; *honïla-* ‘nyilat az íjra helyez’; *idäči* ‘a hadtápért felelős elnevezése a seregben’; *ilbäsün* ‘célpont’; *ïlġa-* ‘(le)rohan, megtámad’; *ïlġar* ‘roham, támadás’; *irävül, hirävül* ‘élcsapat’; *keǰim* ‘ló vértje’; *keptävül, ketpävül* ‘éjszakai őr(ség)’; *köhä* ‘páncél’; *küren, güren* ‘tábor’; *qaha-* ‘körbezár, ostromol’; *qahal* ‘ostrom, blokád’; *qaravul, qaraġul* ‘őrszem; őrség; előcsapat, előőrs’; *qarbïčï* ‘vért, páncél; fegyvertartó (pl. szíj)’; *qaučïn* ‘testőr(ség), vmilyen katonai rang’; *qomar-* ‘bekerít, körülvesz’; *qomarġa* ‘bekerítés, vadászhely’; *qomarġal* ‘bekerítés’; *qonalġa* ‘szállás’; *qor* ‘fegyver, tegez’; *qorčï* ‘fegyverhordozó, tegzes’; *qumbul* ‘szakasz, osztag’; *manġlay,* ‘elővéd, előcsapat’; *märgän* ‘mesterlövész, hozzáértő’; *nöker* ‘társ, barát, bajtárs, katonai kíséret’; *olǰa* ‘zsákmány, préda’; *olǰa-* ‘zsákmányul ejt’; *olǰala-* ‘kifoszt, kirabol’; *örgä* ‘sátor’; *sadaġ, saġdaġ* ‘tegez, puzdra’; *sürün, süren* ‘hadilárma, csatakiáltás’; *šibä* ‘erődítmény’; *šïba* ‘nyílfajta; nyílzápor’; *šïralġa* ‘a zsákmányból adott rész’; *šilän, šölän* ‘az uralkodók által felajánlott étel, a katonák ételadagja’; *tosqavul, tosqal* ‘őr’; *totqavul, toqtavul* ‘katonai, ill. közigazgatási rang; fedezék’; *tovačï* ‘katonai rang, számvevő’; *tunqal* ‘behívó, toborzó’; *ulǰar* ‘hír, hadbehívó’; *uran* ‘jelszó’; *yasal* ‘hadrend’.

Vadászmadárral vadászat (8)

qarčïġay, qarčïġa ‘sólyom’; *bawli-* ‘(madarat vadászatra) idomít’; *bavli* ‘idomított madár, az idomítás során használt csalétek’; *bählä, bähläy* ‘solymászkesztyű’; *bürküt* ‘sas’; *dalbay* ‘a vadászmadarak idomításakor használt szárny’; *šonqar* ‘kerecsensólyom’; *tomaġa* ‘sólyomsapka’.

Lótartás (22)

adun ‘ménes’; *aǰïrġa* ‘paripa; csődör’; *arġïmaq, arġamaq* ‘telivér, gyors ló’; *aχta* ‘ló’; *aχtala-* ‘kiherél’; *beldürgä, böldürge* ‘hurok’; *čidär* ‘béklyó’; *čïlbur* ‘kantár’; *dönän* ‘negyedfű ló’; *ǰerdä* ‘pej, fakó (lószín)’; *ǰilav* ‘gyeplő, kantárszár’; *ebüsün, öbüsün* ‘takarmány’; *ġunan, qunan* ‘harmadfű ló’; *kötäl* ‘vezetékló’; *küräng* ‘pej, sötétbarna (lószín)’; *qanǰuġa* ‘szíj’; *qunačï, qunaǰïn* ‘2-3 éves nőstény állat’; *toqulġa* ‘nyeregalátét, lótakaró’; *toqum* ‘izzasztó, málhanyereg’; *tulan* ‘öt éves állat’; *unaqan* ‘csikó (lóé vagy szamáré)’; *yeke* ‘(nagytestű) ló’.

Állatnevek (34)

anqïr, anqur ‘füstös réce’ ← Mo *anggir*; *besärek* ‘teve’; *bödänä* ‘fürj’ ← Mo *bödene*; *borčïn* 1. ‘őzsuta’ 2. ‘kacsa tojója’; *bösün* ‘tetű’; *buġu* ‘hím szarvas’; *bulġan* ‘coboly, nyest’; *bürküt* ; *čina* ‘farkas’; *čurpa* ‘malac, süldő’; *daldaġay* ‘törött szárnyú madár’; *elǰigän* ‘szamár’; *hona* ‘gazellabak’; *itälgü* ‘ragadozó madár’; *ïtavun* ‘fogoly (madár)’; *ǰerän* ‘szarvas vagy őz, gazella’; *ǰibir* ‘szárny’; *qaban* ‘vadkan’; *qačïr* ‘öszvér, málhás állat’; *qaǰïr* ‘keselyű, ragadozó

madár'; *qalǰaqčï* 'nőstény vadkecske'; *qandaġay* 'jávorszarvas'; *qarčïġay*, *qarčïġa* 'sólyom'; *maral* 'maral, szarvasünő'; *megäǰin* 'emse, koca; malac'; *ötägä* 'medve'; *sar* 'kánya'; *seül* 'farok'; *sona* 'vadkacsafajta; bögöly'; *šonqar* 'sólyom'; *soqsur* 'kacsafajta'; *tulay* 'nyúl'; *toray* 'malac, szopósmalac'; *yaman* 'kecske'.

Növénynevek (8)

arča 'boróka'; *betäkä*, *bötäkä* 'növ. madárbegy'; *dolana* 'galagonya'; *ïrġay* 'gyógynövény, fűzfa'; *örgesün* 'tövis, tüske'; *qaraġay* 'fenyő, fenyves'; *suqay* 'tamariszkusz'; *uǰavur* 'gyökér'.

Társadalmi berendezkedés és adminisztráció (45)

aġača, *aġa* 'asszony (megszólítás)'; *alačï* 'gyilkos'; *albutu* 'adózó'; *altan* ' arany, a Pekingben uralkodók címe'; *bawurčï* 'szakács'; *baχši* 'írnok, titkár'; *bökävül*, *bäkävül* 'szakács, pohárnok'; *čingsang* 'valamilyen magas rang'; *daqavul* 'szolga'; *daruġa* 'kormányzó, helytartó, katonai v. adminisztrativ egység vezetője'; *ïnaġ* 'barát, társ, bajtárs; tanácsadó'; *inǰü* 'adománybirtok; adománybirtokos'; *inǰi*, *inǰü* 'szolga, ágyas'; *ǰarlïġ*, *yarlïġ* 'parancs, rendelet'; *ǰočïn*, *yočïn*, 'vendég, jövevény, utas'; *kürägän*, *gürägän*, 'Timurida leszármazott'; *möčälgä* 'jogi eljárás'; *noyan*, *noyïn* 'uralkodó; nemesúr'; *omaq*, *omaġ* 'nagycsalád, nemzetség'; *orčïn* 'körzet, kerület, provincia'; *otaġa* 'tollbokréta, forgó (insignia)'; *ögälgä*, *ögülgä* 'ajándék'; *payza* 'uralkodói rendelet, utasítás, követi megbízást igazoló és rangot jelző tábla'; *qayrïtay* 'magasrangú hivatalnok címe'; *qaru* 'válasz; kártérítés, viszonzás'; *qupčur*, *qufčur* 'adó'; *quma* 'ágyas, szolgálólány'; *qurïltay* ~ *qurultay* 'tanács, gyűlés, összejövetel'; *salġa-* 'követségbe küld'; *savġat*, *soġat* 'ajándék'; *soyurġa-* 'adományoz'; *soyurġal* 'adomány(birtok)'; *süder* 'szolga, kíséret, társ'; *šilän* 'az uralkodók által felajánlott étel'; *šiqavul*, *šiġavul* 'intéző, hoppmester, vendéglátó, magas tisztség (súlyok- és mértékek felelőse)'; *šügün* 'jó jel'; *šükür* 'ernyő, baldachin'; *tayšï* 'írnok, titkár, mester'; **tobčï-* 'tanácsol'; *tobčïn* 'hivatal'; *ulǰa-* 'térdhajlással üdvözöl'; *ulus* 'nép'; *uran* 'mesterség, hivatás'; *yam* 'postaszolgálat, postaállomás'; *yasaq*, *yasau*, *yasa* 'törvény, rend, rendelet'; *yasaul* 'udvarmester'; *yosun* 'szabály, szokás, forma'.

Rokonsági terminusok (18)

abaġa 'nagybáty'; *abusun* 'néne, nővér'; *aġa*, *aqa* 'báty'; *anda* 'barát, fogadott testvér'; *egäči* 'nővér'; *elinǰäk* 'dédapa'; *emägän* 'asszony'; *äbügän*, *öbügä* 'ős, ősatya, elődő'; *ečigä* 'apa'; *känǰä* 'későn született gyermek'; *köbün* 'gyerek'; *köken* 'lánya vkinek'; *kökül*, *kökel* 'szoptatódajka'; *quda* 'sógortörzs'; *morqay* 'hatodik ős'; *naġaču*, *naġačï* 'anyai nagybáty'; *otčigin* 'a legfiatalabb gyermek'; *omaq*, *omaġ* 'nemzetség, törzs'; *ürünli* 'utód, unoka'.

Igék (46)

ajira- ‘eltávolodik, szétválik’; *aldara-* ‘megzavarodik; bánkódik’; *arġa-* ‘megcsal, becsap’; *arġada-* ‘megtéveszt, becsap’; *asra-* ‘gondoskodik, óv, őriz’; *borda-* ‘meghízik’; *bos-* ‘felkel; elmenekül’; *bürke-* ‘befed, beburkol’; *butra-* ‘szétszóródik’; *čïda-* ‘képes vmire, tűr, kitart, elvisel’; *čura-* ‘kilyukad’; *čubru-* ‘egymás után sorban megy’; *daldala-* ‘elrejtőzik’; *darï-* ‘váratlanul megérkezik’; *ġangšï-*, *ġïngšï-* ‘nyüszítve elszalad (kutya)’; *ġïlǰay-* ‘megőrül’; *honïla-* ‘nyilat az íjra helyez’; *hüre-* ‘elpusztít; elkerget, elűz’; *ïlġa-* ‘(le)rohan, megtámad, vágtázik’; *ïlġa-* ‘keres, válogat’; *ïrǰay-* ‘vigyorog, vicsorog, mosolyog’; *ǰïrġa-* ‘örvendezik, örül; szórakozik’; *ǰočinla-* ‘vendégül lát’; *ǰergälä-* ‘hadrendbe áll, körülfog’; *qada-* ‘beszúr, szöget bever, (oda)erősít’; *qaha-* ‘körbezár, ostromol’; *qara-* ‘néz, figyel’; *qatra-* ‘üget, vágtázik; siet’; *qomar-* ‘bekerít, körülvesz’; *maqta-*, *maχta-* ‘dicsér’;**näkä-* ‘követ; követel; siet’; *olǰa-* ‘zsákmányul ejt’; *olǰala-* ‘kifoszt, kirabol’; *ös-* ‘nő, növekedik, nevelkedik’; *soyurġa-* ‘adományoz’; *tarqa-* ‘szétszóródik’; *tavus-* ‘elfogy; véget ér’; **tämäǰä-* ‘zaklat’; *tölä-* ‘fizet’; *toqta-* ‘megáll, eláll, megmarad’; *tos-* ‘vár; elállja az utat’; *učra-* ‘találkozik’; *ulǰa-* ‘térdhajlással üdvözöl’; *xubul-* ‘feltámad’; *yada-* ‘nem képes vmire, elgyengül’; *yasa-* ‘elrendez, elkészít, díszít’.

Háztartás, öltözék (44)

adasqa ‘bőr, párna’; *arusun* ‘bőr’; *arġamǰï* ‘kötél’; *bosaġa* ‘küszöb’; *bürkesün* ‘takaró, fedél’; *čaġaraq* ‘sátor, a sátor felső füstnyílása’; *čïlapčï* ‘tál’; *čorġa* ‘szűk nyakú edény, köpü’; *čüčäk*, *čögäčäk* ‘tálka’; *čumča* ‘ing’; *dabusun* ‘só’; *daqu* ‘bő, báránybut kabát, suba’; *deglä*, *degelä* ‘felső, ujjas kaftán’; *dotur* ‘bélés’; *ergenä*, *ergänäk* ‘sátortartozék, sátorfelszerelés, a sátor bejáratának felső része’; *ġusun* ‘magasszárú csízma’; *išigäy* ‘nemez’; *kökür* ‘bőrtömlő’; *košägä* ‘függöny, takaró’; *labašaq* ‘köntös, kaftán’; *möngän* ‘ezüst’; *ökün* ‘zsír’; *ölükä* ‘bölcső’; *ömüdün* ‘nadrág’; *örgä* ‘sátor’; *örkäbči*, *erkäbči* ‘gyűszű’; *qayčï* ‘olló’; *quduġa* ‘kancsó’; *quduq* ‘kút’; *ṣaba* ‘tartály’; *šibä* ‘ár’; *šilän*, *šölän* ‘étel, leves’; *šilim* ‘gyanta, ragasztó’; *širä* ‘asztal, tálca’; *šïrdaġ* ‘nyeregalátét; kaftánféle’; *subusun* ‘gyöngy’; *süsün* ‘savó, savanyú tej’; *tasma* ‘szíj’; *tobčï* ‘gomb’; *tolï* ‘tükör’; *tosun* ‘zsiradék’; *tülän* ‘tüzifa, gyújtós’; *usun* ‘víz’; *üyile* ‘dolog’.

Topográfia, időjárás (20)

adïr ‘halom, domb’; *adirgan* ‘hegy, domb’; *adra* ‘halom, egyenetlen, bevetetlen föld’; *aral* ‘sziget’; *arġadal* ‘rejtekhely; a hegyoldal kiemelkedései, vízmosás, hágó’; *boraġan*, *boran* ‘havas, szeles idő’; *burtaġ* ‘egyenetlen, kátyús’; *čöl* ‘puszta’; *čïbar* ‘nedves, nyirkos idő’; *daban* ‘hegy, hágó’; *kötel* ‘domb, hegy, hegyszoros, hegynyereg’; *mör* ‘út, ösvény’; *mösün*

‘jég’; *nuġula* ‘hajlat, kanyar’; *oba* ‘domb’; *quyun* ‘forgószél’; *ṣaba* ‘folyómeder’; *serin*, *serün* ‘hideg, hűvös, friss’; *toqay*, *toġay* ‘folyókanyar, ártér, ártéri erdő’; *ulġun* ‘domb’.

Melléknevek, tulajdonságok (26)

alïs ‘távol(i)’; *amïdun* ‘élő’; *antutay* ‘édes’; *batu* ‘erős, kemény’; *čaġan* ‘fehér’; *čebär* ‘ügyes, bájos, szorgalmas’; *čečän* ‘ügyes, okos’; *čöb* ‘helyes, igaz’; *dalay* ‘sok, tengernyi’; *doġolan* ‘sánta’; *düläy* ‘süket’; *ärkä* ‘kedvenc, elkényeztetett’; *ġašun* ‘keserű’; *kälägäy* ‘dadogó, hebegő’; *köndelen*, *köndeleng* ‘ferde, ferdén’; *qalǰav* ‘tréfás, mókás’; *öndür* ‘magas’; *saydam* ‘tiszta, sima’; *sayïn* ‘nemes, jó, tisztelt’; *serin*, *serün* ‘hideg, hűvös, friss’; *soqur* ‘vak, félszemű’; *tarġun* ‘kövér, testes’; *turġun* ‘fáradt, kimerült’; *ünän* ‘becsületes(ség), nyílt(ság)’; *yadanġu* ‘gyenge, erőtlen’; *zölän* ‘puha’.

Testrésznevek (9)

čïray, *čaray* ‘arc’; *dalu* ‘lapocka’; *eläkä* ‘máj’; *qaburġa* ‘borda, oldal’; *qačar* ‘arc, orca; a hát alsó-oldalsó része’; *qamar* ‘orr’; *manġlay* ‘homlok’; *tanglay* ‘szájpadlás’; *yasun* ‘csont’.

Betegségek (4)

öbüčin ‘betegség’; *quluqana* ‘seb, kelés, tályog’; *quyan* ‘ideggyulladás, zsába, reuma’; *sandïraq* ‘zavartság, zavarodottság’.

Hiedelem (2):

čitkär ‘a gonosz, sátán, ördög’; *ǰada*, *yada* (*tašï*) ‘esővarázsló kő’.

Idő (6)

čaġ ‘idő, kor, mennyiség’; *čagan kün* ‘ünnep’; *dara* ‘mindig, állandó(an)’; *ödür* ‘nap (időszak), napközben’; *uǰur/učur* ‘idő’; *übül* ‘tél’.

Zene (2)

ayalġu ‘pacsirtaszó, dallam’; *šïdurġu* ~ *šudurġu* ‘lant’.

4. Függelék

4.1. A mongol jövevényszavak listája etimológiai vázlattal

1. *abaġa* ‘nagybácsi’ ← KMo *abaġa* ‘id.’
2. *abusun* ‘néni, nővér’ ← KMo *abisun* ‘sógornő’
3. *adasqa* ‘bőr, párna’ ← KMo *adasqa* ‘id.’
4. *adïr* ‘halom, domb’ ← KMo *adar* ‘egyenetlen, durva, hepehupás’
5. *adïrġan* ‘hegy, domb’ ← KMo **adarġan* ‘id.’ < **adar+GAn*
6. *adra* ‘halom, egyenetlen, műveletlen föld’ ← KMo **adrā* ‘egyenetlen, göröngyös föld’ < **adar+A-GA* vö. ÓTö *atïz* ?
7. *adun* ‘ménes’ ← KMo *adūn* ‘id.’ < *aduġun*
8. *aġa*, *aqa*, *aχa* ‘bácsi, idősebb fivér’ ← KMo *aqa* ‘id.’
9. *aġača*, *aġa* ‘(megszólítás) asszonyom’ ← KMo *aġa* ‘id.’
10. *ajïra-* ‘visszavonul, eltávolodik, szétválik’ ← KMo *ajïra-* ‘elmegy, továbbmegy; időzik’ | vö. Tö **adïrV-* ? | vö. ÓTö *adïr-* < **adV-*
11. *ajïrġa* ‘csődör’ ← KMo *ajirġa* ‘id.’ < **adirġa* | vö. ÓTö *adġïr*
12. *alačï* ‘gyilkos’ ← KMo **alāči* ‘id.’ < **alaġači* < **ala-GAči*
13. *albutu* ‘adóköteles’ ← KMo *albatu* ‘id.’
14. *aldara-* ‘megzavarodik, nyugtalankodik, habozik; elfárad, bánkódik’ ← KMo *aldara-* ‘elbátortalanodik, meggyengül, elerőtlenedik’
15. *alïs*, *alus* ‘távol, távoli’ ← KMo *alus* ‘id.’
16. *altan* ‘arany; a Pekingben uralkodók címe’ ← KMo *altan* ‘id.’ | vö. ÓTö *altun*
17. *amïdun* ‘élő’ ← KMo **amidun* ‘id.’ < **ami*(*n*)+*dUn* | vö. IrMo *amin* ‘élet’
18. *anda* ‘barát’ ← KMo *anda* ‘id.’ ← Tö **anda* | vö. ÓTö *ant* (*and*) ‘eskü’.
19. *anqïr*, *anqur* ‘füstös réce’ ← KMo *anggir* ‘sárga tollú kacsa-féle’
20. *antutay* ‘édes’ ← KMo *amtatai* ‘id.’ < *amta+tAi* < **am*(*an*)+*tA*(-*n*)+*tAi* | vö. IrMo *amta*(*n*) ‘íz; tetszés’, *ama*(*n*) ‘száj’, *am+sa-* ‘kóstol, ízlel’
21. *aral* ‘sziget’ ← KMo *aral* ‘id.’

22. *arča, arčï, arčan* ‘boróka’ ← KMo *arča, arčï, arčan* ‘id.’
23. *arġa* ‘csel, fortély’ ← KMo *arġa* ‘id.’
24. *arġa-* ‘megcsal, becsap’ ← KMo *arġa-* ‘cselt sző, intrikál; mesterkedik’ < **arġa+yi-*
25. *arġada-* ‘megtéveszt, becsap’ ← KMo *arġada-* ‘hizeleg; vigasztal, rábeszél’ < *arġa+DA-*; *arġa* ‘fortély, csel’
26. *arġadal* ‘rejtekhely; a hegyoldal kiemelkedései, vízmosás, hágó’ ← KMo **arġadal* ‘id.’ < *arġa-dAl* vagy *arġa+DA-l* ⇒ *arġada-, arġa*
27. *arġamǰï* ‘kötél’ ← KMo *arġamǰi* ‘id.’ < **arga-mǰi* ← Tö **arga-* ‘a nyeregszíjhoz erősít’
28. *arġïmaq, arġamaq, arġumaq* ‘telivér, gyors ló’← KMo *arġamaġ* ‘jó verseny- vagy hátasló; telivér’ < *arġumaq* ← Tö ? │vö. ÓTö *arqun* ‘tenyészállat’
29. *arusun* ‘bőr’ ← KMo **arusun* ‘id’ < **ari+sUn* ?
30. *asra-, asïra-, ïsra-* ‘gondoskodik, óv, őriz’ ← KMo *asra-* < *asara-* ‘könyörületes vkivel, ellát, ápol, táplál’
31. *aχta* ‘ló’ (← Per ?) ← KMo *aqta, aχta* ‘id.’
32. *aχtala-* ‘kiherél’ ← KMo *aqtala-, aχtala-* ‘id.’ < *aqta+lA-*
33. *ayalġu* ‘kellemes hang, pacsirtaszó’ ← KMo *ayalġu* ‘dallam, hangzás; hangszín, hanglejtés’
34. *äbügä*(*n*), *öbügä* ‘ős, ősatya, elődd’ ← KMo *ebügen, öbüge* < **ebü+GAn* | ⇒ *emegen*; *ečigen*
35. *äbüsün, öbüsün* ‘takarmány’ ← KMo *ebüsün, öbüsün* ‘fű, széna’ < **ebö+sUn*
36. *äläkä* ‘máj’ ← KMo *eleke* ‘id.’
37. *älinǰäg, älinčig* ‘dédapa’ ← KMo *elinčeg* ‘dédapa, dédanya’
38. *äminäk* ‘lelkecske’ < *ämin* + Tö Dim. +*Ak* ← KMo *ämin* ‘lélek’ < *amin* ‘élet, lélegzet; lélek’
39. *baranġar* ‘a sereg jobbszárnya’ ← KMo *barān ġar* < *baraġun ġar* ‘id.’
40. *batu* ‘erős, kemény’ ← KMo *batu* ‘id.’
41. *bavlï-* ‘(madarat vadászatra) idomít’ ← KMo **bauli-* ‘id.’
42. *bavlï* ‘idomított madár, az idomítás során használt csalétek’ ← KMo **bauli* ‘id.’ < **baġu-li*
43. *bavurčï* ‘szakács’ ← KMo **baurči* < *baġurči*(*n*) ‘id.’ < *baġūr* < *baġbur* ‘fedeles tál’ + *či*
44. *baχšï* ‘írnok, titkár, vmi mestere’ ← KMo *baqši* ‘mester’ ← Tö *baġšï* ‘vallási tanító’ ← Kín
45. *bählä, bähläy* ‘solymászkesztyű’ ← KMo **behelei* ‘id.’ < **begelei*

46. *besärek* ‘teve’ ← KMo *beserek* ‘korcs, félvér, keverék; megbízhatatlan (jellem)’
47. *betäkä, bötäkä* ‘begy; (növ.) madárbegy’ ← Mo *beteke, böteke* ‘begy’
48. *beldürgä, böldürge* ‘hurok’ ← KMo *bōldürge, *bēldürge* ‘id.’ < *bögeldürge, bögüldürge* < **bögel-DUr-GA*
49. *bolǰar, bolǰal* ‘időpont, találkozás ideje, helye’ ← KMo *bolǰar, bolǰal* ‘id.’ < **bol-ǰAGA-r* < **bol-ǰAGA-l* | vö. IrMo *bolǰar, bolǰal* ‘megállapodás, szerződés, megegyezés, kitűzött időpont, határidő; találkozó’, *bolǰa-* ‘megegyezik; időpontot megbeszél; előre meghatároz stb.’ < *bol-* ‘válik vmivé; megtörténik; eljön, múlik (idő); stb.’ | vö. ÓTö *bol-* ‘lesz, lesz vmiből vmi’
50. *boraġan, boran* ‘(hó)vihar’ ← KMo *boraġan, borān* ‘id.’ <**bora-gAn*
51. *borčïn* 1. ‘őzsuta’ 2. ‘kacsa tojója’ ← KMo *borǰin* ‘id.’ < **boro+ǰin*; *boro* ‘szürke’ | vö. ÓTö *boz*
52. *borda-* ‘kövér, jóltáplált’ ← KMo *borda-* ‘állatot hizlal’ < **bor+dA-*
53. *borǰïgïn* ‘mongol törzsnév; szemszín (népetimológia)’ ← KMo *borǰigin* ‘mongol törzsnév’ < *borčïn* ‘vadkacsa’]+*Kin* ~+*Gin*
54. *bos-* ‘elvándorol; elmenekül’ ← KMo *bos-* ‘id.’
55. *bosaġa* ‘küszöb’ ← KMo *bosaġa* ‘id.’ <**boso-GA*
56. *bödänä* ‘fürj’ ← KMo *bödene* ‘id.’
57. *bökä* ‘birkózó, erős ember’ ← KMo *böke* ‘id.’ | Tö *bökä* ?
58. *bökävül, bäkävül* ‘szakács, pohárnok’ ← KMo *bökevül* ‘id.’ < **bökeyigül* < *böke-yi-GUl*
59. *bösün* ‘tetű’ ← KMo *bōsün* < *bögesün* ‘id.’ < **böge+sUn*
60. *buġu* ‘hím szarvas’ ← KMo *buġu* ‘id.’
61. *bulġan* ‘coboly, nyest’ ← *bul*(*a*)*ġan* ‘id.’ < **buli-GAn* | vö. IrMo *buli-* ‘legyőz, elfoglal, leigáz’
62. *burtaġ* ‘egyenetlen, kátyús’ ← KMo *burtaġ* ‘id.’ < **butra-G*
63. *butra-* ‘szétszóródik’ ← KMo *butara-* ‘darabokra törik; szétszóródik’ < **buta+rA-* | vö. *buta* ‘darabokban, foszlányokban, darabokra’ | vö. ÓTö *butarla-* ‘darabokra törik’ ?
64. *bürgüt* ‘sas’ ← KMo *bürgüt* ‘id.’
65. *bürke-* ‘befed, beburkol’ ← KMo **bürkē-* < *bürkege-* ‘id.’ < **bür*(*i*)*-KA-GA-*; vö. *bürke-* ‘eltakar, elfed; beburkol, elhomályosít’ < *büri-* ‘befed, beburkol; behúz (kárpittal)’ | vö. ÓTö *bür-*
66. *bürkesün* ‘takaró’ ← KMo **bürkēsün* < *bürkegesün* ‘id.’ < **büri-KA-GAsUn*

67. *čaġ* ‘idő, kor, mennyiség’ ← KMo *čaġ* ‘id.’
68. *čaġan* 1. ‘fehér’ 2. ‘ünnep’ (< * *čagan kün* ← KMo *čaġan sara* ‘újév’) 3. ‘juharfa’ (< *čaġan aġač*) ← KMo *čaġān* < *ča*(+*ga*-)*GAn*
69. *čaġaraq* ‘sátor, a sátor felső füstnyílása’ ← KMo *čaġaraq* ‘id.’ │Ieu ? vö. Per *čarġ*, *čarχ* ‘kör, kerék’, Szkr *čakra*
70. *čaġdavul*, *čangdavul*, *čandavul*, *čïndavul* ‘hátvéd, utóvéd, utócsapat’ ← KMo *čaġda’ul* ‘őr, őrszem; besúgó, kém’ < *čaġda-GUl* | vö. *čaġda*- ‘őrködik, őrjáratban van, fenntartja a rendet’ + Tö * *yandavul* ‘oldalvéd’
71. *čebär*, *čär* ‘ügyes, bájos, szorgalmas’ ← KMo *čeber* ‘tiszta, (átv. is); rendes; hibátlan’
72. *čečän* ‘ügyes, okos’ ← KMo *čečen* < *sečen* ‘id.’
73. *čïbar*, *ǰibar* ‘nedves, nyirkos idő’← KMo *ǰibar* ‘id.’
74. *čïda*- ‘képes, tűr, kitart, elvisel’ ←KMo *čida*- ‘képes’ │AT **tïda*-?
75. *čidär* ‘béklyó’ ← KMo *čider* ‘id.’ < *čidör*
76. *čïlapči* ‘mély tál’ ← KMo *ǰilabči* ‘kis kanna, edény’ < **ǰila+bči*
77. *čïlbur* ‘kantár’ ← KMo *čilbur* < *čilbuġur* ‘id.’ < **čil-bU-GUr*
78. *čina* ‘farkas’ ← KMo *čina* ‘id.’
79. *čïray*, *čaray* ‘arc’ ← KMo *čiray*, *čaray* ‘id.’
80. *čitkär* ‘a gonosz, sátán, ördög’ ←KMo **čitker* ‘id.’ | vö. *čitkür* ‘ördög, démon, gonosz lélek’ < **čitkör*
81. *čingsang* ‘magas rang’ ← KMo *čingsang* ‘államminiszter’ ← Kín
82. *čöb* ‘helyes, igaz’ ← KMo *ǰöb* ‘id.’
83. *čöl*, čül ‘puszta’ ← KMo *čöl* ‘id.’
84. *čorġa* ‘szűk nyakú edény, köpü’ ← KMo *čorġa* ‘cső, kifolyócső, edény szája; kürtő, csap’ < **čorġo*, vö. *čorġu* ‘id.’
85. *čumča* ‘ing’ ← KMo *čamča* ‘id.’ ← Kín ?
86. *čura*- ‘kilyukad’ ← KMo *čūra*- < *čoġura*- ‘id.’ < *čoġu-rA*- | vö. *čoġul*- ‘kilyukaszt’
87. *čurpa* ‘malac, süldő’ ← KMo *čurba* ‘fióka, fiatal’
88. *čubru*- ‘egymás után sorban megy’ ← KMo *čuburu*- ‘egymás után sorban megy; csöpög’ < **čubu-rU*- | vö. *čubu*- ‘egymás után sorban megy egy csoportban; bevonul; csöpög’
89. *čüčäk*, *čögäčäk* ‘tál, tálka’← KMo *čūče* ‘id.’ < *čögüče*

90. *daban, davan* ‘hegy, hágó’ ← KMo *dabān* ‘hágó’ < *dabaġan* < **daba-GAn* | vö. *daba-* ‘átkel hegyen’, *dabaguri* ‘lépcsőfok; lépcső; létra foka; hegyi kaptató’, *dabalġan* ‘hullám, tajték’
91. *dabusun* ‘só’← KMo *dabusun* ‘id.’ | vö. ÓTö *tūz*?
92. *dalay* ‘tenger; valamilyen rang; sok, temérdek, sok’ ← KMo *dalai* | vö. ÓTö *taluy* ← Kín
93. *dalbay* ‘a vadászmadarak idomításakor használt szárny’ ← KMo **dalbāi* ‘csali’ < *dalbaġai* < **dalba-GAi* | vö. IrMo *dalba, dalbaga* ‘zászló, vitorla’ *dalbayi-* ‘széles, lapos’ | vö. ÓTö *yalbī* ‘széles’ ?
94. *dalda* ‘menedék, rejtek’ ← KMo *dalda* ‘id.’< *dal+dA*
95. *daldaġay* ‘törött szárnyú madár’ ← KMo **daldaġai* ‘id.’ < **dali+dA-GAi*
96. *daldala-* ‘elrejtőzik, vmi mögé bebújik ← KMo *daldala-* ‘elrejt’ < *dal+dA+lA-*
97. *dalu, dal* ‘lapocka’ ← KMo *dalu* ‘id.’ | vö. IrMo *dalu* ‘id.’, *dali* ‘szárny’
98. *dapqur, tapqur* ‘hadrend, sor’ ← KMo *dabqur* ‘id.’ < **dab+*KU-r*
99. *daptavul* ‘kovács, harcos; ütlegelő’← KMo **daptaġul* ‘id.’ < **dab+tA-GUl*
100. *daqavul* ‘szolga’ ← KMo *daġa’ul* ‘id.’ < **daġa-gUl*
101. *daqu* ‘bő, báránybut kabát, suba’ ← KMo *daqu* ‘kívül szőrme kabát’ | vö. ÓTö *yaqū* ‘esőkabát’ ?
102. *dara* ‘mindig, állandó(an)’ ← KMo **darā* < *darai* ‘id.’ < **daroi*; | vö. IrMo *darui* ‘azonnal, rögvest; hamar’, *dara, daraga* ‘utána; később, majd’
103. *darï-* 1. ‘(meg)történik, bekövetkezik’ 2. ‘találkozik, váratlanul megérkezik’ ← KMo **dāri-* < *daġari-* ‘kiüt vagy behúz valakinek lendületből; benéz vkihez, beugrik vkihez; bekövetkezik (betegség, baj)’
104. *daruġa, darġa* ‘kormányzó, helytartó, katonai vagy adminisztrativ egység vezetője’← KMo *daruġa, darġa* ‘vezető, felettes; parancsnok’ < **daru-GA*
105. *davulġa, davulġan, tavulqa, tavulġan, tobulġa, dalġa, dulġa* ‘sisak’ ← KMo **doġulġa* ‘id.’
106. *dayïn* ‘ellenség’ ← KMo *dayin* ‘id.’ < **dagin* | vö. ÓTö *yaġï* ‘id.’
107. *deglä, degeläy, dägälä, tägälä* ‘felső, ujjas kaftán’ ← KMo *degelē, degelei* ‘kabátka, rövid szőrme öltözék’ < *degel+Ai* | vö. *debel* ‘hosszú öltözék, ruha, köpeny, köntös; ruházat’
108. *doġolan* ‘sánta’ ← KMo *doġolan* ‘id.’ < **doġo-lA-ng*
109. *dolana* ‘galagonya’ ← KMo *dolāna* < *dologana, doluġana* ‘id.’ < **dolo+ GAnA*

110. *dotur* ‘bélés’ ← KMo *dotur* ‘id.’ < **dotu+r* vagy *dotu+ġur* | vö. IrMo *dotur* ‘belseje vnek; belső rész, bélés (ruháé)’, *dotora* ‘belül, *dotona* ‘belső’
111. *dönän* ‘negyedfű ló’ ← KMo *dönen* ‘négyéves (állat)’ < **dö*(**r*)+**nAn* | vö. **dö+*r+*bAn*, **dö+*čin* | vö. ÓTö *tōrt*
112. *dörben* ‘négy’ ← KMo *dörben* ‘id.’ < **dö+*r+bAn* | vö. ÓTö *tōrt*
113. *düläy* ‘süket’ ← KMo *dülei* ‘id.’
114. *ečigä* ‘apa’ ← KMo *ečige* ‘apa’ < **eči+GAn* ⎪ÓTö *ečū* ‘ős’, *eči* ‘apjánál fiatalabb, de nála idősebb közeli férfirokon’
115. *egäči* ‘nővér’ ← KMo *egeči* < **ekeči* | Tö **äkäčV* ? | vö. ÓTö *äkäč* ‘kislány’; *äkā* ‘apjánál fiatalabb, de nála idősebb közeli nőrokon’
116. *elǰigän* ‘szamár’ ← KMo *elǰigen* ‘id.’ ⎪ÓTö *äšgäk*
117. *emägän* ‘asszony’ ←KMo *emegen* ‘idős asszony’< **eme+GAn*
118. *emel* ‘nyereg’ ← KMo *emēl* < *emegel* ‘id.’
119. *erkä*, *ärkä* ‘kedvenc, elkényeztetett; enyelgés, évődés’ ← KMo *erke* ‘akaratos, szeszélyes; akaratosság, makacsság’ | vö. ÓTö *ärk* ‘1. ‘tekintély (másokra gyakorolt hatás)’; 2. ‘szabad akarat, függetlenség, önálló akarat’
120. *ergänä*, *ergänäk* ‘sátortartozék, sátorfelszerelés, a sátor bejáratának felső része’ ← KMo *ergenek* ‘id.’ < **ergü-lA-G* | vö. IrMo *ergü-*, *örgü-* v.t. ‘felállít’ ⎪ vö. ÓTö *ör-* v.i. ‘felemelkedik, feláll’
121. *erkäbči*, *örkäbči* ‘gyűszű’ ← KMo *erkebči* < **here+KAi+bči* | vö. ÓTö *ärngäk* ‘ujj’ < **är+än+GAk*
122. *ġaǰarǰï*, *qaǰarǰï*, *ġazarǰï* ‘vezető, kalauz’ ← KMo *ġaǰarči* ‘id.’; IrMo *ġaǰarči* ‘id.’ < *ġaǰar+či* < *ġaǰar* ‘föld’
123. *ġangšï-*, *ġïngšï-* ‘nyüszítve elszalad (kutya)’ ← KMo *ġangsi-*, *ġingsi-* ‘csahol, ugat’ < **ġang+si-*
124. *ġašun* ‘keserű’ ← KMo *ġašūn* ‘id.’ < *ġašiġun* < **ġasi+*GUn* | vö. *ġasila-* ‘megsavanyodik, megkeseredik’
125. *ġïlǰay-* ‘megőrül’ ←KMo **ġalǰāyi-* < **ġalǰi-GU+yi-* | vö. IrMo *ġalǰaġu*, *ġalǰïġu* ‘örjöngő, őrült; megszállta egy ördög; agresszív’ < **ġal+ǰi-GU* < Mo *ġal* ‘tűz’ ? ⎪ÓTö *qal* ‘vad, őrült’ ?
126. *ġol* ‘sereg centruma’ ← KMo *ġōl* ‘id.’
127. *ġunan*, *qunan* ‘harmadfű ló’ ← KMo *ġunan* ‘három éves állat’ < **ġu*+(**r*)+**nAn* | vö. *ġurban* ‘3’ < *ġu+*r+ban*, *gu-čin* ‘30’; vö. **dö+nAn*, **dö+*r+bAn*

128. *ġusun* ‘magasszárú csizma’← Mo *ġusun* < **ġu-sUn* ‘id.’ | vö. *ġudusun* < **ġu-dAsUn*, *ġutul*, *gutal* < **ġu-dAl*, *ġudun* < **ġu-dUn*
129. *harbatan* ‘tömeg’ ← KMo **harbatan* < *harban+tAn* < *harban* ‘tíz’
130. *hona* ‘gazellabak’ ← KMo *ōna* ‘id.’ < **ogono*
131. *honï* ‘rovátka a nyílvessző végén’ ← KMo *honi* ‘id.’ < **hono*
132. *honïla-* ‘nyilat az íjra helyez’ ← KMo *honila-* ‘id.’ < *honi+lA-*
133. *hüre-* ‘elpusztít, megsemmisít; elkerget, elűz’ ← KMo *hüre-* ‘id.’ | vö. IrMo *üre-* ‘elpusztít, lerombol, megsemmisít’ | vö. ÓTö *üz-* ‘széttép, kitép’
134. *idäči* ‘a hadtápért felelős elnevezése a seregben’ ← KMo *idēči* ‘id.’ < **idegeči* < *ide-GA*(*n*)*+či* | vö. IrMo *ide-* ‘eszik, fogyaszt’, *idege*(*n*) ‘étel, élelem’
135. *ilbäsün* ‘célpont’ 2. ‘kacsafajta’ ← KMo **ilbēsün* | vö. IrMo *ilbegesü*(*n*) ‘csali’ ?.
136. *ïlġa-* I. ‘(le)rohan, megtámad, vágtázik’ ← KMo *ilġa-*, *ilaġa-* < * *ila-GA-* ‘id.’ | vö. IrMo *ilaġa-* ‘lerohan, leküzd’, *ila-* v.t. ‘legyőz’
137. *ïlġa-* II. ‘keres, válogat’ ← KMo *ilġa-* ‘id.’
138. *ïlġar* ‘roham, támadás’ ← KMo *ilgar* ‘id.’ < *ilġa-r* ⇒ *ïlġa-* I. | vö. DenN *ïlġarǰï*
139. *ïnaq*, *ïnaġ* ‘barát, társ, bajtárs; tanácsadó’ ← KMo **inaġ* ‘id.’ ⎪ÓTö *ïnāġ* < **ïna-*(*X*)*G* ‘megbízható’
140. *inǰi*, *inǰü* ‘szolga, ágyas’ ← KMo *inǰi*; vö. IrMo *inǰi*, *ingǰi* ‘hozomány, a hozomány részeként kapott szolgáló’, SH *inǰe* ‘Brautgeleit’ ← Kín
141. *inǰü* ‘adománybirtok; adománybirtokos’ ← KMo *emčü* ‘örökség, tulajdonrész’ ⎪U *inčū* ‘birtok, szolgálat fejében kapott adománybirtok’
142. *irävül*, *hirävül* ‘élcsapat’ ← KMo **ire’ül* < *ireġül* < **ire-GUl-GUl* | vö. IrMo *iregül* ‘hívás, csalogatás; csalimadár’ < *ire-* ‘jön, közeledik’ > *iregül-* ‘hív, hívat’; VAGY < *eri-*, *ere-* ‘eres, kutat’
143. *ïrġay* ‘gyógynövény, fűzfa’ ← KMo *irġai* < **iraġai* < **ira+GAi* | vö. IrMo *arġui* ‘növény-féle’, *iraġui* ‘anemonae’
144. *ïrǰay-*, *arǰay-* ‘vigyorog, vicsorog, mosolyog’ ← KMo *irǰai-*, *arǰai-* ‘id.’ < **irǰayi-* < *ir-ǰA+yi-* | vö. IrMo *irbaġana-*, *irbay*, *irbalǰa-*, *irǰaġar*, *irǰaġana-*, *irǰalġa-* stb.
145. *išigäy* ‘nemez’ ← KMo *išigei* ‘id.’ < *isigei* < *sisigei*
146. *itälgü*, *ïtalġu* ‘ragadozó madár’ ← KMo *itelgü* ‘sólyomfajta’ < **ite+*lAGU* ← Tö ? | vö. ÓTö *+lAK*
147. *ïtavun* ‘fogoly (madár)’ ← KMo *ita’un* < *itaġun* ‘id.’
148. *ǰada*, *yada* (*taši*) ‘esővarázsló kő’ ← KMo *ǰada* ‘id.’ | vö. ÓTö *yāt* (*-d*) ‘id.’

149. *ǰar* ‘parancs; hírnök’ ← KMo *ǰar* ‘írásos parancs, közlemény’ | vö. ÓTö *yarlïġ*

150. *ǰarčï* ‘hírnök’ < *ǰar+čï* ← KMo *ǰar*

151. *ǰarlïġ, yarlïġ* ‘parancs, rendelet’ ← KMo *ǰarliġ* ‘id.’ | vö. ÓTö *yarlïġ* ‘uralkodói dekrétum’

152. *ǰebe* ‘fegyverzet, páncél’ ← KMo *ǰebe* ‘id.’

153. *ǰerdä* ‘pej, fakó (lószín)’ ← KMo *ǰērdä* < **ǰegere+*dA* | vö. Ir Mo *ǰegerde* ‘vörös, vöröses sárga’ | vö. ÓTö *yegren* ‘gesztenyebarna’

154. *ǰerän* ‘szarvas vagy őz, gazella’ ← KMo *ǰēren* < *ǰegeren* ‘id.’| vö. ÓTö *yegren* ‘gesztenyebarna’

155. *ǰergä* ‘hajtóvadászat; hadsor, csapat, hadosztály; kör ← KMo *ǰerge* ‘id.’

156. *ǰergälä-* ‘hadrendbe áll, körülfog’ ← KMo *ǰergele-* ‘fölsorakozik’

157. *ǰibir* ‘szárny’ ← KMo *ǰiber* ‘id.’ | vö. *ǰigür* ‘id.’

158. *ǰilav* ‘gyeplő, kantárszár’ ← KMo *ǰiluġa* ‘id.’ | ÓTö *yïp* ‘kötél, zsinór’

159. *ǰirġa-* ‘örvendezik, örül; szórakozik’ ← KMo *ǰirġa-* ‘id.’

160. *ǰočïn, ǰočun, ǰočï, yočïn, yaučin* ‘vendég, jövevény, utas’ ← KMo *ǰočin* ‘vendég, látogató’

161. *ǰočïnla-* ‘vendégül lát’ ⇒ *ǰočïn*

162. *ǰövän ġar, ǰövän qol, ǰunġar* ‘a sereg balszárnya’ ← KMo *ǰöwēn ġar, ǰūnġar* (<**ǰūnġar*) ‘id.’ | vö. IrMo *ǰegün* ‘east, eastern, left’, *ǰegün ġar* ‘bal kéz, balszárny’

163. *kälägäy, kelke* ?, *kelägäy* ‘dadogó, hebegő’ ← KMo *kelegei* ‘néma, dadogó’ < *kele ügei*; kalmük *kelkē* ?

164. *känǰä* ‘későn született gyermek’ ← KMo *kenǰe* ‘id.’ ← T **kenčV* | vö. ÓTö *kā̄nč* ‘állat vagy ember kicsinye’

165. *keǰim* ‘ló vértje’ ← KMo *keǰim* ‘nyeregtakaró’ ← ÓTö *kädim* ‘ruha, öltözék’ < **käd-(X)m*

166. *keptävül, ketpävül* ‘éjszakai őr(ség)’ ← KMo *kebte’ül* < **kebtegül* < ** kebte-GUl*, *kebte-* ‘lefekszik, ledől’

167. *köhä* ‘páncél’ ← KMo *köhe* ‘id.’ < *köge* ‘láncing, a láncing szeme’ | vö. ÓTö *küpā̄* ‘kicsi fémkarika’

168. *köken* ‘lány(a)’ ← KMo *kū̄ken* ‘id.’ < **köüken* < **keü+KAn*

169. *kökül, kökäl* ‘szoptatódajka’ ← KMo **kökū̄l, *kökēl* < **kökögül* ‘szoptató’ < **kökö-GUl* | vö. *kökü-* ‘szopik’ < **kökö-* | Tö **kökö-* | vö. *kökräk*

170. *kökür* ‘bőrtömlő’ ← KMo *kökū̄r* < **kökögür* < *kökö-GUr*
171. *köndälän, köndäläng* ‘ferde, ferdén’ ← KMo *köndelen, köndeleng* ‘id.’ | vö. IrMo *köndele+bči* ‘keresztgerenda’, *köndele+d-* ‘utat lezár, akadályoz’
172. *köšägä* ‘függöny, takaró’ ← KMo *košige* < **köši-GA*(*n*) | vö. ÓTö *köši:gā̄* ‘félhomály’, *košik* ‘függöny’ < *köši*:-
173. *kötäl* ‘vezetékló’ ← KMo *kötel* ‘id.’ | vö. IrMo *kötül-* ‘(kézen fogva) vezet; irányít’
174. *kötäl* ‘domb, hegy, hegyszoros, hegynyereg’ ← KMo *kötel* ‘szoros, hágó’ < **köte-l* | Tö **köt-* ‘kiemelkedik’, *kötgi* ‘kiemelkedés; kidomborodás, domb’
175. *kübün* ‘gyerek’ ← KMo **köbū̄n* < *kübegün* ‘fiúgyermek’
176. *kürägän, gürägän, görgän* ‘Timurida leszármazott’ ← KMo *kürgen* ‘vő, sógor’ < *kür, küri+GAn* | ÓTö *küdā̄gū̄* ‘vő, veje vkinek’ > **küzegü* > **küregü*
177. *kürän, gürän* ‘tábor’ ← KMo *kürēn* ‘bekerített hely’ < **küriyen* < **kürigen* < *küri-GAn*
178. *küräng* ‘pej, sötétbarna (*lószín*)’ ← KMo *küreng* ‘id.’ < **kür+eng*
179. *kütävül* ‘várőrség’ < Tö *küt-* ‘várakozik’ < ÓTö *kū̄d-* + Mo -(*A*)*GUl*
180. *labašaq* ‘köntös, kaftán’ ← KMo *labasiġ* ‘ruhaféleség, steppelt köntös’ ← Tib
181. *manglay, manġlay, manqlay, mangla* ‘homlok; elővéd, előcsapat’ ← KMo *manglā, manglai* ‘id.’ < **mang+lAi*
182. *maqta-, maχta-* ‘dicsér’ ← KMo *maqta-* ‘id.’
183. *maral* ‘maral, szarvasünő’ ← KMo *maral* ‘id.’
184. *märgän* ‘mesterlövész, hozzáértő’ ← KMo *mergen* ‘id.’
185. *megäǰin* ‘emse, koca; malac’ ← KMo *megeǰin* ‘id.’ < **mege+ǰin*
186. *morqay* ‘hatodik ős’ ← Per ← KMo *borqai* ‘apai ős, felmenő’
187. *möčälgä* ‘jogi eljárás’ ← KMo *möčelge* ‘id.’ < **möče-lGA* < *möče-* ‘kivizsgál, kikérdez’
188. *möngän* ‘ezüst’ ← KMo *mönggän* ‘id.’
189. *mör* ‘út, ösvény’ ← KMo *mör* ‘id.’
190. *mösün* ‘jég’ ← KMo *mösün* ‘id.’ < **mö*(*n*)*+sUn* | vö. IrMo *möndür* ‘jégeső, havas eső, dara’, *mölsün* ‘jég’
191. *naġaču, naġačï* ‘anyai nagybácsi’ ← KMo *naġaču* ‘id.’ < *naġa+čU* ?
192. *nekä-* ‘követ; követel; siet’ ← KMo *neke-* ‘követ, üldöz; keres’
193. *noyan, noyïn, noyat* ‘úr, főúr’ ← KMo *noyan, noyat* ‘id.’ ← Kín
194. *nökär* ‘társ, barát, bajtárs, katonai kíséret’ ← KMo *nöker* ‘id.’ < *nökö-r*
195. *nuġula* ‘hajlat, kanyar’ ← KMo **nuġulā* < *nuġulaġa* ‘hajlás’ < **nuġu+lA-GA* | vö. IrMo *nuġul-, nigul-* ‘összehajt’, *nuġu* ‘ártér; rét (a folyókanyarulatban)’

196. *oba* ‘domb’← KMo *obā* ‘id.’ < **oboġa* < ** obo+GA*(*n*)
197. *olǰa* ‘zsákmány, préda’ ← KMo *olǰa* ‘id.’ < **ol-ǰA* < *ol-* ‘talál, szerez’
198. *olǰa-* ‘zsákmányul ejt’ ←KMo **olǰā-* ‘id.’ < **olǰa+yi-* > IrMo *olǰi-*
199. *olǰala-* ‘kifoszt, kirabol’ ← KMo *olǰala-* ‘id.’ < *olǰA+lA-*
200. *omaq, omaġ* ‘nagycsalád, nemzetség’ ← KMo *omoġ* ‘id.’
201. *orčïn* ‘körzet, kerület, provincia’ ← KMo *orčin* ‘környék’ < *orči-n* < **horči-*, vö. IrMo *orci-* ‘forog, kering’
202. *otaġa, otaġat* ‘tollbokréta, forgó’ ← KMo *otuġa* (Pl. *otaġad*) ‘tollbokréta (hatalmi jelvény)’
203. *otčigin* ‘a legfiatalabb gyermek’ ← KMo *otčigin* ‘id.’ < **ot+či+Gin* | vö. ÓTö *ōt* ‘tűz’
204. *öbüčin* ‘betegség’ ← KMo *öböčin* ‘id.’ < *ebečin, ebedčin* < **ebe+d-či-n* | vö. IrMo *ebed-* ‘megbetegszik; fáj’
205. *ögälgä, ögülgä* ‘ajándék’ ← KMo **ögölge* ‘id.’ < *ög*(*ö*)*-lGA* < *ög-* ‘ad’
206. *ökün, ögün*? ‘zsír’ ← KMo *ōkün* < *ögekün* ‘id.’
207. *ölügä* ‘bölcső’ ← KMo *ölügē* < *ölügei* ‘id.’ < **ölö-GAi* | vö. *elgü-, ölgü-* ‘felakaszt, felfüggeszt’
208. *ömüdün* ‘nadrág’ ← KMo *ömüdün* ‘id’ < *emüd-ün* | vö. IrMo *emüs-* ‘felvesz, felölt’
209. *öndür* ‘magas’ ← KMo *öndür* ‘id.’ < **öndö+r* | vö. IrMo *öndeyi-, öndüyi-* ‘magasra emel; felemeli a fejét’ | vö. ÓTö *ün-* ‘felemelkedik’
210. *örgä* ‘sátor’ ← KMo *örgē* < *örgüge, ergüge* ‘fejedelmi sátor’ < *ör-GU-GAn, er-GU-GAn* < *ergü-, örgü-* ‘felemel’ | vö. ÓTö *ör-* ‘felemelkedik’
211. *örgäsün* ‘tövis, tüske’ ← KMo *örgesün* < **ör-GAsU*(*n*) ‘id.’ | vö. ÓTö *ör-* ‘felemelkedik’
212. *ös-* ‘nő, növekedik, nevelkedik’ ← KMo *ös-* ‘id’
213. *ötägä* ‘medve’← KMo *ötege* ‘bear’ < **öte-gU* | vö. ÓTö *öt-* ‘elmúlik, eltelik (idő)’
214. *payza* ‘uralkodói rendelet, utasítás, követi megbízást igazoló és rangot jelző tábla’ ← KMo *paiza* ‘id.’ ← Kín
215. *qaban* ‘vadkan’ ← KMo *qaban* ‘id.’
216. *qaburġa* ‘borda, oldal’ ← KMo *qaburġa* < *qabirġa* ‘id.’ < **qabi+*rGA* | vö. *qabisun*
217. *qačar* ‘arc, orca; a hát alsó-oldalsó része’ ← KMo *qačar* ‘arc, oldalsík’
218. *qačir, ġačïr, χačïr* ‘öszvér, málhás állat’ ← KMo *qačir* ‘id.’ | vö. ÓTö *qatïr* ‘öszvér’
219. *qada-* ‘beszúr, szöget bever, (oda)erősít’ ← KMo *qada-* ‘id.’ | vö. ÓTö *qadū-* ‘erősen összevarr’

220. *qaha-* ‘körbezár, ostromol’ ← KMo **qaha-* < *qaġa-* ‘id.’ │vö. ÓTö *qapa-* ‘id.’
221. *qahal* ‘ostrom, blokád’ ← KMo **qahal* ‘id.’ < **qaġal* < **qaġa-l*
222. *qaǰïr* ‘keselyű, ragadozómadár’ ← KMo *qaǰir* ‘id.’ │vö. Tö **qadïr* (*quš*)
223. *qalǰav* ‘tréfás, mókás’ ← **qalǰaġ* ‘id.’ < **qal+A-ǰA-G* | vö. IrMo *qala-* ‘jókedvű, vidám lesz’ < *ġal* ‘fire’ ?
224. *qamar* ‘orr’ ← KMo *qamar* ‘id.’
225. *qandaġay* ‘jávorszarvas’ ← KMo *qandaġai* ‘id.’ | Lapp **kunta* ?
226. *qanǰuġa* ‘szíj’ ← KMo *ġanǰuġa* ‘id.’
227. *qara-* ‘néz, figyel’ ← KMo *qara-* ‘id.’
228. *qaraġay* ‘fenyő, fenyves’ ← KMo *qarġai* ‘vörösfenyő’ < **qarV+GAi* ← Tö ?.
229. *qaravul* ‘őrszem; őrség; előcsapat, előőrs’ ← KMo **qaraul* < *qaraġul* ‘id.’ < *qara-GUl*
230. *qarbïčï* ‘vért, páncél; fegyvertartó (szíj vagy egyéb tartó)’ ← KMo **ġarbči* < *ġar+bči* | vö. IrMo *qarabči*, *ġarabči* ‘vért (karon vagy vállon)’
231. *qarčïġay*, *qarčïġa* ‘sólyom’ ← KMo *qarčiġa*(*y*) ‘id.’ < **qartiġay* < **qarta+ġay*. │vö. Alt *qartaġa* <**qartV*
232. *qaru* ‘válasz; kártérítés, viszonzás’ ← KMo *qarū* < *qariġu* ‘id.’ < **qari-GU*
233. *qatra-* ‘üget, vágtázik; siet’ ← KMo *qatra-*, *qatara-* ‘id.’ | vö. IrMo *qatari-* ‘üget’
234. *qaučïn* ‘testőr(ség), katonai rang’ ← KMo **qaučin* < *qaġučin* ‘öreg, régi’
235. *qayčï* ‘olló’ ← KMo *qaiči* ‘id.’
236. *qayrïtay* ‘magasrangú hivatalnok címe’ ← KMo *qayiratai* ‘tisztelt; kedves, szeretett’ < **qayira+tai* | vö. IrMo *qayira* ‘szeretet; tisztelet; részvét’ ← Ujg ← Ar
237. *qïrġavul* ‘fácán’ ← KMo **qïrġavul* ‘id.’
238. *qomar-* ‘bekerít, körülvesz’ ← KMo *qomar-* ‘id.’
239. *qomarġa* ‘bekerítés, vadászhely’ ← KMo *qomarġa* ‘bekerítés, kerítéses vadászat’ < **qomar-gAn*
240. *qomarġal* ‘bekerítés’ ← KMo **qomarġal* ‘id.’ < **qomarġar* < **qomar-GUr*
241. *qonalġa* ‘tábor, éjszakai szállás’ ← KMo *qonalġa* ‘id.’ < *qonolġa* < **qono-lGA* | vö. ÓTö *qon-* ‘letelepszik; éjszakára tábort ver’
242. *quda* ‘sógortörzs’ ← KMo *quda* ‘id.; sógor, nász’
243. *quduġa* ‘kancsó’ ← KMo *qoduġa* ‘id.’ < **qotoġo*
244. *quduq*, *quduġ*, *quďïq* ‘kút’ ← KMo *quduq* ‘id.’ | vö. ÓTö **quduq*
245. *qalǰaqčï* ‘nőstény vadkecske’ ← KMo **qulǰaġči* ‘nőstény hegyikecske’ < *uqulǰa+gčin*

246. *qulqana* ‘seb, kelés, tályog’ ← KMo *qulġana yara, qulġana ebedčin* ‘kelés’ < *quluġana* ‘egér, patkány’ < **qula+GAnA* < *qula* ‘barnás szín(ű)’ ⎪ vö. ÓTö *qulā* ‘deres (lószín) fekete sörénnyel és farokkal’
247. *quma* ‘ágyas, szolgálólány’ ← KMo *quma* ‘id.’
248. *qumbul* ‘szakasz, osztag’ ← KMo **qumbūl* ‘id.’ < **qumbi-GUl* < *qumbi-* ‘összehajt; összeszed; összehúz’
249. *qunačï, qunajïn, ġunajïn* ‘2-3 éves nőstény állat’ ← *ġunajï*(*n*) ‘id.’ < **ġu+nA*(*n*)*+jïn* ⇒ *ġunan*, *qunan* ‘harmadfű ló’
250. *qupčur, qubjur, qufjur, qabčur, qafčur* ‘adó’ ← KMo **qubčūr, ġubčūr* < *qubčiġur, ġubčiġur* ‘id.’ < **qub+či-GUr* < *qubči-, ġubči-* ‘adót kivet, behajt’ < *qubi* ‘rész’
251. *qurïltay, qurultay* ‘tanács, gyűlés, összejövetel’← KMo *qurïltai, qurultai* ‘gyűlés’ < **quru-l+tAi* | vö. IrMo *quriya-* ‘összegyűjt’
252. *quyan, quyang* ‘ideggyulladás, zsába, reuma; a mellben lévő erek’ ← KMo *quyan* < *quyang* ‘id.’
253. *quyan, quyun* ‘forgószél’ ← KMo *quyun* ‘id.’ < *quyïn*
254. *qor* ‘fegyver, tegez’ ← KMo *qor, qour* ‘a tegez része’
255. *qorčï* ‘fegyverhordozó, tegzes’ ← KMo *qorči* ‘tegez hordozó’ < *qor+či*
256. *ṣaba* ‘folyómeder, tartály’ ← KMo *saba* ‘id.’
257. *sadaġ, sadaq, saġdaġ, saġadaq* ‘tegez, puzdra’ ← KMo *sādaġ, saġadaġ* ‘tegez’ < **saġa-dAg* | vö. IrMo *saġa-li* ‘számszeríj, íjcsapda’
258. **sahra-* ‘hanyag lesz’ ← KMo *saġara-* ‘kudarcot vall’ < *saġa-rA-*
259. *sandïraq* ‘zavartság, zavarodottság’ ← KMo **sandaraġ* ‘id.’ < **sanda-rA-G* | vö. IrMo *sandara-, sandura-* ‘izgatott, zavarodott lesz’
260. *sar* ‘kánya’ ← KMo *sar* ‘ragadozómadár’
261. *savġat, soġat* ‘ajándék’ ← KMo *sauġad* ‘id.’
262. *saydam* ‘tiszta, sima’ ← KMo **sayidam* ‘id.’ < *sayi+dA-m* ⇒ *sayïn*
263. *sayïn* ‘nemes, jó, tisztelt’ ← KMo *sayin* ‘id.’ | vö. ÓTö *sāġ* ‘tiszta; jó, egészséges’
264. *serin, serün* ‘hideg, hűvös, friss’ ← KMo *serīn, serūn* < **serigün* < **seri-gUn* < *sere-, seri-* ‘felébred, feléled’ ⎪vö. ÓTö *sez-* ‘érez; észlel, érzékel’
265. *seül* ‘farok’ ← KMo *se’ül* < *segül* ‘id.’
266. *sona* 1. ‘vadkacsafajta’ 2. ‘bögöly’ ← KMo *sona* ‘id.’ < **sono*
267. *soqsur* ‘kacsafajta’ ← KMo *soqsor* ‘id.’

268. *soqur* ‘vak, félszemű’ ← KMo *soqur* ‘id.’ < **soqor* < **soqo+r* | vö. *soχoi-* ‘vakoskodik, pislákol’ < **soqo+yi-*, *soχlo-* ‘megvakít’ < **soqo+la-*, *soχči-* ‘megvakít’ < **soqo+či-*
269. *soyurġa-*, *sïyurġa-* ‘adományoz’ ← KMo *soyurġa-* ‘adományoz’ | vö. ÓTö *tsoyurkā-* ‘részvéttel viselkedik’ ← Kín
270. *soyurġal* ‘adomány(birtok), ajándék’ ← KMo *soyurġal* ‘id.’ < *soyurġa-l* < Mo *soyurġa-*
271. *subusun* ‘gyöngy’ ← KMo *subusun* ‘id’ < **subu+sun*?
272. *suqai* ‘tamariszkusz’ ← KMo *suqai* ‘id.’
273. *süder* ‘szolga, kíséret, társ’ ← KMo *sūder* ‘id.’ < *següder* ‘árnyék’ < *segül+de+r* < *segül* ‘farok’
274. *sürün, sürän* ‘hadilárma, csatakiáltás’ ← KMo **sürēn, sürün* < *süregen, sürügen* < *sürö-GAn* vö. IrMo *süre-* ‘megfélemlít’
275. *süsün* ‘savó, savanyú tej’ ← KMo **šūsün* < *sigüsün* < *sigü-sUn* ‘ellátmány, étel’ < *sigü-* ‘leszűr’
276. *šibä* ‘ár’ ← KMo **šibē* < *sibegen* ‘id.’ < **sibe-gAn* < *sibe-* ‘kilyukaszt’ | vö. *sibegür* (< *sibe-gür*) ‘ár, tetováló tű’
277. *šïba* ‘nyílfajta; nyílzápor’ ← KMo *šibā* ‘id.’ | vö. IrMo *sibaga*(*n*) ‘ék, csap’
278. *šibä* ‘erődítmény’ ← KMo *šibē* ‘id.’ < *sibege* | vö. IrMo *sibege* ‘magas kerítés; palánk; cölöpfal’
279. *šïdurġu, šudurġu* ‘lant’ ← KMo *šudurġu* ‘id.’
280. *šïġavul, šaġavul, šaġaul* ‘intéző, hoppmester, vendéglátó, magas tisztség, súlyok- és mértékek felelőse’ ← Mo **šiqa’ul* < *šiqaġul* < ** siġa-gUl* | vö. *siqaġa-*, *siġa-* ‘figyel; kémlel’
281. *šilän, šölän* ‘az uralkodók által felajánlott étel; vendéglátás; a katonák ételadagja’ ← KMo *silen* ‘húsleves’
282. *šilim* ‘gyanta, ragasztó’ ← KMo **silim* ‘id.’ < **sili-m* | vö. IrMo *sili-* ‘kiválaszt’; vagy ÓTö *yälim* ‘ragasztó, csiríz’ > **ǰelim* > *šilim* ‘id.’ ?
283. *širä* ‘asztal, tálca’ ← KMo *širē* < *sirege* ‘asztal’ < *siri+GAn* < *siri* ‘bőr’
284. *šïralġa* ‘a zsákmányból adott rész’ ← KMo *širalġa* ‘sült hús’ < *sira-lGA* < *sira-* ‘megsüt, megfőz’
285. *šïrdaġ* ‘nyereg alá tett csótár; felső, bő ujjú kaftan’ ← KMo *širdag, širdeg* ‘izzasztó, nyeregalátét’ < *siri-dA-G* < Mo *siri-* ‘összetűz, steppel’ | vö. ÓTö *sïrï-* ‘összetűz, összevarr, steppel, ráncol’

286. *šonqar* ‘sólyomfajta’ ← KMo *šongqar* ‘id.’ < *šingqor* < *singqo-r* (*sibaġun*) < *singgo-* ‘lebukik, lecsap’ | vö. ÓTö *sïngqur* ‘sólyomféle, ragadozómadár’
287. *šügün* ‘jó jel’ ← KMo **šūgün* < **sigügün* < *sigü-GUn* < *sigü-* ‘megvizsgál; nyer’
288. *šükür* ‘ernyő, baldachin’ ← KMo *šükür* ‘id.’ < *sikür*
289. *šükürči* ‘aki a baldachint tartja’ + Tö *+či* ← KMo *šükür* ‘ernyő’
290. *tabïn, tabun* ‘ménes, katonai egység’ ← KMo *tabin* ‘ötven’ | vö. ZY *tabin noyan* ‘ötven fős egység parancsnoka’
291. *tanglay* ‘szájpadlás’ ← KMo *tanglai* ‘id.’ < **tang+lAi*
292. *tarġa-, tarqa-* ‘szétszóródik’ ← KMo *tarqa-* ‘id.’ < *tara-* ‘feloszlik, szétoszlik, szétszóródik’ | vö. ÓTö *tār-, tara-* v.t. ‘szétszór, szétoszt’
293. *tarġun* ‘kövér, testes’ ← KMo *tarġun* ‘id.’
294. *tasma* ‘szíj’ (← Per ?) ← KMo *tasama, tasma* ‘id.’< **tasam* < **tasa-m* | IrMo *tasura-* ‘lehasítódik, levágják’, *tasu-l-, tasu-ġ, tasu-ci-*
295. *tavus-* ‘befejeződik, véget ér’ ← KMo **da’us-* < *daġus-* ‘id.’
296. *tayši* ‘írnok, titkár, mester’ ← KMo *taiši* ‘mester, birodalmi tanító, tiszteleti cím’ ← Kín
297. **tämäj̈ä-* ‘zaklat’ ← KMo *temeče-* ‘harcol, vetélkedik, vetekedik’ < **teme-če-*
298. *tobčï* ‘gomb’ ← KMo *tobči* ‘id.’
299. **tobčï-* ‘okosan beszél’← KMo *tobči-* ‘velősen, tömören beszél’
300. *tobčïn* ‘hivatal; történet’ ← KMo *tobčin* < *tobčiya*(*n*) ‘hivatal, kancellária’ < *tobči-GAn* | vö. *tobči-* ‘velősen beszél’
301. *tolï* ‘tükör’ ← KMo *toli* ‘id.’
302. *tomaġa* ‘falcon cap’ ← KMo *tomaġa* ‘id.’ < *tomo-GA* < *tomo-* ‘csavar, teker’
303. *toqay, toġay* ‘folyókanyar, folyókönyök, ártér, ártéri erdő’ ← KMo *toqai* ‘id.’ < **tok+Ai* | vö. *tok+ir*
304. *toqta-, toxta-* ‘megáll, eláll, megmarad’ ← KMo *toġta-* ‘id.’
305. *toqulġa* ‘nyeregalátét, lótakaró’ ← KMo *toqulġa* ‘id.’ < *toqu-l-gA*
306. *toqum* ‘izzasztó, málhanyereg’ ← KMo *toqum* ‘id.’ < *toku-m* | vö. IrMo *emegel toqu-* ‘felnyergel’, *toqu-* ‘feltesz, felrak, egymásra rak’
307. *toray* ‘malac, szopósmalac’ ← KMo *torai* ‘id.’ < **tor+Ai*
308. *tos-* ‘vár; elállja az utat’ ← KMo < *tos-* ‘id.’
309. *tosqavul, tosqal, toqtavul* ‘őr’ ← KMo **tosqa’ul* ‘id.’ < **tosqaġul* < *tos-KA-GUl*
310. *tosun* ‘zsiradék’ ← KMo *tosun* ‘id.’
311. *totqavul* ‘őr’ ← KMo **todqaul* < *todqaġul* ‘sereghajtó’ < **todqa-GUl*

312. *tovačï*, *toġačï* ‘*katonai rang*, számvevő’ ← KMo *toġači* ‘id.’ < **toġa+či* | vö. IrMo *toġa*(*n*) ‘szám’
313. *tölä-* ‘fizet’ ← KMo *tölö-* ‘id’ | vö. ÓTö *tölā̄-* ‘fial’ < *töl* ‘utód’
314. *tulan* ‘öt éves állat’ ← KMo *tūlan* < *tabulang* < *tabun+lAng*
315. *tulay* ‘nyúl’ ← KMo *taulai* ‘id.’ < **taul+Ai* | vö. ÓTö *taβïšġan*
316. *tülän* ‘tűzifa, gyújtós’ ← KMo *tülēn* ‘id.’ < *tülegen* < *tüle-GAn* < *tüle-*, *tüli-* ‘tüzet rak, gyújt’
317. *tunqal*, *tanqal* ‘behívó, toborzó’ ← KMo **tungġal* ‘id.’ < *tungġa-* ‘kihirdet’ | vö. IrMo *tungġaġ*, *tungqaġ* ‘deklaráció, nyilatkozat; bejelentés’
318. *turġun* ‘fáradt, kimerült’ ← KMo **turġun*, **turaġun* ‘id.’ < **tura-Gun* | vö. VI *turuġan* ‘maigre’ | vö. IrMo *tura-* ‘gyengévé válik, kimerül’, *turaqan* ‘gyenge, vékony’ | vö. ÓTö *tur-* ‘lesoványodik, legyengül’
319. *učra-* ‘találkozik’ ← KMo *učira-* ‘id.’ | vö. Tö **utïrV-* ‘id.’
320. *uǰavur* ‘gyökér, kezdet, eredet’ ← KMo *uǰa’ur* ‘id.’ < **huǰaġur* < *huǰa+GUr*
321. *uǰur*, *učur* ‘idő’ ← KMo *uǰur* ‘most, jelenleg’
322. *ulġun* ‘domb’ ← KMo *ulqun* ‘id.’
323. *ulǰa-* ‘térdhajlással üdvözöl (a kánnal találkozik)’ ← KMo *ūlǰa-* ‘találkozik’ < *aġu-lǰA-* | vö. SH *a’ulca-* ‘audienciára megy’
324. *ulǰar* ‘hír, hadbehívó’ ← KMo **ūlǰar* ‘id.’ < *aġulǰar* < *aġulǰa-r* ‘id.’ vö. IrMo *aġulǰa-* ‘találkozik’
325. *ulus* ‘nép, törzs’ ← KMo *ulus* ‘id.’ | vö. ÓTö *uluš* ‘ország, város’
326. *unaqan* ‘csikó (ló, szamár)’ ← KMo *unaqan* ‘csikó’ < *una+KAn*
327. *uran* ‘jelszó, csatakiáltás’ ← KMo *urān* ‘id.’ < **uriġan* < *uri-GAn* < *uri-* ‘hív’ | vö. IrMo *uriya* ‘meghívás, hívás’
328. *uran* ‘mesterség, hivatás’ ← KMo *uran* ‘mester, művész’ | vö. ÓTö *ūz* ‘mesterember’
329. *usun* ‘víz’ ← KMo *usun* ‘id.’
330. *übül* ‘tél’ ← KMo *übül* ‘id.’
331. *üdür* (*ödür*?) ‘nap (időszak), napközben’ ← KMo *ödür* ‘id.’ < *ödür* < *edür*
332. *ünän* ‘becsületes(ség), nyílt(ság)’ ← KMo *ünen* ‘id.’
333. *ürünli* ‘utód, unoka’ (Tö +*li*) ← KMo *üren* ‘utód, leszármazott’ < *hürön*
334. *üyile* ‘dolog’ ← KMo *üyile* ‘id.’
335. *xubul-* ‘feltámad’ ← Mo *χubil-* ‘id.’ < **qubi+l-*
336. *yada-* ‘képtelen, elgyengül, kimerül’ ← KMo *yada-* ‘id.’

337. *yadanġu* ‘gyenge, erőtlen’ ← KMo *yadanggi* ‘id.’ < *yada-nggi*
338. *yam* ‘postaszolgálat, postaállomás’ ← KMo *ǰam* ‘id.’ ← Kín
339. *yaman* ‘kecske’ ← Mo *yamān* < *imaġan* ‘id.’ | vö. ÓTö *ïmġā* ‘hegyikecske’
340. *yasa-* ‘elrendez, elkészít, díszít’ ← KMo *ǰasa-* ‘id.’
341. *yasal* ‘hadrend’ ← KMo *ǰasal* ‘id.’ < *ǰasa-l*
342. *yasaq*, *yasau*, *yasa* ‘törvény, rend, rendelet’ ← KMo *ǰasaġ* ‘id.’ < *ǰasa-ġ*
343. *yasavul* ‘udvarmester, ajtónálló, katonai rendész’ > ‘csausz’ ← KMo **ǰasa’ul* ‘id.’ < *ǰasaġul* < *ǰasa-gUl*
344. *yasun* ‘csont’ ← KMo *yasun* ‘id.’
345. *yauči* ‘házasságközvetítő’ ← KMo *ǰaġuči* < *ǰiġuči* ‘id.’ < **ǰiġaġuči* < *ǰiġa-GUči* < *ǰiġa-* ‘megmutat’
346. *yekä* ‘(nagytestű) ló’ ← KMo *yeke* ‘hatalmas, nagy’
347. *yosun* ‘szabály, szokás, forma’ ← KMo *yosun* ‘szokás, szokásjog’
348. *zölän* ‘puha’ ← Klm *zȫ̄len* < *ǰögelen* ‘id.’

4.2. A mongol képzők listája

4.2.1. Denominális nomen képzők

+***Ai*** melléknév és főnévképző (SZABÓ 55; RAMSTEDT 1957: 205-207.). SZABÓ az irodalmi mongol képzőt a tővégi magánhangzó + *yi* képző kapcsolatából származtatja.

+***Ai*** állatnevekben jelentkező képző. SZABÓ ebben a funkcióban nem említi; RAMSTEDT 1957: 205-207.

+***Ai*** testrész képzője. SZABÓ ebben a funkcióban nem említi; RAMSTEDT 1957: 205-207.

+***bči*** olyan névszót képez, amelynek a jelentése valamit befedő, betakaró tárgy, esetleg tartó, tok, ruha (POPPE 1954: 40; SZABÓ 61). Pl. *dalubči* 'wrestler's costume', *ketebči* 'case or pouch with steel for striking fire; wallet'.

+***čA*** névszóképző. Funkcióját nem írja le SZABÓ 58, de a példáiból úgy tűnik, kicsinyítőképző, l. Klm *šarts*^{a} 'gelbe Farbe'.

+***či*** nomen actoris, foglalkozásnév képző (RAMSTEDT 1957: 236-238; SZABÓ 58).

+***d*** többes szám jele (POPPE 1954: 70).

+***dA*** SZABÓ szerint melléknévképző, ellátottságot fejez ki (SZABÓ 57; POPPE 1954: 57). Helyre, időre és módra vonatkozhat.

+***GAi*** vö. +***KAi***

+***GAn*** főnevet képez főnévből és melléknévből (SZABÓ 56), színnevekben, számokban is gyakori (KHABTAGAEVA 2001: 99).

+***GAnA*** főleg növény és állatnevekben fordul elő (POPPE 1954: 41; SZABÓ 59), nem választható el a ritka +***GUnA*** képzőtől (POPPE 1981: 383, 389). A török +***GAn*** mongol megfelelője (ERDAL 1991: 85-89).

+***Gčin*** összetett képző, színnevekhez járul, nőnemű állatnevez képez (SZABÓ 59). Első, +***G*** eleme, melléknévből melléknevet képez (SZABÓ 55).

+***Gin*** népnevekben jelentkező képző, l. TMEN I 224.

+***GUi*** nőnemű élőlények nevében jelentkező képző (POPPE 1954: 42).

+***GUn*** ~ +***GU*** állatnevekben és testrész jelölő szókban gyakran találjuk (SZABÓ 58). Pl. *omuruġun* 'Brustkor, Brustb.ein'; *aduġun* 'Pferdeherde; Pferd'.

+GUr Poppe szerint az instumentális *+***GAr*** morféma variánsa, amely helyet, időt és módot kifejező határozószókat képez (POPPE 1954: 58). SZABÓ nem említi.

+ǰin SZABÓ 55 szerint a +***či*** középmongolkori allomorfja, melléknevet képez, illetve POPPE szerint nőnemű élőlények nevében jelentkezik (1954: 42).

+KAi főnevet és melléknevet képez. SZABÓ szerint a +*KA* és a +*yi* denominális névszóképző összetétele, a +*GAi* másodlagos forma (SZABÓ 59; POPPE 1954: 42). Kicsinyítőképzőként is funkcionál. V.ö. ÓTö +***GAy*** (ERDAL 1991: 165).

+KAn kicsinyítőképző, amely gyakran nőnemet is jelöl (SZABÓ 56; POPPE 42, 56), vö. ÓTö +*KAn* (ERDAL 1991: 77).

+*lAGU az ÓTö +***lAK*** képző (ERDAL 1991: 89) mongol nyelvekbeli variánsa.

+lAi SZABÓ nem említi. Testrésznévképző is, l. RAMSTEDT 1957: 223-224. (*tanglai*, *manglai*)

+lAng Háziállatok nevében jelentkező képző (POPPE 1954: 42). RAMSTEDT szerint összetett képző: ***+lA-ng*** (1957: 229-230).

+nAn állatok életkorát meghatározó képző. *dönen* ‘negyedfű ló’ <**dör+ne-n*, *ġunan* ‘harmadfű ló’ < **ġur+na-n*. SZABÓ, POPPE nem említi. Lehet, hogy összetett képző. Létezik egy főnevet és melléknevet képző deverbális *-n*, amely talán a +*nA*-denominális verbumképzőhöz kapcsolódik. SZABÓ szerint ez utóbbi azonos a +*lA*-képzővel, amely *ng*, *m* után hasonul (SZABÓ 39).

+*rGA SZABÓ csak deverbális nomen *-rKA* képzőt említ, valószínűleg összetett képző.

+mǰi összetett névszóképző +*m*+*ǰi* (SZABÓ 60).

+r melléknevet és főnevet képez (SZABÓ 57), l. *dotur*, *öndür*.

+sUn főnévből főnevet képez, konkretizálja a szó jelentését (POPPE 1954: 44, SZABÓ 57; Khabtagaeva 1991: 114).

+tAi ellátottságképző (POPPE 1954: 138, 295; SZABÓ 57).

+tAn Kollektívum képző, a +*tAi* ellátottságképző többesszáma (POPPE 1954: 44), SZABÓ szerint foglalkozást, életmódot jelöl (p. 57).

4.2.2. Denominális verbum képzők

+A- a törökben jól ismert képző, amely azonban a mongolban is megvan. RAMSTEDT, POPPE és SZABÓ nem ír róla. SH *ča’ur* ‘Kriegzug, Raid’ → *ča’ura-* ‘in den Krieg ziehen’. V.ö. ÓTö +*A*- ((ERDAL 1991: 418-429).

+d- valamilyenné válni (POPPE 1954: 64; 36).

+ǰi- valamilyenné válni, valaminek a birtokába kerülni (POPPE 1954: 65).

+*KU- nem produktív képző, l. *dapqur*.

+l-, +lA- valamilyenné válni, valamivel cselekedni (POPPE 1954: 65; SZABÓ 38).

+rA- valamilyenné válni (POPPE 1954: 65; SZABÓ 39).

+si- valamilyen minőségbe vagy állapotba kerülni, valamilyenné válni (POPPE 1954: 65; SZABÓ 39).

+si- hangutánzó szókból képez igét (SZABÓ 40). Pl. *ġangsi-*, *ġingsi-* 'to yelp, howl (of dogs)'; *yangsi-* 'to bark continuously'.

+tA- denominális verbumképző, a *+dA-* allomorfja (SZABÓ 36; POPPE 1954: 64), v.ö. ÓTö *+tA-* (ERDAL 1991: 455-458).

+yi- valamilyennek mutatkozni (SZABÓ 37; KHABTAGAEVA 2001: 127).

4.2.3. Deverbális nomen képzők

-dAG cselekvés tárgyát jelentő főnevet és melléknevet képez (SZABÓ 122; POPPE 1954: 358). Talán összetett képző, a passzív *-dA-* deverbális vebumképző és a a cselekvés eredményét kifejező *-G* képző összetétele.

-G a cselekvést, a cselekvés eredményét jelölő főnevet képez (SZABÓ 43; POPPE 1954: 45). *quriġ* 'gyülekezet', *ičig* 'szégyen'.

-GA befejezetlen cselekvés, amely a múltban elkezdődött, de még most is tart, nomen imperfecti (POPPE 1954: 94). SZABÓ a *-GAn* képző allomorfjának tartja (SZABÓ 44).

-GAn a cselekvés eszközét vagy eredményét jelentő névszót képez a cselekvést jelölő igéből (POPPE 1954: 45). SZABÓ 44: 'Nem érthetünk egyet Poppéval, mert a *-GAn* azonos a *-GA* képzővel, annak *-n* végű alakváltozata.'. Az *-n* hangról azt írja, hogy a képzők végén ugyanúgy viselkedik, mint szóvégen, tehát felváltva találunk a kalmükben egymás mellet *-n* végű és *-n* nélküli alakokat (SZABÓ 26).

-GAči nomen actoris (POPPE 1954: 45; SZABÓ: 49). SZABÓ szerint összetett képző < DevN *-GA* és a *+či*.V.ö. ÓTö –(*X*)*GčI* (ERDAL 1991: 371-374).

-GAi, -KAi melléknevet képez, amely az ige által kifejezett cselekvés eredményeként létrejövő minőség (POPPE 1954: 45).

-GAR a *-GUr* allomorfja.

-GAsUn olyan névszókat képez, amelyre a cselekvés irányul (POPPE 1954: 46).

-GU a cselekvés eredményeként létrejövő minőséget fejezi ki (POPPE 1954: 46).

-GUči nomen actoris

-GUl foglalkozásnév képző (POPPE 1954: 46).

-GUn elvont főnevet vagy valamilyen minőséget fejez ki (POPPE 1954: 46).

-GUr a cselekvés eszközét jelentő főnevet képez (SZABÓ 49; POPPE 1954: 46).

-ǰA A cselekvés eredményét fejezi ki (SZABÓ 47; POPPE 1954: 47).

-l a cselekvést megnevező főnevet és a cselekvés tárgyának nevét képezi (POPPE 1954: 47; SZABÓ 44). V.ö. ÓTö *-(X)l*, amely ERDAL szerint az ótörökben elsősorban melléknevet képez, amelyet alkalmilag határozószói funkcióban is használtak, illetve egy-egy példája van arra, amikor egyértelműen cselekvést, illetve a cselekvés tárgyát jelölő főnevet hoz létre (ERDAL 1992: 330).

-lGA cselekvést jelölő főnevet (nomen actionis) képez (POPPE 1954: 47; SZABÓ 50).

-m cselekvést, a cselekvés eredményét jelölő főnevet és melléknevet képez (POPPE 1954: 47, SZABÓ 45). V.ö. ÓTö *-(X)m*. A képzőnek az ótörökben három funkciója van: 1. cselekvést jelentő névszókat képez 2. tárgyas igék tárgyát, tárgyatlan igék alanyát 3. melléknevet (ERDAL 1992: 290-300).

-n főnevet és melléknevet képez (SZABÓ 45; POPPE 1954: 49).

-ng főnevet és melléknevet, a cselekvés eredményét képezi (POPPE 1954: 49; SZABÓ 45).

-nggi melléknevet képez. A DevN *-ng* képző és a *+ki* DenN képző összetétele (SZABÓ 53).

-r főnevet és melléknevet képez (SZABÓ 45; POPPE 1954: 49).

-sUn cselekvést, a cselekvés eredményét jelölő főnevet képez (SZABÓ 46; POPPE 1954: 49).

4.2.4. Deverbális verbum képzők

-bU- deverbális verbumképző, amely összetett képzők elemeként szerepel gyakran (SZABÓ 32; RAMSTEDT 1912: § 85).

-če- reciprok és kooperatív képző (SZABÓ 31-32).

-či- gyakorító, átható igeképző (SZABÓ 32).

-dA- passzívum képző (POPPE 1954: 62).

-GA- intranzitív igékből tranzitív igét képez (POPPE 1954: 61; RAMSTEDT 1952: 156).

-ǰA- deverbális verbumképző, összetett képzőkben gyakori (SZABÓ 32).

-KA- tranzitív igéket képez (POPPE 1954: 61).

-l- a cselekvés folytonosságát kifejező vagy gyakorítóképző (SZABÓ 29; POPPE 1954: 61).

-lčA- kölcsönös képző (POPPE 1954: 63; SZABÓ 34).

-rA- mediális igeképző (POPPE 1954: 64).

4.3. Bibliográfia és rövidítések

Ab, l. ATALAY 1970

ABDULLAYEV, E. Z. 1987. (1992.) Azerbaycan – Moğol dil ilişkileri: *TDAY-B* (*1987.)* 1-9.

AC, l. BODROGLIGETI 1987

AG, l. DESMAISONS 1871

Ag, l. KONONOV 1958

AH, l. arany hordai iratok, l. ÖZYETGIN 1996

AHMEROV, K. Z. ET AL. 1958. (eds.) *Baškirsko – russkij slovar´*. Moskva.

AHMET´JANOV, R. G. 1977. Drevnie tjurko-mongol´skie voenno-feodal´nye terminy v tatarskoj svadebnoj terminologii: *Sovetskaja Tjurkologija* 4. 96-102.

Alt = altaji török, l. BASKAKOV – TOŠČAKOVA 1947

AltT = altaji török, tölösz nyelvjárás, l. RADLOFF 1960

AltV = altaji török, l. VERBICKIJ 1884

AN, l. FAZYLOV 1983-1985

ANIKIN, A. E. 2000. *Ėtimologičeskij slovar´ russkih dialektov Sibiri. Zaimstvovanija iz ural´skih, altajskih i paleoaziatskih jazykov*. Moskva.

AOH = Acta Orientalia Hungarica

ARAT, R. R. 1939. Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı: *Türkiyat Mecmuası* 6. 286-322.

Arh = arhorcsin, l. TODAEVA 1981

ArmK = örmény-kipcsak, l. TRYJARSKI 1968-1972

ARSLANOV, L. Š. 1979. O kalmyckih zaimstvovanijah v jazyke alabugatskih tatar Kaspijskogo rajona Kalmyckoj ASSR: *Sovetskaja Tjurkologija* 6. 9-13.

ASANOV, Š. A., GARKAVEC, A. N., USEJNOV, S. M. 1988. *Krymskotatarsko-russkij slovar´*. Kiev.

Ašm, l. AŠMARIN 1928-1958

AŠMARIN, N. I. 1928-1958. *Thesaurus Liguae Tschuvaschorum. Slovar´ čuvašskogo jazyka. I-XVII.* Čeboksary.

ATALAY, B. 1970. (ed.) *Abuşka Lugatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara

Az = azeri, l. AZIZBEKOV 1965

AzD = nyelvjárási azeri

AZIZBEKOV, H. A. 1965. *Azerbajdžansko-russkij slovar´*. Baku

Bab, l. THACKSTON 1993

BAMMATOV, Z. Z. 1969. (ed.) *Kumyksko – russkij slovar´*. Moskva.

BANG, W. 1919. *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen.* Berlin

BANG, W., RAHMATI, G. R. 1932. *Die Legende von Oghuz Qaghan.* Berlin.

Bao = bao-an, l. TODAEVA 1964

BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. 1996. (ed.) *'Alî Şîr Nevâyî : Muḥâkemetü'l-luġateyn. İki dilin Muhakemesi.* Ankara.

BASKAKOV, N. A. 1953. (ed.) *Hakassko – russkij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A. 1953b. (ed.) *Karakalpaksko – russkij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A. 1960. *Tjurkskie jazyky.* Moskva

BASKAKOV, N. A. 1963. (ed.) *Nogajsko – russkij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A. 1966. *Dialekt černevyh tatar (tuba-kiži). Grammatičeskij očerk i slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A. 1972. *Dialekt kumandincev (kumandy-kiži). Grammatičeskij očerk, teksty, perevody i slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A. ET AL. 1973. (eds.) *Gagauzsko – russko – moldavskij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A., KARRYEV, B. A., HAMZAEV, M. JA. (eds.) 1968. *Turkmensko-russkij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A., SZAPSZAŁ, S.M., ZAJĄCZKOWSKI, A. 1974. (eds.) *Karaimsko – russko – pol´skij slovar´*. Moskva.

BASKAKOV, N. A., TOŠČAKOVA, T. M. (eds.) 1947. *Ojrotsko – russkij slovar´*. Moskva.

BAWDEN, CH. 1958. Astrologie und Divination bei den Mongolen: *ZDMG* 108. 317-37.

BAZAROVA, D. H., ŠARIPOVA, K. A. 1990. *Razvitie leksiki tjurkskih jazykov Srednej Azii i Kazahstana.* Taškent.

BAZIN, L. 1957. Noms de la 'chevre' en Turc et en Mongol: *Studia Altaica. Festschrift für Nicolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957.* Wiesbaden. 28-32.

BENZING, J. 1953. *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie.* Wiesbaden.

BERTA, Á. 1981. *Materialien zur historischen Dialektologie des Kasantatarischen. Beschreibung der Mundart der getauften Tataren aufgrund der tatarischen Aufzeichnungen von Gábor Bálint.* Szeged. [Kézirat]

BERTAGAEV, T. A. 1974. *Leksika sovremennyh mongol´skih literaturnyh jazykov. Na materiale mongol´skogo i burjatskogo jazykov*. Moskva

BIRNBAUM, E. 1976. The Ottomans and Chagatay Literature. An Early 16th Century Manuscript of Navā'ī's Dīvān in Ottoman Orthography: *CAJ* 20. 157-190.

BIRTALAN, Á. 1992. *On Some Mongolian Loanwords in Nogai*: BETHLENFALVY, G., BIRTALAN, Á., SÁRKÖZI, A., VINKOVICS, J. (eds.) *Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the P.I.A.C. Budapest June 24-29, 1990*. 37-40.

BIRTALAN, Á. 1994. Further Remarks on the Mongolian loanwords in Nogai: *Bamberger Zentralasienstudien. Konferenzakten ESCAS IV*. Berlin 37-44.

BIRTALAN, Á., RÁKOS, A. 2002. *Kalmükök – Egy európai mongol nép*. Budapest

BL, l. THÚRY 1903

BLAKE, R. P., FRYE, R. N. 1949. History of the Nation of the Archers (the Mongols) by Grigor Akanc´: *HJAS* 12. 269-399.

Blk = balkár, l. TENIŠEV – SUJUNČEV 1989

BMo = belső-mongóliai mongol nyelvek, l. TODAEVA 1981

BODROGLIGETI, A. J. E. 1975. *Xāliṣ's Story of Ibrāhīm. A Central Asian Islamic Work in Late Chagatay Turkic. Edited with an Introduction, a Translation, and a Glossary by A. J. E. Bodrogligeti with 19 facsimiles*. Leiden.

BODROGLIGETI, A. J. E. 1983. Sheykh Sharaf's Muqaddimatus-Salat in Eastern Turkic: An Early Central Asian Popular Manual on Islam: *UAJb* 55. 93-142.

BODROGLIGETI, A. J. E. 1984. Bābur Shāh's Chagatay Version of the Risāla-i Vālidīya: A Central Asian Turkic Treatise on How to Emulate the Prophet Muhammad: *UAJb* 56. 3-61.

BODROGLIGETI, A. J. E. 1987. A Masterpiece of Central Asian Turkic Satire. Ahmadī's A Contest of String Instruments: *UAJb* 59. 55-88.

BODROGLIGETI, A. J. E. 2001. *A Grammar of Chagatay*. Muenchen.

BOESCHOTEN, H. E. ET AL. 1995. *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets. Qiṣaṣ al-Anbiyā'. An Eastern Turkish version. I-II*. Leiden – New York – Köln.

BOESCHOTEN, H., VANDAMME, M. 1998. Chaghatay: *Turkic Languages*. JOHANSON, L., CSATÓ, É. Á. (eds.) London – New York. 166-178.

BOROVKOV, A. K. 1959. (ed.) *Uzbeksko – russkij slovar´*. Moskva.

BOROVKOV, A. K. 1960. Leksikografičeskaja tradicija v slovarjah čagatajskogo jazyka: *Leksikografičeskij sbornik. IV*. AHMANOVA, O. S. ET AL. (eds.) Moskva

BOROVKOV, A. K. 1961. *„Badā'i' al- luġat". Slovar´ Ṭāli' Īmānī Geratskogo k sočinenijam Ališera Navoi.* Moskva.

BOROVKOV, A. K. 1963. *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv*. Moskva.

BOROVKOV, A. K. 1964. Mongol´skie glossy v Buharskom spiske „Mukaddimat al-Adab": *Narody Azii i Afriki* 1. 140-145.

BOROVKOV, A. K. 1965. K istorii slovarja „Mukaddimat al-Adab" Zamakhšari: *Voprosy Jazykoznanija* 2. 98-101.

BOYLE, J. A. 1963. Kirakos of Ganjak on the Mongols: *CAJ* 8. 199-214.

BOYLE, J. A. 1970. The Posthumous Title of Batu Khan: *Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference.* Naples. 67-70.

BOYLE, J. A. 1975. Some Additional Notes on the Mongolian Names in the History of the Nation of the Archers: *Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th meeting of the PIAC held in Szeged, August 22-28, 1971*. LIGETI, L. (ed.) Budapest. 33-39.

BRANDS, H. W. 1973. *Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Leksikalische Differenzierung, Semasiologie, Sprachgeschichte.* Leiden.

BREGEL, YU. 1991. Turko-Mongol Influence in Central Asia: *Turko-Persia in Historical Perspective*. Canfield, R. L. (ed.). Cambridge. 53-78.

Brn = barin, l. TODAEVA 1981

BROCKELMANN, C. 1954. *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens.* Leiden.

Bsk = baskír, l. URAKSIN 1966

BskD = nyelvjárási baskír

Bud, l. BUDAGOV 1869-1871

BUDAGOV, L. 1869-1871. *Sravnitel´nyj slovar´ turecko-tatarskih narečij*. *I-II.* Sanktpeterburg.

Bur = burját, l. ČEREMISOV 1973

BurA = burját, alar nyelvjárás, l. ČEREMISOV 1973

BUTANAEV, V. JA. 1999. *Hakassko – russkij istoriko – etnografičeskij slovar´*. Abakan.

BYNON, T. 1977. *Historical Linguistics*. Cambridge.

CAFEROĞLU, A. 1932. Azeri lehçesinde bazı Moğol unsurları: *Azerbaycan Yurt Bilgisi* I/6-7. 215-226.

CAFEROĞLU, A. 1941. Der Ursprung der Wörter *tongal, küräkän* und *nämär* im aserbeidschanischen Dialekt: *Die Welt des Islams.* 53-60.

CAFEROĞLU, A. 1952. Türk dilinde 'nöker' ve 'nöker-zâdeler' müessesi: *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 10-14 Kasim (November).* Ankara. 251-161

CAFEROĞLU, A. 1953. Azeri şivesinde *nohur* ve *lap* kelimeleri: *RO* 17. 180-183.

CAFEROĞLU, A. 1954. Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca unsurlar: *TDAY-B* 1-10.

CAFEROĞLU, A. 1968. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.

ÇAĞATAY, S. 1960. Zur Wortgeschichte des Anatolisch-Türkischen: *UAJb* 32/1-2. 78-87.

CAJ = Central Asiatic Journal

CASTRÉN, M. A. 1857. *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre.* St. Petersburg.

CC, l. GRØNBECH 1942

ČEREMISOV, K. M. 1973. *Burjatsko-russkij slovar´*. Moskva.

CINCIUS, V. M. 1975, 1979. (ed.) *Sravnitel´nyj slovar´ tunguso-man´čžurskih jazykov.* I-II. Leningrad.

CLARK, L. V. 1977. Mongol Elements in Old Turkic?: *JSFOu* 75. 110-168.

CLARK, L. V. 1980. Turkic Loanwords in Mongol. I. The Treatment of Non-initial *s, z, š, č*: *CAJ* 24/1-2. 36- 59.

CLAUSON, G. 1956. The Case against the Altaic Theory: *CAJ* 2/3. 181-187

CLAUSON, G. 1959. The Earliest Turkic Loanwords in Mongolian: *CAJ* 4. 174-187.

CLAUSON, G. 1960. *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān*. Facsimile text with an introduction and indices by –. London.

CLAUSON, G. 1960a. The Turkish Elements in 14th Century Mongolian: *CAJ* 5/4. 302-316.

CLAUSON, G. 1962. *Turkish and Mongolian Studies.* London.

CLAUSON, G. 1964. A Postscript to Professor Sinor's "Observation on a New Comparative Altaic Phonology": *BSOAS* 26. 154-156.

CLAUSON, G. 1965. Turkish and Mongolish Horses and the Use of Horses. An Etymological Study: *CAJ* 10/3-4.

CLAUSON, G. 1968. A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory: *CAJ* 13. 1-23

CLAUSON, G. 1972. *An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford.

CLAUSON, G. 1975. The Foreign Elements in Early Turkish: *Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held in Szeged, August 22-28, 1971.* LIGETI, L. (ed.) Budapest. 43-49.

CLAUSON, G. 1987. The Language of Tatar Soldiers in the First Great War: *Tatarica. Studia in honorem Ymär Daher, anno MCMLXX sexagenario.* 67-79.

CLEAVES, F. W. 1949. The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc´: *HJAS* 12. 400-443.

CLEAVES, F. W. 1951. The Sino-Mongolian Inscription of 1338 in Memory of ǰigüntei: *HJAS* 14. 1-104.

CLEAVES, F. W. 1953. The Mongolian Documents in the Musée de Téhéran: *HJAS* 16. 1-107

CLEAVES, F. W. 1954. Tomuġa / t'o-mu-hua: *HJAS* 17. 445-452.

CLEAVES, F. W. 1964. Bökesün ~ Bökegül: *UAJb* 35. 384-393.

CLEAVES, F. W. 1967. Addendum to "Bökesün ~ Bökegül". *UAJb* 39. 49-52.

CLEAVES, F. W. 1982. The First Chapter of an Early Mongolian Version of the *Hsiao Ching*: *AOH* 36. 69-88.

ČN, l. IVANICS – USMANOV 2002

COLOO, Ž. 1976. Notes on Mongol Uriankhai Vocabulary: *AOH* 30/1. 59-67.

Csag = csagatáj, l. PAVET DE COURTEILLE 1870

CSÁKI, É. 2006. *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages.* Wiesbaden.

CSÁKI, É. 2006a. Middle Mongolian Loan Verbs as they Appear in Karachay-Balkar: *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/4. 36-65.

Csh = csahar, l. TODAEVA 1981

CSIKY, G. 2004. Timur Lenk hadserege a Tuzūkāt-i Tīmūrī című forrás tükrében: *Orientalista Nap 2004.* BIRTALAN Á., YAMAJI M. (eds.) Budapest. 12-19.

CSIKY, G. 2006. The Tuzūkāt-i Tīmūrī as a Source for Military History: *AOH* 59. 438-491.

Csul = csulimi tatár, l. RASSADIN 1980

Csuv = csuvas, l. SIROTKIN 1961

Dah = dahúr, l. TODAEVA 1986

DANKOFF, R., KELLY, J. 1982-1985. (ed., transl.) *Maḥmūd al-Kāšġarī, Compendium of the Turkic Dialects* (*Dīwān Lugāt at-Turk*). I-III. Harward University.

Dar = darhat, l. TODAEVA 1981

DarM = darhat mja-ngan, l. TODAEVA 1981

Dbr = dobrudzsai tatár, l. KERIM – KERIM 1996

DD, l. *Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi*

DE SMEDT, A., MOSTAERT, A. 1933. *Le dialecte monguor parlé par les Mongols du Kansou occidental. III. Dictionnaire monguor – français.* Pei-p´ing.

Derleme Sözlüğü. I-XII. 1963-1982. Ankara

DESMAISONS, P. I. 1871, 1874. (ed.) *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Bèhâdour Khan. I. Texte. II. Traduction.* St.-Pétersbourg.

DK = Dede Korkut, l. *Tarama Sözlüğü*

DMITRIEVA, L. V. 1981. *Jazyk barabinskih tatar (materialy i issledovanija).* Leningrad.

DMITRIEVA-SALONTAI, JU. 1980. Nazvanija derev´ev v čuvašskom jazyke: *Problemy istoričeskoj leksikologii čuvašskogo jazyka*. Čeboksary.

Dng = dongszian, l. TODAEVA 1961

D-O = dél-oguz nyelvjárások, l. DOERFER – HESCHE 1989

DOERFER, G. (KNÜPPEL, M.) 2004. *Etymologisch-ethnologisches Wörterbuch tungusischer Dialekte (vornehmlich der Mandschurei).* Hildesheim – Zürich – New York.

DOERFER, G. 1963-1975. *Die türkischen und mongolischen Elemente im Neupersischen.* I-IV. Wiesbaden.

DOERFER, G. 1985. *Mongolo-Tungusica.* Wiesbaden.

DOERFER, G. 1985a. Terms for Aquatic Animals in the Wu T‘i Ch‘ing Wen Chien: P*roceedings of the International Symposium on B. Pilsudski's Phonographic Records and the Ainu Culture.* Sapporo. 191-202

DOERFER, G. 1987. *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch.* Wiesbaden.

DOERFER, G. 1988. *Grundwort und Sprachmischung.* Stuttgart.

DOERFER, G. 1993. The Older Mongolian Layer in Ancient Turkic: *Türk Dilleri Araştırmaları* 3. 79-86.

DOERFER, G. 1993a. Mongolica im Alttürkischen: *Bruno Lewin zu Ehren. Festschrift aus Anlass seines 65. Geburtstages. III. Korea. Koreanische und andere asienwissenschaftliche Beiträge.* HIJIYA-KIRSCHNEREIT, I., STALPH, J. (eds.) Bohum. 39-56.

DOERFER, G. 1995. Türkische Farbbezeichnungen und Pferdezucht: *CAJ* 39/2. 208-227.

DOERFER, G. 1996. Primary **h-* in Mongol?: *CAJ* 40. 173-177.

DOERFER, G., HESCHE, W. 1989. *Südoghusische Materialen aus Afghanistan und Iran.* Wiesbaden.

DOERFER, G., HESCHE, W. 1993. *Chorasantürkisch. Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices*. Wiesbaden.

DOERFER, G., TEZCAN, S. 1980. *Wörterbuch des Chaladsch*. Budapest.

Dör = dörböt, l. TODAEVA 1981

Drevnetjurkskij slovar´. 1969. Leningrad.

Drg = dariganga, l. RÓNA-TAS 1961a

DRIMBA, V. 1976. Remarques sur les mots d'emprunt Mongols de la langue salare: *Revue Roumaine de Linguistique* 21/3. 417-427.

DS, l. *Derleme Sözlüğü*

DYBO, A. V. 1996. *Semantičeskaja rekonstrukcija v altajskoj ėtimologii. Somatičeskie terminy (plečevoj pojas).* Moskva.

Dzs = dzsasztu, l. TODAEVA 1981

Dzsl = dzsalair, l. TODAEVA 1981

EBERHARD, W. 1948. Remarks on *širalγa*: *Oriens* 1/2. 220-221.

ECKMANN, J. 1942-1947. Mirzā Mehdis Darstellung der tschagataischen Sprache: *Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata.* Budapest.

ECKMANN, J. 1957. Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957.* Wiesbaden. 51-59.

ECKMANN, J. 1959. Das Tschagataische: *Philologiae Turcicae Fundamenta* I. DENY, J. ET AL. (eds.) Wiesbaden. 138-160.

ECKMANN, J. 1963. A Contest in Verse Between Stringed Instruments from the Chagatay Literature of the 15th Century: *Aspects of Altaic Civilisation. Proccedings of the Fifth Meeting of the Permanent Internatonal Altaistic Conference Held at Indiana University, June 4-9, 1962.* SINOR, D. (ed.) Bloomington. 119-121.

ECKMANN, J. 1964. Die tschagataische Literatur: *Philologiae Turcicae Fundamenta II.* BAZIN, L. ET AL. (eds.) Wiesbaden. 304-402.

ECKMANN, J. 1966. *Chagatai Manual.* Bloomington.

ECKMANN, J. 1971. *The Dīvān of Gadā'ī.* Bloomington.

ECKMANN, J. 1976. *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation.* Budapest.

ED, l. CLAUSON 1972

EDAL, l. STAROSTIN – DYBO – MUDRAK 2003

EGOROV, V. G. 1964. *Ėtimologičeskij slovar´ čuvašskogo jazyka.* Čeboksary.

ERASLAN, K. 1987 (1992). Çağatay şâiri Atayî'ning gazelleri: *TDAY-B (1987.)* 113-164.

ERDAL, M. 1991. *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon.* I-II. Wiesbaden

ERDAL, M. 1993. *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften.* Wiesbaden.

ERDAL, M. 1998. Mongolische Verbalbildung in ostsibirischen Türksprachen?: *Šorskaja filologija. Sravnitel´no-sopostavitel´nyje Issledovanija. 1. Sbornik naučnyh Trudov.* Novosibirsk. 63-76.

EREN, H. 1950. Çağatay lûğatleri hakkında notlar: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8/1-2. 146-163.

EREN, H. 1950b. (1951) Sibirya türk dillerinde moğol unsurlari: *Türk Dili Belleten* 3/14-15. (1950.) 35-43.

EREN, H. 1963. Caucasian-Turkic Elements in the Anatolian Dialects: *Studia Caucasica. I.* The Hague. 93-126.

EREN, H. 1979. Türklerde ekinciliğin gelişmesi: *Türk Dili* 8. 1-29.

EREN, H. 1999. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Ankara.

ESTJa 1974, l. SEVORTJAN 1974

ESTJa 1978, l. SEVORTJAN 1978

ESTJa 1980, l. SEVORTJAN 1980

ESTJa 1989, l. SEVORTJAN 1989

ESTJa 1997, l. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov* 1997

ESTJa 2000, l. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov* 2000

ESTJa 2003, l. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov* 2003

Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvy «Ḳ». 2000. BLAGOVA, G. F. (ed.) Moskva.

Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvy «K», «Ḳ». 1997. LEVITSKAJA, L. S., DYBO, A. V., RASSADIN, V. I. (eds.) Moskva.

Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvy «L», «M»,«N», «P», «S». 2003. DYBO, A. V. (ed.) Moskva.

FAZYLOV [FÅZILÅV], E. I. 1983-1985. (ed.) *Ališer Navåiy asarlari tilining izåχli luġati.* I-IV. Tåškent.

FAZYLOV, E. I. 1976. *Hoǰandi, Latafat-name. Kniga o krasote.* Taškent.

FAZYLOV, E. I., ZIJAEVAJA, M. T. 1978. *Izyskannyj dar tjurkskomu jazyku (Grammatičeskij traktat XIV v. na arabskom jazyke).* Vvedenie, leksiko-grammatičeskij očerk, perevod, glossarij, grammatičeskij ukazatel´. Taškent.

FEDOTOV, M. R. 1996. *Ėtimologičeskij slovar´ čuvašskogo jazyka. I-II.* Čeboksary.

FUTAKY, I. 2001. *Nyelvtörténeti vizsgálatok a kárpát-medencei avar-magyar kapcsolatok kérdéséhez. Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben.* Budapest.

Gad, l. ECKMANN 1971

Gag = gagauz, l. BASKAKOV 1973

GAJa, l. *Grammatika altajskogo jazyka*

GEORG, S. ET AL. 1999. Telling general linguists about Altaic: *JL* 35. 65-98.

GOLDEN, P. B. 1992. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East.* Wiesbaden.

GOLDEN, P. B. 2000. *The King's Dictionary. The Rasûlid Hexaglot. Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol.* HALASI-KUN, T., GOLDEN, P. B., LIGETI, L., SCHÜTZ, E. (transl.), GOLDEN, P. B., ALLSEN, T. (introd. essays) GOLDEN, P. B. (ed., notes, commentary). Leiden – Boston – Köln.

GOLDEN, P. B. 2009. The Codex Cumanicus: http://eurasia-research.com/erc/002cam.htm (26.04.2009.)

GOLOVKINA, O. V. 1966. *Tatarsko-russkij slovar´*. Moskva.

Gor = gorlosz, l. TODAEVA 1981

Grammatika altajskogo jazyka, sostavlena členami altajskoj missii. 1869. Kazan´.

GRØNBECH, K. 1942. *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.* Kopenhagen.

GÜLENSOY, T. 1974. Eski ve Orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca – Türkçe müşterek kelimeler üzerine notlar: *Türkoloji Dergisi* 6/1. 235-259.

GÜLENSOY, T. 1975. Moğolların Gizli Tarihin'deki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme: *Türkoloji Dergisi* 5. 93-135.

GÜLENSOY, T. 1976. „Cebe" adı hakkında: *Atsız Armağanı*. İstanbul. 257-265.

GÜRSOY-NASKALI, E. 1985. (transl., ed.) *Ashābu'l-Kähf, a Treatise in Eastern Turki*. Helsinki.

GYARMATI, I. 1985. Vom Ursprung des kirgisischen Nomens *abïsïn* 'Schwägerin': *AOH* 39/2-3. 255-257.

HAENISCH, E. 1939. *Wörterbuch zu Mangḥol un niuca tobca'an (Yüan-cha'ao pi-shi). Gecheime Geschichte der Mongolen.* Leipzig.

HAENISCH, E. 1957. *Sinomongolische Glossare. I. Das Hua-I ih-yü.* Berlin.

HJAS = Harvard Journal of Asiatic Studies

Hak = hakasz, l. BASKAKOV 1953

HakD = nyelvjárási hakasz

Hal = haladzs, l. DOERFER – TEZCAN 1980

HAMILTON, J. 1969. Un acte Ouïgour de vente de terrain provenant de Yar-Khoto: *Turcica* 1. 26-52.

HAN-WOO CHOI. 1991. On the Determination of Labial Vowels of Ancient Turkic*: CAJ* 35. 41-53.

Har = harcsin, l. TODAEVA 1981

HAUENSCHILD, I. 2006. *Botanica und Zoologica im Babur-name.* Wiesbaden.

HAUGEN, E. 1950. The Analysis of Linguistic Borrowing: *Language* 26. 210-231.

Haz = hazara, l. LIGETI 1964c

Hes = hesikten, l. TODAEVA 1981

HESCHE, W., SCHEINHARDT, H. 1974. Eine krimtatarische Wörterliste: *CAJ* 18. 227-250.

Hlh = halha, l KARA 1998

HOFMAN, H. F. 1969. *Turkish Literature. A Bio-bibliographical Survey. Section III. Moslim Central Asian Turkish Literature*. Utrecht.

Hor = horaszani török nyelvjárások, l. DOERFER – HESCHE 1993

HOUTSMA, M. TH. 1894. (ed.) *Ein türkisch-arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift.* Leiden.

HOVDHAUGEN, E. 1975. The Mongolian Suffix *-lig* and its Turkic Origin: *Researches in Altaic Languages. Papers Read at the 14th Meating of the Permanent International Altaistic Conference held in Szeged, August 22-28, 1971.* LIGETI, L. (ed.) Budapest. 71-77.

HOWORTH, H. H. 1876-1927. *History of the Mongols from the 9th Century to the 19th Century.* London

Hrcs = horcsin, l. TODAEVA 1981

HU ZHEN-HUA, IMART, G. 1987. *Fu-yü Gïrgïs: A Tentative Description of the Easternmost Turkic Language.* Bloomington.

Hvá = hvárezmi

Hy, l. MOSTAERT 1977

HyL, l. LEWICKI 1959

IBRAGIMOV, A. 1982. (ed.) *Muhammad Yakub Čingi, Kelür-nāmä*. Taškent.

IM; MA, l. POPPE 1938

IMM, l. MELIORANSKIJ 1904

INAN, A. 1957. Ebülgazi Bahadır Han ve Türkçesi: *TDAY-B* 5. 29-39.

IrMo = irodalmi mongol, l. LESSING 1973

IrOir = irodalmi ojrát, l. KRUEGER 1978-1984

IŠBERDIN, Ė. F. 1979. Mongol´skie zaimstvovanija v baškirskom jazyke: *Sovetskaja Tjurkologija* 1979/1. 20-29.

ISHAKOV, F. G. 1961. *Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskih jazykov*. Moskva.

IVANICS, M., USMANOV, M. K. 2002. *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Čingiz-nāmä). I.* Szeged.

IVANOVSKIJ, A. O. 1894. *Mandjurica. I. Obrazcy solonskogo i dahurskogo jazykov*. Sankt-Peterburg.

IWAMURA, SH. 1961. *The Zirni Manuscript. A Persian-Mogolian Glossary and Grammar*. OSADA, N., YAMASAKI, T. (collab.), POPPE, N. (remarks). Kyoto.

IZ, F. 1962. Yakīnī's "Contest of the Arrow and the Bow": *Németh Armağani.* ECKMANN, J., LEVEND, A. S., MANSUROĞLU (eds.) Ankara. 267-287.

Jak = jakut, l. PEKARSKIJ 1907-1930

JakD = nyelvjárási jakut

JANHUNEN, J. 1990. On Breaking in Mongolic: *Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the PIAC.* BRENDEMOEN, B. (ed.) Oslo. 181-191.

JANHUNEN, J. 2003. (ed.) *The Mongolic Languages.* London – New York.

JARRING, G. 1964. *An Eastern Turki – English Dialect Dictionary.* Lund.

JARRING, G. 1967. *Wörterverzeichnis zu G. Raquettes Ausgabe von Täji bilä Zohra*. Lund.

JOHANSON, L. 2002. *Structural Factors in Turkic Language Contacts.* Richmond, Surrey.

JOHANSON, L. 2002a. Contact-induced Change in a Code-copying Framework: *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. JONES, M. C., ESCH, E. (eds.) Berlin – New York. 285-313.

JSFOu = Journal de la Société Finno-ougrienne

JUDAHIN, K. K. 1965. *Kirgizsko – russkij slovar´*. Moskva.

JUNUSALIEV, V. M. 1959. *Kirgizskaja leksikologija. Razvitie kornevyh slov* I. Frunze.

K = kipcsak török nyelvek

Kaj = kajtak, l. PELLIOT 1927

KAKUK, S. 1962. Un vocabulaire Salar: *AOH* 14. 173-196.

KAŁUŻYŃSKI, S. 1961. *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache.* Warszava.

KAŁUŻYŃSKI, S. 1969, 1970. (ed.) Dagurisches Wörterverzeichnis. Nach F. V. Muromskis handschriftlichen Sprachaufzeichnungen bearbeitet und herausgegeben von –: *RO* 33. 103-144; *RO* 32. 109-143.

Kar = karaim, l. BASKAKOV – SZAPSZAŁ – ZAJĄCZKOWSKI 1974

KARA, G. 1959. Notes sur le dialectes oirat de le Mongolie occidentale: *AOH* 8. 111-68.

KARA, G. 1965. Le dictionnaire étimologique et la langue mongole: *AOH* 18/1. 1-32.

KARA, G. 1990. Zhiyuan Yiyu. Index alphabétique des mots Mongols: *AOH* 44/3. 279-344.

KARA, GY. 1998. *Mongol – magyar kéziszótár*. Budapest.

KARA, GY. 2001. Late Mediaeval Turkic Elements in Mongolian: *De Dunhuang a Istanbul. Hommage à James Russell Hamilton.* ZIEME, P., BAZIN, L. (eds.) Turnhout. 73-119.

KARA, GY. 2002. Futaky István, Nyelvtörténeti vizsgálatok a Kárpát-medencei avar – magyar kapcsolatok kérdéséhez. Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben: *Magyar Nyelv* 98/4. 491-496.

KARAAĞAÇ, G. 1997. *Lutfî Divanı. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara.

KARGI, Z. 1991. Şecere-i Terākime'deki Manzum Parçalar Üzerine: *Türk Dilleri Araştırmaları* 1. 80-97.

KARGI ÖLMEZ, Z. 1996. (ed.) *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü).* Ankara.

KarH = halicsi karaim, l. BASKAKOV – SZAPSZAŁ – ZAJĄCZKOWSKI 1974

KarK = krími karaim, l. BASKAKOV – SZAPSZAŁ – ZAJĄCZKOWSKI 1974

KarL = karaim, lucki nyelvjárás, l. RADLOFF 1960

KarT = troki karaim, l. BASKAKOV – SZAPSZAŁ – ZAJĄCZKOWSKI 1974

Kav, l. TOPARLI 1999

Kcs = kacsa, l. RADLOFF 1960

KECSKEMÉTI, I. 1968. *Index to P. S. Pallas „Zoographia"*. Helsinki.

KENESBAEW, S., SARYBAEV, SCH. 1975. Kasachisch-mongolische lexikalische Vergleiche in der Verwandtschaftsterminologie und in den Namen der Körpenteile: *Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th Meeting of the P.I.A.C. Held in Szeged, August 22-28, 1971*. LIGETI, L. (ed.) Budapest 1974. 83-90.

KERIM, A., KERIM, L. 1996. *Dicționar Tătar – Turc – Român*. Bucureşti.

KHABTAGAEVA, B. 2001. Colour Names and their Suffixes. A Study on the History of Mongolian Word Formation: *AOH* 54/1. 85-165.

KHABTAGAEVA, B. 2006a. The Intensity of Mongolian Influence in the Tuva Language: *AOH* 59/1. 85-94.

KHABTAGAEVA-KEMPF, B. 2006. *Mongol´skie zaimstvovanija v tuvinskom jazyke. Dissertacija PhD*. Szeged. [Kézirat]

KINCSES NAGY, É. 1997. Mongolian Loanwords in Chagatay: *Proceedings of the 39. Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Szeged.* BERTA, Á. (ed.) Szeged. 139-145.

KINCSES NAGY, É. 2005. Expressions Pertaining to Pregnancy in Turkic Languages: *Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts.* SIEMIENIEC-GOŁAŚ, E., POMORSKA, M. (eds.) Kraków. 165-183.

KINCSES NAGY, É. 2005a. İki Taşla Bir Kuş… Çağataycada Hendiadyoin: *Türk Dili Kurultayi Bildirileri I. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 20-26 Eylül 2004.* 1125-1136.

Kir = kirgiz, l. JUDAHIN 1965

KirF = fu-jü kirgiz, l. HU – IMART 1987

KIRKKILIÇ, H. A. 1999. (ed.) *Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi : Lehcetü'l-Lügat.* Ankara.

Kiz = kizil, l. RADLOFF 1960

KK = középkipcsak nyelvek

KLIMOVIČ, A. N. 1973. *Issledovanija po istoričeskoj leksike jakutskogo jazyka*. Jakutsk.

Klm = kalmük, l. RAMSTEDT 1935

KlmD = kalmük, dörböt nyelvjárás, l. RAMSTEDT 1935

KlmÖ = kalmük, ölöt nyelvjárás, l. RAMSTEDT 1935

KlmT = kalmük, torgut nyelvjárás, l. RAMSTEDT 1935

Klp = karakalpak, l. BASKAKOV 1953

Kmd = kumandi, l. RADLOFF 1960

KMo = középmongol nyelvek

KN, l. IBRAGIMOV 1982

Ko, l. KOWALEWSKI 1844-1849

KŐHALMI, K. 1960. Über die Wörter *qurluq* und *sādaq* der chakassischen Folklore: *AOH* 11. 293-297.

Koj = kojbál, l. RADLOFF 1960

KONKASPAEV, G. K. 1959. Geografičeskie nazvanija mongol´skogo proishoždenija na territorii Kazahstana: *IAN KazSSR* 1. 1-23.

KONONOV, A. N. (ed., intr., trad.) 1958. *Abu-'l-Ġāzī Bahādur Ḫān : Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi, hana hivinskogo*. Moskva – Leningrad.

KONONOV, A. N. 1968. İsimlerin ve sıfatların küçültme şekilleri ve söz yapımı: *TDAY-B* 1969.

KOTWICZ, W. 1950. (1953). La langue mongole, parlée par les Ouigours Jaunes près de Kan-tcheou: *RO (1950.)* 16. 435-465.

KOWALEWSKI, J. E. 1844-1849. *Dictionnaire mongol – russe – français*. Kazan´.

KRADER, L. 1963. *Social Organization of the Mongol – Turkic Pastoral Nomads.* The Hague.

Krcs = karacsáj, l. TENIŠEV – SUJUNČEV 1989

Krcs-blk = karacsáj-balkár, l. TENIŠEV – SUJUNČEV 1989; TAVKUL 2000

Krg = karagasz, l. RADLOFF 1960

Krk = Kirakosz, l. LIGETI 1965

KrT = krími tatár, l. ASANOV 1988

KRUEGER, J. R. 1975. *The Kalmyk – Mongolian Vocabulary in Strahlenberg's Geography of 1730.* Stockholm.

KRUEGER, J. R. 1978-1984. *Materials for an Oirat-Mongolian to English Citation Dictionary. I-III.* Bloomington.

KTö = középtörök nyelvek

KUDAJBERGENOV, S. 1965. Grammatičeskie paralleli mongolo-tjurkskih jazykov (na materiale kirgizskogo jazyka): *Voprosy tjurkologii.* Taškent. 39-49.

Küe = küeri, l. RADLOFF 1960

Kum = kumük, l. BAMMATOV 1969

KÚNOS, I. 1902. *Šejχ Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch.* Budapest.

KURYŠŽANOV, A. K. 1970. *Issledovanie po leksike starokypčakskogo pis´mennogo pamjatnika 13. v. «Tjurksko-arabskogo slovarja».* Alma-Ata.

KURYŠŽANOV, A. K. 1970. *Issledovanie po leksike starokypčakskogo pis´mennogo pamjatnika 13. v. «Tjurksko-arabskogo slovarja».* Alma-Ata.

KURYŠŽANOV, A. K. 1970. *Issledovanie po leksike starokypčakskogo pis´mennogo pamjatnika 13. v. «Tjurksko-arabskogo slovarja».* Alma-Ata.

KWb, l. RAMSTEDT 1935

Kzk = kazak, l. SHNITNIKOV 1966

KzkRS, l. MAHMUDOV – MUSABAEV 1954

L, l. LESSING 1973

Lam = lamut

LAUDE-CIRTAUTAS, I. 1961. *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten.* Wiesbaden.

LAUFER, B. 1916. Loan-words in Tibetan: *T'oung Pao* 17. 403-552.

LAUT, J. P., ZIEME, P. 1990. Eins zweisprachiger Lobpreis auf den Bäg von Kočo und seine Gemahlin: *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung.* LAUT, J. P., RÖHRBORN, K. (eds.) Wiesbaden. 13-36.

Leb = lebed, l. RADLOFF 1960

LEE, KI-MOON 1964. Mongolian Loanwords in Middle Korean: *UAJb* 35. 188-197.

Leech, l. LIGETI 1954

LESSING, F. D. 1973. *Mongolian – English Dictionary.* Bloomington.

LEWICKI, M. 1939-1949. Turcica et Mongolica: *RO* 15. 247-251.

LEWICKI, M. 1959. *La langue mongole des transcriptions chinoises du XIV-e siècle: Le Houa-yi yi-yu de 1389. II. Vocabulaire. Index.* Wrocław.

LIGETI, L. 1927. A kitaj nép és nyelv: *Magyar Nyelv* 23. 293-310.

LIGETI, L. 1933. Régibb török jövevényszavaink magyarázatához (*kar, kár*): *Magyar Nyelv* 29. 218-221.

LIGETI, L. 1935. Mongolos jövevényszavaink kérdése: *Nyelvtudományi Közlemények* 49. 190-271.

LIGETI, L. 1940. Az ázsiai hunok: *Attila és hunjai*. NÉMETH GY. (ed.) Budapest. 31-60.

LIGETI, L. 1951-1952. Histoire du lexique des langues turques: *RO* 17. 80-91.

LIGETI, L. 1954. Le lexique moghol de R. Leech: *AOH* 4. 119-158.

LIGETI, L. 1960. Les anciens éléments mongols dans le mandchou: *AOH* 10. 231-248.

LIGETI, L. 1962. Un vocabulaire mongol d'Istanboul: *AOH* 14/1. 3-99.

LIGETI, L. 1962a. Sur deux mots comans: *Acta Antiqua* 30. 167-174.

LIGETI, L. 1963. Notes sur le vocabulaire mongol d'Istanboul: *AOH* 16/2. 107-174.

LIGETI, L. 1964. Les voyelles longues en moghol: *AOH* 17. 1-48.

LIGETI, L. 1964a. Gerhard Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischen Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. Band I: Mongolische Elemente im Neupersischen. Wiesbaden, 1963: *AOH* 17. 343-349. [rec.]

LIGETI, L. 1964b. Les fragments du Subhāṣitaratnanidhi Mongol en écriture 'phags-pa. Mongol préclassique et moyen Mongol: *AOH* 17/3. 239-292

LIGETI, L. 1964c. Mongol´skie elementy v dialektah hazara v Afganistane: *Kratkie Soobščenija INA* 83. *(Mongolovedenie i tjurkologija).* 5-22.

LIGETI, L. 1965. Le lexique mongol de Kirakos de Gandzak: *AOH* 18. 241-297.

LIGETI, L. 1966. Un vocabulaire sino-ouigour des Ming. Le Kao-tch'ang-kouan yi-chou du bureau des traducteurs: *AOH* 19. 117-316.

LIGETI, L. 1968. A propos du „Manuscrit de Zirni": *Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura, on the Occasion of His Sixty-Fourth Birthday, May 25.* Kyoto. 17-44.

LIGETI, L. 1969. Glossaire supplémentaire au vocabulaire sino-ouigour du bureau des traducteurs: *AOH* 22. 1-49.

LIGETI, L. 1990. Un vocabulaire sino-mongol des Yuan. Le Tche-yuan yi-yu déchiffré par Louis Ligeti, édité par G. Kara: *AOH* 44/3. 259-277.

LNP, l. POPPE 1927-1928

Lop = lopnóri ujgur, l. MALOV 1956

LUVSANDENDEV, A. 1957. *Mongol oros tol´*. Moskva.

MAHMUDOV, H., MUSABAEV, G. 1954. *Kazahsko – russkij slovar´*. Alma-Ata.

MAHMUTOVA, L. T. 1969. (ed.) *Tatar Teleneη Dialektologik Süzlege.* Kazan. 1969.

MALOV, S. E. 1951. *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis´mennosti.* Moskva – Leningrad.

MALOV, S. E. 1954. *Ujgurskij jazyk. Hamijskoe narečie. Teksty, perevody, slovar´.* Moskva.

MALOV, S. E. 1956. *Lobnorskij jazyk. Teksty, perevody, slovar´.* Frunze.

MALOV, S. E. 1957. *Jazyk želtyh ujgurov. Slovar´ i grammatika.* Alma-Ata.

MÁNDOKY I. 1971. Néhány kun eredetű nagykunsági tájszó: *Nyelvtudományi Közlemények* 123. 365-385.

MÁNDOKY KONGUR I. 1993. *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Sajtó alá rend. ÖKRÖSNÉ BARTHA J. Karcag.

MANZ, B. F. 1985. The Office of *darugha* under Tamerlane: *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 9. 59-69.

MANZ, B. F. 1992. The Development and Meaning of Chaghatay Identity: *Muslims in Central Asia. Expressions of Identity and Change.* GROSS, J. (ed.) Durham – London. 27-45.

MARTIN, S. E. 1961. *Dagur Mongolian Grammar, Texts and Lexicon : Based on the Speech of Peter Onon*. Bloomington – The Hague.

MaTu = mandzsu-tunguz nyelvek

MELIORANSKIJ, P. 1904. Arab filolog o mongol´skom jazyke: *Zapiski Vostočnogo Otdelenija Imperatorskago Russkago Arheologičeskogo Obščestva* 15. 75-171.

MENGES, K. H. 1933. (ed.) *Volkskundliche Texte aus Ost-Turkistan: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov.* Berlin.

MENGES, K. H. 1954. *Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan II.* Wiesbaden.

MENGES, K. H. 1957. *Das Čaγatajische in der persichen Darstellung von Mīrzā Mahdī Xān.* Wiesbaden.

MENGES, K. H. 1957a. Zum lexikalischen Bestand der aralo-kaspischen Sprachen: *Studia altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden. 100-107.

MENGES, K. H. 1968. *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies.* Wiesbaden.

Mgr = monguor, l. DE SMEDT - MOSTAERT 1933

MILLER, R. A. 1971. *Japanese and the Other Altaic Languages.* Chicago – London.

MILLER, R. A. 1996. *Languages and History: Japanese, Korean and Altaic.* Oslo.

MINORSKIJ, V. F. 1961. Tapqur / tabur: *AOH* 12. 27-31.

MINORSKIJ, V. F. 1961. Tapqur / tabur: *AOH* 12. 27-31.

ML, l. BARUTÇU ÖZÖNDER 1996

MMo = modern mongol nyelvek

MN, l. NADŽIP 1961

Mo = mongol nyelvek

Mog = mogol, l. RAMSTEDT 1905; IWAMURA 1961

MogL = mogol, l. LIGETI 1954

MOLNÁR, Á. 1994. *Weather-magic in Central Asia*. Bloomington.

MORAVCSIK, E. A. 1978. Language Contact: *Universals of Human Language. I. Method & Theory.* GREENBERG, J. H. (ed.) Stanford. 93-122.

Most, l. MOSTAERT 1941-1944

MOSTAERT, A. 1941-1944. *Dictionnaire ordos. I-III.* Peking

MOSTAERT, A. 1977. *Le matériel Mongol du Houa i i iu de Houng-ou (1389).* RACHEWILTZ, I. DE, SCHÖNBAUM, A. (eds.) Bruxelles.

MOSTAERT, A., CLEAVES, F. W. 1952. Trois documents mongols des archives secrètes vaticanes: *HJAS* 15. 419-506.

MTö = modern török nyelvek

NADŽIP, Ė. N. 1979. *Istoriko-sravnitel´nyj slovar´ tjurkskih jazykov XIV veka, na materiale «Xosrau i Širin» Qutba. I-II.* Moskva.

Naj = najman, l. TODAEVA 1981

NASILOV, V. M. 1974. *Jazyk tjurkskih pamjatnikov ujgurskogo pis´ma XI-XV vv.* Moskva.

NÉMETH, GY. 1911. Kumük és balkár szójegyzék: *Keleti Szemle* 12. 91-153.

NÉMETH, GY. 1953. Wanderungen des Mongolischen Wortes *nökür* ‘Genosse’: *AOH* 3. 1-23.

NÉMETH, GY. 1953a. Neuere Untersuchungen über das Wort tábor ‘Lager’: *Acta Linguistica Hungarica* 3/3-4. 431-446.

Nog = nogaj, l. BASKAKOV 1963

NOMINHANOV, C. D. 1975. *Materialy k izučeniju istorii kalmyckogo jazyka.* Moskva.

NUGTEREN, H., ROOS, M. 1996. Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages. The Turkic and Mongolic Loanwords: *AOH* 49/1-2. 25-91.

O = oguz török nyelvek

Ojr = ojrát, l. KRUEGER 1978-1984

ON, l. BANG – RAHMATI 1932

Onn = onnot, l. TODAEVA 1981

Or = orosz

Ord = ordosz, l. MOSTAERT 1941-1944

ORUZBAEVA, B. O. 1974. O kirgizskih i mongol´skih leksičeskih paralleljah po toponimike: *Sprache, Gesichte und kultur der altaischen Völker. 12. P.I.A.C.* HAZAI, G., ZIEME, P. (ed.) Berlin. 459-463.

Oszm = oszmánli, l. *Tarama Sözlüğü*

ÓTö = ótörök, l. CLAUSON 1972

ÖLMEZ, M. 2007. On Mongolian *asara-* "to nourish" and Turkish *aşa-* "to eat". From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages: *Türk Dilleri Araştırmaları* 17. 237-247.

ŐTö = őstörök

Özb = özbeg, l. BOROVKOV 1959

ÖZKAN, M. 1992. *Mahmûd b. Kādî-I Manyâs Gülistan Tercümesi. Giriş-Inceleme-Metin-Sözlük.* Ankara.

ÖZYETGIN, M. A. 1996. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi.* Ankara.

ÖZYETGIN, M. A. 2004. *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara.

PAASONEN, H. 1974. *Tschuvaschisches Wörterverzeichnis.* Szeged.

PAL´MBAH, A. A. 1953. (ed.) *Orus – tyva slovar´*. Moskva.

PAVET DE COURTEILLE, A. 1870. *Dictionnaire Turk-Oriental.* Paris.

PC, l. PAVET DE COURTEILLE 1870

PEKARSKIJ, Ė . K. 1907-1930. *Slovar´ jakutskogo jazyka*. *I-XIII.* St.Peterburg / Leningrad

PELLIOT, P. 1927. Le prétendu vocabulaire mongol des Kaitak du Daghestan: *Journal Asiatique* 1. 279-294.

PELLIOT, P. 1931. Les formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu-'l-kulub: *Bulletin of the School of Oriental Studies* 6/3. 555-580.

PELLIOT, P. 1936. Sao-hua, sauža, saužat, saguate: *T'oung Pao* 32. 230-237.

PELLIOT, P. 1944. Les mots avec et sans *q-* (*k-*) initial en turc et en mongol: *T'oung Pao* 37. 73-101.

PELLIOT, P. 1944a. Širolγa ~ širalaγa: *T'oung Pao* 37. 102-13.

PELLIOT, P. 1944b. Qubčiri ~ qubčir et qubči'ur ~ qubčur: *T'oung Pao* 37. 153-64.

PELLIOT, P. 1949. *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or.* Paris.

Per = perzsa, l. STEINGASS 1975

PÉRI, B. 2003. Notes on the Literary-Linguistic Term "Čaġatay": Evaluating the Evidence Supplied by Native Sources: *Altaica Budapestinensia MMII. Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference (PIAC). Budapest, Hungary, June 23-28, 2002.* SÁRKÖZI, A., RÁKOS, A. (eds.) Budapest. 248-255.

PÉRI, B. 2005. *Az indiai timuridák és a török nyelv. A török írás- és szóbeliség a mogul-kori Indiában.* Piliscsaba.

PETROV, L. P. 1982. Ėtimologija nekotoryh čuvašskih ornitonimov: *Sovetskaja Tjurkologija* 6. 70-76.

PETRUŠEVSKIJ, I. P. 1949. K istorii instituta soyurgala: *Sovetskoe Vostokovedenie* 6. 227-46.

PhP, l. POPPE 1957

POKROVSKAJA, L. A. 1961. Terminy rodstva v tjurkskih jazykah: *Istoričeskoje razvitie leksiki tjurkih jazykov.* UBRJATOVA, E. I. (ed.) Moskva.

POPPE, N. 1923-1927. Die Nominalstammbildungssuffixe im Mongolischen: *Keleti Szemle* 20. 89-126.

POPPE, N. 1925. Mongol´skie nazvanija životnyh v trude Hamdallaha Kazvini: *Zap. Kol. vost.* 1. Leningrad. 195-208.

POPPE, N. 1927-1928. Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift: *IAN SSSR.* 1927: 1009-1040, 1251-1274. 1928: 55-80. = POPPE, N. 1972. Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift: *Mongolica.* Westmead, Farnborough. 1.

POPPE, N. 1930. *Dagurskoe narečie*. Leningrad.

POPPE, N. 1938-1939/1971. *Mongol´skij slovar´ Muqaddimat al-Adab. I-II.* Moskva – Leningrad.

POPPE, N. 1951. Eine viersprachige Zamachšari-Handschrift: *ZDMG* 101. 301-332.

POPPE, N. 1951a. Remarks on the Vocalism of the Second Syllable in Mongolian: *HJAS* 14. 189-207.

POPPE, N. 1954. *Grammar of Written Mongolian.* Wiesbaden.

POPPE, N. 1955. *Introduction to Mongolian Comparative Studies.* Helsinki.

POPPE, N. 1955a. The Turkic Loan Words in Middle Mongolian: *CAJ* 1. 36-42.

POPPE, N. 1957. *The Mongolian Monuments in ḥP'ags-pa Script.* 2.ed. KRUEGER, J. R. (transl., ed.) Wiesbaden.

POPPE, N. 1958. Einige Lautgesetze und ihre Bedeutung zur Frage der türkisch-mongolischen Sprachbeziehungen: *UAJb* 30. 93-97.

POPPE, N. 1960. *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. I. Vergleichende Lautlehre.* Wiesbaden.

POPPE, N. 1962. Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen: *Németh Armağanı*. ECKMANN, J., LEVEND, A. S., MANSUROĞLU, M. (eds.) Ankara. 331-340.

POPPE, N. 1962a. Pferdenamen in der Geschichte und Sage der Nomaden Zentralasiens: *Oriens Extremus* 9. 97-104.

POPPE, N. 1962b. The Primary Long Vowels in Mongolian: *JSFOu* 63/3. 7-18.

POPPE, N. 1964. On Some Altaic Names of Dwelling: *Studia Orientalia* 28/3: 3-11.

POPPE, N. 1965. *Introduction to Altaic Linguistics.* Wiesbaden.

POPPE, N. 1966. On Some Ancient Mongolian Loanwords in Tungus: *CAJ* 11. 187-198.

POPPE, N. 1967. On Some Mongolian Words in the "Tartar Relation": *JSFOu* 68. 3-14.

POPPE, N. 1968. Über einige Vokalentsprechungen in mongolischen Lehnwörtern im Tuvinischen: *ZDMG* 118. 113-123.

POPPE, N. 1969. On Some Vowel Correspondences in Mongolian Loan-words in Turkic: *CAJ* 13/3. 207-214.

POPPE, N. 1972. On Some Mongolian Loan Words in Evenki: *CAJ* 16/2. 95-103.

POPPE, N. 1973. Über die Bildungssuffixe der mongolischen Bezeichnungen der Körperteile: *UAJb* 45. 223-243.

POPPE, N. 1976. Ancient Mongolian: *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata.* HEISSIG, W., KRUEGER, J. R., OINAS, F. J., SCHÜTZ, E. (eds.) Wiesbaden. 463-478.

POPPE, N. 1977. On Chuvash-Mongolian Linguistic Contacts: *Journal of the American Oriental Society* 97/2. 111-115.

POPPE, N. 1981. On Some Suffixes of Plant Names in Mongolian: *Zentralasiatischen Studien* 15: 383-390.

POPPE, N. 1982. On Some Mongolian Adverbs of Turkic Origin: *AOH* 34. 405-411.

POPPE, N. 1991. Mongolian Loan Words in Kazak: *Varia Eurasiatica. Festschrift für professor András Róna-Tas.* Szeged. 149-152.

PRITSAK, O. 1954. Mongolisch *yisün* 'neun' und *yiren* 'neunzig': *UAJb* 26/3-4. 243-245.

PRITSAK, O. 1955. *Die bulgarische Fürstenliste.* Wiesbaden.

PRÖHLE, W. 1914-1915. Balkarische Studien: *Keleti Szemle* 15. 165-276.

PULLEYBLANK, E. G. 1962. The Consonantal System of Old Chinese: *Asia Minor* (*New Series*) 9. 58-144, 206-265.

Q, l. PELLIOT 1931

R, l. RADLOFF 1960

RACHEWILTZ, I. DE 1972. *Index to the Secret History of the Mongols.* Bloomington.

RADLOFF, W. 1960.[repr.] *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte. (Opyt slovarja tjurkskih narečij). I-IV.* PRITSAK, O. (intr.) Gravenhage.

RAMSTEDT, G. J. 1905. Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan: *JSFOu* 23.

RAMSTEDT, G. J. 1912. Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen: *JSFOu* 28/3. 1-86.

RAMSTEDT, G. J. 1935. *Kalmükisches Wörterbuch.* Helsinki.

RAMSTEDT, G. J. 1952. *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. II. Formenlehre*. AALTO, P. (ed.) Helsinki.

RAMSTEDT, G. J. 1957. *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I.* Lautlehre. AALTO, P. (ed.) Helsinki.

RAMSTEDT; G. J. 1946-1947. The Relation of the Altaic Languages to Other Language Groups: *Finnisch-Ugrische Forschungen* 53. 15-26.

RAMSTEDT; G. J. 1949. *Studies in Korean Etymology*. Helsinki.

RÄSÄNEN, M. 1957. *Materialen zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki.

RÄSÄNEN, M. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.* Helsinki.

RASSADIN, V. I. 1969. O tjurkizmah v burjatskom jazyke: *K izučeniju burjatskogo jazyka.* Ulan-Udė. 129-134.

RASSADIN, V. I. 1971. *Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka.* Ulan-Udė.

RASSADIN, V. I. 1973. O mongol´skih zaimstvovanijah v tjurkskih jazykah v Južnoj Sibiri: *Olon Ulsin Mongolč Erdemtnij IIih Hural 2.* Ulaanbaatar. 47-51.

RASSADIN, V. I. 1980. *Mongolo-burjatskie zaimstvovanija v sibirskih tjurkskih jazykah.* Moskva.

RASSADIN, V. I. 1995. *Tofalarsko – russkij russko – tofalarskij slovar´*. Irkutsk.

REDHOUSE, J. 1968. *Yeni Türkçe – İngilizce sözlük.* İstanbul.

RH, l. GOLDEN 2000

RO = Rocznik Orientalistyczny

ROBBEETS, M. 2005. *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?* Wiesbaden.

RÖHRBORN, K. 1977-1998. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* I-VI. Wiesbaden.

RÖMER, C. 2001. „Die osmanische Wiedergabe tschagataischer Verbalformen im tsachgataisch-osmanischen Wörterbuch Abusqa (16. Jh.)”: *Akten des Symposiums zum 560. Geburtstag und 500. Todestag von Mir ʿAli Šir Nava´i, Berlin 23. April 2001*. KELLNER-HEINKELE, B., KLEINMICHEL, S. (eds.) Berlin.

RÓNA-TAS A. 1978. *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban.* Budapest.

RÓNA-TAS, A. 1961. Notes on the Kazak *Yurt* of Western Mongolia: *AOH* 12. 79-102.

RÓNA-TAS, A. 1966. Gunnar Jarring, An Eastern Turki – English dialect dictionary. Lund 1964. *Acta Linguistica Hungarica* 16. 431-435.

RÓNA-TAS, A. 1971. On the Chuvash Guttural Stops in the Final Position: *Studia Turcica.* Budapest. 396-398.

RÓNA-TAS, A. 1971-1972. Közép-mongol eredetű jövevényszavak a csuvasban: *Néprajz és Nyelvtudomány* 15-16. 77-88.

RÓNA-TAS, A. 1973. Did the Proto-Altaic People Know the Stirrup?: *Studia Mongolica* 13. 169-171.

RÓNA-TAS, A. 1974. Ob odnom zaimstvovannom srednemongol´skom slove v marijskom jazyke: *Issledovanija po vostočnoj filologii. K semidesjatiletiju professora G. D. Sanžeeva.* Moskva. 230-234.

RÓNA-TAS, A. 1974a. Obščee nasledie ili zaimstvovanija?: *Voprosy Jazykoznanija* 2. 31-45.

RÓNA-TAS, A. 1975. The Altaic Theory and the History of a Middle Mongolian Loan-Word in Chuvash: *Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th meeting of the PIAC held in Szeged, August 22-28, 1971.* LIGETI, L. (ed.) Budapest. 201-211.

RÓNA-TAS, A. 1976. On the Meaning of Altaic: *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata.* W. HEISSIG, KRUEGER, J. R., OINAS, F. J., SCHÜTZ, E. (eds.) Wiesbaden. 549-556

RÓNA-TAS, A. 1982. Loan-words of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash: *Studies in Chuvash etymology I.* RÓNA-TAS, A. (ed.) Szeged. 66-134. 165

RÓNA-TAS, A. 1982a. On the History of the Turkic and Fenno-Ugrian Affricates: *AOH* 36/1-3. 429-447

RÓNA-TAS, A. 1986. Jazykovoe vlijanie mongol´skoj imperii XIII-XIV vv: *Language and History. Contributions to Comparative Altaistics.* 217-225. Szeged.

ROSS, D. 1909. A Polyglott List of Birds in Turki, Manchu and Chinese: *MASB* 2. 253-340.

ROUX, J-P. 1966. *Faune et flore sacrées dans sociétés altaïques.* Paris.

ROZYCKI, W. 1994. *Mongol Elements in Manchu.* Bloomington.

RUDNEV, A. D. 1911. *Materialy po govoram Vostočnoj Mongolii.* St.Peterburg.

RUSTAMOV, E. R. 1963. *Uzbekskaja poezia v pervoj polovine XV veka.* Moskva.

RYBATZKI, V. 1994. Bemerkungen zur türkischen und mongolischen Metallterminologie: *Studia Orientalia* 73: 193-251.

RYBATZKI, V. 1997. *Die Toñuquq-Inschrift.* Szeged.

RYBATZKI, V. 2003. Middle Mongol: *The Mongolic Languages*. JANHUNEN, J. (ed.) London. 47-82.

RYBATZKI, V. 2006. *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente. Eine lexikalische Untersuchung.* Helsinki.

S, l. CLAUSON 1960

SANŽEEV, G. D. 1930. Man″čžuro-mongol´skie jazykovye paralelli: *IAN SSSR* 601-626, 673-708.

ŠČERBAK, A. M. 1959. *Oguz-nāme, Muhabbat-nāme. Pamjatniki drevneujgurskoj i starouzbekskoj pis´mennosti.* Moskva.

ŠČERBAK, A. M. 1961. Nazvanija domašnih i dikih životnyh v tjurkskih jazykah: *Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskih jazykov.* Moskva. 82-172.

ŠČERBAK, A. M. 1962. *Grammatika starouzbekskogo jazyka.* Moskva – Leningrad.

ŠČERBAK, A. M. 1974. O pričinah strukturno-fonetičeskih paralleljah: *Issledovanija po vostočnoj filologii. K semidesjatiletiju professora G. D. Sanžeeva.* Moskva. 340-350.

ŠČERBAK [SHCHERBAK], A. M. 1993. On the Chief Totem of Ancient Turks: *Türk Dilleri Araştırmaları* 3. 203-211.

ŠČERBAK, A. M. 1996. Irregular Sound Correspondences in Turkic Languages Conditioned by Reborrowing from Mongolian: *Symbolae Turcologicae.* BERTA Á., BRENDEMOEN, B., SCHÖNIG, C. (eds.) Uppsala. 199-203.

ŠČERBAK, A. M. 1997. *Rannie tjurksko-mongol´skie jazykovye svjazi. VIII-XIV vv.* Sankt-Peterburg.

SCHÖNIG, C. 1988. (1990.) Materialien zur Stellung des Lenatürkischen unter den Türksprachen: *Materialia Turcica*. 41-57.

SCHÖNIG, C. 1997, 1998. A New Attemp to Classify the Turkic Languages. I-III.: *Turkic Languages* 117-133, 262-277 (1997), 130-151 (1998).

SCHÖNIG, C. 2000. *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen.* Wiesbaden.

SCHÖNIG, C. 2000a. Mongolian Loanwords in Oghuz as Indicators of Linguistic and Cultural Areas in Southwest Asia: *Turkic Languages* 4. 239-252

SCHÖNIG, C. 2003. Turko-Mongolic Relations: JANHUNEN 2003. 403-419.

SERRUYS, P. H. 1967. Two Loan-Words in Fifteenth Century Chinese: *Monumenta Serica* 25. 89-91.

SERTKAYA, O. F. 1970. Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 18. 133-138.

SERTKAYA, O. F. 1971. Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II.: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 19. 171-184.

SERTKAYA, O. F. 1974. Some New Documents Written in the Uigur Script in Anatolia: *CAJ* 18/3. 180-192.

SERTKAYA, O. F. 1987. (1992) Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki): *TDAY-B (1987.)* 265-280.

SEVORTJAN, Ė. V. 1974. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye*. Moskva.

SEVORTJAN, Ė. V. 1978. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu «B»*. Moskva.

SEVORTJAN, Ė. V. 1980. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy «V», «G» i «D»*. Moskva.

SEVORTJAN, Ė. V., LEVITSKAJA, L. S. 1989. *Ėtimologičeskij slovar´ tjurkskih jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy «Dž», «Ž» i «J»*. Moskva.

ŠEYX SULEYMAN EFENDI-YI BUHĀRĪ. 1298 [1880/1981]. *Lugat-i Čaġatay ve Turkī-yī Osmanī.* Istanbul.

Sgl = sirongol, l. TODAEVA 1981

SHAW, R. B. 1880. *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashghar and Yarkand).* Calcutta.

SHNITNIKOV, B. N. 1966. *Kazakh – English Dictionary*. London – The Hague – Paris.

SINOR, D. 1965. Notes on the Equine Terminology of the Altaic Peoples: *Proceedings of the VIIth meeting of the P.I.A.C. 29. August – 3. September 1964.* JAHN, K., SINOR, D. (eds.): *CAJ* 10/3-4. 307-315.

SINOR, D. 1970. Mongol and Turkic Words in the Latin Versions of John of Plano Carpini's Journey to the Mongols (1245-1247): *Mongolian Studies*. LIGETI, L. (ed.) Budapest. 537- 551.

SINOR, D. 1972. The Mysterious "Talu Sea" in Ölǰeitü's Letter to Philip the Fair of France: *Analecta Mongolica. Dedicated to the seventieth birthday of Professor Owen Lattimore*. Bloomington. 115-119.

SINOR, D. 1977. An Altaic Word for 'Snowstorm': *Studia Orientalia* 47. 219-231.

SIROTKIN, M. JA. (ed.) 1961. *Čuvašsko – russkij slovar´*. Moskva.

Sjög = sira-jögur, l. NUGTEREN – ROOS 1996

SLEPCOVA, P. A. 1972. (ed.) *Jakutsko-russkij slovar´*. Moskva.

SM, l. DE SMEDT – MOSTAERT 1933

SOMFAI KARA, D. 2003. Mongol elemek a közép-ázsiai török nyelvekben: *Orientalista Nap 2003.* BIRTALAN, Á., YAMAJI, M. (eds.) Budapest.

Sór = sór, l. RADLOFF 1960

ŠS, l. ŠEYX SULEYMAN 1298

STACHOWSKI, M. 1993. *Dolganischer Wortschatz*. Kraków.

STAROSTIN, S. A., DYBO, A. V., MUDRAK, O. A. 2003. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages.* Leiden – Boston.

STEINGASS, F. 1892/1975. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut.

SUGAHARA, M. 2007. *Tazkira-yi Awliya in the Uyghur script. I. Introduction and text in transcription.* Kobe.

Sujg = sárga ujgur, l. MALOV 1957

SÜMER, F. 1983. *Türklerde atçılık ve binicilik.* İstanbul.

Sz = szibériai török nyelvek

SZABÓ, T. M. 1943. *A kalmük szóképzés. Die Wortbildung im Kalmükischen*. Budapestini.

Szg = szagáj, l. RADLOFF 1960

Szj = szojon, l. RADLOFF 1960

Szl = szalar, l. YAKUP 2002

Szn = szanta, l. TODAEVA 1981

Szr = szárt, l. RADLOFF 1960

T = közép-ázsiai török nyelvek (turki)

TA, l. SUGAHARA 2007

Tar = tarancsi, l. RADLOFF 1960

Tarama Sözlüğü. XIII. yüzyıldan beri Türkiye türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklariyle. I-VIII. 1963-1977. Ankara.

Tat = tatár, l. GOLOVKINA 1966

TATÁR-FOSSE, M. 1979. The Khotons of Western Mongolia: *AOH* 33/1. 1-37.

TATARINCEV, B. I . 1976. *Mongol´skoe jazykovoe vlijanie na tuvinskuju leksiku.* Kyzyl.

TATARINCEV, B. I. 2000, 2002, 2004. *Ėtimologičeskij slovar´ tuvinskogo jazyka*. *I-III.* Novosibirsk.

TatB = baraba tatár, l. RADLOFF 1960

TatD = nyelvjárási tatár, l. ZÄKIEV 1993

TatRS, l. GOLOVKINA 1966

TatT = toboli tatár, l. RADLOFF 1960

TatTü = tümeni tatár, l. RADLOFF 1960

TAVKUL, U. 2000. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü.* Ankara.

TDAY-B = Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten

TEKIN, T. 1977. On the Origin of Primary Long Vowels in Turkic: *Eurasia nostratica. Festschrift für Karl Heinrich Menges. I-II.* DÉCSY, GY., DIMOV-BOGOE, C. D. (eds.) Wiesbaden. 231-236. (II.)

TEKIN, T. 1981. Notes on Some Harnessing Terms: *CAJ* 25/1-2. 121-130.

TEKIN, T. 1995. Some Remarks on the Tunyukuk Inscription: *Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag.* ERDAL, M., TEZCAN, S. (eds.) Wiesbaden. 209-222.

Tel = teleut, l. RADLOFF 1960

TELEGDI, S. 1935-1939. Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhdt.: *Kőrösi Csoma Archivum* I. kieg. kötet. 282-326.

TENIŠEV, Ė. R. 1968. (ed.) *Tuvinsko – russkij slovar´*. Moskva.

TENIŠEV, Ė. R. 1976. *Stroj salarskogo jazyka.* Moskva.

TENIŠEV, Ė. R. 1990. *Ujgurskij dialektnyj slovar´*. Moskva.

TENIŠEV, Ė. R. 2001. (ed.) *Sravnitel´no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov. Leksika.* 2.ed. Moskva.

TENIŠEV, Ė. R., SUJUNČEV, H. I. 1989. *Karačaevo – balkarsko – russkij slovar´*. Moskva.

TENIŠEV. Ė. R. 1976a. Mongolische Entlehnungen in der Sprache der „Šir-a Uighuren": *Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata.* HEISSIG, W., KRUEGER, J. R., OINAS, F. J., SCHÜTZ, E. (eds.) Wiesbaden. 633-640.

TEZCAN, S. 1994. *Süheyl ü Nev-bahar üzerine notlar.* Ankara. (Non vidi.)

THACKSTON, W. M. JR. 1993. (ed.) *Zahirüddin Muhammad Bâbur Mirza : Bâburnâma. I-III. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian translation.* Harvard University.

THOMASON, S. G., KAUFMAN, T. 1988. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley – Los Angeles – London.

THÚRY J. 1904. *A közép-ázsiai török irodalom*. Budapest.

THÚRY, J. 1903. *A „Behdset-ül-Lugat" czimű csagatáj szótár*. Budapest.

TIH, l. BOROVKOV 1961

TIZENGAUZEN, V. G. 1884. *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy. I.* Sanktpeterburg.

TIZENGAUZEN, V. G. 1884. *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy. I.* Sanktpeterburg.

TIZENGAUZEN, V. G. 1941. *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy. II. Izvlečenija iz persidskih sočinenij sobrannye V. G. Tizengauzenom i obrabotannye A. A. Romaskevičem i S. L. Volynym*. Moskva – Leningrad.

TIZENGAUZEN, V. G. 1941. *Sbornik materialov otnosjaščihsja k istorii Zolotoj Ordy. II.* Izvlečenija iz persidskih sočinenij sobrannye V. G. Tizengauzenom i obrabotannye A. A. Romaskevičem i S. L. Volynym. Moskva – Leningrad.

Tkm = türkmen, l. BASKAKOV – KARRYEV – HAMZAEV 1968

TkmD = nyelvjárási türkmen

TMEN = DOERFER 1963-1975

Tö = török nyelvek

TODAEVA, B. H. 1961. *Dunsjanskij jazyk*. Moskva.

TODAEVA, B. H. 1964. *Baoan´skij jazyk*. Moskva.

TODAEVA, B. H. 1981. *Jazyk mongolov vnutrennej Mongolii. Materialy i slovar´*. Moskva.

TODAEVA, B. H. 1986. *Dagurskij jazyk.* Moskva.

Tof = tofalar, l. RASSADIN 1995

TOPARLI, R. ET AL. 1999. *El-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye.* Ankara.

TOPARLI, R. ET AL. 2000. *Kitâb-ı Maecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî.* Ankara.

TOPARLI, R. ET AL. 2003. *Kıpçak türkçesi sözlüğü.* Ankara.

TRYJARSKI, E. 1968-1969. *Dictionnaire Armeno-Kiptchak d'apres trois manuscrits des collections Viennoises. Tom. I. fasc. 1-3.* Warszawa.

TS, l. *Tarama sözlüğü*

TTö = törökországi török, l. REDHOUSE 1968

Tub = tuba-kizsi, l. BASKAKOV 1966

Tüm = tümet, l. TODAEVA 1981

TUMAŠEVA, D. G. 1992. *Slovar´ dialektov sibirskih tatar*. Kazan´.

TUNA, O. N. 1972. Osmanlıcada Mogolca ödünč kelimeler: *Türkiyat Mecmuası* 17. 209-250.

TUNA, O. N. 1973-1975. (1976.) Osmanlıcada Mogolca ödünč kelimeler: *Türkiyat Mecmuası (1973-1975)* 18. 281-314.

Tur = turki, l. SHAW 1880, JARRING 1964

Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi. I-VI. 1939-1952. İstanbul.

Tuv = tuvai, l. TENIŠEV 1968

U = sino-ujgur, ill. ujgur írásos középtörök

U.-KŐHALMI, K. 1953. Über die Pfeifenden Pfeile der inner-asiatischen Reiternomaden: *AOH* 3. 45-71.

U.-KŐHALMI, K. 1960. Über die Wörter *Qurluq* und *Sādaq* der chakassischen Folklore: *AOH* 11. 293-297.

U.-KŐHALMI, K. 1966. Die Farbbezeichnungen der Pferde in den mandschu-tungusischen Sprachen: *AOH* 19. 45-55.

U.-KŐHALMI, K. 1971. Drei alte innerasiatische Benennungen des Waffengürtels: *Studia Turcica.* LIGETI, L. (ed.) Budapest. 267-279.

UAJb = Ural-altaische Jahrbücher

Ucs = uláncsab, l. TODAEVA 1981

Ujg = modern ujgur, l. NADŽIP 1968

UjgD = nyelvjárási ujgur

UjgH = hámi vagy kumul, l. MALOV 1954

UjgT = turfáni ujgur, l. YAKUP 2005

Ur = urat, l. TODAEVA 1981

URAKSIN, Z. G. 1996. *Baškirsko – russkij slovar´*. Moskva.

UWb, l. RÖHRBORN 1977-1998

VámbĆSpr, l. VÁMBÉRY 1867

VÁMBÉRY, Á. 1862. *Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény.* Pest.

VÁMBÉRY, A. 1867. *Ćagataische Sprachstudien.* Leipzig.

VÁSÁRY, I. 1976. The Golden Horde Term *daruġa* and its Survival in Russia: *AOH* 30. 187-197

VÁSÁRY, I. 1977. *Susun* and *süsün* in Middle Turkic Texts: *AOH* 30/1. 51-59.

VÁSÁRY, I. 1978. The Origin of the Institution of *basqaqs*: *AOH* 32. 201-206.

VÁSÁRY, I. 1982. The Institution of Foster-brothers (*emildäš* and *kökäldäš*) in the Chingisid States: *AOH* 36. 549-562.

VÁSÁRY, I. 1986. *Az Arany Horda*. Budapest.

VÁSÁRY, I. 1986a. Az ujgur írásbeliség az Arany Hordában és a Timuridáknál: *Keletkutatás* 1986 tavasz. 38-47.

VÁSÁRY, I. 1987. *Az Arany Horda kancelláriája.* Budapest.

VÁSÁRY, I. 1993. *+sXn* and its Related Suffixes. Studies in Turkic Word Formation and Etymology: *JT* 1/1. 113-153.

VÁSÁRY, I. 1995. Mongolian Impact on the Terminology of the Documents of the Golden Horde: *AOH* 48/3. 479-485.

VÁSÁRY, I. 2003. *A régi Belső-Ázsia története*. 2.ed. Budapest.

VÁSÁRY, I. 2009. Mongol or Turkic? Notes on *bükevül*, a Military and Court Official of the Turco-Mongolian Polities: The Early Mongols. Language, Culture and History: *Studies in Honor of Igor de Rachewiltz on the Occasion of His 80th Birthday.* RYBATZKI, V., POZZI, A., W. GEIER, P., KRUEGER, J. R. (eds.) Bloomington. 195-207.

VELIAMINOF-ZERNOF, V. DE. 1869. *Dictionnaire djagatay-turc.* St.Petersburg.

VERBICKIJ, V. 1884. *Slovar´ altajskago i aladarskago narečij tjurkskago jazyka.* Kazan´.

VEWT, l. RÄSÄNEN 1969

VI, l. LIGETI 1962

VLADIMIRCOV, B. JA. 1910. Tureckie elementy v mongol´skom jazyke: *Zapiski vostočnago otdelenija Imperatorskago russkago archeologičeskago obščestva XX.* 153-184.

VLADIMIRCOV, B. JA. 1926. O tibetsko-mongol´skom slovare Li-çiḥi gur-khaṅ: *DAN SSSR* 5. 27-30.

VLADIMIRCOV, B. JA. 1929. *Sravnitel'naja grammatika mongol´skogo pis´mennogo jazyka i halhaskogo narečija*. Leningrad.

VLADIMIRCOV, B. JA. 1948. *Le régime social des Mongols. Le féodalizme nomade.* Paris. 176-180.

VON LE COQ, A. 1913. Bemerkungen über türkische Falknerei. *Baessler-Archiv* 4. 1-13.

VON LE COQ, A. 1922. Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen: *Baessler-Archiv* 6. 118-29.

VON LE COQ, A. 1922a. Bemerkungen zur türkischen Falknerei (Nachtrag): *Baessler-Archiv* 6. 114-7.

VOVIN, A. 2005. The End of the Altaic Controversy: *CAJ* 49/1. 71-132. [Review of STAROSTIN et al. 2003]

WEIERS, M. 1972. *Die Sprache der Moghol der Provinz Herat in Afghanistan (Sprachmaterial, Grammatik, Wortliste).* Opladen.

WEIERS, M. 1972a. Ein arabisch-mongolischer Wörterspiegel aus der Biblioteca Corsini in Rom: *Zentralasiatische Studien* 6. 7-61.

Xāliṣ, l. BODROGLIGETI 1975

YAKUP, A. 2002. *An Ili Salar Vocabulary. Introduction and a Provisional Salar – English Lexicon.* Tokyo.

YAKUP, A. 2005. *The Turfan Dialect of Uyghur.* Wiesbaden.

Z, l. ZENKER 1967

ZAJĄCZKOWSKI, A. 1954. *Słownik arabsko-kipczacki z okresu Państwa Mameluckiego. Bulġat al-Muštāq fī luġat at-turk wa-l-Qifǵāq. II. Verba.* Warszawa.

ZAJĄCZKOWSKI, A. 1958. *Vocabulaire arabe-kiptchak de l'époque de l'État Mamelouk. Bulġat al-Muštāq fī luġat at-turk wa-l-Qifǰāq. I. Le nom.* Warszawa.

ZAJĄCZKOWSKI, A. 1965-1969. Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak «ad Durrat al-mudi:'a fī-l-luġat at-turkīya». I-III.: *RO* 29/1. 39-98; 29/2. 67-116; 32/2. 19-61.

ZAJĄCZKOWSKI, A. 1968. Material kolokwialny arabsko-kipczacki w Słowniku «ad Durrat al-mudi:'a fi:-l-luġat at-turki:ya»: *RO* 31/1. 71-115.

ZAJĄCZKOWSKI, W. 1960. Die mongolischen Elemente in der karaimischen Sprache: *Folia Orientalia* 2. 296-302.

ZÄKIEV, M. Z. ET AL. 1993. *Tatar teleneη dialektologik süzlege*. Kazan.

ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

ZENKER, J. TH. 1967[repr.]. *Türkisch – Arabisch – Persisches Handwörterbuch. I-II.* Hildesheim.

ZIEME, P. 2005. *Nochmals zur manichäischen Buddhavita.* Berlin. [http://pom.bbaw.de/turfan/incilieme_Buddhavita.pdf]